

**T.C.
KAHRAMANMARAS SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALİ**

BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAK TÜRKLERİ

ŞEREF BAĞBOZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAS
Eylül - 2007**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAK TÜRKLERİ

Danışman: Doç. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

Şeref BAĞBOZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Eylül-2007**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAK TÜRKLERİ

Şeref BAĞBOZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez 5/09/2007 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği ile Kabul Edilmiştir.**

Doç. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Hakan ALTINTAŞ

ÜYE

Yard. Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.....
Prof Dr. Ahmet Hamdi AYDIN
Enstitü Müdür Vekili

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAK TÜRKLERİ

Şeref BAĞBOZAN

DANIŞMAN: Doç. Dr. M.Vedat GÜRBÜZ

YIL : 2007, Sayfa: 140

Jüri : Doç. Dr. M.Vedat GÜRBÜZ
Doç. Dr. Hakan ALTINTAŞ
Yard. Doç. Selahattin DÖĞÜŞ

Bu çalışma, 1918-2003 arasındaki tarihsel süreç içerisinde Irak Türklerinin içerisinde bulundukları durumlarını, Irak'ta meydana gelen siyasi gelişmeler ışığında incelemiştir. Irak'ın, Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından itibaren, Iraklı Türklerin günümüze kadar sürececek olan, Türk kimliklerini ve kültürel özelliklerini koruma mücadelesi devam etmiştir. Özellikle 1968 darbesinden sonra Irak'ın yönetimini ele geçiren Arap Sosyalist Partisi ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin zamanında devletin uygulamış olduğu Arap kavmi dışındaki azınlıklara Araplaştırma politikasından Irak Türkleri de nasibini almıştır. Tezin esas konusunu da bu dönem oluşturmuştur. Irak yönetimlerinin ülkedeki azınlıklara uygulamış olduğu baskıcı politikaları sonucu Irak Türkleri de siyasi olarak örgütlenmelerini tamamlayamamışlardır. Irak Türkleri siyasi mücadelelerine aleni bir şekilde ancak 1991 yılı sonrasında başlayabilmişler ve gerek ülke içinde gerekse ülke dışında örgütlenmişlerdir. Irak'ın Arap ve Kürtlerden sonra üçüncü büyük etnik nüfusa sahip olan Irak Türkleri bu çerçevede Irak'ın toprak bütünlüğünü, diğer etnik gruplarla eşit haklara sahip olmak ve Irak Anayasası'nda kurucu halk statüsünde yer almak tezlerini savunmaktadırlar. Iraklı Türkler günümüzde Irak'taki varlıklarını ispat etme gayesi ile siyasi mücadelelerine devam ederken, özellikle Kerkük şehri, Türkler ve Kürtler arasında mücadele konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Irak, Irak Türkleri, Türkmeneli, Musul, Kerkük, Arap Sosyalist Baas Partisi, Saddam Hüseyin, Irak Türkmen Cephesi.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM**

**ABSTRACT
MA THESIS**

IRAQI TURKS UNDER BAA'TH RULE

Şeref BAĞBOZAN

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. M.Vedat GÜRBÜZ

Year: 2007, Pages: 140

**Jury: Assoc. Prof. Dr. M.Vedat GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ
Assistant Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ**

This thesis scrutinize the minority situation of the Iraqi Turks between 1918–2003 according to general political developments in Iraq. Since the Ottoman State disintegrated and Iraqi Turks became part of newly established state of Iraq, the Iraqi Turks tried to maintain their political, cultural and social identity. Especially following 1968 Baa'th coup and under Saddam Hussein rule, this period core of this thesis, the Turks were seriously influenced by strong Arab nationalistic policies. Under authoritarian Baa'th rule, Turkish minority lacked to form political organizations that they needed most. Only after 1991 Gulf War, The Turks established political organizations in Iraq and abroad. The Turks who are the third largest ethnic group in Iraq after Arabs and Kurds, pursue policy of the protection of the territorial integrity of Iraq. The Iraqi Turks want to enjoy equal rights with other ethnic groups and they want to be recognized as founder member Iraqi state in the constitution. But unfortunately Iraqi Turks are neglected by Arabs, Kurds and international public opinion alike. Recently The Turks of Iraq try to catch the attention of world public opinion and protect their lands, especially Kirkuk from Kurdish foray.

Key Words: Iraq, Iraqi Turks, Turkic Homeland, Mosul, Kirkuk, Arab Socialist Baa'th Party, Saddam Hussein, The Iraqi Turkmen Front.

ÖN SÖZ

Türkiye'nin güney komşusu olan Irak Devleti günümüzde yeni bir siyasi oluşum içerisinde. Bilindiği gibi Irak 1918 yılına kadar Türkiye'nin bir parçası durumunda idi. Irak'ın kaybedilmesi sonucu bu ülkede yaşayan Türkler Türkiye'nin dış politikasında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Türkiye-Irak ilişkileri Irak devletinin geçirdiği siyasi gelişmeler çerçevesinde Irak Türklerinin konumları bakımından ciddi olarak etkilenmiştir. Türkiye günümüzde ise, yeni kurulan Irak Devleti içinde Irak Türklerinin nasıl veya ne şekilde temsil edileceği konusunda politika üretmeye çalışmaktadır. Irak Türkleri anavatanından ayrılımlarından itibaren bütün çabalarına rağmen ciddi bir politik etkinlik gösterememişlerdir. Ancak 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra faaliyetlerini önemli ölçüde artırmışlardır.

Bu çalışmanın temel amacı Irak Türklerinin krallık rejimi sonrası ve özellikle Baas yönetimi altında sürdürdüğü siyasi faaliyetlerinin ve Türk-Irak ilişkileri çerçevesinde Irak Türklerinin rolünün belirlenmesi olacaktır. Araştırma, Irak'ın ABD liderliğindeki müttefik güçler tarafından işgaline kadar geçen süreyi kapsayacak ve Irak Türklerinin siyasi gücünü belirlemesi açısından Türklerin Irak'ta yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden ve demografik yapılarından da bahsedecektir.

Çalışma ortaya çıkarılırken, Türkiye'de yayınlanan Irak'ın siyasi tarihini ve Irak Türklerini ilgilendiren ansiklopedi, kitap, dergi, gazete, web sayfası gibi çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Türkçe kaynakların yanında İngilizce olarak yayınlanmış kaynaklardan da imkânlar ölçüsünde faydalanılmaya çalışılmıştır.

Beni bu çalışmaya yönlendiren ve çalışmalarım sırasında yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

CHAK	The Center of Halabja Against Anfalization And Genocide of
the Kurds	
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Hak	Harp Akademileri Komutanlığı
hızl.	Hazırlayan
MUKAB	Musul Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
S.	Sayı
vd.	ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ	1
2. MANDA VE KRALLIK DÖNEMİNDE IRAK.....	5
2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve İngiliz İşgali	5
2.2. Irak'ta İngiliz Manda Yönetimi (1918-1932)	11
2.3. Manda Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri	18
2.3.1. Musul Meselesi.....	23
2.3.1.1. Haliç Konferansı.....	27
2.3.1.2. Ankara Anlaşması.....	28
2.4. İngiliz Manda Döneminde Irak'ta Türkler	31
2.5. Irak'ta Krallık Yönetimi (1932-1958)	33
2.5. Irak Krallığı ve Türkiye-Irak İlişkileri	40
2.6. Krallık Döneminde (1932-1958) Irak'ta Türkler	45
3. 1958-1968 TARİHLERİ ARASINDA IRAK VE IRAKLI TÜRKLER.....	48
3.1. Irak'ta 1958 İhtilali	48
3.2. Irak'ta Abdulkerim Kasım Dönemi (1958-1963)	49
3.2.1. Abdulkerim Kasım Döneminde Türkler	52
3.2.1.1. Musul İsyanı ve Kerkük Katliamı	53
3.3. Arif Kardeşler Dönemi ve Türkler (1963-1968).....	56
4. BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAKLI TÜRKLER.....	60
4.1. Arap Milliyetçiliği ve Baas Partisi	60
4.2. Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Yapısı	63
4.3. Baas Partisi'nin Suriye Ve Irak'taki Faaliyetleri	65
4.4. Irak'ta 1968 Darbesi Ve Baas Rejimi	67
4.5. Baas İktidarı Sırasında Iraklı Türkler ve Türk-Irak İlişkileri	71
5. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK DEVLETİ VE IRAKLI TÜRKLER.....	76
5.1. Saddam Hüseyin'in Cumhurbaşkanı Olmadan Önceki Faaliyetleri	76
5.1.1. Irak'ta 1968 Darbesi Sonrası Saddam Hüseyin	77
5.2. Saddam Hüseyin'in Devlet Başkanı Olması ve ilk Faaliyetleri	82
5.2.1. Irak-İran Savaşı (1980-1988)	83
5.2.1.1. İran-Irak Savaşı ve Halepçe Olayı.....	89
5.2.2. 1990 Körfez Krizi ve Körfez Savaşı.....	91
5.3. Irak'ta Etnik Yapı Rejim ve Saddam Karşısı Muhalefet	97
5.3.1. Şii Muhalefet	101
5.3.2. Kürt Muhalefet	105
5.4. Saddam Hüseyin Dönemi Türk-Irak İlişkileri Ve Irak Türkleri	111

5.4.1. Saddam Hüseyin Dönemi'nde Türkiye-Irak İlişkileri	111
5.4.2. Saddam Hüseyin Yönetimi ve Irak Türkleri	118
5.4.2.1. İran-Irak Savaşı ve Irak Türkleri	127
5.4.2.2. Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri	128
5.4.2.3. Irak Türkleri'nin Irak İçindeki ve Dışındaki Siyasi Kurumları.....	132
5.4.2.3.1. Irak Türkmen Cephesi Yapısı ve Faaliyetleri.....	136
6. SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA.....	141
ÖZGEÇMİŞ.....	149

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 2.1. Türk heyetinin verdiği rakamlar	23
Çizelge 2.2. İngiliz heyetinin verdiği rakamlar	23

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Türk Petrol Şirketi'nin 1912 ve 1922 Yıllarındaki Pay Dağılımı.....	11
Şekil 2.2. Musul'un da dahil olduğu Misak-ı Milli hattı 20 Ocak 1920	23
Şekil 5.3. 1999 yılı verilerine göre Irak Türk nüfusunun şehirlere göre dağılımı..	119

1. GİRİŞ

Eski adıyla Mezopotamya ve yeni adıyla Irak, milattan önce ve sonraki devirlerde büyük devletlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bölgede Milattan Önceki dönemde sırasıyla Sümerler, Akatlar, Babiller, Urartular, Huriler, Asurlar ve Hititler hüküm sürmüşlerdir. Milattan sonraki dönemde ise, bölge İslam fetihlerine sahne olmuştur. İslam fetihleriyle Araplar Mezopotamya'nın yanında Horasan'a kadar fetihlerini sürdürmüşlerdir. 8. yüzyıla rastlayan dönemde ise Araplar, Türkler ile karşılaşmışlar ve aradaki ilişkiler genelde savaş meydanlarında olmuştur. Zamanla Türkler, Arap ordularında paralı askerler olarak görev yapmışlar ve Arap memleketlerine dolayısıyla Mezopotamya'ya gelmeye başlamışlardır. Araplar, İranlılara karşı yaptıkları savaşlarda, Horasan'da ve Buhara'dan getirdikleri Türk askerlerinden faydalanmışlardır. Daha ileriki dönemlerde Türklerin Arap devletlerindeki önemi artmış ve bazı Arap vilayetlerine vali olarak gönderilmeye başlamışlardır. Vali olarak gönderilen bu Türklerin bir kısmı gittikleri yerlerde kendi devletlerini (Tolunoğlu Devleti gibi) kurmuşlardır.

Arap devletlerinden özellikle Abbasiler zamanında Türklerin bölgeye gelişleri daha geniş kapsamlı olarak devam etmiş ve zamanla Irak'ta Türk nüfusu artmaya başlamıştır. Türklerin bölgeye asıl ve daha yoğun bir şekilde yerleşmeleri ise Selçuklu Devleti zamanında olmuştur. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1055 yılındaki Bağdat seferi sonrası, Irak siyasi olarak Selçuklu Devleti'ne bağlanmış ve Selçuklularla birlikte bölgeye çok sayıda Türk gelerek yerleşmeye başlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Anadolu Selçukluları, Atabeylikler, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlular zamanında da Türklerin bölgeye göçü hızlı bir şekilde devam etmiştir.

Karakoyunlular ve Akkoyunluların bölgedeki hâkimiyetinin zayıflamasıyla, bölge Safevi Devleti'nin hakimiyeti altına girmiş ve bölge Osmanlı Devleti ile bu devlet arasında mücadele alanı olmuştur. Osmanlı Devleti bölgeyi Safevilerden 1512 yılında Yavuz Sultan Selim zamanında almışlardır. Sultan Selim zamanında Irak'ın Türkleşmesi yönünde büyük bir aşama kaydedilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da bölgede Osmanlı hâkimiyeti kesinleştirilmiş ve Osmanlı idare sistemi bölgeye uygulanmıştır. Buna göre Musul eyalet haline getirilmiştir.

Safeviler ile Osmanlılar arasında bölge üzerindeki hâkimiyet mücadelesi uzun süre devam etmiş ve 1638'de Osmanlı lehine bu mücadele sonuçlanmıştır. Bölge Osmanlı hâkimiyetindeyken Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç eyalete ayrılarak idare edilmiştir.

Bölgenin Osmanlı idaresinden çıkması ise 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Mezopotamya'nın arz ettiği stratejik ve ekonomik önem, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğunu anlayan devletlerin dikkatini çekmiştir. Batılı devletlerden özellikle İngiltere, 19. yüzyılda Osmanlı'nın yaşamasından yana iken, 20. yüzyıla yaklaşıldığında bundan vazgeçmiş ve Osmanlı'dan en büyük payı almak için mücadele etmiştir. İngiltere'nin özellikle bölge ile ilgilenmesinde ise, Irak'ın İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan yolu üzerinde bulunması etkili olmuştur. İngiltere kendisi için hayati önem taşıyan Hint yolunu güvenlik altına almak için Osmanlı devleti üzerinde planlar yapmıştır. İngiltere'nin Hint yolunun güvenliğini

sağlama isteği Irak'ta keşfedilen petrolle daha da artmıştır. Irak'ın arzettiği stratejik ve ekonomik önem sadece İngiltere'nin dikkatini çekmemiş aynı zamanda, Rusya, Fransa, Almanya gibi devletlerin de dikkatini çekmiştir. Almanlar, İngilizlerden önce Osmanlı topraklarında keşfettiği petrolün imtiyazını almıştır. İngiltere ise bu petrolden pay alabilmek için mücadele etmiştir. İngiltere bu mücadeleyi I. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ı işgal ederek ve Irak petrollerinin büyük bölümünü ele geçirerek kazanmıştır.

İngiltere Irak'ı işgal ettikten sonra manda idaresini kurmuş ve 1932 yılında Irak'ın bağımsızlığını kazanmasına kadar bu idareyi devam ettirmiştir. İngilizler manda idaresini kurdukları Irak'ta aynı zamanda Sünni Arapların ağırlıkta olduğu bir krallık yönetimi kurmuşlardır. İngilizler bu krallık idaresinde sadece Sünni Araplara yer vermişler ve ülkenin diğer etnik gruplarını bu idarenin dışında tutumaya çalışmışlardır. İngilizler bu idari yapıyı oluştururken en kendi adamlarını da kilit noktalara yerleştirmişlerdir. İngiliz idaresi sırasında Irak'ta bulunan Türklere de yönetimde yer verilmediği gibi diğer azınlıkların sahip olduğu (Siyasi, Sosyal ve Kültürel haklar) haklar da verilmemiştir.

İngiliz yönetimi ardından 1932 yılında Irak Krallığı bağımsızlığını ilan etmiş ve ülkedeki İngiliz etkisi azalmaya başlamıştır. 1958 yılındaki darbeye kadar devam edecek olan Irak Krallığı zamanında ülke siyasi olarak çok istikrarsız bir dönem geçirmiştir. Ülkede İngiliz karşıtlığı artmış ve sık sık darbedeler yaşanmıştır. En son 1958 yılında yapılan askeri darbe ile Irak krallığı yıkılmıştır. Iraklı Türkler Irak Krallığı bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda, ilk defa azınlık statüsü kazanarak bir takım haklara sahip olmuşlardır. Ancak Iraklı Türklerin elde ettikleri bu haklar Irak yönetimleri tarafından çok geçmeden tekrar ellerinden alınmıştır.

1958 yılında İngiliz karşıtı olan General Abdülkerim Kasım tarafından yapılan askeri darbe ile İngiliz yanlısı olan Irak Krallığı yıkılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. İlk başta cumhuriyet ilan edilse de General Kasım diktatörlüğünü kurmuş ve ülkeyi tek başına idare etmek istemiştir. General Kasım'ın tek başına iktidarı, İngiliz karşıtlığı ve ülkede komünist faaliyetlerin artması ülkede iç karışıklıklara neden olmuştur. General Kasım'a 1958 yılında yaptığı darbe sırasında Abdüsselam Arif yardım etmiştir. General Kasım darbeye kendisine yardım eden Abdüsselam'ı kısa süre sonra saf dışı bırakmış ve yönetimi tek başına elde etmiştir. 1963 yılına gelindiğinde ise bu sefer Abdüsselam Arif, Baas partisi üyelerinden de yardım alarak General Kasım'a karşı yaptığı darbe ile yönetimi ele geçirmiştir. 1963 yılından 1968 yılına kadar sürecek olan Irak'ta Arif kardeşler yönetimi başlamıştır. Bu dönemde Arif kardeşlerin yumuşak idareleri sonucu kısmen de olsa ülkede rahat bir dönem geçirilmiştir.

Irak Krallığı zamanında her türlü haktan mahrum olarak ülkede yaşamaya devam eden Iraklı Türkler ise 1958 yılında krallığın yıkılması ve Cumhuriyetin ilanı ile umutlanmışlar ve yeni yönetimi destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde Türklere bir takım haklarının iade edileceği ve yönetimde yer alacakları ilan edilmiştir. Fakat Iraklı Türkler bu dönemde ülkede ortaya çıkan iki karşıt grubun, komünistler ve milliyetçilerin arasında kalmışlardır. 1959 yılında Kerkük'te komünist karşıtı Türkler, komünistler ve yandaşlarının gerçekleştirdiği bir katliama maruz kalmışlardır. General Kasım zamanında bu tür olaylarla kaşı karşıya kalan Türkler, en rahat dönemlerini Arif kardeşler zamanında yaşamışlardır. Ancak bu

rahatları fazla uzun sürmemiş ve 1968 yılında iktidarı Ahmet Hasan el-Bekir liderliğindeki Arap Sosyalist Baas Partisi ele geçirmiştir.

1963 yılındaki darbeye Abdüsselam'a yardım eden el-Bekir, Arif tarafından kısa süre sonra yönetimden uzaklaştırılmış ve memleketine gönderilmiştir. Arif böyle yapmakla Baasçıları yönetimden uzaklaştırmıştır. El-Bekir ve diğer Baasçılar ise boş durmamışlar ve Arif yönetimlerine karşı darbe yapmak için hazırlanmışlardır. Bu hazırlıklarından el-Bekir'e en büyük yardımı Saddam Hüseyin yapmıştır. Nihayetinde 1968 yılı geldiğinde Arap Sosyalist Partisi gerçekleştirdiği darbe ile yönetimi Arif kardeşlerden devralmış ve Irak'ı yönetmeye başlamıştır.

Baas Partisi iktidarının ilk yıllarında Devlet Başkanı Ahmet Hasan el-Bekir iken, Saddam Hüseyin yardımcılığına getirilmiştir. Saddam Hüseyin 1968 yılından 1979 yılına kadar el-Bekir'in yardımcılığını yapmıştır, ancak devleti perde arkasından yöneten ikinci adam olmuştur. Öyleki tıpkı devlet başkanı gibi anlaşmalar imzalamış ve faaliyetlerde bulunmuştur. El-Bekir Saddam Hüseyin'in gölgesinde kalmıştır. Saddam yönetiminde kendi kadrosunu oluşturmuş ve ülkede yönetim karşıtı kişilerin ve grupların tasfiyesini gerçekleştirmiştir. 1979 yılına kadar devlet başkanının bütün yetkilerini kullanan Saddam Hüseyin, bu tarihten itibaren hayal ettiği Irak Devlet Başkanlığı makamın oturmuştur.

Irak Devlet Başkanı olan Saddam Hüseyin iktidarı sırasında hem ülke içinde hem de ülke dışında içerisinde bulunduğu faaliyetleri nedeniyle dikkat çekmiştir. Ülkesinde özellikle Sünni Arapları yönetimde en önemli yerlere yerleştirirken ülkenin diğer etnik ve dini kesimlerini bu tür ayrıcalıkların dışında bırakmıştır. Irak'ın Arap olmayan halkları üzerinde Araplaştırma politikasını uygulamaya çalışmıştır. Saddam'ın bu tür faaliyetleri ülkenin diğer unsurlarının tepkilerine ve yönetim karşıtı muhalefetlerine neden olmuştur. Özellikle bu muhalefetin başını Kürtler ve Şiiler çekmiştir. Saddam Hüseyin'in ise bu kesimlere tepkisi her zaman sert olmuştur.

Saddam Hüseyin ülkesinde bu şekilde faaliyetler içerisinde iken ülke dışında da çeşitli maceralara atılmaktan geri durmamıştır. İktidarının ilk yıllarında meydana gelen İran Devrimi onu bu ülke ile olan problemlerin çözümü için savaşa girmeye itmiştir. Saddam'ın İran ile sekiz yıl sürecek olan savaşa girmesinde iki ülke arasındaki meselelerin yanında, İran'ın yeni rejiminden rahatsız olan diğer arap devletlerinin teşviki de etkili olmuştur. İran ile savaşında Irak, bütün Arap dünyasının arkasında olduğunu hissetmiştir. Batılı devletlerin de teşviki ile İran ile sekiz yıl savaşan Irak bu savaş sonrasında ekonomik olarak neredeyse iflasın eşiğine gelmiştir. Bu iflastan kurtulmak için Saddam Hüseyin, Kuveyt'i işgale karar vermiştir. 1990-1991 yıllarında dünya çapında büyük bir krize neden olan Irak'ın bu petrol ülkesini işgali, ABD öncülüde çok uluslu gücün müdahalesiyle sona erdirilmiştir.

1991 yılında meydana gelen Körfez Krizi sonrasında ABD bölge ile daha yakından ilgilenmeye başlamış ve ülkedeki Saddam karşıtlarıyla işbirliğine girmiştir. Özellikle kuzeyde Kürtleri Saddam'ın saldırılarından korumak için "Güvenli Bölge"yi inşa ettirmiştir. Bu tarihten sonra ABD, 2003 yılına kadar, Saddam'ın halkını ve dünyayı tehdit eden diktatör bir adam olduğu konusunu işlemiştir. ABD bu amaçla ülkedeki muhalif güçleri kullanırken, aynı zamanda Saddam'ın nükleer silahlar bulundurduğu ve terör örgütlerine yardım ettiği propagandasını tüm dünyada

işlemiştir. Nihayetinde ise 2003 yılında ABD Irak'ı işgal etmiş ve Baas Partisi ve Saddam yönetimine son vermiştir. ABD işgali sonrasında ülkede ilan edilen Geçici Irak Hükümeti'nde eski Baas partililere yer verilmemiştir. Saddam Hüseyin ise kısa bir süre sonra yakalanmış ve yargılandıktan sonra idam edilmiştir.

Saddam Hüseyin'in iktidara geldiği andan itibaren uygulamaya koyduğu Araplaştırma politikasından Irak Türkleri de etkilenmişlerdir. Iraklı Türklerle en temel hakları verilmediği gibi Araplaştırma politikası gereğince, Araplar ve Kürtler arasında kuzeyden güneye bir şerit halinde yerleşmiş olan, Iraklı Türkler bulundukları yerlerden alınarak özellikle Irak'ın güney bölgelerine sürülmüşlerdir. Iraklı Türklerin haklarını savunan çok sayıda Türk aydını sürgün ve idam cezalarına çarptırılmışlardır.

Irak'ın İran ile sekiz yıl süren savaşı sırasında da Iraklı Türkler, arada kalmışlar ve Irak ordusunun saldırılarına maruz kalmışlardır. Savaş sırasında Kürtlerle birlikte Irak ordusunun hedefi haline gelen Iraklı Türkler, Türkiye ve İran gibi ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır. İran-Irak savaşından sonra bu sefer de Körfez savaşının patlak vermesi ile Türkler yine aynı mamelelere tabi tutulmuşlardır. Körfez Savaşı sonrası dönemde ülkede halkın Saddam karşıtlığı daha da artmış ve rejim karşıtları muhalefete hız vermişlerdir. Bu muhalefetlerinde ABD ve diğer ülkelerinde de desteğini almışlardır. Irak Türkleri de bu dönemde siyasi olarak faaliyetlere hız vermişlerdir. Birçok Türk partisi kurulmuş ve Irak'ta Türklerin haklarını savunmaya başlamışlardır.

Bu dönemde Irak Türklerinin tek destekçisi Türkiye olmuştur. Türkiye'nin geç de olsa Irak Türkleri ile bu kadar yoğun ilişkiler içerisine girmesinde Kuzeyde Kürt devletinin temellerinin atılması etkili olmuştur. Irak Hükümet Konseyi'nde yeterince temsil edilmeyen Irak Türkleri siyasi olarak kendilerini dünyada ve Irak'ta tanıtmak çabası içerisindeyler. Son zamanlarda Kürt devletinin kurulması ve başkentin Erbil değil de Kerkük olarak telafuz edilmesi, Kerkük üzerinde çeşitli hesaplar yapılmasına neden olmuştur. Çalışmamda bugüne kadar Irak Türklüğünün içerisinde bulunduğu siyasi durumu, Irak'ın Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı tarihten itibaren açıklamaya çalıştım. Günümüzde Irak'ta meydana gelen olayların karışıklıkların temeli geçmişinde yatmaktadır. Irak geçmişte içerisinde bulunduğu karmaşık durum etkisini hala devam ettirmektedir. Irak Türkleri de bu karmaşık durumda kendilerine çıkar yol aramaktadırlar.

2. MANDA VE KRALLIK DÖNEMİNDE IRAK

2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve İngiliz İşgali

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin topraklarının bir parçası olan Irak Bölgesi, eski adıyla Mezopotamya, İngiliz işgaline uğramış ve Osmanlı'nın iki eyaleti, Bağdat ve Basra İngilizlerin işgaline uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin Irak Bölgesindeki üçüncü eyaleti olan Musul ise Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Fiilen işgal edilen Musul 1926 yılında yapılan Ankara Anlaşması ile İngilizlerin manda¹ idaresi altında bulunan Irak Devleti'ne verilmiştir. Musul ile birlikte bölgedeki varlıkları çok eskiye dayanan büyük bir Türk nüfus da Irak Devleti sınırları içerisinde kalmış ve Türkiye'den ayrılmıştır. 1926 Ankara anlaşması ile Anadolu'dan ayrılan Türklerin bölgeye gelerek yerleşmeleri ise farklı dönemlerde ve uzun bir zaman diliminde meydana gelmiştir.

Türklerin bölgeye gelerek yerli Araplarla ilişki kurmaları, ilk defa Sasâniler aracılığı ile olmuştur. Doğuda Türklerle siyasi ve ticari faaliyetlerde bulunan Sasâniler, batıda da Araplarla münasebet içindedirler. Bu ilişkiler ise genelde savaş meydanlarında olmuştur. İlk Türk Arap münasebeti ise, Halife Hz. Ömer zamanında başlamıştır (Pamukçu, 1994: 6-7). Dört halife döneminde devam eden Türk-Arap ilişkileri, Emeviler zamanında, kavmiyetçi politikalar dolayısıyla pek yoğun olmamıştır. Emevilerin bu politikalarına rağmen Türklerin bölgeye olan göçleri devam etmiştir. Türklerin toplu olarak bölgeye gelişleri ise Emevi Devleti zamanında, Emevi komutanlarından Ubeydullah bin Ziyad'ın 674 yılında Türkistan seferi sonrası Buhara'dan 2000 Türk savaşçıyı Irak'a getirmesi ile olmuştur (Marufoğlu, 2002: 603).

Emevi Devleti'nin 750 yılında yıkılması sonrasında kurulan Abbasi Devleti zamanında da Türklerin Irak'a gelişleri artarak devam etmiştir. Abbasi Hilafeti döneminde Türklerin Irak'a göçleri devam ederken kitleler halinde İslamiyet'i de kabul etmişlerdir.

Türkler bölgeye geldiklerinde ise özellikle devletin “sugur ve avasım” denilen sınır şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Özellikle Harun'ür Reşit, El-Memun ve El-Mutasım gibi Abbasi halifeleri ve bunların halefleri zamanında Irak'a çok sayıda Türk askeri getirilmiştir (Yıldız, 1993: 19, 72). Abbasi Halifelerinin özellikle Türkleri tercih etmelerinde sadece onların askeri başarıları ve kabiliyetleri etkili olmamış aynı zamanda ahlak, ilim ve kültür yönünden zengin olmaları da etkili olmuştur (Pamukçu, 1994: 19-21). Bu dönemde kendileri için Abbasi halifesi Mutasım tarafından Samerra² şehri inşa edilen Türk askerlerin ve komutanların

¹ “Manda” kelime köken olarak Latince “*mandatum*”, Fransızca da ise “*mandat*” kelimelerinden gelir ve Türkçe anlamı “*vekalet*” demektir. “Manda” kelimesi ilk defa kullanılmaya ise I.Dünya Savaşı'ndan sonra başlanmıştır (Kasalak, 2004: 58).

² Bağdat'ta Türk askerlerinin sayısının hızla artması ve şehirde atlarını hızla koşturmaları halkın rahatsız olmasına ve bu durumu Mutasım'a bildirmelerine neden olmuştur. Mutasım ise bu şikâyetler karşısında Türkleri başka yere nakletme ihtiyacını hissetmiştir. Türkleri yerleştirmek için birçok yere

devlet içerisindeki güçleri daha da artmış ve bunlar valilik görevlerine getirilmeye başlanmıştır. Vali olarak eyaletlere gönderilen Türkler ise o eyaletlerde kendi devletlerini dahi (Tolunoğulları Devleti (868-905)) kurmayı başarmışlardır (Yıldız, 1993: 72).

Türklerin bölgeye daha yoğun ve kalıcı olarak gelmeleri ise, 11. yüzyılda olmuştur. Özellikle Tuğrul Bey'in 1055'te Bağdat'a girdiği tarihten itibaren Bağdat dâhil, bugünkü kuzey Irak bölgesi geniş çapta Türk göçlerine sahne olmuş ve Türkleşmeğe başlamıştır. Bu dönemde hilafetin başkenti Bağdat'ın, Selçukluların eline geçmesi de Türklerin Irak'ta daha da fazla yerleşmelerine neden olmuştur. Iraklı Türklerin Selçuklulardan sonra bölgeye göçleri Moğol istilası, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti ve İran Safevi Devleti zamanında da devam etmiştir (Marufoğlu, 2002: 604).

Irak'ın Musul ve Kerkük gibi şehirlerinin ilk defa Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ise Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında olmuştur. Yavuz'un ardından Irak Osmanlı ve İran arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuş ve 1534'te Osmanlı sultanı Kanuni zamanında Bağdat'ın fethi ile Irak hâkimiyeti Osmanlı lehine kesinleşmiştir (Mısıroğlu, 1994: 51). Kanuni Sultan Süleyman tarafından Bağdat'ın fethedilmesi bölgeye Türk göçlerini artırmıştır. Bu fetihlerin ardından Irak'a askerlerle birlikte yerleşme amacıyla pek çok aile gelmiştir. Bölgeye getirilen Türk aileleri arasında Rumeli, Urfa, Diyarbakır, Tokat ve Afyon'dan gelenler de yer almıştır (Demirci, 1997: 352).

Osmanlı Devleti Irak'ı fethettikten sonra, bölgeyi Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere üç eyalete ayırarak yönetmiştir. Bölge Osmanlı idaresine girdikten sonra önceki yıllarda bölgeye göç eden Türklerle, yönetici olarak gelen Osmanlı idarecileri ve askerleri arasında meydana gelen kaynaşma, Irak'ta Türklerin yerleşmesini ve bölgeye uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır (Demirci, 1991: 10).

I. Dünya Savaşı sonrası Irak'ın İngiliz işgaline uğraması, bölgeye yerleşen Türk nüfusu için zorlukların başladığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Irak'ın ekonomik ve stratejik açıdan arz ettiği önem, onu çıkar peşinde koşan devletlerin hedefi haline getirmiştir.

Etnik, dini ve sosyal açıdan oldukça karışık bir yapıya sahip olan Irak (Mezopotamya) bölgesi, Basra'ya açılan kıyısı ile Rusya'nın İran Körfezi'ne inişini güçleştirmiş, aynı zamanda Afrika ve Avrupa'yı Orta ve Uzak Doğu'ya bağlayarak stratejik bir önem arz etmiştir. Bu stratejik öneminin yanında Irak bölgesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında keşfedilen petrol, Avrupalı devletlerin bölgeye ilgisini daha da artırmıştır. Durumu itibarıyla, nüfus yoğunluğu bakımından ticari pazar

baktıysa da sonuçta "Samerra" denilen yerde karar kılmıştır. "Samerra" Hristiyanlara ait eski bir yerleşim yeri olmasının yanında önceki ismi Araplar tarafından "Deyrü'n-Adi" olarak telaffuz edilmiştir. Araplar, Hristiyanlardan önce putperestlerin ibadet yeri olan bu şehir için "Adi" ifadesini kullanmışlardır. Mutasım bu şehri 4000 dinar karşılığında yerli halktan satın almış ve Fergana, Uşrusana ve Diğer Horasan şehirlerinden gelen Türkleri buraya yerleştirmiştir. Şehirde Türkler, geldikleri yerlere ve kabilelere göre ayrı ayrı bölgelere ve mahallelere yerleştirilmişlerdir. Buradaki Türk askerlerin Türk kızlarından başkalarıyla evlenmelerine de izin verilmemiştir. Zamanla Mutasım, devletin başkentini Bağdat'tan buraya taşımıştır. Mutasım Samerra'nın imarına ve iskânına büyük önem vermiş ve burada kendisine bir saray yaptırmıştır. Ayrıca şehir, camiler, çarşılar, su kanalları ve evler ile süslenmiştir. Bu dönemde, Samerra siyasi ve askeri başkent olurken, Bağdat ise kültür ve ticaret merkezi olarak kalmıştır (Özdemir, 2005: 221-224).

konumunda olan Hindistan ve Çin'e ulaşım için önemli ve güvenli bir yol olması da Ortadoğu bölgesinin özellikle de, Irak'ın kontrol edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Ortadoğu'nun ve Irak'ın bu özel durumu, sanayilerine hammadde ve ürünlerine Pazar bulma arayışında olan ülkelerin dikkatini çekmiştir.

Özellikle İngiltere 19. yüzyıl boyunca Akdeniz havzasında bulunan devletlerle olan ilişkilerinde en önemli politikasını imparatorluğunun önemli bir parçası olan Hindistan'ın korunması ve elde tutulması üzerine kurmuştur. İngiltere gerek, Rusya ve Fransa ile olan ilişkilerinde gerekse Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde Hint yolunun güvenliğini ve kontrolünü sağlamayı menfaatine uygun görmüştür.

Hint yolunun güvenliği için gerekirse savaşı bile göze alan İngiltere, Basra Körfezi'ne kuzeyden iniş yolları üzerinde ticari ve siyasi olarak kendisinin ya da mandası altında bir oluşumun gerekliliğini düşünmüştür. Bunun yanında Rusya'nın, Türk boğazlarını kullanarak sıcak denizlere inmesini önlemek için de boğazların İngiltere'nin egemenliğinde kalmasını 1838 yılındaki Balta Limanı Ticaret anlaşması ile sağlamaya çalışmıştır. Bundan sonraki dönemde ise Osmanlı devletinin kendini koruyamayacak duruma gelmesi ve Süveyş Kanalı'nın açılması Osmanlı Devleti'nin İngiliz politikasındaki yerinin değişmesine neden olmuştur. Rusya'nın Hint yolunun güvenliği konusunda tehlike arz etmesi ise, İngilizleri daha dikkatli olmaya sevk etmiştir.

İngiltere'de hükümetlere Hindistan yolunun güvenliğinin sağlanması konusunda kamuoyundan da önemli bir teşvik söz konusu olmuştur. İngiliz basını yaptığı yayınlarda Hint yolunun güvenliğinin sağlanması konusunda hükümetlerin eksiklerini sık sık eleştirmiştir. Osmanlı Devleti topraklarında İstanbul'dan Basra Körfezi'ne ulaşacak bir demiryolunun yapılması ve bunun da İngiltere kontrolünde olması bu eleştirilerin sonucunda ortaya çıkan gelişmelerden birisi olmuştur. Ancak İngiltere'de bazı siyasi kesimlere göre, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla artık Osmanlı'nın siyasi devamlılığına gerek kalmamıştır.

Geleneksel olarak İngiltere, 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının devam etmesinden yana olmasına karşın, bu tavrı 19. yüzyılın son çeyreğine doğru değiştirmeye başlamıştır. Bunda Avrupa'da meydana gelen ve İngilizlerin Osmanlı siyasetiyle de yakından ilgili olan gelişmeler etkili olmuştur. İngiltere'yi doğu politikalarında endişelendiren ülkelerden biri olan Fransa'nın, Prusya ile girdiği savaşta yenilmesi ve Avrupa siyasetindeki etkinliğini yitirmesi İngiliz politikacıları tarafından olumlu karşılanmıştır. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni 1877-1878 savaşında yenmesi üzerine ise harekete geçmiş ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yok etmesinin önünü kesmek için Ayastefanos Anlaşması yerine Berlin Konferansı'nın toplanmasını Fransa, Avusturya ve Prusya'nın da desteğiyle sağlamıştır. Bu arada İngilizler, ülkelerinin menfaatlerini korumak amacıyla her fırsatı değerlendirmeyi bilmişlerdir. Berlin Konferansı'nda, Osmanlı Devleti'nden, Rusya'ya karşı desteğinin bedeli olarak, Kıbrıs'ı istemiştir. İngilizlerin Hint yolunun güvenliği için önemli olan Kıbrıs, İngiliz gemileri için Doğu Akdeniz'de önemli bir liman olabilirdi. Bu yüzden İngiltere, askeri ve ticari bir merkez olmak için son derece önemli bir coğrafi yapıya sahip olan Kıbrıs'ı 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti'nden geçici olarak teslim almıştır (Eraslan, 2003: 420-424).

1880 yılına kadar İngiltere'nin yönetiminde bulunan muhafazakarlar, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde toprak bütünlüğünden yana olmuşlardır. Ülkedeki liberallerin muhalefetlerine rağmen iktidardaki muhafazakarlar iki yıl daha İngiltere'de yönetimde kalmışlardır. Bu son iki yılda İngilizler Osmanlı Devleti üzerinde liberallerin de etkisi ile tutarsız bir siyaset izlemişlerdir. 1880 yılında yapılan seçimlerde İngiltere'nin yönetimi muhafazakârlardan, Gladstone başkanlığındaki Liberal Parti'ye geçmiştir. Yeni İngiliz hükümeti ise Osmanlı Devleti ile ilgili siyasetini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bir yana bırakarak, Hint yolunun güvenliği için önemli Osmanlı topraklarını ele geçirmek ve Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağlı ulusal devletler kurmak şeklinde belirlemiştir. İngilizlerin bu düşüncelerinin ilk olarak uygulanması ise Mısır'ın işgaliyle olmuştur. İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirme sebebi, Süveyş Kanalı'nın açılmış olmasıdır. Bu ise doğrudan İngilizlerin, Hindistan yolunu korumak istemesinden kaynaklanmıştır (Ülman, 1972: 111-113).

İngiltere bir yandan Hindistan'a giden yolun güvenliğini sağlarken, diğer yandan da İran'daki petrol sahalarını korumayı hedeflemiştir. Çünkü bu dönemde İngilizlerin yakıt olarak kömür kullanan gemileri, 1912 yılından itibaren petrol kullanmaya başlamıştır (Cleveland, 1994: 143). İngilizler petrole olan ihtiyaçlarını karşılamak için ise Mezopotamya'da keşfedilen petrole yönelmişlerdir. Zaten İran petrollerini işletme hakkını elde etmiş olan İngiltere, Musul petroleri ile de ilgilenmeye başlamıştır³ (İmamzade, 1986: 16).

İngilizlerin ilgilenmeye başladıkları, Mezopotamya'da, özellikle Musul'daki petrolün varlığı ise Almanlar tarafından 1871 yılındaki çalışmalar sonucu keşfedilmiştir. Petrolün bölgede keşfi, büyük güçlerin bu petroleri işletme imtiyazını elde etmek için birbirleriyle mücadelesine neden olmuştur. İlk olarak bölgedeki petrol işletme imtiyazını ise, Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen ve Almanlara ait olan, "Anadolu Demiryolu Şirketi" almıştır. 1904'te Demiryolu şirketinin, Petrol imtiyazını Deutsche Bank'a aktarması ve Osmanlı yetkilileriyle anlaşmalar yapması İngilizleri harekete geçirmiştir. 1901 yılında İran'da petrol işletme hakkını elde eden William Knox D'Archy, İngilizlerin de desteğiyle, Osmanlı hükümeti ile görüşmelere başlamıştır. 1907 yılından itibaren devam ettirilen bu görüşmelere, D'Archy'nin yanında Shell ve Royal Dutch şirketleri de ilgi göstermişlerdir. Fakat bu dönemde 1908 yılında patlak veren ihtilal sonrasında II. Abdulhamid'in şahsi mülkü haline getirdiği Mezopotamya'daki petrol alanları, maliye bakanlığına aktarılmış ve D'Archy grubu ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Fakat Shell ve Royal Dutch şirketi bu işten vazgeçmeyerek, Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla Osmanlı Devleti ile görüşmelere devam etmiştir.

Bu dönemde ABD de bölgedeki petrole ilgi duymaya başlamış ve Anadolu'da demiryolu ve ham madde imtiyazı elde etmek için uzun süre Osmanlı yetkilileri ile görüşmeye çalışmışlardır. Petrol pazarlıklarının oldukça yoğun bir şekilde artması ise İttihat ve Terakki zamanında olmuştur. 1912 yılında Almanya doğumlu bir İngiliz olan, Sir Ernest Cassel tarafından, Mezopotamya ve Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki petroleri işletmek için Turkish Petroleum Company kurulmuştur. Bu

³ İngiltere, 1909 yılında kurduğu Anglo-Persian Oil Company (İngiliz-İran Petrol Şirketi) ile İran petrollerinin işletilmesi hakkının çoğunluğunu ele geçirmiştir (Lenczowski, 1990: 766).

şirket daha sonra D'Archy grubunun %50, Deutsche Bank ve Anglo-Saxon Oil Company'nin de % 25'er hisse ile katıldığı bir ortaklık haline gelmiştir. 19 Mart 1914'te Osmanlı Devleti'nin de imzaladığı anlaşma ile kurulan bu şirkete Osmanlı Devleti tarafından Musul'da petrol arama imtiyazı verilmesine karar verilmişse de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu karar uygulanamamıştır.

İngilizlerin bölge ile ilgilenmesinde etken olan diğer bir faktör ise bölgedeki ticari hareketlilik olmuştur. Bu dönemde Almanların Berlin-Bağdat Demiryolu'nu inşa ederek bölgede etkin bir rol oynamaya çalışması İngilizleri de harekete geçirmiştir. 1907 yılında bölge ile ilgili İngiliz yöneticilerine sunulan bir raporda, Mezopotamya ovalarının etkin sulama teknikleri ile dünyanın en önemli tahıl ambarı durumuna gelebileceği belirtilmiştir. Büyük çoğunluğu Almanların elinde olan ticari faaliyetlerin toplam tutarı bu dönemde 2.5 milyon sterlini bulmuştur. İngiliz tüccarları bu imkândan faydalanmanın yanında bölgedeki ticari ulaşım tekeli de ellerine almışlardır. 1859 yılında H.B. Lynch tarafından kurulan "Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası" şirketi ile İngilizler, Mezopotamya taşımacılığında rakipsiz hale gelmişlerdir (Öke, 1991: 12-13).

Fransızların ise bu dönemde Ortadoğu üzerinde yoğunlaşan siyaseti, yaklaşık olarak İngilizlerle aynı doğrultuda olmuştur. Fransa, İngiltere gibi herhangi bir bölgeyi korumak için Ortadoğu'da faaliyet göstermese de, Fransızların bölge ile ilgili siyasetlerini iki temel konu oluşturmuştur. Bunlardan birisi Avrupalı rakipleri olan İngiltere ve Almanya karşısında Osmanlı topraklarında daha fazla nüfuz ve kazanç elde edebilmek, diğeri de bölgedeki Hristiyanların korumasını üstlenmek olmuştur. Bu dönemde Almanların ve İngilizlerin Ortadoğu'daki faaliyetleri Fransızları endişelendirmiştir. 1903 yılında Almanların başlattığı Bağdat demiryolu projesi karşısında, Fransa da rekabet edebilmek için Suriye-Bağdat demiryolu yapımını finanse ederek uygulamaya koymaya çalışmıştır.

Bu dönemde, İngiltere gibi Fransa da Ortadoğu'da ticari yatırımlarla etkili olmaya çalışmıştır. Özellikle Fransızlar, Osmanlı Devleti içerisindeki özel yatırımcılarının çalışmaları ve Mısırlı yatırımcıların da desteğiyle La Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez Şirketi üzerinden Süveyş kanalı'nın yapımı imtiyazını almışlardır. Almanların da bölgede etkin olmaya çalışması üzerine, İngilizler ile Fransızlar, rekabeti bırakarak bölgede birbirlerinin çıkarlarını tanımayı ve birlikte hareket etmeyi kararlaştırmış ve 1904 yılında bir dostluk anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Fransa, İngiltere'nin Mezopotamya, Arabistan ve Filistin bölgesindeki çıkarlarını tanıırken, İngiltere de Fransa'nın Cezayir, Tunus, Fas ve Levant⁴ (Suriye, Filistin, İsrail ve Ürdün'ü kapsayan bölge)'daki çıkarlarını ve varlığını tanımayı taahhüt etmiştir. Yapılan bu anlaşma ise ilerde 1916 yılında Ortadoğu'daki yeni düzene karar verecek olan Sykes-Picot anlaşmasına temel olmuştur (Kamrava, 2004: 37-38).

⁴ Fransızların bu bölge ile ilgilenmelerinin sebebi, burada yaşayan Hristiyanları, özellikle Maruni'leri korumak olmuştur. Buradaki Hristiyanlar için Fransız yardım kuruluşları tarafından çeşitli okullar açılmış ve Hristiyan çocukları yetiştirilmiştir. Özellikle 1875 yılında Beyrut'ta St. Joseph Üniversitesi'ni kurmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Suriye'de Fransız okullarında okuyan öğrenci sayısı 50.000'i bulurken, diğer okullardaki öğrenci sayısı sadece 23.000 olarak ortaya çıkmıştır(Kamrava, 2004: 38).

Batılı devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı toprakları üzerindeki bu düşünce ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti'ni bir denge unsuru olarak Almanya'ya yaklaştırmıştır. Almanya ise, Osmanlı topraklarını ekonomik pazar olarak görerek, İngiltere ile olan rekabetinden dolayı olası bir savaş halinde İngiltere'yi sömürgelerine giden yol üzerinde güç durumda bırakmak için Osmanlı Devletine yaklaşmıştır. Söz konusu yakınlaşma sonucu, Almanya'ya Berlin-Bağdat Demiryolu yapım imtiyazıyla birlikte petrol ve maden araştırması izni de verilmiştir. İngiliz şirketleri de petrol çıkarma imtiyazı için başvurdularsa da, İttihat ve Terakki Fırkasının, Abdulhamid'in şahsi mülkü haline getirdiği toprakları Maliye Bakanlığına devrettiğinden başvuruları sonuçsuz kalmıştır. 1912 yılında Almanya ve İngiltere dışında ABD'de Musul-Kerkük petrolleriyle ilgilenmeye başlamışsa da İngiltere Almanlarla işbirliği yaparak ABD'yi bölge petrollerinden uzak tutmaya çalışmıştır (Keleş, 2002: 609).

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte İngiltere Mezopotamya'ya yerleşme fırsatını elde etmiş, 1914 yılı 15 Ekim'inde bir İngiliz Hint tümeni (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) Bahreyn adalarına çıkartılmış ve Fav'ı ele geçirmişlerdir (Kartal, 1995: 486). İngiltere'nin bu kadar aceleci davranmasının nedeni ise, bölgeye Rusların ve Almanların müdahalesini engellemek, İran Körfezi'ndeki stratejik petrol bölgelerini korumak ve son olarak da Arabistan'daki durumu (İngiltere daha önce buradaki şeyhlerle ve ileri gelen Arap liderlerle görüşmüş ve güvenliklerini sağlayacağı garantisini vermiştir) muhafaza etmek olmuştur. bu bakımdan İngiltere Mezopotamya'nın (Irak) işgali için erken davranması gerektiğinin bilincinde olmuştur (Yaphe, 2004: 20).

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmesi ise Yavuz ve Midilli gemilerinin Sivastopol ve Odesa'yı bombalamasından sonra 14 Kasım'da olmuştur. İngilizler, Arap halkları arasında yürüttükleri propaganda faaliyetlerinde Araplar arasında Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmışlardır⁵. İngilizler, Basra'ya, Arap halkına düşmanlık etmek için gelmediklerini aksine onlara yardım etmek için geldiklerini duyurmuşlardır. İngilizler bölgeye gelme amaçlarını onları Osmanlı'nın (Türklerin) zulmünden kurtaracakları, kendi adil yönetimlerini kurmalarını sağlayacakları, dinlerine ve geleneklere saygı gösterecekleri şeklinde duyurmuşlardır (Kartal, 1995: 486).

⁵ İngilizler yaptıkları propagandaların yanında, Osmanlı Padişahı'nın İtilaf güçlerine karşı ilan ettiği "Cihad" çağrısının etkisini azaltmak için Mekke'de yerel yönetici olan Şerif Hüseyin'i kullanmayı düşünmüşlerdir. Hüseyin, peygamber ailesine mensup olduğunu iddia ederek Hicaz bölgesinde ün yapmıştır. Şerif Hüseyin, İngilizlerin de desteğiyle Doğu'da Hindistan ve batıda Akdeniz'e kadar uzanan bir devletin liderliğini alabileceğini düşünmüş ve bu yüzden Osmanlı Devleti'ne isyan etmiştir. 5 Haziran 1916 yılında başlayan isyanında kendisini bağımsız Hicaz Kralı olarak ilan etmiştir. Şerif Hüseyin'in isyanı sonrasında ise, oğullarından Faysal Eylül 1918'de Suriye'de krallığını ilan etmiştir (Kamrava, 2004: 39-40) .

Bu sırada devam eden savaşta İngilizler Basra Körfezi'nden⁶ 14-15 Kasım 1914 tarihleri arasında ilerleyerek Seyhan'ı ele geçirmişler, 9 Aralık 1914'de de Korna'yı işgal etmişlerdir (Kodaman, 1993: 182). General Townshend kumandasındaki bir İngiliz tümeni ise, savunması zayıf olan Kutu'l-Ammare'yi 29 Eylül 1915'de ele geçirmiştir. Townshend, 160 km uzaklıkta bulunan Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçmesi üzerine ise, Osmanlı, Bağdat'ı savunmak için Kafkas cephesinden takviye kuvvet getirtmiş ve 29 bin kişilik 5. Tümeni oluşturmuştur. Oluşturulan bu 5. tümen ise Townshend kumandasında olarak Bağdat'a ilerlemekte olan İngiliz ordusunu 22 Kasım 1915'te Selmânpak'ta yenilgiye uğratarak, %30 zayıat verdimiş ve Kutu'l-Ammare'ye çekilmelerini sağlamıştır. General Townshend kumandası altındaki İngiliz birlikleri 29 Nisan 1916'da Kut'ul Ammare'de Osmanlı birliklerine teslim olmuşlardır (Mukab, 1993: 32). Buradaki İngiliz birlikleri, teslim olmadan önce 7 Aralık 1915'ten 1916'ya kadar kuşatılmış durumda kalmışlardır. Irak'taki İngiliz komutanlığı ise Townshend kuvvetlerini kurtarmak için 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinde olmak üzere dört saldırı yaptılarsa da bir başarılı olamamışlardır (Karal, 1995: 488). İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden ise fazla istifade edilememiş, bölgede bulunan mühim miktardaki Türk kuvveti, İran'a ve Kafkas cephesine gönderilmiştir. İngilizler ise takviye ettikleri kuvvetleriyle harekete geçmişler ve Osmanlı kuvvetlerini Musul'a kadar geriletmişlerdir. Musul, Osmanlı kuvvetlerinin elinde iken Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır (Kodaman, 1993: 183).

Mondros Mütarekesi, Musul Türklerin elinde iken imzalandığı için Türklerle bırakılmıştı. İngilizler ise mütarekenin 7. maddesine göre lüzum görülen stratejik bölgelerin işgali ve 16. maddeye göre de Irak'ta bulunan Türk birliklerinin teslimi gerektiği iddiası ile Musul'un boşaltılmasını istemişlerdir (Mukab, 1993: 32-33). İngilizler, Musul'da Hristiyan halka zulüm yapıldığını ve Türk ordusunun elindeki İngiliz esirlere iyi muamele etmediğini bahane ederek Musul'a doğru harekete geçmişlerdir. İngiliz ordusunun baskısı ve merkezden gelen emir üzerine Türk birlikleri 8 Kasım'dan itibaren Nusaybin'e doğru çekilmeye başlamışlardır. Bu geri çekilme 15 Kasım 1918 tarihinde tamamlanmıştır (Mukab, 1993: 36-37). Netice de Türk Ordusu Musul şehrinin tamamını boşaltmış ve böylece Irak ve Musul'da İngiliz işgal dönemi başlamıştır.

2.2. Irak'ta İngiliz Manda Yönetimi (1918-1932)

İngilizler Irak'ı işgal ettikten sonra ülkenin yönetim şekli üzerinde çeşitli seçenekler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ülkeyi ilk önce doğrudan kendileri yönetmek

⁶ İngilizlerin Basra'dan hareketle Irak'ı işgaline kalkışmasının temelinde bölgedeki ticari ve jeopolitik çıkarları etkili olmuştur. Basra Körfezi'nin öncelikle jeopolitik önemi buranın işgalini gerektirmiştir. Çünkü İngilizler, Basra ve Körfez'i kontrol edenlerin, Doğu Anadolu'ya giden iki bağımsız hattın sahibi olacağını farkında olarak, Irak'ın işgaline buradan başlamışlardır. Bölgede 1 milyon sterlin'e ulaşan bir ticaret gelirinin Türklerle bırakılmasının sakıncaları da bu işgalin sebepleri arasında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kuveyt, Muhammera şeyhlerinin ve Necd Emirinin de destekleri aranmış ve bu desteklerine karşılık bölgenin bir daha Türk hâkimiyetine bırakılmayacağı sözü verilmiştir (Eraslan, 2003: 426).

istemişlerdir. Bu amaçla Irak'a askeri ve sivil yöneticiler atayarak yönetmeyi denemişlerdir. Fakat farklı beklentiler içerisinde olan halk tarafından bu yönetimin uzun sürmesi büyük isyanlara neden olmuştur. İngilizler, isyanların önünü kesmek daha fazla maddi zarara girmemek için doğrudan idareden vazgeçmişler ve kendilerine kukla birisini Irak'a kral ilan etmeyi uygun görmüşlerdir. İngilizlerin kral adayı ise Hicaz kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal olmuştur. İngilizler Faysal'ı kral ilan ederken Irak'ta da manda idarelerini Milletler Cemiyeti'ne onaylatmışlardır. İngilizler, manda idarelerine aldıkları Irak'taki en önemli görevlere adamlarını atamayı da ihmal etmemişlerdir (Kasalak, 2004: 72-73).

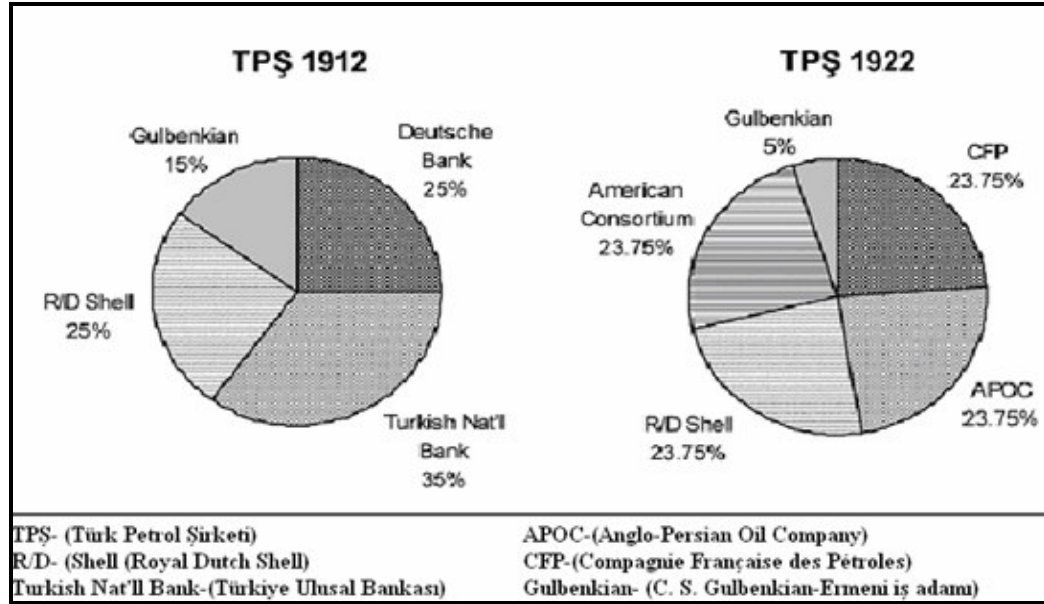
İşgal sonrası, İngilizlerin Irak'ta idari yapı hakkında İngiliz çıkarlarını temsil eden kişiler, Sir Percy Cox'un liderliğinde, Gertrude Bell⁷, A.T. Wilson⁸, Henry Dobbs ve Ken Cornwallis gibi isimlerden oluşturulmuştur. Bu kişiler, 1920'li yıllarda Ortadoğu'da yeni devletlerin, özellikle Irak'ın kurulmasında ve Irak'taki İngiliz çıkarlarını garanti altına alan anlaşmaların imzalanmasında etkili olmuşlardır (Lukitz, 1995: 14).

Mondros Mütarekesinden bir yıl sonra bile İngilizler, Ortadoğu'ya, Musul ve Irak'a yeni bir düzen vermekte oldukça zorlanmışlardır. Özellikle İngilizlerin müttefikleri ile arasında Osmanlı mirasının paylaşılması konusunda uzun görüşmeler ve tartışmalar meydana gelmiştir. İngilizler uzun süre müttefikleri Fransa ve Amerika'yı Musul'un Irak'ın bir parçası olduğuna ikna etmek için uğraşmıştır (Öke, 1991: 37). Çünkü İngiltere'nin müttefikleri Irak'ı sadece Bağdat ve Basra'dan oluşuyor olarak görmekte ve Musul'u bunların dışında tutmaktadır. İngiltere, 1916 yılında müttefikleriyle yapmış olduğu gizli antlaşmalarla onları Musul'un da dâhil olduğu Irak'ta manda idaresini kurmaya ikna etmeye çalışmıştır (Kurşun, 2003: 10). Fransa ve Amerika'nın, İngilizleri bu kadar sıkıştırmalarında yatan sebep ise, İngiltere'nin Irak başta olmak üzere Ortadoğu petrollerini tek başına ele geçirmek istemesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı öncesi, Deutsche Bank'ın (%25), Royal Dutch Shell'in (%25) ve Türkiye Ulusal Bankası'nın (%50) katılımlarıyla 23 Ekim 1912 kurulan Türk Petrol Şirketi, Türk Ulusal Bankasına ait olan %50'lik payı İngiliz-İran Petrol Şirketi'ne devretmiştir. Bu durum ise, Fransa ve Amerika'nın harekete geçmesine ve bu petrolden pay istemesine neden olmuştur. Versailles anlaşması öncesi İngilizler, Fransa ile anlaşarak onların Musul'dan çekilmesini sağlamış ve 24 Nisan 1920'de San Remo'da imzalanan Anglo-Fransız anlaşması ile Fransa Irak petrollerinin %25'lik payını elde etmiştir. Bu gelişmeler Amerika'nın gözünden kaçmamış ve Amerika da İngilizleri petrol konusunda sıkıştırmıştır. Bu

⁷ "Çöl Kraliçesi" olarak da bilinen Gertrude Bell, Oxford Üniversitesi'nin ilk kadın mezunu olma unvanına sahiptir. Aynı zamanda arkeolog olan Gertrude Bell, 1900'lü yıllarda Yakın doğu'ya özellikle Mezopotamya'ya gelmiş ve burada Aşiret reisleri ile önemli bağlantılar kurmuştur. Bölgedeki en güçlü adamlar arasında hayatının uzun bir dönemini geçirmiş olan Bell, onlar hakkındaki bilgileri İngiliz politikacılarla paylaşmayı ihmal etmemiştir. Birinci Dünya savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan gibi bölgelerinin bugünkü sınırlarının çizilmesinde Gertrude Bell de önemli bir paya sahip olmuştur. Amatör ama yetenekli bir arkeolog olan Gertrude Bell, Irak'ta yaptığı kazılar sonrası bulduğu tarihi sitelerle Bağdat'ta dünyanın en ünlü müzesini kurmuştur (Harwood, 2006: 19-20).

⁸ Arnold Wilson Irak'ın idaresi konusunda, Manda fikrini savunmuştur. Fakat Arnold Wilson'un üzerindeki yöneticiler, Mezopotamya'da dolaylı bir yönetim yerine, Hindistan ve Mısır'da olduğu gibi doğrudan idare kurulmasını uygun görmüşlerdir (Meyer, 2003: 84).

baskı üzerine Amerika, İngiltere ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Irak petrolünün % 20-25'lik kısmını elde etmiştir. Sonuç olarak, Irak petrolünün yarısının kontrolü İngiltere'de kalırken, diğer yarısı da Fransa ve Amerika'nın kontrolüne bırakılmıştır. Bu üç ülkenin petrol üzerine yaptıkları anlaşmalarda aracılık yapan C. S. Gulbenkian adlı bir ermeni de Irak petrolünden %5'lik bir pay alarak dünyanın en zenginleri arasına girmiştir (Minorsky, 1998: 81-82; Gürbüz, 2003: 142).

Şekil 2.1. Türk Petrol Şirketi'nin 1912 ve 1922 Yıllarındaki Pay Dağılımı
(Demirmen, 2004: 73)

İngilizlerin Irak'ta fiili işgali 1917'de gerçekleşirken, resmi Manda idaresi ise 1920 San Remo Konferansı'ndan sonra gerçekleşmiştir. İngiltere'nin mütareke sonrası geçen dönemde Irak'ı yönetmek konusunda Irak'ın bölünerek yönetilmesi şikkını da düşünmüşlerdir. Buna göre Kuzey Irak'ta Musul'un başkent olduğu bir emirlik kurulması planlanmıştır, bunun nedeni ise bu dönemde Musul'un Türkiye'ye bırakılma ihtimali olmuştur.

İngilizler Musul için bu düşüncede iken, Güney Irak'ta da Bağdat başkent olmak üzere Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın idaresinde bir emirlik kurulması fikri üzerinde çalışmışlardır. İngilizlerin bu düşüncelerine ise Fransa ve Amerika karşı çıkmış ve sürekli olarak Irak'ın muhtelif unsurlarının temsil edilmesi konusunu gündeme getirmişlerdir. Bu muhtelif unsurlardan söz edilirken ise Türklerden bahsedilmemiştir. İngilizlerin Musul'a atadıkları yöneticilerin, halkı baskı altında tutması, onların Osmanlı Hükümeti'nden ve Ankara Hükümeti'nden yardım istemelerine neden olmuştur. Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin Musul halkına yardım etme ihtimali karşısında diğer devletlerin tavırları da İngilizlerin lehine değişmiş bu durum İngiltere'nin bölgede daha serbest hareket etmesine imkan sağlamıştır (Kurşun, 2003: 10).

İngilizler bölge ile ilgili planlar hazırlarken, Ortadoğu'daki Araplar Türk hâkimiyetinden kurtulmanın sevinciyle ilk önce batılıların kendileri hakkında neler düşündüklerini anlayamamışlardır. Araplar bu düşüncelerini dile getirdiklerinde ise İngilizler “Yedilere Bildiri” adı verilen bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiride Türk hâkimiyetinden kurtulan Arapların bölgede kuracakları hükümetlerin halkın rızası doğrultusunda başa geleceği ve buna İngilizlerin yardım edeceği ilan ediliyordu. Buna güvenerek Araplar ilk olarak 1920 yılında Suriye, Filistin ve Lübnan'ı da içine alarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Yine Irak'ta da Kral Emir Abdullah bağımsız Irak Devleti'ni kurdu.

Fakat İngilizlerden habersiz olan bu bağımsızlık hareketleri, İngiltere ve Fransa tarafından hoş karşılanmadı. Fransa ve İngiltere bu duruma karşı çıkarak Milletler Cemiyeti Meclisi'ni karar vermesi için toplantıya çağırdı. Meclis Suriye'de Fransa'nın, Irak'ta ise İngiltere'nin manda idarelerinin kurulmasını kabul etti. Bu kararların alınması ise Arap dünyasında büyük tepkilerin doğmasına neden olmuştur (Kalkan, 1991: 14-16).

İngilizleri Irak'ta doğrudan idarelerini kurmaya iten sebep ise, 1919 yılında İngiliz sivil yöneticisi olan Arnold Wilson'un Irak'ın özellikle Basra ve güney kasabalarında yapmış olduğu araştırma olmuştur. Bu araştırmada Wilson, Arap şeyhlerinin ve ileri gelenlerinin herhangi bir Arap yönetici istemediklerini ve İngiliz yönetiminin devam etmesinden yana olduklarını ortaya çıkarmıştır. Wilson, Fırat ve Dicle nehirleri etrafındaki verimli tarım arazilerinin sahibi olan aşiret liderlerinden 271 tanesinin de Irak'a bir kral atanmaması ve İngiliz yönetiminin doğrudan devam ettirilmesi için dilekçe verdiklerini rapor etmiştir. Wilson bu şekilde İngiliz yönetiminin devam etmesini savunurken, Gertrude Bell Orta Fırat, Necef, Kerbela ve Kazımiye gibi Şii şehirlerinde yapılan plebisite karşı yükselen Şii tepkilerinden yola çıkarak, Irak'ta Arap milliyetçiliğinin arttığı ve artık durdurulması güç bir hale geldiğini rapor etmiştir. Bell raporunda gerici olarak tarif ettiği Şiilerin yerine İngiliz hükümetinin daha çok şehirli ve Sünni milliyetçiler ile birlikte çalışmasını tavsiye etmiştir.

İngilizlerin Irak'ın yönetimi için bu tür düşünceler ve faaliyetler içerisinde olmaları Irak halkını şaşırtmıştır. Paris Barış Konferansı'nda Irak'ın İngiliz Manda idaresine verilmesi teklifi Iraklılar tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Kerbela'da Şii dini lider Ayetullah Muhammed Tagi el-Şirazi tarafından ilan edilen bir fetva ile İngiliz yönetiminin yasal olmadığı ve Müslümanların, Müslüman bir lider tarafından yöneltilmesi gerektiği ilan edilmiştir.

1919 yılı baharının başlarında Şii dini liderler ve aşiret reisleri, eski sivil yöneticilerden, eski askerlerden, öğretmen, bilim adamı ve avukatlardan oluşan Sünni milliyetçilerle birleşerek, İngiliz işgali karşısında birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Necef ve Bağdat'ı merkez olarak seçen bu birleşik hareket, 1920 yılına kadar Necef ve Bağdat'ta Sünni ve Şii camilerinde büyük toplantılar düzenlemişlerdir. Bu toplantılarda İngiliz işgaline karşı çıkmayı ve bağımsız bir Irak için birlikte çalışmanın gerektiğini ilan etmişlerdir.

Arnold Wilson, Sünni ve Şiilerin bu şekilde birlikte hareket edeceklerine ihtimal vermemiştir. Bu düşüncesinde yanıldığını ise Haziran 1920'de Irak'ta İngiliz Manda idaresinin Milletler Cemiyeti tarafından kabul edildiğini ilan ettikten sonra görmüştür. Manda idaresinin ilanından sonra Necef ve Kerbela'da İngiliz yönetimine

karşı silahlı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlara, yeni vergi sisteminden memnun olmayan toprak sahipleri, İngiliz sivil yönetiminde görev alamayan eski Türk ve Iraklı askerlerle birlikte, Türklere karşı yapılan bağımsızlık mücadelesinde İngilizlere kızan milliyetçiler de destek vermişlerdir. Türk yönetimi sırasındaki elde ettikleri ekonomik ve siyasi imkanları İngiliz yönetiminde de devam ettirmek isteyen bir kısım Sünni ve Şii liderler ise, bu isyanlara destek vermeyerek, İngilizlerin yanında yer almayı tercih etmişlerdir. Temmuz 1920'ye kadar ise isyancılar Orta Fırat ve Bağdat'ın çevresinde birçok merkezi ele geçirmişlerdir. Güneyde meydana gelen bu olaylar kuzeyde Kürtlerin de isyan etmesine neden olmuştur. Kürtler isyanlarında tıpkı Körfez savaşı sonrasında meydana gelen 1991 yılındaki isyanda olduğu gibi, güneydeki Arap isyancılarından bağımsız olarak hareket etmişlerdir

Irak'ta ülkenin üçte birinde başlayan isyanlar sona ermiş ve başarısızlığa uğramıştır. Ancak 1920 yılında yaşanan bu olayların, Irak'ın ulusal kimliğinin oluşmasında ve İngilizlerin gelecekte Irak politikasında önemli rolü olmuştur. 3 ay devam eden isyanlar İngilizlere 400 askere ve 40 milyon sterline mal olmuştur. Iraklılar için ise isyan milli gurur ve kolonici güçlerin baskısına karşı muhalefetin bir sembolü olmuştur (Yaphe, 2004: 26-30). Arnold Wilson, Arapların bu şekilde isyan etmelerini, Woodrow Wilson'un 14 ilkesinin Araplar arasında yarattığı tahrike bağlamıştır. İsyancılar sırasında demiryolları tahrip edilmiş ve birçok İngiliz görevlisi öldürülmüştür. İsyanlara karşı İngilizlerin tepkisi ise sert olmuştur. İngiliz ordusu, İsyancıların bastırılmasında, yeni ve etkili bir taktik kullanmıştır. Uçaklara makineli tüfek takarak ve isyan bölgelerini bombalayarak isyanları bastırma yoluna gitmişlerdir⁹ (Meyer, 2003: 84).

İsyancıların esas sebeplerinin başında İngilizlerin, İngiliz-Hint karışımı bir yönetimle Irak'ı idare etmek istemeleri ve Araplara yönetimde yer vermemeleri gelmiştir. 1920 yılının yaz aylarında Fırat Nehri kenarındaki Arap isyanları ve Kürtlerin isyan sebepleri, İngilizlere göre Sykes Picot¹⁰ anlaşması ve İngiliz Askeri yönetiminin uzun sürmesinden kaynaklanmıştır. Irak İsyanı, 1920 Haziran'ının sonlarında başlayıp Ekim ayına kadar sürmüştür. İsyancıların sonunda İngilizlere göre Iraklıların verdiği zayıf 2050 ölü ve 6150 yaralıdan oluşurken bu rakam Iraklılara göre 4000 ölü ve 4800 yaralı olarak ifade edilmiştir (Tauber, 1995: 308, 312). Bu isyanlar da göstermiştir ki, Türk boyunduruğundan kurtulan Araplar bu sefer de

⁹ İngilizler bu dönemde, İngiliz ekonomisine aşırı yük getirmesinden dolayı Irak'ta fazla asker bulundurmamayı tercih etmişlerdir. Onun yerine bölgenin kontrolünü sağlamak için, Kraliyet Hava Kuvvetlerine (Royal Air Force- RAF) önem vermişlerdir. İngilizler, RAF'ı daha çok dağlık bölgede yaşayan ve yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişki içerisinde olan Kürtleri kontrol etmek için kullanmışlardır (Duman, 2003: 47).

¹⁰ İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Topraklarının ne şekilde paylaşılacağı konusunda fikir birliğine varılan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Fransızlar, kuzeyde Türkiye'nin güneyini de içine alan Büyük Suriye'yi, Lübnan'ı ve Irak'ın kuzey bölgelerini (Musul), İngilizler, Irak, Arabistan, Ürdün ve Filistin'i nüfuz bölgeleri olarak belirlemişlerdir. Diğer müttefikleri olan İtalya'ya Güney Anadolu'yu, Ruslara ise, İstanbul (Boğazlar) ve Doğu Anadolu'yu nüfuz alanı olarak vermişlerdir. Fakat 1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilali'nin patlak vermesi, Rusya'nın savaş dışı kalması ve İtalya'nın da bölgeden çekilmesi ile Fransa ve İngiltere anlaşmayı kendi menfaatlerine göre değiştirmişlerdir. Fransa ve İngiltere'nin belirledikleri bu bölgeleri kendilerinin doğrudan idare etmek istemesi ve bölge halkının kurduğu devletlere karşı çıkması, Arap isyanlarının sebeplerinden birini oluşturmuştur (Kamrava, 2004: 40; Fromkin, 2004: 144).

başka bir boyunduruk altına girmişlerdir ki bundan kurtulup bağımsız olmaları ise 40 yıllık bir zamanlarını almıştır (Kalkan, 1991: 16)

20 Nisan 1920’de İtalya’da gizli olarak toplanan San Remo Konferansı ile İngiltere Irak ve Filistin’in üzerinde manda idaresini resmileştirirken, Fransa da Suriye üzerinde manda idaresini resmileştirmiştir. Konferansta ayrıca iki ülke Irak’taki petrol paylaşımı konusunda da anlaşmaya varmışlardır (Jaffe, 2007: 19).

İngilizlere, San Remo Konferansı’ndan sonra gelişen olaylar bölgenin idaresinin kolay olmayacağını göstermiştir. İngilizler Şii bölgelerine Şii yöneticiler atamalarına rağmen isyanların önünü almakta zorlanmışlardır. İsyânların yayılmasında Şii liderlerin fetvalarının yanında A. Wilson’un yerli ahali yerine yönetimde Hintlileri istihdam etmesi ve Osmanlı yönetimindeki vergilerin attırılarak iki üç katına çıkarılması da etkili olmuştur. İngilizler ise isyanlarda Bolşevik Rusların ve eski Türk subayların etkili olduklarını düşünmüşlerdir.

Irak’ta meydana gelen isyanlar sonucu A. Wilson görevinden alınarak yerine Sir Percy Cox atanmıştır. Percy Cox İngiliz Mandası’nın devamını savunurken, doğrudan idare yerine dolaylı bir idare oluşturulmasını da savunmuştur. Cox’a göre bir hükümet kurulacak ve başbakanı Iraklı olacak ve bakanlar ise toplumsal tabakaları ve aşiretleri temsil edecek kişilerden seçilecekti. Kurulacak bakanlıklarda ise İngilizler de müsteşar görevini yerine getireceklerdi. İlk başbakan ise Kasım 1920’de Abdurrahman el-Geylani olarak belirlendi. Hükümet Bağdat, Basra ve Musul’u temsil eden 21 bakandan oluşmuştur.¹¹ Bakanların çoğunun Sünni olması yanında bir kaç Şii ve diğerleri ise Hristiyan ve Yahudilerden oluşturulmuştur (Kurşun, 2003: 10-11). Özellikle yönetimde Şiiler yerine Sünnilerin tercih edilmesinde, Sünnilerin (Osmanlı Devleti’nde de yerel yönetimlerde Sünnilere görev verilmiştir.) devlet yönetiminde tecrübelerinin bulunmasına rağmen Şiilerin bundan yoksun olması etkili olmuştur. Bunun yanında Bağdat’taki Sünni ileri gelen liderlerin Şii karşıtı olmaları ve İngilizlerin de Şiilerin dini nüfuzunun farkında olmaları, Sünnilerin öncelikle tercih edilmelerinde etkili olmuştur (Yaphe, 2004: 32). İngilizler Kısa zaman sonra ise Irak’taki eski Osmanlı idari yapısı yeniden organize edilmiş, hükümet ve belediyeler tekrar hizmete başlatılmıştır. İngilizler Irak idari yapısını bu şekilde düzenlerken, kendi idari görevlilerini de Irak yönetiminin en stratejik yerlerine yerleştirmeyi ihmal etmemişlerdir (Kurşun, 2003: 12).

26 Şubat 1921 tarihinde Kahire’de İngiliz Müstemlekeler Bakanlığı’nda W.Churchill, aralarında Percy Cox ve Gertrude Bell’in de bulunduğu Ortadoğu uzmanları ile bir toplantı yaptı. Toplantıda, Irak’ın koloni mi, manda mı veya özerk mi olacağı, Irak Devlet Başkanlığına kimin getirileceği ve Musul Meselesi görüşülmüştür. Toplantı sonucundaki genel eğilim ise en dolaylı ve ucuz şekilde

¹¹ Bakanlıklar oluşturulurken, özellikle Başbakanlık, İçişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlıklarına atamalar yapılırken ortaya pürüzler çıkmıştır. İçişleri bakanlığı için düşünülen Seyid Talip, başbakan olmayı istediğinden, İçişleri Bakanlığı görevini başlangıçta kabul etmek istememiştir. Fakat Gertrude Bell’in Seyyid Talib’i ikna etmesi sonucu bu görevi kabul etmiştir. Yine savunma bakanı olarak düşünülen, Cafer el-Askari de milliyetçi olması dolayısıyla bu görevi kabul etmekte kararsız kalmıştır. Yine el-Askari’yi ikna etmek ise Gertrude Bell’e düşmüştür. Sonunda ise el-Askari, İçişleri bakanlığı görevini kabul etmiş ve bunun nedenini ise kabineye girerek Seyyid Talib’i kontrol edebilmek olarak açıklamıştır. Kabineye bakan daveti konusunda birçok zorluğa rağmen, 25 Ekim’de kabine tamamlanmış ve üç gün sonra da Modern Irak Devleti’nin ilk hükümeti ilan edilmiştir (Tauber, 1995: 316).

bölgedeki İngiliz menfaatlerinin korunması olmuştur. İngiltere'nin içinde bulunduğu mali ve bölgesel sıkıntılar, İngiltere'nin özel bir anlaşma yaparak Irak'tan çekileceği yönde gelişme göstermiştir. Devlet başkanlığı seçiminde ise İngilizler Faysal'ı düşünmelerine rağmen, başka adaylar da Irak kralı olarak düşünülmüştür. Bu isimler, Seyyid Talip, Muhammera Şeyhi, Suudi Şerif Ali Haydar ve II. Abdulhamid'in oğlu Burhaneddin Efendi'den oluşmuştur. Toplantıda görüşülen Musul meselesi hakkındaki son karar ise daha sonraya bırakılmıştır (Öke, 1991: 68-69).

İngilizler yeni kralın tespiti için bir referanduma başvurmuşlar ve Faysal'ı Irak kralı seçtirmişlerdir. Faysal'ın Irak'ta krallığını sağlamlaştırmak için ise İngilizler şartları oluşturmak için uğraştılar ve bu bağlamda oluşacak muhalefeti önlediler. Düzenlenen bu referandumda çoğunluğun Faysal'ı istediği biçiminde istatistikler ortaya koyan İngilizlerin gayretleri sonucu Faysal Irak Kralı olarak, 23 Ağustos 1921'de yeni görevine başlamış ve böylece Irak Haşimi Krallığı kurulmuştur. İngilizler Faysal'ı Irak kralı ilan etmekle iki sorunu birden halletme imkânını elde etmişlerdir. Bunlardan biri peygamber soyundan birini kral ilan ederek Şiiilerin itirazını engellemek olmuş ve diğeri de Suriye'de Fransızların önünü kesmek olmuştur.¹²

Irak'a kral olan Faysal ise oldukça karmaşık yapıda bulunan ülkesini bir arada tutabilmek için gayret sarf ederken, manda yönetimi ile ilişkilerini iyi yönde sürdürmüştür. Faysal Irak'ın kralı olmasına rağmen yönetimde tek başına hareket edememiş İngilizlerin sözünden çıkamamıştır. Nitekim İngilizlerin asıl otorite olması Faysal'ı rahatsız etmiştir. Zira bu dönemde Irak Devleti'nin bütünlüğü sağlanamamıştır. Çünkü işgal altında olan Musul hala Osmanlı toprağı olarak görülmektedir. Yine bu sıralarda Irak'taki İngiliz karşıtları tekrar harekete geçmişler ve Bağdat sokaklarında gösteriler başlamıştır. Gösteriler, Mart 1922'de kabineden beş bakanın istifasına neden olmuştur (Kurşun, 2003: 12-13)

İngilizler, Faysal'ı kral ilan ettikten sonra Hindistan yolunun güvenliği ve Irak-İran petrollerinin güvenliği gibi konulardaki çıkarlarını garanti altına almak istemişlerdir. Bunun yanında İngilizler Irak'ta kral ilan ettikleri Faysal'ın bir kukla idareci gibi görünmesini engellemek ve imparatorluğun sözünü ettiğimiz çıkarlarını da korumak için çeşitli anlaşmalar yapma gereğı hissetmişlerdir (Cleveland, 1994: 193-194). İngilizlerin, Irak ile yaptıkları anlaşmaların ilki 1922 yılında yapılan anlaşmadır. Yapılan anlaşmaya göre iki taraf da 1- Irak'ta İngilizlerin tavsiyeci

¹² Faysal'a karşı ülkede ciddi bir muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet hareketleri İngilizlerin desteklediği ve Faysal'ın liderlik ettiği Sünni-Arap egemenliğine karşı olmuştur. Faysal, Şii bölgelerindeki muhalefeti önlemek için, Necef ve Kerbela gibi, Şiilerce kutsal olan şehirlerde, muhalefetin gücünü etnik kartı oynayarak yıkmaya ve Iraklı Şiiilere Irak Devleti'ne bağlılık konusunu aşılamaaya çalışmıştır. Şiiiler İngiliz işgaline ve 1922 yılında imzalanan anlaşmaya destek vermemişler ve İngilizlere karşı muhalif bir tavır sergilemişlerdir. Suni-Arap üstünlüğüne dayalı rejimin yerine kendi İslam devletlerini kurmak istemişlerdir. Ülkede yapılacak olan seçimlere katılmayı reddeden Şii liderler, Faysal tarafından İran'a sürülmüşler ve 1926 yılına kadar ülkeye dönmelerine izin verilmemiştir. Bundan sonra ise Araplar arasında etkili olan Şii liderliğin gücü kırılmış ve liderlik İran'a geçmiştir. Şiiiler gibi, ülkenin diğeri etnik ve dini grupları da İngiliz hakimiyetini ve Sünni-Arap egemenliğini kabul etmeyerek yeni rejime karşı isyan etmişlerdir. İsyan eden grupların başını Kürtler çekmişlerdir. 1920 ve 1930 'lu yıllardaki Kürt isyanları Irak yönetimi tarafından İngilizlerin desteğiyle bastırılmıştır. İngilizlerin Irak yönetimine yardım etmesindeki etken Musul'daki petrolün varlığının tehlikeye girmesi olmuştur (Duman, 2003: 51-54).

niteliğindeki görevlilerinin çalışması, 2- Irak ordusunun desteklenmesi, 3- Yabancıların korunması, 4- önemli konularda Irak'ın desteklenmesi, 5- Dış ilişkilerde İngiltere ile işbirliği yapılması gibi konuları kabul etmişlerdir. Önceleri 20 yıl geçerli olacağı kararlaştırılan bu anlaşma, tepkilerden dolayı 1923 yılında yapılan bir anlaşma ile 4 yıla indirilmiştir.

İngilizlerin Irak ile yaptıkları anlaşmaları daha sonraları da devam etmiş ve 1924-1930 yılları arasında Irak-İngiltere arasında yapılan anlaşmalarda Irak daha fazla bağımsızlık yolunda isteklerde bulunmuştur. Özellikle 13 Ocak 1926 ve 14 Aralık 1927 tarihlerinde yapılan anlaşmalarda askeri ve ekonomik alanda İngiliz etkisi azaltılmıştır. 1927 anlaşmasından memnun olmayan milliyetçilerin de teşvikiyle 30 Kasım 1930'da yapılan anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Irak'ta manda yönetiminin sona ermesine, Milletler Cemiyeti'ne üyelikte Irak'a destek olunmasına ve İngilizlerle 25 yıllık ittifak edilmesine karar verilmiştir. Irak Hükümeti bu anlaşma ile ayrıca dış politika, savunma, hava üsleri, geçiş hakları, vergiler, Irak ordusunun eğitimi ve diplomatik ilişkilerde İngilizlerle anlaşma sağlamıştır (Lenczowski, 1980: 268).

2.3. Manda Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri

Osmanlı Devleti topraklarının bir parçası olan Irak'ın I.Dünya Savaşı sonrası İngiliz işgaline uğraması ve sonrası bu bölgenin Türkiye'den koparılması gibi olaylar iki ülke arasında yaşanan bu dönemki gelişmelerdir. İngilizlerin Mütareke imzalandığı sırada Osmanlı toprağı olmasına rağmen Musul'u işgali iki ülke arasındaki esas ihtilaf konusunu oluşturmuştur. Ancak Musul Meselesi'nin de ele alınacağı Lozan Barış Konferansı başlamadan önce Anadolu'da Mustafa Kemal tarafından başlatılan Milli Mücadele hareketi, etkisini Musul ve civarında da göstermiştir. Anadolu'daki işgale karşı verilen mücadelenin benzeri bu bölgede de verilmiştir. Lozan görüşmelerine kadar devam eden çatışmalarda özellikle Özdemiş Bey önemli başarılar elde etmiştir. İngilizler ise bölgedeki bu tür faaliyetlere karşı sert tepki göstermiş ve bölge halkının Anadolu ile olan bağlarını koparmaya ve mücadeleyi etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Anadolu'da Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra, barış şartlarının ve diğer meselelerin görüşülmesi için toplanan Lozan Konferansı'nda iki ülke arasındaki birçok mesele görüşülerek halledilmiş fakat iki ülke arasında üzerinde anlaşılabilen tek konu olarak Musul Meselesi kalmıştır. İngilizler de Irak'ta yönetimlerini sağlamlaştırdıktan sonra üzerinde çalıştıkları en önemli mesele olarak yine Musul Meselesi (İngilizlere göre, Türkiye-Irak sınırı meselesi) görmüşlerdir. İngiltere ve Türkiye arasında Lozan Konferansı'nda çözülemeyen Musul Meselesi, Türkiye-İngiltere ve Irak arasında özel görüşmelerde çözülmek üzere Lozan Konferansı gündeminden çıkarılmıştır. Özellikle Türkiye ve İngiltere arasında devam eden ikili görüşmelerde de bir sonuç elde edilemeyince, İngiltere'nin isteğiyle konu Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. İngiltere'nin etkisi altında kalan Milletler Cemiyeti oluşturduğu komisyonun kararına uyarak Musul'un İngiltere Mandası altındaki Irak Devleti'ne ait olduğu kararını vermiştir. Sonuçta ise 1926 yılında imzalanan Ankara anlaşması ile Osmanlı'nın Musul Eyaleti, Irak Devleti'ne bırakılmıştır. Dolayısıyla

Irak'ın özellikle Musul bölgesinde yaşayan Iraklı Türkler de Irak Devleti'nin idaresi altında bırakılmış ne yazık ki imzalanan bu anlaşmalarda Iraklı Türklerin gelecekleri konusunda herhangi bir maddeye yer verilmemiştir.

Anadolu'da işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin yanında, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada haksız yere İngilizler tarafından işgal edilen Musul vilayetinin tekrar elde edilebilmesi için çeşitli planlar hazırlanmış ve uygulanmasına çalışılmıştır. Zaten bölge halkının çoğunlukla Kürtler ve Türklerden oluşması Anadolu hareketi ile olan irtibatı kolaylaştırmış ve bölgede İngiliz karşıtı ayaklanmalar meydana gelmiştir.

İngilizler bölgenin idaresi için yörede kabiliyetli, nüfuzlu insanları kullanmayı denemişler ancak halk buna tepki göstermiştir. Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'deki Türkler kurulması düşünülen bir Kürt devletine bağlanmayı reddederken, Kürtler de aynı şekilde bir Arap devleti idaresini kabul etmemişlerdir. İngilizlere karşı yöre halkı tarafından gerçekleştirilen saldırılarda Yüzbaşı Salmon ve Albay Lencman adlı iki İngiliz subayı öldürülmüştür. Mustafa Kemal ise yöredeki aşiret reisleri ile temasa geçmiş ve Şeyh Ajimi el Sadun ile ittifak için görüşmelerde bulunmuştur.

Bu gelişmeler üzerine Irak'taki İngiliz görevlileri, Ankara ile görüşmelerde bulunulmasını savundular. İngiliz dışişleri bakanı Lord Curzon buna gerek olmadığını ileri sürerek reddetmiştir. Ancak özellikle İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, Kral Faysal'ın saygınlığının artması ve tahtının güvence altına alınması için bu görüşmelerin gerekliliğini savunması ve bu dönemde Ankara Hükümeti ile Fransa arasında yapılan görüşmelerde, artan Fransız etkinliğinin kırılmak istenmesi bu kararın değişmesinde etkili olmuştur.

General Townshend'in Ankara'yı ziyaret ederek Türk hükümeti ile görüşmesi, Ankara'nın diplomatik başarısı olarak görülmüş ve iki ülke arasında bir barış yapılabileceği izlenimi vermiştir. Ancak Yunan yanlısı siyaset izleyen Loyd George'un, 4 Ağustos'ta Avam Kamarasında Ankara hükümeti aleyhine yaptığı konuşma ve Londra'ya iyi niyet elçisi olarak gönderilen dış işleri bakanı Fethi Okyar Bey'e karşı takındığı tavır aradaki barış ümitlerini boşa çıkarmıştır (Akgül, 2001: 37-39).

Bu görüşme taleplerinden sonraki dönemde özellikle 1922 yılı gerek Türkiye ve gerekse İngilizler için Musul üzerinde karşılıklı çatışmaların yaşandığı bir yıl olmuştur. Mustafa Kemal, 1 Şubat'ta Milli Müdafaa Vekaleti'ne verdiği talimatta, Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmak ve İngilizlerin de Musul'u bu idareye katmak istediklerini belirttikten sonra, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Musul ilinin kurtarılması için bölgeye kuvvet gönderilmesini istemiştir. Bölgeye sevk edilecek kuvvete kumandan olarak ise, Suriye ve Antep cephesinde çeşitli görevler almış olan kaymakam Özdemir Bey (Ali Şefik Özdemir) atanmıştır.

Özdemir Bey'in görevi, bir binbaşı, altı üsteğmen, altı teğmen, altı asteğmen, bir subay adayı ve bir hesap memurunu da alarak, aşiretler arasına girerek bilgi toplamak ayrıca, Fransız ordusundan kaçan Tunuslu ve Cezayirli erlerle 22 Haziran'da Revanduz'da olmak ve İngilizlere karşı saldırıya geçmek olarak belirlenmiştir. 16 Ağustos'tan 31 Ağustos'a kadar devam eden Türk saldırısı sonrası, Neodest, Nalkivan ve Savran gibi yerleşim yerleri ele geçirilmiştir. İngilizler ise, bu tarihler arasında Yendize, Bolen ve Golan gibi yerleri havadan bombalamışlardır.

İki taraf arasındaki bu mücadeleler devam ederken, İngilizler yazışmalarında Türklerin aşiretlerle işbirliği yaptıklarına yer vermişler ve bunun devam etmesi halinde kendileri aleyhine çok ciddi ve vahim sonuçlara neden olacağını vurgulamışlardır. 31 Ağustos’a gelindiğinde ise Özdemiş Bey “Derbent Muharebesi” ile İngilizlere karşı kesin bir zafer kazanmış ve 18 Eylül’den itibaren, Musul’da bulunan Şeyh Mahmud ile irtibata geçebilmiştir. Bu tarihten itibaren Şeyh Mahmud ile temasa geçen Özdemiş Bey’e bulunduğu mevki koruması talimatı verilmiştir.

Anadolu’da Türklerin zaferleri Musul’daki aşiretlerin İngilizlere karşı cesaretlenmesini sağlamıştır. Hatta Süleymaniye, Kerkük ve Musul halkı vergi vermeyi kesmişler, şehir meclislerinde yapılan üye seçimlerini boykot ederek katılmamışlar ve İngiliz ve Arap güvenlik güçleriyle çatışmaya başlamışlardır. Musul ve çevresinde meydana gelen bu karışık durum karşısında İngiliz kuvvetleri takviye imkanları olmadığından düşmana belli etmeden geri çekilmeyi uygun görmüşlerdir. Bu amaçla Süleymaniye’yi boşaltmışlar ve onların yerine Türk kuvvetleri şehre yerleşmişlerdir. Türk birlikleri ile şehre gelen aşiretler sokaklarda eğlenerek bayram yapmışlardır. Bu gelişmeler üzerine İngiliz savaş bakanlığı kabineye sunduğu bir muhtıradaki Türkler tarafından desteklenen aşiretleri artık ne Irak ordusunun ne de İngiliz hava ve kara kuvvetlerini durdurabileceğini vurgulamışlardır.

İngilizler içerisinde bulundukları bu zor durumdan kurtulabilmek için Türkler ile birlikte hareket eden Şeyh Mahmud’u kendi taraflarına çekmeye uygun bulmuşlardır. 12 Eylül’de Bağdat’a çağrılan Mahmud, Yüzbaşı Noel ve Cox ile görüşmüş ve kendisine Süleymaniye’yi geri alması karşılığında, Irak yönetimi (Araplar) tarafından para, silah ve cephane yardımıyla bulunulacağı sözü verilmiştir. Mahmud ise bu teklif karşılığında Faysal’dan hoşlanmadığını çünkü Arap hükümetinin aşiretler üzerinde baskı kurduğu cevabını vermiştir. Cox ise, kral ile aralarını yapabileceğini ve bu görevi kabul ederse, İngiliz hava kuvvetlerinin kendisine destek olacağını ifade etmiştir. Bu da göstermiştir ki İngilizler askeri ve diplomatik yollarla çözemedikleri aşiret isyanlarını yine bir aşiret reisini araya sokarak halletmeye çalışmışlardır.

İngilizler Şeyh Mahmud ile anlaşmaya çalışırken Türk birlikleri de Musul sınırından Irak içlerine doğru saldırılarını artırmışlardır. İngilizler ise bu tür saldırıların “kesin ve hayati darbeler” olarak Arap devletini kötü etkileyeceği endişesine kapılmışlardır. Londra, bu akınlar karşısında ise hava kuvvetleri aracılığıyla bombalama metoduna devam etmiştir. İngiliz dışişlerinden yapılan açıklamalarda, Musul meselesi çözüme kavuşturulmadıkça devam eden istikrarsızlığın büyük ekonomik ve askeri kayıplara neden olacağı bunun ise İngiliz hükümetine çok ağır bir yük getireceği ifade edilmiştir. 31 Ekim’de yapılan bir açıklamada ise Barzani’nin aşiretlere katıldığını ve bir ay kadar Musul’un bombalanmasına rağmen aşiret ilerlemesinin durdurulamadığına işaret etmişlerdir. İngilizler Musul’un yanında, Köysancağı bombalayarak buradaki Türk birliklerini geri çekilmeye mecbur etmişlerdir. Ayrıca içerisinde Hristiyanların da yaşadığı İmadiye ve Dinart’a da 17 Ekim’den itibaren hava saldırısında bulunmuşlardır. İngilizlerin bundan sonraki hava saldırıları “sindirme” hareketinden çok “cezalandırma” hareketine dönüşmüş ve daha da şiddetlenmiştir.

Bu sırada İngilizlerin Şeyh Mahmud’u devreye sokması aşiretler arasında bölünmelere yol açmıştır. Bir kısım aşiretler Türklerle birlikte İngilizlere karşı

mücadeleyi yeğlerken, diğer bir kısmı da İngiltere'nin yanında yer alarak, mahalli muhtariyetler elde etmeyi ummuşlardır. İngilizler bu durumdan memnun olsalar da Şeyh Mahmud'un şüpheli geçmişinden dolayı endişelenmişlerdir. Bu endişelerinde de haklı oldukları Şeyh Mahmud'un Süleymaniye'ye girdiğinde kendisini "hükümdar" ilan etmesi ile ortaya çıkmıştır. Şeyh Mahmud'un bilinçsiz tavırları Musul'daki Türkleri de rahatsız etmiştir. Bölgedeki Türkler ve Araplar da dahil kimse onun kurduğu devletin hakimiyetini kabul etmek istememiştir. Aynı zamanda Kral Faysal da Şeyh Mahmud'un hareketlerinden tedirgin olmuştur (Öke, 1995: 182-188).

Kral Faysal'ı ve çevresindekileri tek rahatsız eden sadece Şeyh Mahmud'un hareketleri olmamış aynı zamanda Anadolu'da yıldızı parlayan Mustafa Kemal'in Musul'a yönelmesi ihtimalinden büyük endişe duymuştur. Kral bu yüzden ülkedeki Arap milliyetçileri tarafından Ankara'ya karşı sert çıkamadığı için acizlikle suçlanmaya başlamıştır. Faysal bu endişesini Sir Percy Cox'a açmış, Cox ise Faysal'a Mustafa Kemal ile bir iyi niyet anlaşması yapma konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Faysal bu soruyu çok olumlu karşılamış çünkü böyle bir anlaşma ile İslam dünyası önünde bir bakıma durumu güçlenecek ve Irak içerisindeki Türk faaliyetlerine son verebilecekti. Cox, bu konuda 7 Ekim 1921 tarihinde sömürgeler bakanlığına bir öneri göndermiş fakat dışişleri bakanlığı verdiği cevapta Faysal'ın İngilizler olmadan böyle bir anlaşma yapamayacağını belirtmiştir. Bakanlık verdiği cevapta, İngilizlerin Irak'ta mandater güç olarak bulunmakta olduğunu, Irak'ın dış ilişkilerinden sorumlu bulunduğunu ve ayrıca konunun devletlerarası bir iş olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir (Jumaily, 1999: 47).

Bu arada Şeyh Mahmud'a bağlı aşiretlerden meydana gelen bir heyet (tüm aşiretleri temsil ettiklerini iddia ederek) 2 Kasım'da İngiliz yetkilileri ile görüşmek üzere Bağdat'a gelmişlerdir. İngilizlerden Musul'da bir devlet kurulmasını ve devletin başına da Şeyh Mahmud'un getirilmesini istemişlerdir. İngilizler ise hemen cevap vermemişler, çünkü Şeyh Mahmud'un tekrar Türklerle işbirliği yapmaya başladığını öğrenmişlerdir. Bu sefer İngiliz yetkilileri devreye Seyyid Taha'yı sokmayı denemişler ve onu 5 Kasım'da Bağdat'a getirmişlerdir. Şeyh Mahmud'a göre daha temkinli olan Seyyid Taha, kendisine hava desteği verildiği takdirde Özdemiş Bey emrindeki Türkleri Revanduz'dan çıkarabileceğini ifade etmiştir.

Mim Kemal Öke eserinde, Özdemiş Bey ile ilgili bilgilerin ve haberlerin devamını içeren raporun arşiv yöneticileri tarafından çini mürekkebi ile karalandığı ve sansürlendiği için aktaramadığını ifade etmiştir. Yine de raporun bazı kısımlarında İngilizlerin aşiretler üzerinde bombardımana yoğun bir şekilde devam ettikleri ve amaçlarının aşiretler ile Özdemiş Bey'in arasını açmak olduğu ifade edilmiştir.

İngilizler, bölgedeki gelişmeleri değerlendirmek ve bu çıkmazdan bir çıkış yolu bulabilmek için, 8 Aralık'ta Londra'da "Irak Komitesi" adıyla oldukça yüksek düzey devlet adamlarının katıldığı bir toplantı yapmayı uygun bulmuşlardır. Bu toplantıda ilk önce Lozan'da bulunan Lord Curzon'un göndermiş olduğu telgrafların okunmuştur. İlk olarak öne sürülen Musul ile ilgili mevcut sınırın korunması teklifi yanında, ikinci bir şık olarak Musul'un kuzeyinden bir hat çizilerek sınır boyundaki aşiretlerle meskun bölgenin Türkiye'ye bırakılması teklifi ileri sürülmüştür. Toplantıda Lozan'daki müzakerelerin çıkmaza girmesi halinde ne olacağı da önemli bir soru olarak yöneticilerin karşısında çıkmıştır. Askeri seçenek düşünüldüğünde

Hindistan'dan yardım gelmeyeceği ve Türklerle yapılacak bir savaşın sadece Musul ile sınırlı kalmayıp daha geniş alanlara, boğazlara kadar uzanabileceği düşünülmüştür. bu şekilde bakıldığından Irak'ta bulunan İngiliz askerleri yeterli gelebilirdi fakat yinede son karar Lozan'daki kurt politikacı Curzon'un inisiyatifine bırakılmıştır.

Türk tarafı ise, İngilizlerin bu faaliyetlerini takip ederek ona göre tavrını belirlemeyi uygun görmüştür. İngilizler Türklerle olan gerginliği fazla artırmamak için, ne Irak ordusunu cepheye sürmüşler ne de Hindistan'dan kuvvet getirmişlerdir. İngilizler öncelikle hava kuvvetlerine güvenmişler ve Şeyh Mahmud, Seyyid Taha ve Simko gibi aşiret reislerini kullanmışlardır. Ancak bunların faaliyetleri de Özdemir Bey'in aşiretlerle arasını açmayı başaramamışlardır. Özdemir Bey'in başarıları üzerine ise Türk Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922'de Doğu ve el-Cezire Cepheleri komutanlıklarına çektiği telgrafta Musul'un silahla alınacağını belirtmiştir. Bu amaçla da Doğu cephesi ve el-Cezire cephesi birliklerinin Musul'a yakın bölgelere gönderilmesi talimatı verilmiş ve 25 Aralık'ta iki cephe birliklerinin Şırnak, Cizre ve Midyat'ta toplanmaları sağlanmıştır. Bu sırada Lozan Konferansı'nın sonuçlanmama ihtimali belirdiğinden, Boğazlar ve Batı Anadolu'da kuvvetli bulunulması gerektiğinden Musul'un askeri yöntemlerle kurtarılmasından bir süre için vazgeçilmiş ve diplomasiye başvurulması İngiltere gibi Ankara için de uygun görülmüştür(Öke, 1995: 188-192).

Görüldüğü gibi iki tarafın da Musul Meselesi'nin askeri yöntemlerle çözme girişimlerini terk etmişler ve sorunu Lozan Konferansı'nda çözmeyi planlamışlardır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış anlaşması ile ele alınan tazminat, nüfus mübadelesi, Ege Adaları, azınlıkların durumu, Osmanlı borçları, kapitülasyonlar gibi problemler büyük oranda çözüme kavuşturulmuş, sadece Irak Sınır Meselesi (Musul Meselesi) konferans sonrasına ertelenmiştir (Ateş, 2002: 322-323). Konferans dışında ikili görüşmelerde ele alınan sorun bilindiği gibi İngilizlerin manda idaresindeki Irak lehine çözülmüştür. Özellikle Türk-İngiliz ilişkilerinde ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra üzerinde mücadele edilen en büyük sorun Musul sınır meselesi olmuştur.

Musul Meselesi'nin çözümünden sonra ise, Türk-İngiliz ilişkileri bir süre soğuk devam etmiştir. Türkiye, bu dönemde Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge unsuru olarak batılılarla ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalışmıştır. İtalya ve Almanya'nın Avrupa'da yarattıkları bunalım, Avrupa'nın diğer devletlerini Ortadoğu'da tek güvenilir devlet olarak Türkiye'ye güvenmeye itmiştir. Bu durum ise, batılı büyük devletlerin Türkiye ile ilişki kurmalarını kolaylaştırmıştır.

Türkiye'nin Savaşı kanun dışı ilan eden Kellogg Paketi'ne katılması ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması, Türkiye ile İngiltere arasındaki buzların erimesine neden olmuştur. bu bağlamda Türkiye ve İngiltere Ortadoğu'da güvenlikleri için bölge devletlerinin de katılımıyla çeşitli paktlar oluşturmayı uygun görmüşlerdir(Yılmaz, 2002: 591).

2.3.1. Musul Meselesi

I. Dünya Savaşı'ndan hâkim güç olarak çıkan İngiltere'nin Ortadoğu'ya yeni düzen verirken gerçekleştirmesi gereken üç amacı olmuştur. Bunlardan; birincisi, Basra Körfezini kontrol ederek Hindistan Yolunun güvenliğinin sağlanması, ikincisi, Musul vilayetinin kontrol edilmesi, üçüncüsü ise 1917'de yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlanması olmuştur (Budak, 2004: 116).

İngiltere Musul'u Mondros Mütarekesinin 7. maddesi'ne dayanarak 15 Kasım 1918'de işgal etmiştir. İngilizler Musul üzerinde gerek Araplara ve gerekse Türklere karşı daha fazla karışıklık yaratmak ve aynı zamanda Kürtlerin de kafalarını karıştırmak için, Sevr Anlaşması'nın 64. maddesine göre Musul'da bir Kürt devleti kurulacakmış gibi göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Musul Eyaleti, Misak-ı Milli'ye dâhil olmasına rağmen, bölgenin kurtarılması mümkün olmamış ve konu barış görüşmelerine bırakılmıştır (Gönlübol, 1997: 66).

İngilizlerin Türkiye ile olan ilişkileri ise bu dönemde işte bu Musul meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. İngilizlerin amaçlarından biri olan Musul'un alınması meselesi'nin temelinde ise Musul şehrinin stratejik durumu ve içerisinde barındırdığı zengin petrol kaynakları vardır. Nitekim İngilizler için Irak bölgesinin Hindistan yolu üzerinde bulunması ve bu sahip olduğu petrol çok büyük önem arz etmiş ve bölge ile ilgili İngiliz dış siyasetini şekillendirmiştir. Bu durum İngiliz işçi partisinin resmi yayınlarında petrolün harp sahasında vazgeçilmez olduğunun vurgulanmasına ve petrole sahip ülkelerle savaşın bile göze alınıp bu petrolün ele geçirilmesinin gerektiğinden bahsedilmiştir.

Musul'da petrolün varlığına dair ilk izler ise çok eskilere dayanmaktadır. Bu bölgenin en eski sakinlerinden Sümerler, Asuriler zamanında zamanında burada yer yer kendiliğinden yanan ateşlerin olduğuna şahit olunmuştur ve halk bunlara bir kutsiyet izâfe etmiştir. Musul petroleri ilk defa Osmanlı hâkimiyeti zamanında çalıştırılmaya başlanmıştır. Burada petrolün keşfi yabancı devletlerin bu bölgeye farklı şekillerde gelmelerine ki, bunlar bazen bir kazı çalışması, bazen de çeşitli imtiyazlarla olmuştur. Sultan II. Abdulhamid, Musul'da petrolün varlığından haberdar olduğunda bu haberleri örtbas etmekle beraber, 1890 yılında çıkardığı bir "İrade-i Seniyye" ile petrole sahip toprakların yabancılar tarafından mülk edinilmesini önlemek için buraları "Emlâk-ı Şâhâne" yani şahsi mülkü haline getirmiştir (Mısıroğlu, 1994: 21-23).

Bölgede çıkarılan petrolün yanında, İngilizleri Musul'u kesinlikle elde etmeye iten sebeplerden birisi de Musul'un stratejik önemidir. İngiliz askeri yetkililerine göre, Musul, İran yaylalarından gelebilecek bir Rus saldırısına karşı, Hindistan'ı korumak için önemli bir müdafaa hattıdır. Rus saldırısına karşı bir üs görevi gören Musul aynı zamanda Arap Körfezi'ne hâkimiyeti de sağlamaktadır. Özellikle, İngilizlerin Kafkaslardaki önemli üslerinin Rusya, Türkiye, İran ve Afganistan'daki gelişmelerden dolayı korunamaz duruma gelmesi, İngilizlerin Musul ve çevresini ele geçirmesini zorunlu hale getirmiştir.

Irak'ın ve özellikle Musul'un bu dönemki ekonomik gelişmeleri de İngilizlerin bu bölgeden vazgeçişini imkânsız hale getirmiştir. Özellikle bölgedeki İngiliz askerlerinin günden güne artan erzak ve levazım giderlerinin karşılanması için

artan ticaret hareketi, önemli bir seviyeye yükselmiştir. Örneğin 1915 yılında Basra'nın ticaret geliri 9.745 milyon rupi (Hindistan ve Endonezya para birimi) iken, 1919 yılında bu rakam 376.139 milyon rupiye yükselmiştir. Aynı zamanda Basra'dan yapılan ihracat geliri de büyük artış göstermiştir. Örnek olarak, dış ülkelere 1917 yılında yapılan ihracatın değeri 12.287 milyon rupi iken, 1919 yılında bu rakam 36.107 milyon rupiye yükselmiştir. Basra gibi Bağdat'ta da ticari faaliyetlerde büyük gelişme gözlenmiştir. Bağdat'ın ticaret geliri 1920 yılında 106.612 milyon rupi iken, ihracat geliri de 59.414 milyon rupiye ulaşmıştır. Basra ve Bağdat'taki bu ticari faaliyetlerdeki artışın nedeni ise, Musul'un Halep yoluyla hem bir ithalat merkezi olması hem de bol hammadde deposu olması, gösterilebilir. Bu durum yine İngilizlerin, Bağdat ve Basra'nın ticaretinde önemli etkisi olan Musul'u Irak'ın ayrılmaz bir bütünü olarak düşünmelerinde neden olmuştur (Jumaily, 1999: 10-11, 24-26).

Musul'un kendisi için stratejik ve ekonomik önemini çok iyi bilen İngiltere ise Musul'daki çıkarlarını barış görüşmelerinde veya herhangi bir şekilde kaybetmeyi düşünmemiştir. Irak'ı İngiliz işgaline aldığını açıklayarak Irak sınırını Musul'un kuzeyinden geçirmeye başlamıştır. Paris Barış Konferansı'ndan önce Londra'ya giden Fransa Başbakanı Clemencau ile anlaşılan İngiltere, Sykes Pikot anlaşması ile Fransa'nın payına ayrılan Musul yerine Fransa'ya Suriye ve Çukurova bölgesindeki isteklerini kabul ederek, Musul petrollerinden faydalanma sözü vermiştir. 25 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda ise müttefikler Manda yönetimleri ve petrol paylaşımı konularında görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerin sonucunda İngiltere, Musul petrol gelirlerinin %75'ini ve petrol şirketinin yönetimini elde etmeyi başarmıştır (Keleş, 2002: 610). İngilizler işte bu planlar ve düşüncelerle Musul için görüşmelere başlamışlardır. İngilizler bu planlar ve düşünceler içindeyken, Türk tarafında ise Musul Meselesi, TBMM'de hararetli tartışmalara sahne olmuş ve Musul'un Türkiye'nin bir parçası ve ayrılmaz olduğu tüm milletvekillerince vurgulanmıştır. Bu hava içerisinde Lozan Görüşmelerine gidilmiştir. Görüşmelere gidilmeden önce 3 Kasım 1922'de Rauf Bey Hükümeti, TBMM'den aldığı yetki ile Lozan'a gidecek İsmet Paşa heyetine 14 maddelik bir talimat vermiştir. Bu talimatın 2. Maddesini doğrudan Irak sınırı yani Musul Meselesi ile ilgili olmuştur. Bu madde ile Süleymaniye, Kerkük ve Musul livalarının Irak'tan istenmesi kararlaştırılmıştır. Heyete ayrıca herhangi bir gelişme olduğunda Ankara'dan yeni bir talimat gönderileceği bildirilmiştir. Bu durum ise Türk Hükümeti'nin Musul Meselesi için çetin bir sınava hazırlandığının göstergesi olmuştur (Budak, 2004:134).

Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan müzakerelerde Musul meselesi, 26 Kasım 1922 tarihindeki oturumda gündeme getirilmiştir. Konferans'ta Lord Curzon (Gürzon)(Mısıroğlu, 1994: 86) görüşmeler sırasında Türkiye'nin doğu sınırını ele almaktan kaçınmıştır. Curzon'un böyle yapmaktaki amacı ise, Irak'taki durumun belirsiz ve karmaşık bir halde bulunması, buradaki İngiliz menfaatlerinin tehlikeye girmesi ve ABD ile Fransa gibi devletlerin de bölgede menfaat aramaya başlamalarıdır. Aynı günkü oturumda İsmet Paşa ortaya koyduğu Türk tezi ile Misâk-ı Milli'de belirtilen millet ilkesine, etnik, coğrafi, tarihi, siyasi ve ekonomik sebeplere dayanarak İngilizlerin öne sürdüğü tezlerin geçersizliğini ispat etmiştir (Mukab, 1993: 40-41).

Şekil 2.2. Musul'un da dahil olduğu Misak-ı Milli hattı, Meclis-i Mebusan, 20 Ocak 1920 (Demirmen, 2004: 74).

İsmet Paşa, ayrıca İngiliz tezlerine karşı bir İngiliz kaynağı olan “Ansiklopedia Britannica”yı kaynak göstererek, burada yaşayan halkın “Turânî” bir kavim olduklarını, burada konuşulan Türkçe’nin Anadolu Türkçesi’nden hiçbir farkı bulunmadığını ve Lord Gürzon’un “Türk” ve “Türkmen” ayrımı yapmasının ilmî bir anlam taşımadığını ifade etmiştir. Daha sonra ise tarihi deliller ışığında Musul’un Abbasiler ve Selçuklular’dan beri Türklerle meskun ve Türkiye’ye ait olduğunu ilmî verilere dayanarak anlatmıştır (Mısıroğlu, 1994: 96). Her iki taraf da iddialarını kuvvetlendirmek için kendi istatistiklerine göre Musul’u meydana getiren unsurların listesini görüşmelerde sunmuşlardır.

Çizelge 2.1. Türk heyetinin verdiği rakamlar(Yalçın, 1998: 161; Yılmaz, 2003: 98).

Sancak Merkezi	Kürt	Türk	Arap	Yezidi	Gayri Müslim	Toplam
Süleymaniye	62.800	32,960	7,210	---	---	103,000
Kerkük	97,000	79,000	8,000	---	---	184,000
Musul	104,000	35,000	28,000	18,000	31,000	216,000
Toplam	263,830	146,960	43,210	18,000	31,000	503,000

Çizelge 2.2. İngiliz heyetinin verdiği rakamlar (Yalçın, 1998: 162; Yılmaz, 2003: 98).

Sancak Merkezi	Arap	Kürt	Türk	Hristiyan	Yahudi	Toplam
Süleymaniye	170,663	179,820	14,895	57,425	9,665	432,468
Kerkük	5,100	77,000	15,000	4,100	4,800	106,000
Musul	10,000	45,000	35,000	600	1,400	92,000
Toplam	185,763	452,270	65,895	62,225	16,865	785,468

Lozan görüşmeleri devam ederken, İngilizler bölgedeki azınlıkları kışkırtıp eyleme sevk etmiş ve Musul Meselesi'nin kendi lehlerine sonuçlanmasını sağlamaya çalışmışlardır.¹³ Bu amaçla İngilizler, Musul Meselesi'nin çözülmesinden önce, Türkiye ve Rusya'ya karşı, Ermeni, Kürt, Asuri ve Keldani hükümetleri kurmak eğiliminde olmuşlardır. Bölgede önemli liderleri yanlarına çekerek İngilizler Ermeniler ile Kürt kabilelerini bir araya getirip ittifak etmelerini sağlamak istemişlerdir. İngilizler bu faaliyetlerinde özellikle Kürtlerden büyük yardım görmüşlerdir. İngilizler, bölgede bir Kürt veya Ermeni devleti kurarak, bir Türk-Rus ittifakına karşı tampon bölge oluşturmak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek için ise, Bitlis ve Erzurum'a kadar propaganda faaliyetlerini genişletmişler ve Kürt aşiretleri ve Kürt reisleri arasında bağımsızlık fikrini yaymaya çalışmışlardır. Daha da ileri giderek İngilizler, bazı Türk subaylarını da elde etmişler ve Türk Devleti'ni bölgede daha aciz bir duruma getirmeye çalışmışlardır (Akgül, 2001: 97-98).

Bu çalışmalarının yanında Musul için halk oylaması yapılması fikrine de karşı çıkmışlardır. Buna karşı çıkmalarının sebebi ise, İngilizlerin Musul Meselesi'ni bir vilayet meselesi değil iki ülke arasındaki sınır meselesi olarak görmüş olmasıdır. İngilizler halkoylaması ihtimaline karşın tedbirini almak istemiştir. Uçaklarla Musul, Süleymaniye ve Zaho gibi bölgelere bildiriler atarak Türkler aleyhinde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Lozan Görüşmeleri'nin birinci aşamasının sonlarına doğru gelindiğinde 31 Ocak 1923 tarihinde İngiliz temsilcisi Lord Curzon 160 maddeden oluşan bir barış tasarısını İsmet Paşa'ya vermiş ve 4 Şubat tarihine kadar da süre tanımıştır (Budak, 2003: 375-379). Musul Meselesi'nin Lozan Konferans'ı dışın da görüşülmesini içeren Lord Curzon'un 160 maddelik barış tasarısına karşın İsmet Paşa Musul konusunda İtilaf Devletleri temsilcilerine başvurmuş, barışa engel olmaması ve bir yıl içinde halledilmesi şartıyla Musul Meselesi'nin konferans gündeminden çıkarılmasını kabul etmiştir. İsmet Paşa genel barışı etkilememesi için Musul Meselesi'ni sonraki bir döneme bırakmayı uygun görmüştür. İsmet Paşa'nın bu tavrına Rauf Bey hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa da destek vermişlerdir. İki taraf da 6 Mart 1923 tarihinde verdikleri önerge ile "İhtilaflı Toprak (Musul Meselesi) konularını barış sonrası döneme bırakmışlar ve bir an önce barış anlaşmasını imzalamak istemişlerdir (Budak, 2004: 136).

¹³ İngilizlerin Musul Meselesi görüşülürken çıkardıkları en önemli olay Nasturi (Nasturilik, Süryani papazlarından Nastorius'un kurduğu bir mezhep olup, ilk defa Suriye ve İran'da yayılmıştır. Bu mezhebe inananlara ise "Nasturi" denmiştir. Nasturiler, bin yıldan fazla Mezopotamya bölgesinde yaşamışlar ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. I. Dünya savaşı başladığında, 400 bin kadar Nasturi Rusya'ya sığınmışlar fakat Rusya'daki 1917 Bolşevik ihtilali bir süre Türklerle savaşmışlar ve daha sonra Irak'a çekilerek İngilizlere sığınmışlardır. 1932 yılında bağımsızlığını ilan eden Irak'a da isyan eden Nasturiler başarılı olamayınca Suriye'ye göç etmişlerdir (Akgül, 2001: 59-62)) İsyanı olmuştur. İngilizler, Nasturi isyanını başlatmadan önce bölgede propaganda çalışması yapmış, Kürtleri de isyana teşvik etmiş ve onlardan da yardım almıştır. 7 Ağustos 1924 tarihinde "Hangediği Olayı" ile başlayan Nasturi İsyanı 30 Eylül'de Türk ordusu tarafından bastırılmıştır. İsyan sonrası Nasturiler, güney Irak'a doğru kaçmışlardır. Yine isyan sırasında İngilizlerin Türk-Irak sınırındaki bölgelere hava saldırısında bulunması, Türk tarafının protestolarına neden olmuştur. Bölgede iki taraf arasında savaş ihtimali belirmiştir (Akgül, 2001: 100).

2.3.1.1. Haliç Konferansı

İngiltere bu sırada Musul sorununu ikili görüşmelerde çözme niyetinde olmadığından Türkiye'nin görüşme taleplerini değerlendirirken, görüşmelerin gereksiz olduğunu ima etmiştir. Çünkü İngiltere, konunun son olarak Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyeti Akvam) götürüleceğinden ve kendi lehinde çözüme kavuşacağından emin olmuştur. Bunun yanında Irak'taki, düzeni oturtup gerekli anlaşmaları yapmayı, ülkedeki çıkarlarını sağlamlaştırmayı ve ondan sonra Musul ile ilgilenmeyi siyaseti açısından uygun bulmuştur. Bu yüzden İngiltere, Ankara ile olan görüşmelerini olabildiğince erteletmeye ve geciktirmeye çalışmıştır. Bu sırada İngiltere'de iktidar Muhafazakârlardan İşçi Partisi'ne geçmiştir.

İngiltere'deki bu yönetim değişikliği ise Türkiye açısından olumlu karşılanmıştır. Çünkü Ankara, İşçi Partisi'nin, Muhafazakârlara göre sömürge politikalarında daha makul ve esnek davranabileceğini ve konunun Türkiye lehine çözülebileceğini düşünmüştür. Bunun üzerine Ankara İngiltere ile Musul Meselesi'nin görüşülmesi talebinde bulunmuştur.

İki ülke arasındaki görüşmeler başlamadan önce, İngilizler tarafından Türk ordusu'nun güneye doğru yığınak yaptığı istihbaratı alınmış ve bu da İngiliz hükümetini telaşlandırmıştır. İngilizler, Türklerin herhangi bir askeri teşebbüslerinde ise, Van ve civarındaki aşiretlerin Türkiye aleyhine kışkırtılmasını sağlamayı düşünmüşlerdir. Yine görüşmeler öncesi İngilizler, Türklerin reddedeceğini bile bile Musul'un yanında Hakkari'yi de talep etmeyi planlamışlardır. Bundaki amaçları ise konunun Milletler Cemiyeti'ne havalesi için zemin hazırlamak olmuştur (Öke, 1991, 124-129).

Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi hakkında Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi çerçevesinde öngörülen ikili temaslar, 19 Mayıs 1924 günü İstanbul'da Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezâreti binasında başlatılmıştır. "Haliç Konferansı" diye de isimlendirilen toplantılara Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey, Diyarbakir Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Hâricîye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbay İshak Avni Bey katılmış, İngiliz heyetine ise Sir Percy Cox başkanlık etmiştir (Mukab, 1993: 44).

Konferansın ya da görüşmelerin ilk günü olan 19 Mayıs'ta tanışma şeklinde geçmiş ve Türk tarafının Musul'un ırkı, coğrafi ve tarihi bağlarla Türkiye'ye ait olduğu vurgulanmıştır. Fakat Cox, buna karşı gelerek aksi iddialarda bulunmuştur. 21 Mayıs'ta gerçekleşen ikinci görüşmelerde ise Fethi Bey Musul Vilayeti'nin eski Osmanlı yönetimi zamanındaki sınırları belirlenerek kendilerine iadesi talebine, Cox Musul şehri ile birlikte Fırat nehrinin iki sahilini de talep etmiştir. 24 Mayıs'ta gerçekleşen oturumda ise Cox bu isteklerine ek olarak Hakkari vilayetine bağlı olan Beytüşşebab, Çölemerik ve Revanduz gibi kasabaları da talep etmiştir (Öke, 130-131).

24 Mayıs'taki oturumdan sonra ara verilen görüşmeler sonrası 28 Mayıs'a kadar Cox İngiltere'den Musul Meselesi ile ilgili talimat beklemiştir. İngiltere'den Cox'a gelen talimat, konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesinin istendiği şeklinde olmuştur. 5 Haziran günü tekrar bir araya gelinmiş ve Fethi Bey Bölge ile ilgili Türk iddialarını kanıtlayan yeni belgeleri görüşme sırasında açıklayarak,

İngilizlerin Hakkari üzerindeki isteklerinin de kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Cox ise, konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi üzerinde ısrar etmeye devam etmiş, ultimatoma niteliği taşıyan Cox'un sözlerine ise Fethi Bey karşı çıkmıştır. Cox Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'nde görüşme tarihi olarak 6 Temmuz'u verince Ali Fethi Bey bu konuda karar verme yetkisinin olmadığını ve son kararın Ankara'ya ait olduğunu beyan etmiş ve 8 Haziran 1924'te Mesele ile ilgili belgelerin imzalanması ile görüşmelere son verilmiştir (Budak, 2003: 387).

2.3.1.2. Ankara Anlaşması

İngilizler, 19 Mayıs'ta başlayıp 8 Haziran'da sona eren, Haliç Konferansı'nda Irak Sınırı Meselesi(Musul Meselesi)'nin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesi teklifini çok defa ısrarla tekrarlamış ve sorunun çözülmemesi için gereken her yola başvurmuşlardır. İngilizlerin bu yoğun baskısı üzerine ise Türk tarafı da bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Musul Meselesi için Milletler Cemiyeti'ne başvurulması kararlaştırılmıştır.

Önceden beri Musul Meselesi'ni Milletler Cemiyeti'nde görüşme konusu yapmak isteyen İngiltere, konunun Milletler Cemiyet'i gündemine alınması için 6 Ağustos 1924 tarihinde başvurmuştur. Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin talebine karşılık, konu ile ilgili 19 Ağustos'ta Türk Hükümetine başvurarak, Türkiye'nin Cemiyet'e üye olmamasına rağmen delege gönderme hakkına sahip olduğunu iletmıştır. Türkiye ise 25 Ağustos'taki cevabında 20 gün içinde görüşmelere katılacağını bildirmiştir. Sonuçta ise, Türk Hükümeti 3 Eylül 1924 tarihinde toplanarak Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelere katılmaya karar vermiştir.

Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmelere katılmak üzere hazırlanan heyetin başkanı olarak Ali Fethi Okyar Bey seçilmiştir. Heyet ile birlikte Fethi Bey, 6 Eylül'de Ankara'dan çıkmış, 7 Eylül'de İstanbul'a varmış ve 10 Eylül'de de buradan Cenevre'ye hareket etmiştir.

24 Eylül 1924'te görüşülmeye başlanan konu üzerinde her iki taraf da karşılıklı muhtıralarını sundular. İlk sözü alan İngiliz Temsilcisi Parmoor, konunun "Musul'un Geleceği" konusu olmadığını, Türk-Irak sınırının tespiti konusu olduğunu açıklamıştır. Parmoor, Musul'un zaten Irak'ın bir parçası olduğunu ifade ederek, burada konuşulması gerekenin iki ülke arasındaki sınır sorunu olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Türk heyeti ile alay edencesine, konuyu sınır meselesi olarak gördüklerinden halk oylamasına da karşı olduklarını ifade etmiştir.

Türk heyeti ise kendi tezlerinin geçerliliğini yeni belgelerle Fethi Bey aracılığıyla görüşmelerde sunmuştur. Fethi Bey, İngilizlerin önerdiği bölgenin incelenmesi için bir Komisyon kurulması teklifini de reddetmiştir. Çünkü Fethi Bey böyle bir komisyonun halkın düşüncelerini anlamada başarılı olamayacağını açıkladıktan sonra en iyi seçeneğin bölgede bir halkoylaması olduğunu altını çizmiştir (Budak, 2003: 80-81). Musul için yapılan görüşmeler TBMM'de hararetli tartışmalara neden olmuştur. Türk heyetinin Musul konusunu yeterince savunmadığını öne süren ve kuvvet kullanılarak meselenin halledilmesini isteyen vekillere karşı Mustafa Kemal yaptığı konuşmada bunun sakıncalarından bahsetmiştir. Atatürk "...Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın

düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür Musul'u gayet kolaylıkla alırız. Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız, yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurları kendi kendine ortaya çıkar" şeklindeki değerlendirmesinde o günkü siyasi konjoktörün buna müsaade etmeyeceğini ifade etmiştir (Kurtcephe, 2006).

Fethi Bey'in tepkisine rağmen, İngilizlerin ısrarı üzerine bölgeye üç kişilik bir heyetin gönderilmesi kabul edilmiştir. Heyetin amacı, Irak'ın kuzeyinde yaşayan halkın durumlarının ne olduğunu ve ne istediklerini tespit etmektir. Heyet Kerkük'e ulaştığında İngiliz askeri kışlasında konaklamış ve bölgenin nüfusu ile ilgili çalışmalara başlamıştır. Heyet çalışmalarını tamamladıktan sonra raporunu Cemiyeti Akvam'a sunmuştur.

Komisyon sunduğu raporda Musul'un Irak hükümetine bırakılmasının uygun olduğunu belirtmiş ve bunun sebebini de, yeni kurulan Irak Devleti'nin ekonomik olarak gelişimi için bölgedeki petrolün kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bir an önce de bölgede petrol üretiminin başlayabilmesi için tesislerin kurulmasını önermişlerdir. Komisyonun raporuna da dayanarak Milletler Cemiyeti, Musul'un Irak'tan koparılması halinde İngiltere'nin Bağdat ve Basra'da tutunamayacağını ve Irak'ta İngiliz mandasının tehlikeye düşeceğini de (Yapp, 1987: 333) hesaplayarak, Lahey Divanı'ndan da görüş almış ve iki tarafa da Cemiyetin alacağı kararın kabul edilmesini şart koşmuştur. Cemiyetin kararına göre ise; Irak 25 yıl müddetle İngiliz Mandası altına verilmesi ve Musul Petrollerinden Türkiye'ye %10 hisse bırakılması kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin bu karara tepkisi sert olmasına rağmen, içinde bulunduğu durum, İngilizlerin direnişi ve Doğu Anadolu'daki isyanlar, Türkiye'yi bu kararları kabul etmek zorunda bırakmıştır.¹⁴ 5 Haziran 1926 yılında Ankara'da imzalanan anlaşma ile Musul Türkiye dışında bırakılmıştır.¹⁵

Anlaşmanın imzalanmasından sonra Bölgedeki Irak halkına iki seçenek sunulmuştur. Bunların ilki, iki yıl içinde Türkiye'ye göç etmeleri ki, bu karar sadece yaşlılara tanınmış ve sadece birkaç aile bundan faydalanabilmiştir. İkincisi ise, Lozan anlaşmasının 30. fıkrasına göre verilen süre içerisinde Irak vatandaşlığına geçilmesidir. Fakat bu da daha çok Irak dışında olan ve Irak'a geri dönmek isteyenlere yönelik bir karar olmuştur (Demirci, 1991: 13-14).

Yukarıdaki kararlara rağmen ki bunların doğrudan Iraklı Türklerle ilgili olduğu şüphelidir. Bir şekilde çözülen Musul Meselesi sonunda, Türkiye Musul Vilayeti'ni istediğinden Türk-Kürt ayrımına gitmemiş olsa da, 1926 tarihli Ankara Anlaşması'nda Irak'ta yaşayan Türkler ile ilgili hiçbir madde bulunmamaktadır. Bu

¹⁴ Türkiye'nin bu oldu-bittiye verdiği tepki uzun sürmemiş ve ortaya çıkan yeni sebepler Türkiye'yi uzlaşmaya yöneltmiştir. Türkiye'yi buna mecbur eden sebepler ise 1- Türkiye'nin uluslararası yalnızlığa itilmesi, 2- İtalya'nın yayılma politikası, 3- İnkılapların tamamlanabilmesi için istikrara ihtiyaç duyulması, 4- Şeyh Said İsyanı olarak sıralanabilir (Kurtcephe, 2006).

¹⁵ Milletler Cemiyeti'nin Musul Meselesi'ni Irak ve İngilizlerin lehine çözmesini, bu iki ülkenin haklı olduklarından kaynaklanmamıştır. Bu dönemde Birinci Dünya Savaşı'ndan galip devletler tarafından kurulan Cemiyet siyasi bir organ olduğundan, Lahey Adalet Divanı'nın görüşüne rağmen, siyasi çıkarların etkisi altında kalmıştır. Çünkü bu dönemde İngiltere Cemiyet'in en güçlü ve en nüfuzlu üyelerindendir. Türkiye'nin üyesi bile olmaması, bu Cemiyet'in Türkiye aleyhine karar almasında önemli bir rolü olmuştur (Gönlübol, 1997: 72).

husus ise daha ileriki dönemlerde Türkler açısından olumsuz sonuçlara neden olmuş ve olmaya devam etmektedir (Budak, 2004: 133).

Lozan Konferansı'nda ve sonraki görüşmelerde Türkiye'yi temsil eden Türk heyetlerinin konuyu savunma yönünde bir eksikliği de petrol konusunda olmuştur. İngilizler Türk tarafına Musul'a karşılık olarak Irak petrolünün %20'sini önermişlerse de Türk tarafı Musul Meselesi'ni petrol sorunu değil de toprak sorunu olarak düşündüğünden bunu kabul etmemiştir. Ferruh Demirmen'e göre, Musul'u kaybettikten sonra Türk tarafı, %10'luk bir "teselli armağanı" ile yetinmek zorunda kalmıştır. Zaten iki taraf arasında yapılan görüşmelerde Lord Curzon'un petrol ile ilgili gerçeğe bağdaşmayan savunmasına karşılık Türk tarafından bir tepki gelmemiştir. Bunun nedeni olarak da Türk tarafının petrol için gerekli savunma hazırlıklarını yapmaması gösterilebilir. Eğer İsmet İnönü'nün yanında görüşmeler sırasında birikimli bir petrol danışmanı olmuş olsaydı, Musul bölgesinin petrolünden Türkiye de önemli bir pay elde edebilirdi. İngilizler petrolü stratejik ve yaşamsal bir madde olarak görmüşler ve petrole hakim olabilmek için her türlü siyasi, ekonomik ve askeri seçenekleri denemişlerdir. İngilizlerin bu şekilde düşünmesine rağmen, Türk tarafı petrolü sadece ekonomik değeri olan basit bir madde olarak algılamış ve önemini azımsamışlardır. Çünkü Musul Türk tarafı için toprak açısından önemli bir yere sahip olmuştur.

Türk tarafının petrol konusundaki bu zafiyetinin temelini ise Batılıların ve Osmanlı'nın bilime ve sanayiye yönelik geçmişlerinde aramak gerekir. Batı Aydınlanma Çağı'nı atlamış, Sanayi Devrimini yapmış ve petrolün önemini kavramışken, Osmanlı Devleti ise bu tür gelişmelerden uzak kalmıştır. Bu bağlamda, İngilizler, Osmanlı topraklarının parçası olan Kuveyt ve Katar'da petrol incelemelerinde bulunurken, Osmanlı sadrazamı Mahmut Şevket Paşa, bu topraklardan çöl olarak bahsetmiş ve bu toprakların değerini hiçe saymıştır. Hâlbuki günümüzde Kuveyt, S.Arabistan, İran ve Irak'tan sonra petrol rezervleri bakımından dünyada 4. sırada yer almaktayken, Katar ise Rusya ve İran'dan sonra doğal gaz rezervlerinde dünyada 3. sırada yer almaktadır (Demirmen, 2004: 77-79).

Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı sonrası yenik düşen devletlerarasında kalan Osmanlı İmparatorluğu savaş hukukuna aykırı muamelelere uğramıştır. Özellikle İngiltere ile savaştığı Irak Cephesinde büyük haksızlığa uğramıştır. İngilizler, 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen ve Misak-ı Milli'ye dâhil olan Musul'u haksız yere işgal etmiştir. Türkiye'ye göre, Irak'ın kuzey bölümünü teşkil eden Musul ve çevresi iklimi, coğrafyası, beşerî ve sosyal yapısı bakımından Arapların meskun bulunduğu Bağdat ve Basra vilayetlerinden ayrı olarak Anadolu'nun bir parçası olarak düşünülmüştür. Bir kere bu bölgede yaşayan halkın çoğunluğunu da Türkler oluşturmaktadır (Yakuboğlu, 1976: 16). Türk tarafı, sürekli Musul Meselesi'ne Musul Vilayeti Meselesi ekseninde baksa da bu mesele İngiltere tarafından Türkiye-Irak sınır meselesi olarak görülmüş ve İngilizler bu yönde hareket etmişlerdir (Budak, 2004:141).

2.4. İngiliz Manda Döneminde Irak'ta Türkler

I. Dünya Savaşı sonrası Irak'ın İngilizlerin yönetimi altına girmesi Irak Türkleri için karanlık bir dönemin başlangıcı olmuştur. İngiliz işgaline uğrayan Musul, Kerkük ve Erbil'de yaşayan Türklerin ileri gelenleri, İngilizlerle mücadele etmek için harekete geçmişlerdir. Anadolu'da devam eden Milli Mücadele'ye paralel olarak başlayan bölgedeki hareketler, gücünü yine Anadolu'dan almıştır. İngilizler işgal döneminde bölge halkını Osmanlı devleti aleyhine kışkırtmak için çalışmalarda bulunmuş ve bunu önlemek için Türk ileri gelenleri tarafından acil biçimde önlemler alınmağa başlanmıştır. İngilizler bölgede siyasi güce sahip kişileri para vererek elde etmeye çalışırken, bazı aşiret reislerini yanlarına çekmek için büyük gayret göstermişlerdir. Buna karşın Türklerin ileri gelenleri de İngilizlerin bu gayretlerini boşa çıkarmak için mücadele etmişlerdir.

Bu mücadeleler devam ederken İngilizlerle Musul halkı arasında şiddetli çarpışmalar olmuş ve İngilizler Bağdat'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine İngilizler Musul'da kuvvetlerini artırarak askeri hazırlıklarını da hızlandırmışlardır. İngilizlerin bu dönemde, 1919 Eylül sonlarında, Irak'ta 100.000'e yakın askeri bulunmakla birlikte, bölgede özellikle Musul'da oldukça fazla baskı uygulayarak kendilerine muhalif olan eşraf ve ulemayı baskı altında tutmaya çalışmışlardır (Şahin, 1996:327-328).

İngilizlerin Musul'u işgalleri sırasında bölge halkını ve Türkleri işgallere karşı mücadeleye çağıran Küçük Molla Efendi (1867-1943)'nin faaliyetleri bölge halkı üzerinde etkili olmuştur. Bu dönemde halk camilerde Küçük Molla Efendi'nin sohbetlerine katılmışlar ve bu da işgalle mücadelede önemli etkiler yapmıştır. Bu yüzden İngilizler Erbil şehrinde bulunan 12 camiden 10 tanesini çeşitli bahanelerle kapatarak bu tür faaliyetleri engelleme yoluna gitmişlerdir. Camilerin kapatılması sonucu bu tür toplantılara Küçük Molla Efendi'nin evinde devam edilmiştir.

İngiliz işgal döneminde Irak halkı işgalden kurtulmak için örgütlenme yolunu seçmişler ve gizli faaliyetlere başlamışlardır. 1913 yılında İstanbul'da kurulan ve Arapların büyük ve bağımsız bir devlet kurmak için çalışan El-Ahd Örgütü, 1919 yılında Suriye ve Irak Ahdçıları olarak ikiye ayrılmıştır. Irak'ta bulunan El-Ahd'çılar, bölgenin işgalden kurtulabilmesini, dini ve tarihi bağlarla bağlı oldukları Türk ve Arap milletlerinin işbirliğinde görmüşlerdir. Örgütün Bağdat şubesi İngiliz kontrolüne geçmesine rağmen, Musul, Telafer ve Mardin şubeleri faaliyetlerine devam edebilmişlerdir. Ancak örgütün bağımsız Arap devleti hedefi Irak'taki Türk yanlılar ile yeterince işbirliğine girilmesini engellemiştir.

Iraklı Türkler El-Ahd örgütünde faaliyet göstermelerinin yanında Bağdat'ta, Kerkük'te ve Musul'da Türk hâkimiyetini tekrar sağlayabilmek için Nisan-Mayıs 1919 tarihinde Bağdat'ta bir "Türk Cemiyeti" kurmuşlardır. Kısa sürede örgütlenen cemiyetin bir şubesi de Nuri Efendi tarafından Musul'da açılmıştır. Zamanla Türk ve Kürt kökenli subayların yanında emekli veya görevine son verilmiş olan birçok Arap subayı da bu cemiyetin etrafında toplanmıştır. Gizli faaliyetlerine devam eden bu cemiyetin Musul'daki liderliğini Irak Türklerinden Kerküklü Binbaşı Abdülcabbar yapmakla birlikte daha birçok Türk subayı da onun yanında yer almıştır. Cemiyet

aktif davranarak Musul'da el-Ahd örgütü işbirliğine gitmiştir. Hatta bu işbirliği sayesinde Türk ve Arap gönüllüleri birlikte hareket etmişler ve Telafer'i kurtararak geçici bir başarı elde etmişlerdir. Cemiyetin bu aktif tavrı El-Ahd tarafından kaygıyla karşılanmış ve iki örgütün arası açılmıştır.

Bu şekilde faaliyet gösteren Türk Cemiyeti'nin farkına varan İngilizler, cemiyeti etkisiz hale getirmek için parasal destek yolunu seçmiş fakat başarısız olmuştur. "geliyorlar" parolası ile hareket eden cemiyet, İngiliz işgaline karşı isyan çıkarmak için silahlanmış. Cemiyetin bu isyan faaliyetlerine ise özellikle Musul'un Bab'ul Beyz bölgesindeki Türk toprak ağalarından katılanlar olmuştur. Bu ağalardan biri olan Mustafa Sabuncu henüz hiçbir hazırlığı bulunmayan isyan fikri için 500 silah satın almış ve isyana hazırlanmıştır.

Bu dönemde, İngilizlerin şehirden çekilecekleri ve şehri Türklere teslim edecekleri haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu haberlerin ardından nihayet 1919 da Anadolu hareketi, Musul'a kadar yayılmıştır. Aynı tarihte kurulan "Türk-Arap-Kürt Komisyonu" sayesinde bölgede Türk taraftarı olan siyasi ve dini liderler bir araya getirilmiştir. Cemiyet, birlikte hareket etmek için bölgedeki Asuri liderlere de teklif götürmüştü de, bu liderlerden Ağa Butros, cemiyeti İngilizlere ihbar etmiştir (Jumaily, 1999: 152-161).

12 Temmuz 1923 tarihinden itibaren Irak Hükümeti, Irak'ın genelinde seçim için hazırlıklar yaparken, Musul'da meydana gelen bazı olaylar hükümetin dikkatini çekmiştir. Lozan anlaşmasının imzalanmasından sonra, Musul'dan Türk yanlısı politikalarını artıran gruplar tarafından Anadolu'ya, Ankara hükümetine, dilekçeler gönderilmiş ve bu dilekçelerinde, birkaç milletvekili ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılabilmek için muvaffakiyet istediklerini beyan etmişlerdir. Musul'daki bu gelişmeler üzerine ise, Musul mutasarrıfı olarak görev yapan ve Irak Türkü olan Reşid Hoca, Türk yönetimini isteyenlere yardım etmek suçuyla görevden alınmışlar ve yerine Cafer el-Askeri tayin etmişlerdir. Irak Hükümeti, bu tayin ile Musul'daki Türk yanlısı politikaları engellemek istemiş fakat bunda fazla başarı sağlayamamışlardır.

Bu dönemde seçim hazırlıkları içinde olan Irak hükümetinin dikkatini çeken bir diğer şehir de Kerkük olmuştur. Faysal kral olurken yapılan plebisite katılmayan Kerkük halkının yapılacak olan seçimlere de katılmayacağı anlaşılmıştır.¹⁶ Kerkük halkının yapılacak bu seçimi boykot edip katılmama ihtimali karşısında İngilizler endişelenmişler ve Irak'taki görevlilerinden Henry Dobbs'u harekete geçirmişlerdir. Dobbs'a göre bölgede artış gösteren Kemalist faaliyetlerin önünü almak ve halkın otoriteye bağlılığını sağlamak için seçime katılmaları zorunlu görülmüştür. Dobbs Kerkük halkının seçimlere katılımını garantilemek için 1923 yılı ortalarında Kerkük'e gelmiş ve şehrin eşrafı ve ileri gelenleri ile görüşerek, Iraklı Türklerin kültürel ve milli haklarını garanti altına almak için hazır olduklarını belirtmiştir. Irak Hükümeti Iraklı Türkleri bu şekilde ikna ederek şehirde seçim çalışmalarına başlayabilmişlerdir (Jumaily, 1999: 105-108).

¹⁶ Erşat Hüzmüzlü, "The Turkmen Realty In Iraq", adlı eserinde İngiliz Yüksek Komiserliği Doğu Sekreterliğini yapan Gertrude Bell'in 14 Ağustos 1921 tarihinde babasına gönderdiği mektubundan bahsetmektedir. Bell, mektupta Türklerin Kerkük'ün merkezinde ve kasabalarında, Kürtlerin ise daha çok Kerkük'ün köylerinde yaşadıklarından bahsettikten sonra, Faysal için yapılan halk oylamasına bu iki grubun da katılmadığını ve protesto ettiklerini yazmıştır. Bunun nedenini de Türklerin ve Kürtlerin kendilerini yönetmek için bir Arap otoriteyi istememeleri olarak açıklamıştır (Al-Hirmizi, 2005: 9).

İngiliz işgalinin devam ettiği ve Musul Meselesi'nin görüşüldüğü dönemde ise İngilizlerin Irak'taki Türkler üzerindeki uygulamaları sertleşmeye başlamıştır. İngilizler bölgedeki Türklerle Anadolu Türklerinin bağlantısını koparabilmek için bölge halkı arasındaki ayrılıkları tahrik etme yoluna gitmişlerdir. Aynı zamanda da, Irak'ın Kuzeyinde çoğunlukta bulunan Türk nüfusunu kademeli bir şekilde azaltmak, Kürtleri, Araplara karşı teşkilatlandırmak ve Musul meselesi devam ederken Türkiye'nin huzurunu kaçırmak için çeşitli karışıklıklar çıkarmayı ihmal etmemişlerdir.

İngilizler planlarını Nuri Sait vasıtasıyla uygulamaya çalışmışlardır. Kısa zamanda Kürtler Irak'ta söz sahibi olmaya başlamışlar ve birçoğu Irak ordusunda subay olmuş ve Irak kabinelerinde önemli bakanlıklara getirilmişlerdir. İngiliz politikası doğrultusunda Türkler ise her türlü haksızlığa maruz bırakılmışlardır (Yakuboğlu, 1976: 17-18).

İngiliz ve Irak yönetiminin Türklerle karşı uyguladıkları kötü yönetimin ilk sonucu ise 1924 yılındaki Türk katliamı ile ortaya çıkmıştır. Türklerin, Türkiye'den koparıldıktan sonra, Irak'ta maruz kaldığı ilk katliam olan 4 Mayıs 1924 Kerkük Katliamı, Levy (leve) adı verilen İngiliz, Teyyarî (Asurî) ve Ermenilerden oluşan askerler tarafından gerçekleştirilmiştir (Köprülü, 1996: 38). Bu olaylar sonrasında İngilizler, 1920 yılı ayaklanmalarını hatırlayarak isyanın daha da büyümemesi için tedbirlere başvurmuştur. Bu amaçla Kerkük'teki İngiliz hakimi, Türklerin karşı saldırılara geçmelerini önlemek için, Türkçe olarak yayınladığı bildiride suçluların cezalandırılacağını halka duyurarak onları sakinleştirmeye çalışmıştır. Olaylar bu şekilde sona erdirilmiş olsa da bazı Türk aydın ve öğretmenlerin Türkleri temel haklarını savunmaya çağırımları karşısında Irak yönetimi, Türk aydın ve öğretmenleri ülkenin uzak bölgelerine sürgüne gönderme kararı almıştır.

Irak'ta iktidara gelen bütün hükümetler, Iraklı Türkler ile Anadolu'daki Türkler arasındaki bağları koparabilmek için, Araplaştırma başta olmak üzere, çeşitli baskı ve sindirme politikaları uygulamışlardır. 1926 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'nda Iraklı Türklerle ilgili bir madde bulunmaması, Iraklı Türklerle Türkiye'nin müdahalesini engellemiş ve Irak hükümetlerini baskı politikalarında bir anlamda serbest bırakmıştır (Silleli, 2005: 69-70).

2.5. Irak'ta Krallık Yönetimi (1932–1958)

Irak'ta İngilizler bir yandan Manda idarelerini kurarken, diğer yandan da kendilerinin sözünden çıkmayacağı ve halkında kabul edeceği bir idareci düşündüler. Bu idareciyi de Faysal olarak belirlediler ve Faysal'ı sözde bir halk oylaması ile Irak Kralı ilan ettiler. Bu dönemde Faysal'ı kral ilan etmekle birlikte İngilizlerin, Irak'ta ülkeyi doğrudan yönetmek yerine stratejik yönetim kadrolarına kendi adamlarını atadıklarını görüyoruz. Ülkedeki çıkarlarını tam olarak garanti altına almak amacı ile ise, Irak devleti ile çok sayıda anlaşma yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Irak kralı

Faysal ise bunların farkında olmasına rağmen Krallığını İngilizlere borçlu olduğundan sesini çıkarmamayı uygun görmüştür.

Çok karmaşık yapıya sahip olan Irak'ta İngilizlerin ve Faysal'ın tam olarak hakim olabildiği söylenemez çünkü, ülkede çok farklı etnik ve dini gruplar olması yanında siyasi olarak da tam olarak olgunlaşmamış askeri ve sivil gruplar var olmuştur. Bu ise ülkede sık sık askeri darbelere ve sürekli hükümet değişikliklerine neden olmuştur.

Irak'ın İngiliz Mandası idaresini sona erdirip, Irak'ın bağımsızlığa kavuşturulması da bu dönemde meydana gelen olaylardandır. İngiltere, Irak'ın Bağımsızlığı ve Irak Kralı Faysal'ın ölümü sonrasında Irak'taki etkisini giderek azaltmaya çalışmıştır. Faysal'ın ölümü sonrasındaki dönem ise 1958 yılı ihtilaline kadar, sık sık askeri darbe girişimlerinin yaşandığı ve dünyada meydana gelen siyasi gelişmelerin (1930 yılı Ekonomik Bunalımı, II. Dünya Savaşı, Komünizmin yayılması ve kutuplaşmaların başlaması gibi) etkisinin Irak'ta da hissedildiği bir dönem olmuştur.

İngilizlere göre Faysal'ın Irak'a kral olmasına Irak halkının %96'sının katıldığı bir referandum ile karar verilmiştir¹⁷. 23 Ağustos 1921 yılında Faysal Irak tahtına oturmuştur. Yine İngilizlere göre Faysal'ın Irak kralı olması, Irak tarihinde yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. İngilizler Faysal'ın Irak'a kral olmasıyla, Mezopotamya'nın karmaşık halk yapısının tek bir krallık altında birleştirildiğini ve Irak kimliğinin oluşturulması yolunda önemli bir adım atıldığını düşünmüşlerdir.

Faysal'ın Kral olmasından sonra bir kabine oluşturulmuş ve İngilizlerin yönetimde etkisi tavsiyeci niteliğindeki görevlilerince sürdürülmüştür. İngilizlerin özellikle görevli atadıkları alanlar ise dikkat çekicidir ki bunlar; güvenlik teşkilatı, sağlık, gümrükler, tarım, sulama ve telgraf gibi alanlarda olmuştur. Bu şekilde atanan İngiliz görevlilerince Irak'ta İngiliz kontrolü devam etmiştir. İngilizler aşiretler üzerinde onlarla iyi geçinme ve anlaşma politikası uygulamıştır. Irak Krallığının ve İngilizlerin uygulamalarına rağmen aşiretlerle mücadelede tam hâkimiyet sağlanamamıştır. Bu durum ise 1950'li yıllara kadar devam etmiştir (Lenczowski, 1980: 264).

Kral Faysal'ın tahta çıkışının ilk yıllarında İngilizlerin kontrolünde sınırlı bir ordu kurulmasına ve daha sonra ise ülkede yeni eğitim sisteminin yenilenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Devlet otoritesinin sembolü kabul edilen ordu 1921 yılında kurulduğunda sayısı 7,500 askerle sınırlı iken, 1930'lara gelindiğinde bu rakam 26,000 ulaştırılmıştır. Uygulanan yeni eğitim sistemiyle ise, yeni bürokratların ve memurların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Irak krallığı kurulduğu sırada çok düşük seviyede olan ilköğretim ve ortaöğretim de okuyan öğrenci sayısı, 1921 yılında yapılmaya başlanan yeni ve laik eğitim sistemi sayesinde iki katına çıkarılmıştır (Cleveland, 1994: 193-194).

Yeni Irak Devleti ekonomik sorunlarını çözmede başarı sağlayamamıştır. Diğer tarım ülkeleri gibi Irak da 1930'larda meydana gelen dünya ekonomik bunalımından olumsuz şekilde etkilenmiştir. Irak petrol şirketinin petrol üretimi 1930'larda başlamışsa da Irak'ın gelirinde fazla bir etkisi olmamıştır. Irak Devleti,

¹⁷ Faysal'ın Irak kralı olarak ilan edilmesi için yapılan plebisite Kürtler, Türkler ve güneyde yaşayan Şiiler katılmamışlar ve yeni kralı protesto etmişlerdir (Yaphe, 2004: 33).

Milletler Cemiyeti'nin, azınlıkların korunması, yabancıların haklarının korunması, İnsan haklarına saygı, manda güçleri tarafından yapılan anlaşmaları ve borçların tanınması gibi şartlarını kabul etmesiyle 3 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Irak Devleti kararları taşıyan bir deklarasyonu 30 Mayıs 1932'de yayınlamıştır.

Ülkede bağımsızlık ilanından itibaren İngiliz etkisi kademeli şekilde azaltılmaya başlanmıştır. Fakat İngilizler ülkedeki etkilerini devam ettirmişlerdir. Bu etkinin azalması hem ülkenin özgürlüğü anlamında hem de kral Faysal'ın 1933'te ölümüyle ilgilidir. İngilizlerin güvenilir dostu olan Faysal'ın ölümü üzerine yerine küçük yaşta olan ve devlet idaresi ile ilgisi olmayan Kral Gazi geçmiştir (Lenczowski, 1980: 270). Kral Faysal'ın ölümü ile birlikte Irak'ta bir kargaşa ortamı meydana gelmiştir. Faysal'ın yerine geçen oğlu Kral Gazi'nin 8 Eylül 1933-34 ve 4 Nisan 1939 tarihleri arasında süren iktidarı, kabile ayaklanmaları, askeri ihtilaller, hızlı kabine değişiklikleri ve İngiliz karşıtı milliyetçi direnişlere sahne olmuştur (Kuşun, 2003: 16).

Faysal'ın ölümünden sonra ülkenin yönetimine aralarında 1921 ve 1941 yılları arasında 30 kez başbakanlık yapmış olan kişilerinde bulunduğu, sivil yönetim deneyiminden yoksun olan dört kişi yön vermiştir. Bunların ortak özellikleri ise hepsinin de 1880 ve 1888 yılları arasında doğmuş olmaları, İstanbul'da askeri kolejden mezun olmaları ve 1918 öncesi Arap isyanı sırasında Faysal'a katılan kişiler olmalarıdır. Bunların en önemlisi ise 1930'larda beş kez başbakanlık yapan ve krallığın devrildiği tarih olan 1958 yılında da iktidar da olan Nuri Said Paşa'dır. Bu dönemde Irak'ın siyasi hayatını elinde bulunduran kısım Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Şiiler ise Sünnilere göre çoğunluğu oluşturmalarına rağmen siyasetten uzak tutulmuşlar ve siyasi yapıda yeterince temsil edilmemişlerdir.

Eski Osmanlı subaylarından oluşan politikacılar, siyasi kariyerlerine başta maaşlı birer memur olarak başlarken daha sonra büyük arazi sahipleri ve zenginleri olarak son vermişlerdir. Faysal'ın ölümüyle bu dönemde Irak'ı yöneten politikacılar kendi aralarında ciddi iktidar kavgalarına girişmişler ve bu dönemde kurulan hükümetler ise sadece birkaç ay ömürlü olmuştur. Eski düzeni korumak isteyen bu dönem politikacıları ideolojik olarak değil fakat kişisel arzuları ve istekleri için uğraşmışlardır. Onların savundukları farklı düşünceler, İngilizlerle olan ilişkilerindeki davranışlarında ortaya çıkmıştır. Bunlardan Yasin Haşimi İngiliz bağımlılığından çok Arap Birliği peşinde olmuştur. Diğerleri ise daha çok İngiliz yanlısı politikalar izleme yolunu seçmişlerdir (Cleveland, 1994: 195-197).

Irak'ta politikacılar arasında meydana gelen siyasi gelişmeler, 1936'da yılında ülkede bir darbe girişimine neden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu dönemde Irak'ta siyasi eğilim iki farklı görüşe ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki İngiliz yanlısı politikayı savunanlardan oluşurken, diğeri ise İngilizlere karşı politikayı savunanlardan oluşmuştur. İlkinde General Nuri es-Said, Cafer el-Askari, ve Cemil el-Madfai gibi isimler yer almaktadır. İkinci kesimde ise Yasin el-Haşimi, Hikmet Süleyman, Raşit Ali el-Geylani ve Kamil Çadircı gibi isimler yer almıştır. İngiliz karşıtı olan grup, İngilizlerle yapılan anlaşmaları kabul etmeyip, bu anlaşmaların yapılmasına karşı çıkmışlardır.

Bu dönemde orduda ortaya çıkan bir grup, devlet adamlarının içinde bulundukları durumları değerlendirerek bunların Arap devletinin geleceği konusunda

bir şey yapamayacaklarına kanaat getirmişlerdir. Bu askeri grubun başında ise General Bekir Sıtkı bulunmaktadır. Bekir Sıtkı, Hikmet Süleyman'ın yakın arkadaşı olup, Süleyman ise Ahali Grubu ile ordu arasında bir bağ kurulmasına yardım etmiştir. Bekir Sıtkı, el-Haşimi yönetimini devirmek için bir darbe hazırlığına başlamıştır. 29 Ekim 1936 tarihinde Bekir Sıtkı, General A.Latif Nuri ve Muhammed Ali Cevad'ın da yardımıyla Yasin el-Haşimi'nin istifasını ve Hikmet Süleyman'a hükümeti kurma görevi verilmesini istemiştir. Sonuçta ise Bekir Sıtkı'nın baskısıyla, Yasin el-Haşimi kabinesi istifa etmiş ve Kral Gazi yeni hükümet kurma görevini Hikmet Süleyman'a vermiştir.

İktidarı ele geçiren Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman askeri bir diktatörlük kurmayı amaçlamışlardır. Bunların iktidarı sırasında tek önemli icraatları Türkiye ile 9 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı'nı imzalamak olmuştur. Bekir Sıtkı'nın Irak yönetimindeki etkisi, Kürtlere yakınlığı, bazı liderleri sürgüne göndermesi ve Cafer el-Askari'nin öldürülmesi olayından dolayı azalmıştır. Bu gibi nedenlerden dolayı Bekir Sıtkı, 11 Ağustos 1937'de Türk Askeri tatbikatını izlemek üzere Türkiye'ye giderken Musul'da rakiplerinin hazırladığı bir suikasta hayatını kaybetmiştir (Lenczowski, 1980: 271-272).

İngilizler, Sıtkı'nın ölümüyle Irak'ta yeni bir düzenlemeye gidilmesi ihtiyacını görmüşler, ilk olarak Cemil el-Madfai ve sonra da 1938'de tamamıyla İngiliz dostu olan Nuri es-Said'i Irak yönetimine getirmişlerdir. Bu sırada Kral Gazi ise 4 Nisan 1939'da Bağdat yolunda bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Bunun yanında bu dönemde İngiliz konsoloslu Mr. Moncton'un Irak'ta suikasta uğraması, bölgede Alman ve İtalyan propagandalarının artması gibi gelişmeler de İngilizleri endişelendiren konular olmuştur. Kral Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Faysal'ın küçük yaşta olmasından dolayı, İngilizlerce de kabul gören amcası Abdullah kral'a naib ilan edilmiş ve idareyi ele almıştır. Bu sırada dünyada tırmanmaya başlayan genel kriz ortamından dolayı İngiltere, Irak'tan iki ülke arasında yapılan anlaşmalara sadık kalınmasını beklediğini bildirmiştir (Lenczowski, 1980: 273).

İkinci Dünya Savaşı öncesi Irak ordusu ise, kendisini Irak milliyetçiliğinin koruyucusu olarak görmeye başlamıştır. İngiltere ise, bu dönemde 1939'da Almanya ile bir savaşa hazırlanmaktadır. İngiltere savaşa hazırlanırken, Irak'ta milliyetçi ve yarı askeri bir yönü olan gençlik hareketleri ve gittikçe artan bir İngiliz karşıtlığı oluşmaya başlamıştır. Savaş sırasında ise Irak'ın yönetiminde, Irak'taki İngiliz etkisine karşı iki farklı düşünce ve iki kesim ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, dünyadaki genel savaşın kullanılarak ülkeyi İngiliz etkisinden kurtarmak ve gerçek bağımsızlığa ulaştırmak düşüncesini benimserken, ikincisi ise kendi pozisyonlarının İngilizlerle olan ilişkilerine bağlı olduğu düşüncesini benimsemiştir (Cleveland, 1994: 197).

II. Dünya Savaşı sırasında Irak yönetiminde bulunan Nuri es-Said ittifak anlaşmalarına uyararak Almanya ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Savaşın ilk iki yılı Irak'ta olaysız geçmiş olmasına rağmen Irak'ta yönetime Raşit Ali Geylani'nin geçmesi ve İngiliz karşıtı bir politika izlemesi İngilizlerin zor duruma düşmesine neden olmuştur. Bu sırada Almanlar ve İtalyanlar Irak'ta çalışmalarına hız vermişlerdir. Raşit Ali'nin İngiliz karşıtı siyaseti ise onun Ocak 1941 yerini Taha el-Haşimi'ye bırakmak zorunda kalmasına neden olmuştur. Fakat iktidarı tekrar ele

geçirmek isteyen Raşit tarihe “Altın Kare” darbesi diye geçen darbeyi, 3 Nisan 1941’de yaparak iktidarı tekrar ele geçirmeyi başarmıştır. Darbe sonucu kral naibi Abdullah ve Başbakan Nuri es-Said ise, Ürdün’e kaçmak zorunda kalmışlardır (Lenczowski, 1980: 273).

Raşit Ali yönetimi, İngilizlerle yapılan anlaşmalara sadık kalacağını bildirmesine rağmen, aksine hareket etmiş ve Almanlarla işbirliği yapmak için harekete geçmiştir. Raşit Ali İngilizlerin Irak’ta bulunan Habbaniya Üssü’nü ve İngiliz büyükelçiliğini kuşatma altına aldırıştır. Raşit Ali’nin bu şekilde davranmasında ise Almanlardan beklediği yardım etkili olmuştur, fakat beklediği yardım gelmemiştir. Raşit Ali alman yardımını beklerken, İngilizler de Irak’a Ürdün ve Filistin üzerinden askeri birliklerini göndererek Habbaniya Üssü’ndeki askerleri kurtarmışlar ve 1 Mayıs’ta da Bağdat’a girmişlerdir. Çok kısa bir süre de olsa Irak’ı yöneten ve Milliyetçi yönüyle tanınan Raşit Ali Geylani İran’a kaçmıştır.

Raşit Ali Geylani’nin çekilmesi ile birlikte ülkeden kaçan Naib Abdullah ve Nuri es-Said tekrar Irak’a dönmüşlerdir. Nuri Ekim 1941’de başbakan olmuş ve gelecek dört yıl içerisinde büyük bir sorun yaşanmamıştır. İngilizler, çok miktarda askerini Irak’a yerleştirmek zorunda kalmışlardır. Irak hükümeti, 16 Ocak 1943’te Almanya ve müttefiklerine savaş ilan etmiştir. Bunun yanında Birleşmiş Milletler Deklarasyonu’nu da imzalamıştır (Lenczowski, 1980: 274). Raşit Ali’nin İngilizlere karşı isyanı II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan küçük bir olay olmasına rağmen Irak tarihinde önemli bir olay olarak yer almıştır (Cleveland, 1994: 198).

Tekrar iktidarı ele geçiren Nuri es-Said bu dönemde Arap ülkeleri ile Arap Ligi’nin kurulması çalışmalarında aktif rol oynamak istemiştir. Dışarıda “Büyük Suriye”yi kurmak için Suriye ve Ürdün ile ilişkiler sürdürülürken, içerde de Kürtlerin yaşadığı bölge dışında ülkede büyük bir sorun yaşanmamıştır. Nitekim bu dönemde İran’da kurulan “Komala” örgütü faaliyetlerine Irak’taki Kürtlerin yaşadıkları bölgelere de yaymıştır. Bölgede Sovyet ve İran destekli Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Kürt isyanı 1943 yılında başlamış ve 1945 yılına kadar devam etmiştir. Molla Mustafa’nın İran’da kurduğu “Mahabat Cumhuriyeti¹⁸” adlı Kürt Devleti’nin yıkılmasından sonra Rusya’ya kaçması Irak’taki Kürt sorununun nasıl uluslar arası ve çözümden uzak ve her zaman Irak’ı meşgul eden bir konu olduğunu bir daha göstermiştir (Lenczowski, 1980: 274-275).

Irak’ın 1921 yılından 1958 yılına kadar olan dönemde ortalama ömrü sekiz ay olan tam 59 hükümet kurulmuştur. Bu dönemde en çok iktidarı paylaşan kişiler genelde Nuri Said, Cafer Askeri Paşa ve Taha Haşimi olmuştur. Bunlardan en fazla kabine oluşturan ise (47 Kez), Nuri Said Paşa olmuştur. Krallıkla yönetilen Irak’ta oluşturulan kabineler genelde krallığın kontrolünde, Bağdat’ta yapılan görüşmeler ve kontrollü seçimler ile oluşturulmuştur (Yapp, 1996:74; Simons, 2002: 7).

Irak’ta iki savaş arası dönemde 1920’lerde Hizb el-Watani (Milliyetçi Parti), Hizb el-Nahdha (yenilikçi Parti) ve Hizb el-Hurr (Bağımsız grup) gibi siyasi partiler Irak’ın siyasi hayatında yer almışlardır. 1930’larda ise, Ikha el-Watani, Ahali, Ulusal

¹⁸ Mahabat Cumhuriyeti, tarihte varlığı bilinen tek Kürt devletidir. Barzani’nin SSCB’de bulunduğu sırada, 22 Ocak 1946’da İran’da SSCB destekli olarak kurulmuştur. Mahabat Cumhuriyeti adını alan Kürt Devleti’nin ilk Cumhurbaşkanlığını Kadı Muhammed adlı siyasi ve dini bir lider yapmıştır. Fakat bu devletin ömrü fazla uzun olmamış, İran’ın müdahalesiyle bütün liderleri asılmış ve Molla Mustafa Barzani gibi liderler de ülkeden kaçmak zorunda kalmışlardır (Yılmaz, 1997: 1671).

Yenilikçi ve Sosyalist Parti gibi partiler kurulmuşlar ve Irak'ın siyasi hayatında yer almışlardır. Irak'ta kurulan bu partiler genelde programlarından çok kişileri ile ön plandadırlar. Partilerde söz sahibi olanlar aşiret reisleri ve şeyhlerdir (Lenczowski, 1990: 267).

Politikalar değil kişiler arasında cereyan eden Irak'ın siyasi gelişmeleri sonrası politikacılar büyük kazançlar elde etmişlerdir. Elde ettikleri bu zenginliklerle kendilerine taraftar bulmuşlardır. 1932 yılına kadar olan dönemde İngilizlerin desteğine güvenirken, bağımsızlık sonrası dönemde ise İngiliz etkisinden kurtulma ve daha serbest hareket isteği ile Irak'ın siyasi hayatına yön vermişlerdir. Daha önce Osmanlı eğitim kurumlarında yetişmiş askerler ve siyasetçiler Irak'ın Siyasi hayatında yer almışlardır. Krallık rejimi başlarında düşük seviyede olan Irak eğitim sistemi 1958'li yıllara gelindiğinde gelişme göstererek daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. Eğitimin gelişmesi ve yaygınlaşması Irak'ın yeni yönetiminde eski Osmanlı eğitimi almış kişilerin yerine bunların geçmesini sağlamıştır.

1945 tarihinden sonra Irak'ta kurulan partiler ise daha ideolojik yapılar arz etmiştir. 1945 sonrası ülkede Arap Milliyetçiliğini savunan partiler Irak Siyasi hayatında yer almışlardır. Bunlardan ilki 1946 yılında kurulan İstiklal Partisi'dir. Çoğu milliyetçi Arap bu partide toplanmıştır. 1952 yılında kurulan Arap Sosyalist Baas Partisi ise 1958 yılına kadar yeterli bir güce sahip değildir. Bu dönemde milliyetçi niteliği olan partiler yanında 1939 yılında kurulan ve gelişmesini 1941 yılında artıran Irak Komünist Partisi de Irak siyasetinde yer almaya başlamıştır (Yapp, 1996: 82).

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1958 yılında kadar Irak'ın yönetiminde yine Haşimi krallığı kesin hâkimiyetini sürdürmüştür. Kral II. Faysal 1953 yılında krallığı yönetecek yaşa gelmesine rağmen 1939 yılından beri naibi olan Abdullah yönetimdeki etkisini sürdürmüştür. Abdullah yönetiminde esas güç iken, kraliyet ailesinin ve büyük toprak sahiplerinin desteğiyle, Başbakan Nuri Said Irak'ın siyasi hayatını elinde bulundurmuş ve Irak'ın dış politikasına yön vermiştir (Yaqub, 2004: 34). Bu dönemde, 1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı, Irak tarafından uygulanan Batı ve İngiliz yanlısı politikaların simgesi durumuna gelmiştir (Cleveland, 1994: 307).

Irak'ın 1955 yılında Bağdat Paktı'na katılmasını izleyen dönemdeki politikalarını ise, Batı ile iyi ilişkiler, Arap dünyasından soyutlanmak ve kendi ekonomisine odaklanmak olarak özetleyebiliriz. Ayrıca bu dönem Irak'ta ekonomik gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. 1956 yılının Nisan ayında her alanda birçok projenin temellerinin atılmasına başlanmıştır. İki önemli Su kontrol projesinin temellerinin atıldığı Nisan ayındaki haftaya Irak tarihinde "Kalkınma Haftası" adı verilmiştir. Ülkenin ekonomik kalkınmasına halkın dikkatini çekmek için de "Kalkınma Haftası"nın her yıl geleneksel olarak kutlanması kararlaştırılmıştır.

Irak'ın bu son dönemdeki ekonominin gelişmesi ile amaçlanan iç politika düzeni, 1956–1958 arası yıllarda Ortadoğu'nun genel durumundan etkilenmiştir. Ortadoğu'da 1956 yılında meydana gelen Süveyş Bunalımı, Irak'ın iç huzurunun bozulmasında önemli etkenlerden biri olmuştur (Lenczowski, 1990: 267).

Hür Subaylar darbesi ile Mısır Devlet Başkanlığını ele geçiren Cemal Abdul Nasır iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, ülke üzerindeki İngiliz hâkimiyetini sona erdirmek istemiştir. Nasır öncelikle Süveyş Kanalı üzerindeki İngiliz etkisini

azaltmak veya kaldırmak için İngilizlerle görüşmelere başlar. 1953 yılında başlayan görüşmeler, İngiltere'nin asker konusunda diretmesi ve Nasır'ın da bunu reddetmesi üzerine zaman zaman kesintiye uğramıştır. Nihayetinde ise, Temmuz 1954'te iki ülke aralarında bir anlaşmaya varırlar. Bu anlaşmadan sonra İngiltere'nin kanalı 7 yıllığına kiralaması kabul edilirken, kanalda asker bulundurmasına izin verilmemiştir. Bu şarta göre ise, 70 yıldan sonra İngiliz birlikleri Mısır'ı 31 Mart 1956 tarihinde terk etmişlerdir. Nasır yönetimi, bu durumu kabul ettikten sonra, Mısır'ın ulusal kalkınmasının sembolü olarak görülen Assuan Barajı'nın yapımı üzerine yoğunlaşmıştır. Nil Nehri üzerinde yapılması düşünülen baraj ülkenin hem elektrik üretiminin hem de ekilebilir alanların artırılması açısından önemli görülmüştür. Mısır tarafından barajın finansmanı için ABD ve İngiltere nezdinde girişimlerde bulunulmuş, ancak iki ülkede yardımlarının karşılığında ağır şartlar öne sürmüşlerdir. Bir ara kredi vermeyi kabul etmişlerse de, Mısır'ın ekonomisinin istikrarsızlığını bahane göstererek bundan vazgeçmişlerdir.

ABD ve İngiltere, İsrail'e silah satışında her türlü kolaylığı sağlarken, Mısır'a türlü zorluklar çıkarması ve ambargo uygulaması, Nasır yönetiminin Sovyet Rusya'ya yaklaşmasına neden olmuştur. Kredi ve silah satışındaki bu gelişmeler Nasır'ı batılı devletlere karşı cephe almaya itmiş ve Nasır 26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ve elde edilecek olan gelirin de barajın yapımında kullanılacağını ilan etmiştir (Turan, 2003: 329-331). İngiltere ve Fransa'nın askeri müdahalede bulunacağını tahmin eden Nasır, kanalı kapatarak ve Suriyeli mühendislerle Irak Petrol Şirketi'nin petrol boru hatlarına sabotaj yapmaları için anlaşarak tedbir almak istemiştir. Süveyş Kanalı'ndaki bu durum ve Kuveyt'in petrol istasyonlarına yapılan sabotaj 1957 yılı baharına kadar sürecektir olan uluslararası bir petrol krizine neden olmuştur (Jaffe, 2007: 25). İngiltere ve Fransa ise yanlarına İsrail'i de alarak, Nasır'ın bu hareketine askeri müdahale ile karşılık vermişler, kısa sürede kanalın kontrolünü ele geçirmişlerdir. Ancak, Sovyetler Birliği'nin Londra ve Paris'e yönelik nükleer bomba tehdidinin yanı sıra ABD'nin de bu ülkelere çekilmeleri konusunda baskı yapması üzerine bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Özellikle ABD'nin bu şekilde davranmasında ise, Rus etkisinin bölgede yayılması endişesi ve bölgede Araplar arasında batı karşıtlığının yükselişe geçmesi etkili olmuştur. Bu iki süper gücün beklenmedik yardımı sonrasında ise Nasır, askeri hezimetini siyasi bir zafere dönüştürmüş ve Arapların ulusal kahramanı haline gelmiştir (Turan, 2003: 191, 329-331).

Nasır, Süveyş Kanalı Bunalımı'ndan kazandığı prestijini kullanarak bölgede Arapların liderliğini elde etmeyi ummuştur. Bağdat Paketi'ne karşılık, Nasır da Suriye ve Suudi Arabistan ile "Üçlü Arap İttifakı" (Tripartite Arab Alliance) diye de anılan bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma Nasır'ın öncelikli amacının batı ile Araplar arasında yapılan ittifakları zayıflatma siyasetinin sembolü olarak kabul edilmiştir. Nasır 1957 baharında Mısır'da toplanan Arap Petrol Uzmanları toplantısında, Arap petrol politikalarının koloniciliğe karşı bir mücadele aracı olarak kullanılması gerektiğini ifade etmiştir (Jaffe, 2007: 27).

Mısır Devlet başkanı Nasır'ın politikaları etkisini Irak'ta da göstermiştir. Irak Devleti'nin batılı devletler ile Nasır arasındaki Süveyş Bunalımı'nda batılı devletlere destek vermesi içinde batı emperyalizmine karşı olan muhalifleri harekete geçirmiştir. Hükümetin bu faaliyetleri Musul, Kut, Necef ve diğer merkezlerde

protesto gösterilerine neden olmuştur. Hükümet bu yüzden ülkede 5 büyük muhalif liderin tutuklanması emrini vermiştir. Hükümetin ülkede kontrolü sağlayana kadar meydana gelen olaylarda ise pek çok insan hayatını kaybetmiştir.

Irak Krallığının 1958 darbesinden önceki en önemli mücadelesi bu dönemde Mısır'daki Nasır'ın Süveyş Bunalımı ile kazandığı prestij karşısında olmuştur. Nasirizm bu dönemde medya aracılığıyla tüm Arap dünyasında yayılmıştır. Irak Krallığı da bunun karşılığında tıpkı kendisi gibi monarşi ile yönetilen Arap ülkelerine yönelmiştir. Suudi Krallığı ile beraber Amerika'nın aracılığıyla bir ittifaka gidilmiş ve Nasır tehlikesine karşı birlikte hareket etme kararı alınmıştır.¹⁹ Bu şekilde oluşturulan "Krallar İttifakı"na daha sonra Haşimi Krallığı olan Ürdün de katılmıştır. 1957 yılında Suudi Kralı, Irak Kralı ve Ürdün Kralı'nın da katılımıyla Bağdat'ta Komünizm, Siyonizm ve Emperyalizm ortak bir bildiri ile kınanmıştır.

Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün'ün Birleşik Arap Federasyonu kurmak ve onun yönetim şeklini, idari kısımlarını oluşturmak yolundaki çalışmaları sırasında Nuri Said Irak'ın yönetiminde bulunmaktadır. Federasyon için oluşturulan kabinede ise bütün krallıkların temsili eşit miktarlarda düşünülmüştür (Lenczowski, 1990: 267). Fakat bütün bu çalışmalar 1958'deki darbeyi engelleyememiştir.

2.5. Irak Krallığı ve Türkiye-Irak İlişkileri

Irak'ın İngiltere Manda idaresine bırakılmasından dolayı, Türkiye'nin bu ülke ile ilişkileri İngiliz manda idaresi üzerinden olmuştur. İki ülke arasındaki Musul sorunun çözülmesi ve Türkiye'nin Irak Devleti'ni resmen tanıması iki ülke arasındaki ilişkileri başlatmıştır. İngilizlerin baskısından kurtulmak isteyen Kral Faysal ise, dış politikada komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmak düşüncesindeydi. Komşularından biri olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Kral Faysal, 1931 yılı Temmuz ayında Türkiye'yi ziyaret ederek gelecek iyi ilişkilerin temelini atmak istemiştir (Silleli, 2005: 70).

Türkiye ile Irak arasındaki resmi ilişkiler 1932 tarihinden itibaren başlamış olup bundan önceki ilişkiler İngiltere ile yapılmıştır. Türkiye ile Irak arasında ilk olarak 1932 yılında, dostluk ve iyi ilişkiler kurulması üzerine anlaşmalar imzalanmış ve aynı yıl iki ülke de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır (Silleli, 2005: 76).

1930'lu yıllar sonrası değişen milletlerarası şartlar ise bu dönemde Türkiye'yi sınırlarını korumaya sevk etmiştir. Türkiye bu amaçla harekete geçerek, ilk olarak 9 Şubat 1934 yılında Balkan Devletleriyle içerisinde Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın da bulunduğu bir Balkan Antantı imzalamıştır. Türkiye bu antant ile batı sınırlarını emniyet altına almıştır. Türkiye Batıda yaptığı gibi Doğuda da buna benzer bir ittifak için teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye ilk olarak İran

¹⁹ 1955 yılının sonlarına doğru olan dönemde, Arap Birliği'ni gerçekleştirme görevinin kendilerinde olduğunu iddia eden Mısır, Irak ve Suudi Arabistan gibi devletler, özel bir öneme sahip olan Suriye'yi yanlarına çekmek için uğraşmışlardır. Bu dönemde, Suriye, Mısır'ın yanında yer almış, fakat Irak, Suriye'yi Mısır'dan uzaklaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Suudi Arabistan ise, ilk başlarda Suriye-Irak ittifakı yerine Suriye-Mısır ittifakını desteklemişse de bundan vazgeçerek, bu ittifakı engellemeye çalışmıştır. Daha sonra ise Irak'ın yanında yer alarak, Krallar ittifakını oluşturmaya çalışmıştır (Yaqub, 2004: 36).

görüştükten sonra, Irak'ın da içerisine dâhil olduğu bir Pakt için 1935'ten itibaren görüşmelere başlamıştır. 1930 yılında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin İtalya'ya karşı almış olduğu tedbirleri ilk olarak uygulamaya koyan ülke ise Türkiye olmuştur. Bu dönemde, Atatürk'ün bu tür ittifaklara girmesinin bir sebebi de Türkiye'nin bölgenin güçlü devletlerinden biri olduğunu, kimsenin toprağında gözü olmadığını ve kimsenin de Türkiye'den bir karış toprak alamayacağını göstermek olmuştur (Canatan, 1996: 56-57).

İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan güvenlik sorunu Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırmış aynı zamanda da Ortadoğu devletleriyle birlikte savunma konusunda tedbirler almaya yöneltmiştir. Çünkü İtalya yayılma faaliyet alanını bu dönemde İtalyan-Habeş anlaşmazlığının dışına çıkarmış ve bu alanlar Asya ve Afrika'yı da kapsamaya başlamıştır.

İtalya'nın bu hareketleri Ortadoğu devletlerini harekete geçirmiş ve bunlardan İran'ın teşebbüsü ile Cenevre'de 2 Ekim 1935 yılında Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiştir. Fakat bu devletlerin arasında devam eden sınır anlaşmazlıkları yüzünden parafe edilen anlaşma hemen imzalanamamıştır. 8 Temmuz 1937 yılına gelindiğinde ise aralarındaki sınır sorunlarını çözen bu devletler Afganistan'ın da katılımıyla Sadabad Paktı adı verilen anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşmayla taraflar aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı'na sadık kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, sınırlarına saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmeyip ayrıca bu tür saldırı ittifaklarına katılmamayı taahhüt etmişlerdir (Armaoğlu, 1992: 346-347). 8 Temmuz 1937 yılında Tahran'da Şah'ın yazlık sarayı olan Sadabad Sarayı'nda imzalanan Pakt, Irak, Türkiye, İran ve Afganistan Dışişlerinin hazır bulunduğu imza töreninden sonra 25 Haziran 1938 yılında yürürlüğe girmiştir. Taraflar birbirlerine “saldırmazlık” prensibi uygulayacaklarına dair garanti verirken, bu paktın bir askeri dayanışma, yani savunma paktı olmadığı ve sadece yardımlaşmayı amaçladığını dünyaya duyurmuşlardır.

Paktın süresi beş sene olarak belirlenmiş ve bu sürenin bitiminden altı ay önce herhangi bir taraf paktın feshini istemediği süre paktın beş sene daha yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır. 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında yapılan Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra Sadabad Paktı önemini yitirmiştir (Cengiz, 2003: 41-42).

Sadabad Paktı'nın imzalanmasından sonraki dönemde Irak yönetiminde yine İngiliz taraftarı olan prens Abdullah ve Başbakan Nuri Said bulunmaktadır. Bu dönemde İngiltere ile Irak arasındaki ilişkiler normal seviyede devam etse de İngilizler Irak'ın yönetiminde tam olarak hâkimiyet kuramamışlardır. İngilizler Irak'ın başlamak üzere olan II. Dünya Savaşı'na katılmasını isterken, Irak yönetimi “Filistin Devleti”nin kurulmasını şart koşmuşlardır. İngiltere aynı zamanda Irak'ın İtalya ile ilişkilerini kesmesini isterken Irak yönetimi, konuyu başka taraflara çekerek İngiltere'yi oyalamak ve zaman kazanmak istemiştir. Irak'ın bu şekilde

davranmasının sebebi ise, ülkede İngilizlere karşı savaşta Almanların yanında yer almayı ve İngiliz etkisinden kurtulmayı amaçlayan Arap milliyetçilerinin faaliyetleri olmuştur. Ülkede sık sık darbelerin meydana gelmesi, İngiliz düşmanlığını artırırken, Alman taraftarlığını güçlendirmiştir. Neticede, Alman taraftarı olan Iraklı subaylar, 1941 yılında darbe yaparak yönetimi ele geçirmişler ve Almanların Irak'a müdahale ihtimali ortaya çıkmıştır. İngilizler ise bunu önlemek için Basra'dan asker çıkarırken, Almanlar da bölgeye savaş uçaklarını göndermeye çalışmışlardır.

Bu dönemde Almanya Türkiye üzerinden Irak'a askeri birlik, malzeme ve teçhizat ulaştırmak istemişse de Türkiye'nin buna izin vermemesi, Almanları engellemiştir. Irak'lı darbecilerin bekledikleri Alman yardımının gelmemesi ve İngiliz birliklerinin Bağdat'a ulaşması üzerine, Irak'ta yönetim tekrar İngiliz kontrolüne girmiş ve İngilizler Türkiye'nin "Arabuluculuk yapma" isteğini de geri çevirerek bölgeye üçüncü bir devletin müdahalesini engellemişlerdir.

İngilizler, Irak'ın yönetimine tekrar hakim olduktan sonra, kuzeyden gelecek bir Alman saldırısına karşı, Irak ordusunu ülkenin kuzey bölgelerine konuşlandırmıştır. İngilizler 1941 yılında Ruslarla anlaşarak, İran'ı işgal etmişler ve Irak'ı da içine alan müşterek bir komutanlık kurmuşlardır²⁰. Irak hükümeti ise İngiltere'nin isteği doğrultusunda, 16-17 Ocak 1943 tarihinde mihver devletlerine savaş ilanında bulunmuş ve böyle yapmakla da mihver devletlerine savaş ilan eden ilk Ortadoğu devleti olmuştur (Silleli, 2005: 79).

Türkiye ise, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939 yılının Eylül ayında tarafsızlığını ilan etmişse de, Ekim ayında Fransa ve İngiltere ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre, İtalya savaşa girdiğinde Türkiye de savaşa girecekti, fakat İtalya'nın savaşa katılmasına rağmen, Türkiye 1940 Haziran'da tarafsız kalmaya devam etmiştir. Fransa'nın düşmesi ve ufukta Alman-Sovyet ittifakının belirmesi, Türkiye açısından Sovyet tehdidinden korunmak için bir fırsat olarak görülmüş ve Türkiye, Almanya ile 1940 Haziran'ında bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Türkiye, Mihver güçlerine katılmamış ve savaşın seyri de 1942 kışında İttifak güçlerine geçmeye başlamıştır. Bu sırada ittifak grubundan, özellikle İngiltere'den, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda baskılar başlamış, Türkiye ise bu baskılara aldırmayarak savaşa katılmayı reddetmiştir. 1944 yılında, savaşı İttifak güçlerinin kazanacağı ve Almanya'nın da Avrupa güç dengesinde önemli bir güç olarak devam edeceğinin belirmesi üzerine Türkiye politikasını değiştirmiştir. Türkiye bir miktar minnettarlık kazanmak ve Birleşmiş Milletler'de yer bulabilmek için 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye kazanan tarafta yer almış ve Rusya'nın Türkiye üzerindeki tehdidinin varlığı 1946 yılında anlaşılmıştır. 1946 yılında Rusya'nın

²⁰ 1939 yılında İngiliz ordusu tarafından kurulan ve "Ortadoğu Komutanlığı" adı verilen bu komutanlık Akdeniz, Ortadoğu ve Güney Asya'yı kapsamıştır. Ortadoğu Komutanlığı'nın otoritesi Malta, Yunanistan, Girit, Kıbrıs, Trablusgarp, Mısır, Sudan, Somali Adaları, Eritre, Etiyopya, Filistin, Ürdün, Suriye, Irak, Arap Yarımadası ve İran'ı da içine alan geniş bir alanda etkili olmuştur. Ortadoğu komutanlığı, İttifak Bloku'nun stratejik ihtiyaçlarından ortaya çıkmış bir sistem olma özelliği göstermiştir (Scheffler, 2003: 268).

boğazlar üzerinde yeni düzenlemelerin yapılması ve Türkiye'nin doğu sınırlarının yeniden düzenlenmesi gibi istekleri bunun göstergesi olmuştur (Yapp, 1996: 163-164).

İkinci Dünya Savaşı devam ederken Türkiye ve Irak arasında yoğun ilişkiler başlatılmış olup Fransa'nın 1940 yılında düşmesinden sonra Irak Dışişleri Bakanı Nuri Said ve Adalet Bakanı Naci Şevket Türkiye'ye gelmişler ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile savaş konusunda izlenecek ortak tavır konusunda görüşmüşlerdir.

Irak Devleti 1941 yılında Türkiye'nin izlemiş olduğu tarafsızlık siyasetini takip edememiştir. 1941 yılı Nisan ayında Irak'ta Alman yanlısı Reşit Ali Geylani, bir darbe ile Irak yönetimini ele geçirmiş sonrasında ise İngilizlere karşı isyan etmiştir. Türkiye, İngiltere ile Geylani hükümeti arasında arabuluculuk teklifinde bulunsa da, buna gerek kalmamış ve İngiltere, Irak'ı işgal ederek Geylani hükümetini devirmiş ve eski monarşik yönetimi tekrar tesis etmiştir. 1943 yılında Irak, İngiltere'nin de isteğiyle Mihver Bloku'na savaş ilan etmiş ve 1945 yılına kadar Türkiye-Irak ilişkileri sessiz bir dönem geçirmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde iki bloklu dünya düzenin oluşması ve Soğuk Savaş'ın başlaması, Türkiye ve Ortadoğu devletlerini için Sovyet ve komünist yayılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu dönemde İsmet İnönü, doğrudan Sovyet tehdidine karşı, Amerika ve İngiltere'den destek ararken, diğer taraftan da dolaylı Sovyet tehditlerini (Kürtlerin kışkırtılması ve Suriye'nin Hatay konusunda kışkırtılması gibi) engelleyebilmek için komşular arasında dostlar arama gayretine yönelmiştir. Bu arayışlar içerisinde bulunan dost ise, Irak Devleti olmuştur.

Irak da tıpkı Türkiye gibi Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. 1945 yılı baharında başlayan ve ancak İngilizlerin de yardımıyla yılsonunda bastırılabilen Molla Mustafa Barzani isyanının arkasında Sovyet etkisinin olduğuna inanılmıştır. Çünkü İsyân sonrası Molla Mustafa Barzani Irak'tan kaçarak Sovyetler Birliği'ne sığınmıştır. Dolayısıyla, Türkiye ve Irak'ın hem stratejik olarak ve hem de etnik olarak Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olması iki ülkenin birlikte hareket etmesini kolaylaştırmıştır.

İki ülkenin birlikte hareket etmesinde, Sovyet tehdidinin yanında başka sebepler de yer almıştır. Özellikle Irak'ın Arap Dünyasının liderliği için Mısır ile rekabet içinde olması, onu Mısır'a karşı bölgenin en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye hatta bir "Doğu Paktı" kurmaya veya Sadabad Paktı'nı yeniden canlandırmaya itmiştir. Bunların yanında iki ülkeyi işbirliğine iten, iki ülke sınırları arasında meydana gelen kaçakçılık, komünist sızması ve diğer problemler de yer almıştır.

İki ülke arasında ilişkileri geliştirebilmek için İnönü, Irak saltanat naibi Abdullah ve Nuri Said Paşa'yı 1945 yazında Türkiye'ye davet etmiştir. Bu ziyaretler, Sovyet tehdidi karşısında Irak ve İngiltere'nin Türkiye'ye siyasi desteği olarak algılanmıştır. Gayet olumlu bir şekilde seyreden görüşmelerden sonra iki ülke

arasında Türk-Irak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması Ankara'da 29 Mayıs 1946 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmada,

- 1- İki ülkenin de birbirinin toprak bütünlüğüne saygı göstermesi ve sınır güvenliğini sağlaması
- 2- Bağdat'ta bir Türk Enstitüsü'nün kurulması yanında, Bağdat ve Ankara'da Türkçe ve Arapça yayınlar yapılması
- 3- Ankara ve Bağdat arasında yeni telefon ve telgraf hatları yapılması
- 4- Basra ve İskenderun Limanlarında ticari kolaylıklar ve düşük gümrük uygulanması vb. gibi konularda görüş birliğine varılmıştır.

Bu anlaşma sonrası Türk-Irak ilişkileri bu şekilde devam etmiş, fakat Türkiye'nin yeni kurulan İsrail Devleti'ni tanımasıyla ise soğuk bir döneme girmiştir. Fakat iki ülke ilişkilerindeki bu soğukluk ve durgunluk fazla sürmemiş Türkiye'de iktidara gelen Demokrat Parti döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar yoğunlaşmış ve bu yoğunluk Bağdat Paketi'nin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Bilgin, 2003: 220-221).

1950'lili yıllarda meydana gelen gelişmeler ise İki ülkeyi tekrar bir anlaşma çerçevesinde birleşme yoluna itmiştir. Yine bu dönemde kurulan NATO ve Varşova Paktları dünyayı iki kutuplu hale getirmiş ve bu da Türkiye ve Irak'ın da içinde bulunduğu bölgeyi etkilemiştir. Daha çok Sovyetler Birliği tehdidi karşısında ülkelerin karşılıklı yardımlaşmasını öngören bir anlaşma, iki ülke arasında 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır. Türkiye adına Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak adına ise Başbakan Nuri Said ile Devlet bakanı Burhaneddin anlaşmayı imzalayanlar arasında yer almışlardır. Daha sonra Bağdat Paketi adını alan bu anlaşmaya, 4 Nisan 1955'te İngiltere de destek vererek katılmış, onu ise İran ve Pakistan izlemişlerdir.

1956 yılında meydana gelen Süveyş krizi sonrasında başlayan Mısır-İsrail savaşında İngiltere ve Fransa İsrail'i desteklerken Paktın diğer üyeleri de Arap devletlerini desteklemişlerdir. Burada pakt üyelerinin karşı karşıya gelmesi Paktın geleceğini tehlikeye düşürmüştür. Bu sırada ABD, devreye girerek İngiltere'den meydana gelen boşluğu doldurmak istemiştir. Amerika'nın Kuzey kuşağı programına göre Sovyetlerin Güneyinde bulunan Devletler ön plana çıkarılarak Süveyş kanalı'ndan Umman Denizi'ne ve oradan da Pakistan'a kadar olan bir bölgenin savunma kuşağı içine alınması planlanmıştır. ABD, Eisenhower Doktrini ile, 1957 yılında Bağdat Paketi devletleri üzerinde Sovyetler Birliği'ne karşı güvence vererek bölge politikasında yer edinmeye başlamıştır (Silleli, 2005: 77-78).

Ortadoğu'da meydana gelen buhranlar Bağdat Paketi'ni bambaşka bir nitelik ve gayeye götürmüştür. Şöyle ki, 14 Temmuz 1958 yılında Irak'ta General Kasım tarafından yapılan ihtilal sonrası Nuri Said rejimi ve monarşi yıkılmış yerine Irak'ta 1963 yılına kadar devam edecek olan General Kasım dönemi başlamıştır. Irak bu dönemde Bağdat Paketi'nden çekilmiştir. Irak'ın çekilmesiyle paktın adı "Merkezi Anlaşma Teşkilatı" (Central Treaty of Organisation-CENTO) olmuştur. Bundan sonra CENTO faaliyetleri Bağdat Paketi'nin aksine üyeler arasında ekonomik,

kültürel ve teknik işbirliğine yönelmiş ve bunda da kısmen daha başarılı olmuştur (Armaoğlu, 1992: 528).

Irak ihtilalinin bu döneme rast gelmesi ise Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bölgede bir barış ve istikrar unsuru olma yolunda ilerleyen Bağdat Paktı'nın hedef alınması konusunda, Türkiye dünyaya sert mesajlar vermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Irak'a askeri müdahale etme olasılığı dünya basınında geniş yer almıştır. SSCB tarafından 24 Temmuz'da Türkiye'ye bir uyarıda bulunulmuş ve Irak'a müdahalenin sakıncalarından bahsedilmiştir. Bütün bunlar olurken Batının yeni Irak rejimine karşı tutumunu yumuşatması üzerine, Türkiye de yeni rejime karşı daha yumuşak davranmaya başlamıştır. Türkiye'nin bu tutumunu değiştirmesinde ise iç ve dış nedenler etkili olmuş ve Türkiye yeni Irak rejimini 31 Temmuz 1958'de tanımıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 130-134).

Irak'ın 1959'da Bağdat Paktı'ndan ayrılmasına rağmen Türkiye Irak ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Buna karşın bu dönemde Irak'ın, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmiş olması, Türkiye açısından bir müttefikten çok, tehlikeli bir ülke haline gelmesine neden olmuştur.

Bu dönemde Türkiye ile Irak Devleti arasında yapılan anlaşmalarda ve paktlarda Irak'ta yaşayan Türklerden ise bahsedilmemiştir. Bu dönemde Iraklı Türklere uygulanan Türkçe eğitimi yasağı konusunda da her hangi bir gelişme meydana gelmemiş ve Türkçe yasağı devam ettirilmiştir. Türklere uygulanan bu Türkçe yasağı onların 1945'ten sonra kendi aralarında, evlerde bir okuma-yazma seferberliği başlatmalarına neden olmuştur. Sonuç olarak, Irak yönetimi, Iraklı Türklere yaptığı baskıları her geçen gün biraz daha artırarak devam ettirmiştir (Koçsoy, 1991: 130).

2.6. Krallık Döneminde (1932-1958) Irak'ta Türkler

Irak Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, 1920 yılında ilan edilen Geçici Irak Anayasası ile Irak halkının Arap, Türk ve Kürt olduğu kabul edilirken, Anayasanın 14. maddesi ile de Türlerin ana dilleri (Türkçe) ile öğretim yapmaları kabul edilmiştir. Ancak uygulamada buna müsaade edilmemiştir. Buna karşın diğer azınlıklar olan Kürtler, Hristiyan ve Yahudi cemaatlerine eğitim ve öğretimlerini kendi dillerinde yapmaya müsaade edilmiştir (Koçsoy, 1991: 129).

Irak krallığının bağımsızlığını kazandığı 1932 yılında yayınlanan anayasa ise, Türkleri de ilgilendiren önemli maddeler içermiştir. Irak Krallığı 30 Mayıs 1932 yılında yayınladığı deklarasyonda Türklerin ve diğer azınlıkların varlığını kabul ve garanti etmiştir. Bu deklarasyon, Irak Krallığı adına, dönemin Başbakanı Nuri Said tarafından Bağdat'ta yayınlanmıştır. Yayınlanan bu deklarasyon ile devletin taahhütleri Irak'ın temel kanunları olarak kabul edilmiş ve hiçbir kanun, tüzük ve düzenlemenin, deklarasyon metninde yer alan maddelerle çelişmeyeceği, bunların değiştirilemeyeceği ve bunların üstünde yer alamayacağı dile getirilmiştir (Yakuboğlu, 1976: 19).

Yine bu deklarasyonun ilk beş maddesinde, Irak yönetimleri tarafından dil, din ve soy ayrımı yapılmadan ülkede yaşayan bütün halkların hayat ve özgürlüklerinin garanti altına alındığı ilan edilmiştir. Irak'ta yaşayan halkın hukukî açıdan eşit görüldükleri, aynı medeni ve siyasi haklara sahip olacakları, kamu görevlerinde çalışabilecekleri ve meslekî faaliyetlerde bulunabilecekleri de bu deklarasyon ile açıklanmıştır.

Irak hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti'ne verilmiş olan deklarasyonun bir sonucu olarak, 1934 yılında “Mahalli Diller Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yasanın Türklerle ilgili olan en önemli maddesi dokuzuncu maddesi olmuştur. Bu maddeye göre, Türkler ve Kürtler başta olmak üzere, ana dili Arapça olmayan Irak vatandaşları mahkemede anadilleri ile ifade verebilme ve kendi dillerinde okullar açabilme hakkına sahip olmuşlardır. Örneğin bir Türk şehri olan Kerkük'te resmi dilin olarak Arapça'nın yanında Türkçe ve Kürtçe olmasına ve buralarda görev yapacak memurların yerli halk arasından seçilmesi üzerinde karar alınmıştır.

Türlklere ve diğler azınlıklara tanınan haklar bazı kanunlarla güvence altına alınmış olsa da uygulamada birçok sıkıntı yaşanmıştır. 1938 yılına gelindiğinde bu uygulamalar keyfi bir şekilde kaldırılmış ve Türk bölgelerinde okullarda yapılan Türkçe eğitim önce bir yabancı dil dersi olarak okutulmuş daha sonra ise kaldırılmıştır. Tüm eğitim Arap dilinde yapıldığı gibi okutulan ders kitapları da Arapça olarak basılmıştır (Demirci, 2003: 129-130). Irak yönetimi, Türlklere Iraklılık ve Araplık şuurunu vermek gayesiyle, Türlklerin Kültürel haklarını kullanmalarını kısıtlamaya çalışmıştır. Irak'ta yaşayan Türlkler ise milli benliklerini korumada istekli davranmışlar ve bu çalışmalarını boşa çıkarmışlardır.

Krallık döneminde Irak'ta Türlklere karşı yapılan uygulamalardan örnek verecek olursak, 1932'de Irak'ın bağımsızlığı ile birlikte 70 kadar Türk öğretmen Arap bölgelerine sürülmüşlerdir. Yine 1932'de bütün Türk bölgelerinde bulunan her dereceden okulda Arapça eğitim yapılmasına karar verilmiştir. Günümüze kadar Irak Türlkleri yaşadığı bölgelerde okullarda eğitim-öğretim Arapça yapılmaya devam edilmiş ve Türkçe yalnız aile arasında konuşulan dil olarak kalabilmiştir. Türk düşmanı ve İngiliz kuklası olarak da bilinen Kral I. Faysal, birçok kere başbakanlık yapmış olan Nuri Said Paşa ve 1933'de Kral olan Kral Gazi yönetimi sırasında, Türlklere her türlü baskı yapılmıştır. Türlklere siyasi olarak kısıtlamalar uygulanırken, Harbiye'ye girmeleri kurmay olmaları engellenmiştir. Bunların yanı sıra Türlklerin yaşadıkları bölgelere Kürt idareciler tayin edilirken, Petrol şirketlerinde Ermeni, Asuri, Kürtler çalıştırılırken Türlklere buralarda iş verilmemiştir. Kerkük'te çıkarılan “petrol” ise bölgede yaşayan Türlkler için bir felaket vesilesi olmuş ve Kerkük'te yaşayan Türlklerin daha çok ezilmesine neden olmuştur.

Irak'ın Türkiye ile olan ilişkilerindeki gelişmeler Türlklerin birtakım haklara ve huzura kavuşmasına sebep olmamıştır. Nitekim Sadabad Paketi'nin imzalanması için Ankara'dan yola çıkan Türk heyetinin Kerkük'ten geçmesi ve burada Türk halkının heyete olan sevgisi Irak hükümetinin Türlklere baskılarını artırmasına neden olmuştur.

Sadabad Paktı'nın 8 Temmuz 1937'de imzalanacağını duyan Kerkük'te yaşayan Türkler, Türk heyetinin gelmesini heyecanla beklemişlerdir. Çünkü Mütareke yıllarından beri bölgeye hiçbir Türk heyeti gelmemiştir. 27 Haziran 1937 günü Tefik Rüştü Aras ve Celal Bayar'ında aralarında bulunduğu heyetin gelmesiyle Iraklı Türkler heyete büyük sevgi gösterilerinde bulunmuşlar, Irak hükümeti ise bu yoğun sevgi gösterileri karşısında halkı dağıtmaya ve engellemeye çalışmışlardır.

Türk Heyeti ile birlikte Kerkük'e gelen Türklerin tezahüratını gören Nuri Sait Paşa, Bağdat'a dönüşte verdiği raporda, geçmişte Abbasilerin Türklerin nüfuzu altına girdiği gibi, Türklerin Irak'ı ele geçirebileceklerini dolayısıyla sürekli baskı altında tutulmalarının gerektiğini belirtmiştir. Bu tarihten sonra hiçbir Türk Heyeti Kerkük'e sokulmamıştır. Bu arada da yüzlerce Türk aydını da Kerkük'ten Irak'ın güneyine sürülmüş, Türk gazetelerinin özellikle Türklerin yaşadığı bölgelere sokulmaları yasaklanmıştır (Koçsoy, 1991: 129).

3. 1958-1968 TARİHLERİ ARASINDA IRAK VE IRAKLI TÜRKLER

Irak Krallığının sonu ve Irak Cumhuriyeti'nin başlangıcı demek olan, 1958 ihtilali sonrasında gelişmeler, Irak'ın geleceğinde önemli etkileri olan gelişmeler olarak nitelenebilir. İhtilalden sonraki gelişmeler, Irak'ta Arap Sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesini kolaylaştıracak türden gelişmeler olarak kabul edilebilir.

1958 İhtilali'nin kahramanı olan Abdulkarim Kasım, 1963 yılına kadar sürecek olan diktatörlüğünü, bu ihtilalle ilan etmiştir. Kasım'ın uygulamaya koyduğu bu dönemki dış politikası, Bağdat Paktı'ndan ayrılmak ve Sovyet yanlısı bir politika izlemek şeklinde olmuştur. Mısır'da ortaya çıkan Nasirizm'e ise karşı çıkmayı uygun görmüştür. İç politikada ise, ihtilal ortağı olan Abdusselam Arif'i saf dışı bırakmış ve tek başına yönetimini sağlamlaştırmıştır. Eski yönetim taraftarı olan kişilerle mücadelesi ise bu dönem iç politika konularından birini oluşturmuştur. Kasım zamanı ayrıca ülkede Musul ayaklanması ve Türklere Karşı Kerkük Katliamı'nın yaşandığı bir dönem olmuştur.

Abdulkarim Kasım'ın iç ve dış politikadaki bu faaliyetleri onu Baas Partisi'nin de desteklediği ve Abdusselam Arif'in düzenlediği bir darbeye karşı karşıya getirmiştir. Darbe sonrasında Kasım hem koltuğunu hem de hayatını kaybetmiştir.

Kasım'ı devirerek Arap Sosyalist Baas Partisi ile birlikte iktidarı ele geçiren Abdusselam Arif ise, Baas Partisi'nin bu ilk iktidar deneyiminde, onları yönetimden uzaklaştırarak tek başına ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. O ve onun ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Abdurrahman Arif zamanında Baasçıların yönetimdeki etkileri tekrar artmaya başlamıştır. Iraklı Türkler açısından ise Arif Kardeşler dönemi, Irak Tarihinde Türkler için en rahat dönem olmuştur denebilir.

3.1. Irak'ta 1958 İhtilali

1958 İhtilali'nin meydana geldiği dönemde, 1948'de İsrail Devleti'nin İngiliz desteği ile kurulması ve İsrail'in Birinci Arap-İsrail savaşından galip çıkması, 1952 yılında Mısır'da Arap milliyetçiliğinin lideri kabul edilen Cemal Nasır'ın iktidara gelmesi ve 1955 yılında ise Bağdat Paktı'nın imzalanması gibi olaylar gelişmeler yaşanmıştır. Bunların sonucunda ise Irak'ın doğrudan etkilendiği birtakım siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. İşte bunlardan en önemlisi 1958 ihtilali ile Krallık rejiminin son bulmasıdır (Marufoğlu, 2002: 607).

1958 yılında meydana gelen ihtilal öncesinde Nuri Said yönetimi dışardan veya içerden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Dışarıda kendisi ile aynı türden rejimlere sahip ülkelerle ve batılılarla gerekli işbirliği çalışmalarına girmiştir. İçerde ise önemli ekonomik gelişmelere hız verecek planlar hazırlamış ve uygulamak istemiştir. Fakat Nuri Said'in aldığı bütün bu önlemler kaynağını Kahire'den alan Milliyetçi Arap akımının ve darbenin karşısında duramamıştır (Lenczowski, 1990: 288-289).

Irak'ın Bağdat Paktı'na katılması Arap ülkelerinin Irak'a tepkilerini artırmıştır. Bunun üzerine Irak, Arap devletleri tarafından adeta tecrit edilip

Ortadoğu’da yalnız bırakıldı. O dönemde Irak Devlet başkanları sürekli batı taraftarı olmakla suçlanmıştır. 1955 yılından sonraki gelişmeler Arap Orta doğusu’nda batı aleyhtarı ve radikal milliyetçilik taraftarlarını güçlendirmiş ve bunun ilk etkisi de Irak’ta meydana gelen ihtilalle görülmüştür.

14 Temmuz 1958 tarihli General Kasım tarafından yapılan ihtilalde batı taraftarı olan monarşi rejimi yıkılmış ve yerine radikal milliyetçi bir yönetim geçmiştir. Irak’ta meydana gelen bu ihtilal radikal Arapların lideri olan Nasır’ın yeni bir zaferi olarak adlandırılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 123).

Yarbay Abdüsslem Arif, darbeye önemli rol oynayan ikinci liderdir. 1958 yılının Temmuz darbesinden sonra yönetimi ele geçiren Abdulkerim Kasım diktatör olmak istediğinden kendisine rakip olan veya olabilecek kesimlerle mücadele etmiştir. İktidarının ilk yıllarında ise General Kasım, ihtilalin ikinci lideri ve koyu Arap milliyetçisi olan Abdüsselam Arif ve arkadaşları ile mücadele etmiştir (Yakuboğlu, 1976: 23).

1958 yılına kadar geçen dönemde Irak’ta ortaya çıkan partiler içerisinde ciddi bir siyasi programa sahip olan yoktur. Siyaset daha çok kişiler etrafında devam etmiştir. Haşimi ve Deftari gibi büyük aileler siyasi yetkileri ellerinde bulundurmakta ve seçimlerde şeyhlerin ve elit toprak sahiplerinin desteğini almaktadırlar. Bu yüzden de ülkede güçlü siyasi partilere yer kalmamıştır. Bu dönemde Abdulkerim Kasım tarafından gerçekleştirilen 1958 darbesini destekleyen kesim ise siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan farklılıklar arz etmektedir. Bu durum ise darbe sonrası bu çok çeşitli grupların taleplerini yerine getirmede Kasım’ı ve ondan sonra gelenleri zorlamıştır. Darbeyi yapan askeri kesim, görevi devredecek ve güvenecek kurumsallaşmış siyasi partiler olmadığından dolayı yönetimde kalmaya devam etmişlerdir. Bunların amaçları toplumsal desteği elde ederek gerçekleştirmiş oldukları “devrim”in devamını sağlamak ve onu korumak olmuştur (Özcan, 2004: 324).

İngilizler tarafından kurulan ve onun desteği ile 1958 yılına kadar Irak’ı yöneten krallığın uzun süre devam edememesinde demografik yapısı ve batılı güçlerin Irak üzerindeki çıkar çatışmaları etkili olmuştur. Ülkedeki etnik ve dini karışıklık, Bağdat’ta merkezi bir idarenin kurulmasını ve işlemlerini zorlaştırmıştır. Bu dönemde İngilizler tarafından bir yandan Arap şeyhlerine ve Kürtlere otonomi şeklinde sözler verilirken, diğer taraftan da yoğun Şii ve Kürt nüfusa rağmen idare Sünni Araplara verilmiştir. Bunun yanında İngilizler ülkede sahte bir anayasal ve parlamenter sistem uygulamaya çalışmışlardır. 1932 yılından itibaren ise seçim ve parlamento bir oyun olmaktan öteye gidememiştir. Bunlara bir de devletlerarası ilişkiler, eklenince 1921 ve 1958 yılları arasında devam eden krallık döneminde Irak’ta 58 kabine görev yapmıştır (Kurşun, 2003: 18).

3.2. Irak’ta Abdulkerim Kasım Dönemi (1958-1963)

Temmuz 1958’de Abdulkerim Kasım tarafından kanlı bir askeri darbe ile krallık rejimi yıkıldı ve aralarında kral II. Faysal, prens Abdullah ve Nuri Said’in de bulunduğu çok sayıda kişi öldürülmüştür. Bu darbe ile İngilizlerin kurmuş olduğu Haşimi krallığının 37 yıllık ömrü sona erdirilmiş ve General Kasım, 1963 yılına

kadar sürecek olan diktatörlüğünü kurmuştur. General Kasım, Irak'ın yönetiminin Cumhuriyet olduğunu ilan etmişse de ne o ne de ondan sonra gelenler seçimlerin yapılmasına izin vermişlerdir. Irak'taki yeni idare Suriye'de olduğu gibi ideolojik partilerin faaliyetlerinin arttığı bir ortama girmiş ve bunların en kapsamlı faaliyette bulunanı ise Komünist Parti olmuştur. Bu partinin en önemli hedefi bu dönemde Suriye'de ortaya çıkan Baas Partisi olmuştur. General Kasım, ise önce komünistleri Arap milliyetçilerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmış, fakat bunların devleti ele geçirme niyetlerini öğrendiğinde ise bundan vazgeçerek, 1960'lara doğru diktatörlüğünü kurmak için uğraşmıştır.

General Kasım iç politikada Irak krallığını yok ettikten sonra bu krallığın destekleyicisi olan büyük toprak sahiplerini de ilgilendiren "Toprak Reformu"nu 1962 yılında uygulamaya koymuş, ancak bu reform uygulamada birçok sorunla karşılaşmıştır.

Dış politikada General Kasım Irak Devleti'ni Bağdat Paketi'nden çekerek Sovyet Rusya ve diğer Doğu Blok'u ülkeleri ile iyi ilişkilere içerisine girmiş ve askeri ve ekonomik işbirliğini içeren bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Irak ile birlikte, Mısır ve Suriye Amerikan karşıtı bir politikaya yönelerek Sovyet Rusya'ya yaklaşmıştır.

General Kasım, iktidarı sırasında iki önemli güç ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan biri Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayı destekleyen ve Kasım'dan bunu bekleyen Arap Milliyetçileri'dir.²¹ Diğerisi ise Irak'ın bağımsızlığını savunan ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayı reddeden komünistlerdir. Kasım, Nasır'ın etkisinde kalmaktansa bu dönemde Irak'ın bağımsız olduğu bir statüyü devam ettirmek istemiştir. Kasım'ın bu davranışı Arap Birliği yolunda Nasır ile ilişkilerin kesilmesine neden olmuş ve aynı amaçlara ulaşmayı hedefleyen iki yenilikçi lider birbirlerine medya aracılığıyla saldırmışlardır (Cleveland, 1994: 308-309).

Kasım darbeden sonra devlet yönetimi için yeni kabineyi oluştururken eski muhalif parti temsilcilerini de davet etmiştir. Yine kabine oluşturulurken farklı ideolojik görüşlere sahip yöneticiler çeşitli bakanlıklara atanmışlardır. General Kasım Devrim Komuta Konseyi Başkanı ve ordu komutanı olurken, Abdusselam Arif de yardımcılığına getirilmiş ve ardından diğer kabine üyeleri de farklı kesimlerden olmak üzere oluşturulmuştur. Bunlara örnek olarak Ulusal Demokratik Partisi'nden Muhammed Hadid, Arap Sosyalist Baas Partisi'nden Fuat Rikabi,

²¹ Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın "Suriye Bunalımı"ndan sonra artan şöhreti onun Arap Dünyası'nda lider olarak görülmesine neden olmuştur. Nasır'a Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması için ilk teklif Suriye'den gelmiştir. Nasır ilk başlarda bu teklifi ciddiye almasa da, 5 yıllık bir geçiş dönemi önermiş ve daha sonra da teklifi kabul etmiştir. Nasır merkezi bir yönetimde tam bir birleşme olmasını ve bunun için de tüm siyasi partilerin yasaklanmasını şart koşmuştur. İki Arap ülkesinin hayali gerçek olmuş ve birleşmişlerdir, ancak bütün güç Kahire'de olmuştur. Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş ve Nasır Şam valisi olarak yakın arkadaşı Abdulkerim Amir'i atamış ve Suriye yönetiminin kilit noktalara Mısırlıları yerleştirmiştir. Mısırlıların Suriye'de bu kadar etkili olmaları, bir grup subayın yönetime el koymasına ve Suriye'yi Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekmesine neden olmuştur. Nasır ilk başlarda Suriye'ye askeri müdahaleyi düşünmüşse de bundan vazgeçmiştir. Bu ilk Birleşik Arap Devleti denemesinden sonra bu sefer de 1963 tarihinde Mısır, Irak ve Yemen'in de katılımıyla ikinci bir Arap birliği denemesi yaşanmıştır. Ancak bu deneme de birincisi gibi hüsrarla sonuçlanmıştır. Buna rağmen Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdul Nasır Ortadoğu'da Arap birliğine yönelik girişimlerine devam etmiştir (Turan, 2003: 331).

Marksist İbrahim Kubbah gibi isimler kabinede çeşitli bakanlıklara atanmışlardır. Darbe tarihi olan 14 Temmuz 1958’de ise, Abdulkerim Kasım, devrimin amaçlarını açıklamıştır.

Buna göre;

- 1- Ülkeyi emperyalizmden kurtarmak
- 2- Tüm Irak halkının katılacağı bir Cumhuriyet ilan etmek
- 3- Bütün Arap ve Müslüman ülkelerle kardeşçe ve güçlü bağlar kurmak
- 4-Bandung Konferansı’na (1955) bağlı olarak da Tarafsızlık ve Bağlantısızlık içeren Irak dış politikasını ilan etmek olmuştur²².

26 Temmuz’da ise hükümet, Irak’ı “Arap Ulusu”nun bir parçası, Kürtleri Irak birliğinin ortağı olarak ve devletin dininin “İslam” olduğunu, Irak Kabinesi’nin ise en yüce kanun koyan mutlak otorite sahibi olarak ilan etmiştir.

Darbeden birkaç gün sonra Abdusselam Arif 19 Temmuz’da Şam’da Birleşik Arap Cumhuriyeti başkanı Nasır ile görüştü ve askeri, siyasi, ekonomik ve kültür konularını içeren bir anlaşma imzaladı. Yeni Irak Devleti’nin Nasır ile ilişkileri onları Sovyet Rusya’ya yaklaştırdı. Bu ilişkiler ışığında önceki rejim tarafından sürgüne gönderilen kişiler ülkeye dönmeye başladılar. 1941 darbesinin lideri Reşit Geylani, Kürt İsyan hareketinin lideri ve Mahabat Cumhuriyeti’nin 1946 yılında yıkılmasından sonra Rusya’ya kaçan kurucusu, Molla Mustafa Barzani ve komünist faaliyetleri yüzünden ülkeden çıkarılan pek çok lider siyasi güç kazanmak arzusuyla tekrar Irak’a gelmeye başlamışlardır.

Devrimin ilk ayı boyunca Batılı büyük elçilikler kuşatılarak dışarıyla ilişkileri kesildiği gibi çoğu batılı teknisyenler de ülkeyi terke zorlanmışlardır. Eski rejimin savunucuları polis veya diğer silahlı militanlarca avlanarak ya hapsedildiler ya da öldürüldüler. Kasım döneminde ülkede siyasi ayrımcılığa dayanan genel bir terör havası estirilmiştir.

General Kasım bu dönemde kendisine darbe esnasında yardımcı olan Abdusselam Arif’i yönetimden uzaklaştırmak için uğraşmıştır. General Abdusselam Arif’in Şam’da Nasır ile görüşmesi ve Nasır yanlısı politika izlemesi Abdulkerim Kasım’ın bu kararı vermesinde etken olmuştur. Bu amacını gerçekleştirmek için Kasım o’nu Eylül 1958’de Batı Alman Cumhuriyeti’ne Bonn elçisi olarak gitmeye ikna etti. Fakat Arif Ekim ayında Bağdat’a döndü. Bunun üzerine Kasım O’nun entrika çevirerek ülke güvenliğini tehlikeye atmak suçundan tutuklanmasını emretti. Kasım böyle yapmakla ülkeyi yönetirken kendisine rakip olacak kişileri saf dışı bırakmış olacaktı.

Arif’in tutuklanması Irak ve Birleşik Arap Krallığı arasındaki ilişkilerde sorunlara yol açtı. Nasırcı Arap Milliyetçiliği’ne karşı cephe alan Kasım yönetimi

²² Asya ve Afrika’da yeni kurulan bağımsız devletlerin bazıları, Doğu veya Batı blokuna bağlanırken, bunların dışında kalarak bir üçüncü blokun kurulmasını amaçlayanlar da olmuştur. Üçüncü Blokun kurulmasını amaçlayan bu devletler bir örgütlenmenin gerektiğini ortaya attılar ve özellikle, Mısır ve Hindistan’ın girişimiyle, 18-24 Nisan 1955 tarihinde Endonezya’da Bandung Konferansı (Asya-Afrika Devletleri Konferansı) toplandı. Toplantıya Türkiye de dahil olmak üzere 24 ülke katılmıştır. :Bandung Konferansı tam bir örgütlenme gerçekleştiremese de, Üçüncü bir blokun çıkmasında önemli bir aşama oldu. Asya-Afrika ülkeleri arasında dayanışma düşüncesini ortaya çıkaran konferans, Birleşmiş Milletler Örgütü’nde önemli roller almaya başlamıştır. Konferansın diğer bir sonucu, dünyanın iki kutuplu görüntüsünün yanında “Tarafsızlık”, “Blocsuzlar” veya “Bağılantısızlar” gibi yeni ve değişik politik görüşler ortaya çıkarması olmuştur (Uçarol, 2000: 682).

Komünistleri ise faaliyetlerinde serbest bıraktı. 1959 yılında Kasım'ın bu politikasına yönelik faaliyetleri kabinedeki milliyetçilerin etkisini azaltmak olmuştur. Birçok bakanı yerinden alarak yerlerine yenilerini yerleştirmiştir (Lenczowski, 1990: 288-292).

Irak'ta General Kasım'ın iktidarda olduğu 1960'lı yıllarda Arap dünyasındaki Arap milliyetçiliği tartışmaları Irak'ta da etkisini göstermiştir. Bu dönemde İngilizlerin Kuveyt'teki manda idaresini kaldırmak istemesi General Kasım liderliğindeki Irak'ı harekete geçirmiştir. General Kasım, Kuveyt'in eski Irak toprağı olduğu iddiasıyla ilhakını istemiştir.²³ Bu sırada ayrıca Kuzeyde de Kürtler isyana teşebbüs etmişlerdir. Kasım'ın Kuveyt'i Irak'a katmak istemesi onun Arap dünyasından kopmasına neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Nasırcı yaklaşımlardan uzak durmaya çalışmış olan Abdulkerim Kasım 1961 yılında Suriye ve Mısır'ın oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ülke içerisindeki gücünü kaybetmeye başlamıştır. Toplumun dikkatini başka taraflara çekmek için "Toprak Reformu", millileştirme ve sosyalizm gibi kavramları kullanmıştır. Fakat bu karışık durumun sonucu askeri bir darbe olmuştur. Bazı Nasırcı ve Baas Partili subaylar bir suikast neticesinde Abdulkerim Kasım'ı öldürerek 9 Şubat 1963'te yönetimine son vermişlerdir (Kurşun, 2003: 18-19)

Özetle Kasım yönetiminin son dönemi, sosyal yaşamın her yönünde, iç siyasi politikada, dış politikada ve Arap politikasında çöküntünün yaşandığı bir dönemdir. Kasım'ın siyasi temeli hiçbir zaman çok güçlü olmamıştır. Bunun da temelinde, kendisini destekleyecek bir partiye sahip olmaması, Nasır karşıtı politikaları, komünistler ve Başçılar ile ilgili politikaları onu siyasi hayatında yalnızlığa sürüklemiştir. Güvenliği için dayandığı güçler ise genelde polis, asker ve diğer güvenlik elemanları olmuştur. Güvenliğini sağlamak için devlet merkezini kendisine ev yapmış ve kendisini deviren darbeye kadar hayatını orada sürdürmüştür (Lenczowski, 1990: 296).

3.2.1. Abdulkerim Kasım Döneminde Türkler

Irak'ta 1958 ihtilali ve cumhuriyetin ilan edilmesi Türkler için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Irak'taki bu yeni durumla Türkler ülke yönetiminde tekrar rol alabileceklerini düşünmüşlerdir. Çünkü Türkler ülke içerisindeki üç asli unsurdan biri olarak ilan edilmişlerdir.

Türlere yeni rejim tarafından kendi dillerinde eğitim ve yayın yapma hakkını tanımıştır. 1 Şubat 1959'da Türkmene radyosu Türkçe yayına başlamıştır (Kerkuklu, 2004: 117). Bağdat Radyosu'nun Türkmence kısmında faaliyetine başlayan radyonun yayınları ilk olarak yarım saatlik sürelerle devam ederken, bu süre daha sonra dört saate kadar çıkarılmıştır. Ancak Baas yönetimi sırasında yayın saatleri azaltılmış ve radyo edebi ve kültürel içerikten uzaklaşmıştır. İlk başlarda televizyonda da Türkçe yayınlara izin verilmişse de zamanla Baas yönetimi tarafından bu yayınlar Türklere

²³ Kuveyt, İngiltere ile 1899 yılında yaptığı anlaşmanın sona erdiği ve İngiliz mandasının kaldırıldığı 1961 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kasım, Kuveyt'in Osmanlı Devleti'nin 1913 yılında yaptığı Anglo-Osmanlı ön anlaşmasına göre Basra eyaleti'nin (Şimdi Irak) bir ili olduğu iddiasıyla bu bağımsızlığı kabul etmemiştir. Fakat Kuveyt'i, güç kullanarak da ele geçirmek istememiş, General Kasım'ın Kuveyt'e olan ile ilgisi sadece düşüncede kalmıştır (Simons, 2002: 7).

hizmet etmekten alıkonulmuştur (Hürmüzlü, 2003: 28). 7 Mayıs 1960'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü'nün kurulmasına izin verilmiştir. Bu kulübün kurulması ile birlikte Irak'taki Türk toplumu kendisini ifade edebilme, sosyal ve kültürel faaliyetlerini organize etme imkânını elde etmiştir.

Bu dönemde bu kulübün en önemli faaliyeti Mayıs 1961'de Kardeşlik Dergisi'nin kurulması olmuştur. Seçilmiş Türkler tarafından idare edilen, Arap ve Türkçe olarak yayınlanan dergi Türklerin kültürel tarihi açısından önemli bir rol oynamasına rağmen Baasçı grupların dergide çoğalmasıyla birlikte dergi önemini yitirmiştir (Kerkuklu, 2004: 118).

Radyo ve derginin yanı sıra 23 Eylül 1958 tarihinde Türk aydınları tarafından "Beşir" adlı gazete çıkarılmıştır.²⁴ Bu tarihten itibaren yayına başlayan gazete 17 Mart 1959'da resmi bir kararla kapatılmıştır.

Türlere bu tür hakların verilip tekrar geri alınması bu dönemde ülke içerisinde meydana gelen toplumsal ve siyasi olaylara dayanmaktadır. Bu dönemde iktidarın iki büyük ortağı arasındaki görüş ayrılığına neden olan komünistler ülkede hızla teşkilatlanarak milliyetçileri saf dışı bırakmak için uğraşmışlardır. Ülke genelinde yapılan öğrenci birliği ve sendika seçimlerinde Kerkük'teki Türklerin seçilmesi ve bu bölgelerde komünistlerin başarısız olması gibi olaylar yaşanmıştır. Bu durum ise hükümetin gözünden kaçmamış ve Türlere uygulanan politikanın tekrar gözden geçirilmesine ve verilen hakların teker teker geri alınmasına neden olmuştur (Silleli, 2005:125-126).

3.2.1.1. Musul İsyanı ve Kerkük Katliamı

General Kasım döneminde Irak'ta hüküm süren genel karışıklıklara paralel olarak Türlere karşı tedhiş olayları başlamıştır. General Kasım yönetiminde sivil liderler barış yanlısı metotlar üzerinde dururken askeri yöneticiler daha çok güç kullanarak ülkedeki olaylara müdahaleyi öngörmüşlerdir. 8 Mart 1959 yılında garnizon komutanı Albay Abdul Vahab Şevvaf Musul'da General Kasım iktidarına karşı isyana başlamıştır. İsyanın sebebi temelde Musul ve çevresine gelen Partizan komünistleridir. Partizan komünistlerin Şevvaf'ın çıkardığı isyana karşı agresif tavır takınmaları isyanı daha da alevlendirmiştir. İsyanı kalkışanların belli bir planları, yeterli hava ve kara desteği olmadığından başarıya ulaşamamışlardır. Sonuçta hava gücü ve Kürt kuvvetleriyle desteklenen Irak güçleri Şevvaf'ı öldürerek isyanı sona erdirmişlerdir.

Musul'daki isyan sonrası şehirde ileri gelen ailelerden tutuklananlar olmuştur. Bu isyanlarda komünistlerin isyancılara ve sonrasında Musul halkına davranışları yüzünden komünistlere karşı milliyetçi hareketler artmaya başlamıştır. Musul'da gerçekleşen isyan sonrası, Komünistler faaliyetlerinde daha serbest kalmaya başlamışlardır. Nisan ayında Barzani aşiretine bağlı sekiz yüz Kürt'ün Irak'a dönmesi, Komünistlerin gücünü daha da artırmıştır. Ülkedeki komünist faaliyetlerin artmasını ABD ve İngiltere kaygı ile karşılamışlar ve Irak ordusuna yardımda bulunmaya karar vermişlerdir. Komünistler ise, iktidara ortak olmak veya iktidarı ele

²⁴ 23 Eylül 1958 tarihinden itibaren yayın hayatına başlamış ve 19 Mart 1959 tarihinde son sayısını çıkarmıştır. Haftada bir Türkçe ve Arapça olarak yayınlanan gazete, 26 sayı çıkardıktan sonra hükümet kararıyla kapatılmıştır (Hürmüzlü, 2003: 27; El-Hirmizi, 2003: 68).

geçirmek için çalışmalarını hızlandırarak, komünist yanlısı Kürt partileri ile de işbirliği yaparak bu amaçlarını gerçekleştirmek istemişlerdir. Nitekim Kasım'ın iktidarının ilk yıl dönümünde de kabineye girmeyi başarmışlardır.

Komünistlerin iktidara gelebilmek için yaptıkları çalışmalar genelde ülkede terör havası yaratmak ve olaylar çıkarmak olmuştur. Komünistlerin gerçekleştirmek istedikleri faaliyetlerin bir örneği Kerkük'te yaşanmıştır. 1959 yılı 14 ve 19 Temmuz günlerinde komünistler, komünist yanlısı Kürtlerin de yardımıyla Kerkük'te evlere ve işyerlerine saldırmışlardır. Özellikle şehirde yaşayan Türk topluluğunu hedef alan Komünistler ve Kürtler, Türkleri yerlerinden atmak için türlü baskıyı uygulamışlardır (Lenczowski, 1990: 292-294).

Komünistlerin özellikle Türkleri hedef almalarında, Türklerin komünizme Kerkük'te karşı koymaları olmuştur. Şehirde yapılan ilk, orta ve lise okullarının öğrenci birliği seçimlerinde bütün sandalyeleri Türkler kazanmıştır. Aynı zamanda bütün okulların Öğrenci Birliği başkanlıklarını ve genel başkanlığı da Türklerin eline geçmiştir. Ayrıca Öğretmenler sendikası seçimlerinde bütün Irak şehirlerinde komünist yanlıları kazanırken, sadece iki şehir komünizme direnmiş, bu şehirlerden Kerkük'te Türkler ve Ramadi'de de milliyetçi Araplar seçimleri kazanmışlardır. Komünist dalgasına karşı, Türk toplumunun kadınları da önemli bir başarı elde etmiştir. Komünist eğilimli olan Irak Kadınları Genel Birliği listeleri bütün Irak şehirlerinde kazanmış sadece Kerkük'te başarılı olamamışlardır. Buna karşın Kerkük'te kazananlar Türklere ait Cumhuriyet Kadınları Örgütü olmuştur. bu örgüt yıllar boyunca Kerkük ve civar köylerinde çok büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Türklerin özellikle, Kerkük'te komünistlere ve yandaşlarına bu şekilde geçit vermemesi, onların entrikalar ve baskılara uğramalarına neden olmuştur. Kerkük'te etnik yapının Türkler aleyhine değiştirilmesini ümit eden güçler Bağdat merkezi yönetimine çeşitli Türkler hakkında çeşitli itham ve suçlamalar ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonrasında Bağdat'tan görevlendirilen bir teftiş kurulu şehirde Türklere ait evlerde ruhsatsız silah araması yapmak için 26 Aralık 1958 tarihinde Kerkük'e gelmişlerdir. Ancak, kurul gelmeden şehirde Türk karşıtı güçler evlerde zorla arama yapmışlardır. Arama sonucunda silahları ruhsatlı olduğu halde İbrahim Neftçi, emekli Albay Ata Hayrullah, emekli Doktor Albay İhsan Hayrullah adlarında üç Türk ile komünist karşıtı olan General Şlimon Hoşaba adındaki bir Asuri'nin gözaltına alınmasını sağlamışlardır. Bu kişiler emniyet Müdürlüğündeki sorgularından sonra suçsuz oldukları anlaşılmış ve serbest bırakılmışlardır. Komünistlerin Irak Türklerine karşı en büyük ve kanlı eylemi ise Kerkük katliamı ile olmuştur.

Musul'da 1959 General Şevvaf'ın ayaklanmasından sonra Kerkük'te ikinci tümen komutanı olan General Nazım Tabakçalı görevinden alınmış yerine komünist gruplara yakınlığı ile tanınan General Davut Canabi atanmıştır. Canabi, Kerkük'e gelir gelmez Türkçe yayınlanan gazetelerden "Beşir" "Afak" ve Belediyenin Türkçe olarak yayınladığı "Kerkük" gazetelerinin yayınına son verdirmiştir. Bu gazetelerin başyazarları ve idarecilerinin ise sürgüne gönderilmesi ve güney vilayetlerinde göz hapsinde tutulmaları kararlaştırılmıştır. Bu planın uygulanmasından sonra Canabi'nin özel emriyle sadece Türkmenlere ait konut ve iş yerlerine baskınlar düzenlenmiş ve silah araması yapılmıştır. En ufak bir silah parçasının bulunduğu evlerin aile reisleri hemen tutuklanarak sürgüne veya hapse gönderildi. Bu tür uygulamalarla, Türklerin

tamamen silahtan arındırılmaları ve kendilerini savunacak en ufak bir imkana sahip olmamaları temin edilmiştir.

1959 Haziranında ise komünist dalgası faaliyetlerini azaltmış görüntüsü vermiş ve bu kapsamda Kerkük'ten sürgüne gönderilen Türkler de geri gelmeye başlamışlardır. Bazı Kürt yayınları ve gizli bildirileri Türklerin ve Arapların kışkırtılmalarının gerektiğini bildirmiştir. Bu bildiri ve yayınların bir bölümü emniyet müdürlüklerinin eline de geçmekte gecikmemiş, bunlar gereken raporlar eşliğinde Başbakan Abdul-Kerim Kasım yönetimine iletilmişse de göz ardı edilip üzerinde durulmamıştır.

Kerkük'te bulunan General Canabi bir toplantıya katılmak üzere Bağdat'a çağırılmıştı. Toplantıdan sonra kendisinin Kerkük'e dönmesine izin verilmemesi Türkler için iyi karşılanmıştır. Komünist Ve Particiler "Kürdistan Demokrat Partisi" ise mensupları buna içerlemiş, hatta Cenabi'nin geri dönmesi için Bağdat'a heyet gönderilmiştir. Ancak General Kasım bu talebi reddederek tümenin komutasını Canabi yerine General Mahmut Abdul-Razzak'a teslim etmeyi uygun görmüştür (Hürmüzlü, 2003: 28-29).

İhtilal sonrasında Sovyet Rusya'da bulunan Molla Mustafa Barzani tekrar Irak'a dönmüş ve Kürt otonom bölgesi için hükümet ile görüşmüştür. Barzani'nin bu faaliyetleri bölgede tansiyonu yükseltmiş ve ilk defa Türkler ile Kürtler arasındaki ayrılıkların ve sorunların başlangıcını oluşturmuştur. Komünistler ve Kürtler elde ettikleri güçle Kerkük'te Türklere Musul isyanına yardım etmekle suçladıkları Türklere saldırmışlardır. Saldırıların yapıldığı sırada ise, Türk toplumu Irak cumhuriyetinin birinci yıldönümü etkinlikleri için hazırlanmaktadırlar. Daha önceden hazırlanmış olan plana göre hareket eden komünist partililer ve Kürtler şehrin elektrik ve telefon hatlarını tahrip ederek ve şehri kuşatarak dışarıdan yardım alınmasını engellediler. Bir Türk kahvesine saldırı ile başlayan ve üç gün süren saldırılarda Türklere ait evler ve işyerleri tahrip edilmiş ve çok sayıda Türk hayatını kaybetmiştir. Katliam sonrasıdır ki Kürtler ve Türkler arasındaki tansiyon iyice artmıştır (Kerkuklu, 2004: 119-122). Saldırıları sonrası Türklere ait 120 ev, dükkân ve işyeri yağmalanmıştır. 20 Temmuz'da ise uluslararası tepkiler karşısında Türklere uygulanan bu katliamı, Abdulkarim Kasım dünyaya duyurmuştur. Katliam sonrası ilk önce 32 kişinin öldüğünü açıklarken, araştırmaların devam ettiğini bildirmiştir. 2 Ağustos'ta yaptığı açıklamada katliam sonrası ölenlerin 79 kişi olarak belirlendiğini söylemiştir. Fakat 2 Aralık'ta Baas militanlarının suikast girişiminden sonra da bu söylemini değiştirerek toplam ölen Türk sayısının 31 ve yaralı sayısının da 130 olduğunu ilan etmiştir. Kasım, 19 Temmuz'da katliamı haber alıp, katliam fotoğraflarını izlediğinde şok olmuş ve yaptığı açıklamalarda, suçu milliyetçilere ve Baas Partililere atarak onları lanetlemiş ve kınamıştır. Daha sonraki yaptığı açıklamalarda ise kurumları ve partileri suçlamayı doğru bulmadığını ve sorumluların bireysel olarak cezalandırılacağını ilan etmiştir (Batatu, 2004: 918-919).

Katliam sonrası 260 kişi tutuklanmış ve katliamda komünist partinin katılımının olmadığı ilan edilmiştir. Tutuklananların ise çoğu salıverilmiş ve geriye kalan 13 kişiden sadece 6'sı ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bunların ise cezasının infazı Kasım'ın devrilim Abdusselam Arif'in iktidara gelmesi ile 23 Haziran 1963'te gerçekleşmiştir (Kerkuklu, 2004: 119-122).

Katliamın Türkiye’de duyulmasının ardından dönemin dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak’ın Ankara büyükelçisini çağırarak, Irak Türkleri için güvence verilmesi ve suçluların bulunarak cezalandırılmasını talep etmiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi de Ankara’ya gelmiş ve gelmiş ve Türk hükümetine olaylar hakkında bilgi vermiştir. Büyükelçi Irak’a dönerken ise, Türk hükümeti adına Adnan Menderes tarafından içerisinde Türkler konusunda Türkiye’nin isteklerinin yer aldığı bir mesajı Bağdat’a iletmıştır (Silleli, 2005: 127).

Irak’ta basın komünistlerin ülke huzurunu bozduklarını ve masum Türkleri katlettiklerini yazmışlardır. Kerkük katliamı ile ilgili fotoğraflar Türk basınında da yayınlanınca Türk kamuoyu sert tepki göstermiştir. Halkın galeyanını önlemek için ise 21 Ekim 1959 tarihinde aldığı bir kararla Katliam ile ilgili resim, film ve diğer belge ve bilgilerin ülkeye girişini yasaklamıştır (Saatçi, 2003: 228).

Kerkük’te Türklere yönelik katliamın ardından Türklerin az da olsa bir takım faaliyetlerinin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki 1960 yılında komünistlere karşı “Milli Cephe” adlı kurulan bir birliktir. Bu cephe Türkmen Öğrenciler Birliği’nin de katılımıyla, Arap Sosyalist Baas Partisi, Arap Milliyetçiler Hareketi, Müslüman Kardeşler Hareketi ve İstiklal Partisi’nin öncülüğünde kurulmuştur. Bu Birlik’te Türkler üç üye ile temsil edilmişlerdir. ,

İkinci olarak da 28 Ağustos 1960 tarihinden 30 Ağustos 1960’a kadar üç gün süren “Türkmen Öğretmenleri Birinci Kurultayı”nın Kerkük’te toplanması ve önemli kararlar alması gelmektedir. Kurultayda özetle Türklerin eğitimlerinin Türkçe olması, yüksek tahsil görebilmelerinin sağlanması, Türkçe kitapların basımına olanak sağlanması ve Arapça-Türkçe bir derginin çıkarılması gibi kararlar alınmıştır.

Bütün bunlara rağmen ise Irak hükümetinin Iraklı Türklere olan baskılarına hız verilmiş ve Kerkük’teki Türk toplumunun huzurunu kaçırmak için her türlü uygulamaya başvurulmuştur. Bu dönemde Molla Barzani’nin de etkisiyle çıkarılan “Toprak Reformu Yasası”na dayanılarak Türklerin verimli toprakları ellerinden alınarak Kürtlere dağıtılmaya başlanmış ve Türkler üzerindeki baskı en üst düzeye ulaşmıştır (Silleli, 2005:128-130).

3.3. Arif Kardeşler Dönemi ve Türkler (1963-1968)

Kasım iktidarını deviren darbe katılımcıları arasında iki grup yer almaktadır. Bunlardan biri Arap Milliyetçileri ve diğeri de Baas Partililerdir. Darbenin başında ve yönetimde Abdusselam Arif olmasına rağmen yönetimde çoğunluk Baas partilileridir. Kabine oluşturulurken 21 sandalyenin 12’si Baasçıların olmuştur. Bu dönemde Kasım döneminde kısa bir süreliğine çalışan Baasçı Ahmed Hasan el-Bekir ise başbakan olarak görev almıştır. Dışarıdan bakıldığında bu güçlü görüntüsüne rağmen parti içerisinde problemler yaşandığından zayıf bir durumdadır. İşte bu sırada partinin zayıflığından yararlanan Abdusselam Arif 18 Kasım’da kendi darbesini yaparak Baas Partilileri yönetimden uzaklaştırmıştır. Arif, Kasım ayından itibaren 1968 yılına kadar sürecek olan iktidarı ele geçirdi. Fakat Arif’in iktidarı sırasında sağlam kurumlar ve partiler ortaya çıkmamıştır. Arif iktidarı sırasında ilişkilerini Mısır’da Nasır ile sürdürmeye çalışmıştır. Bu dönemde Mısır’ın desteği ile bir Ulusal Devrim Konseyi kurulmuştur. Bu konseyin amacı devrim karşıtlarının engellenmesi

olmuştur. İlk başta konseyde başbakan olarak iktidarı paylaşan Ahmet Hasan el-Bekir bulunsa da 1964'te tutuklanmış ve yönetimden uzaklaştırılmıştır. Kurulan bu konsey hiçbir zaman istenilen güce ulaşamamıştır (Yapp, 1996:238-239).

Arif ağabeyinin iktidarı döneminde oldukça önemli işler yapmıştır. Özellikle Baasçıları yönetimden uzaklaştırma işlerinde büyük rolü olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Irak Devrim Komite Konseyi toplanarak Abdurrahman Arif'i Irak devlet Başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkumandanı olarak seçmişlerdir. Oldukça barış yanlısı bir politika izleyen Arif döneminde azınlıklar ile sorunların halledilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Arif, azınlıklarla problemlerin halledilmesiyle ülkenin huzur bulacağını inancıdadır. Özellikle, Irak'ın kuzeyindeki, Kürtlerin isyanlarını önlemede Irak ordusu başarısız olmuştur.²⁵ Bu sebeple Kürtlerle barışın sağlanması yönetimin önceliklerinden biri haline gelmiştir (Kalkan, 1991:53).

29 Haziran 1966 tarihinde Kürtlerle 12 maddelik bir barış planı hazırlanması Arif'in ilk faaliyeti olmuştur. Kürt lider Barzani ve diğer Kürtler tarafından da bu plan benimsenmiştir. Bu plana göre ise, Kürt dili ve Kürtlerin bulundukları yerleştikleri bölgelerdeki otonomi istekleri kabul edilmiş oldu. Arif ve yönetimi bu şekilde hareket ederek önemli bir sorunu çözdüğünü düşünmüştür (Lenczowski, 1990: 304-305).

Arif'in ülkedeki sorunları çözmek için giriştiği bir diğer faaliyeti de Abdusselam zamanında görevlerinden uzaklaştırılan Baasçıların tekrar eski görevlerine döndürülmeleri olmuştur. Fakat bunu yaparken de önemli ve stratejik noktaları kaptırmamaya özen göstermiştir (Kalkan, 1991:53).

Arif zamanında sivil politikacıların etkisi 1964 yılından itibaren gözle görünür bir şekilde artış göstermiştir. İlk kurulduğu sırada Ulusal Devrim Konseyi (NRC) gibi Arif'in hükümeti içerisinde de zamanla daha çok Baas Partililer ve Arap Milliyetçisi subaylar yer almışlardır. Arif'i iktidarından eden 17 Temmuz darbesi, Arif'in çevresindeki kişiler ve Baasçıların desteği ile yapılmış bir darbedir. Ordu ile birlikte hareket edip Arif iktidarını sona erdiren Baas partililer 30 Temmuz'da bir darbe daha yaparak ordudaki rakiplerinden de kurtulmuşlar ve iktidara tek başlarına sahip olmuşlardır (Yapp, 1996:239-240).

1963 Şubat'ında General Kasım'ı yönetimini sona erdiren darbe Iraklı Türk için yeni bir dönemin başlangıcı olarak düşünülmüştür. Darbeden bir sonra 8 Mart 1963 sabahı Bağdat'ta yapılan yürüyüşe Türkler belki tarihlerinin en büyük katılımıyla yaklaşık elli bin kişiyle katılmışlardır. Ancak yeni hükümetin içerisinde Baasçıların yer alması kavmiyetçi faaliyetleri beraberinde getirmiştir. Veziriye semtinde eski Kraliyet divanında konuşlanan Devrim Komuta konseyi, burada bir Türk heyetini kabul etmiştir. Toplantıda heyet üyelerinden biri, Türklerin yıllar boyu bu ülkeye sadakat gösterdikleri ve hizmet ettikleri, ordunun Refik Arif, Mustafa

²⁵ Irak Ordusu'nun bu dönemde Kürt ayaklanmalarında başarılı olamamasının nedenini, Hulusi Turgut, "Barzani Dosyası" adlı eserinde, 1958 darbesinden sonra İktidara gelen Abdülkerim Kasım'ın ordudaki Türk subayları görevlerinden alması olarak açıklamaktadır. Irak Ordusu, Krallık döneminde genellikle Arap, Kürt ve Türk unsurlarından meydana gelirken, Kasım'dan itibaren bu değiştirilmiş ve milli bir Arap ordusu kurulması yolunda çalışılmıştır. Bunu ise Hulusi Turgut şu şekilde açıklamıştır; "Köklü bir reform ve kuvvetli bir gerilla birliğine ihtiyacı olan Irak Ordusu, en kudretli komutanlarını ise Türklerden yetiştirmiştir. Bugün Kuzey Irak'ta, Arapların Kürtlere karşı başarı gösteremeyişinin tek sebebi, araziye uyamamalarıdır. Ve bu yüzden çete savaşını en iyi şekilde yürüten Türk Komutanlarının boşluğunu dolduramamanın ezikliği içindedirler." (Turgut 1969: 68-69).

Ragip ve Ömer Ali gibi gözde komutanlarla birlikte çok değerli bürokratlar, hukukçular, doktorlar ve aydınları yetiştirdiklerine işaret ederek nasıl olup da iktidara gelen kabinelerde neden hiç bir Türkün alınmadığını sormuştur. Konuyu değiştirmek isteyen Komuta konseyi başkan yardımcısına, aynı üye Türklerin bakanlar kuruluna mutlaka katılmaları gerektiğini ve bunun Kanalizasyondan sorumlu bir bakanlık olsa dahi Türklere verilmesini şiddetle savunmuştur. 1963 sonlarında 9 aylık ilk dönemde hükümetteki Baas etkisinin sona erdirilmesinden sonra Cumhurbaşkanı Abdusselam Arif yönetimi tek başına ele almıştır. Bu dokuz aylık süreden sonra ise ülkede bir sükunet devresi yaşanmıştır (Hürmüzlü, 2003: 34-35).

Arif yönetiminin iktidarı tek başına ele geçirmesi Türkler için yeni bir umut kaynağı olmuştur. Bu yüzden Türkler yeni yönetime olan sevgilerini ve desteklerini göstermişlerdir. Buna karşın yönetim ise Türklerin Kerkük Katliamı'nın sorumlularının cezalandırılması isteğini olumlu bulmuş ve katliamla ilgili olan 28 kişi Kerkük'te idam edilmişlerdir. Türkler bu dönemde General Arif hükümeti ile diyalog kurmuşlar ve bir dayanışma içine girmişlerdir.

General Arif'in 1966 yılında bir helikopter kazasında hayatını kaybetmesinden sonra yerine kardeşi Abdurrahman Arif getirilmiş ve o'nun iktidarı sırasında Türklerin durumu daha da iyiye gitmiştir (Silleli, 2005: 131).

Bu dönemde Türklerin Arif hükümeti ile iyi geçinmesinin sebepleri arasında Abdusselam Arif'in Kuzey Irak'ta Kürtlere karşı giriştiği faaliyetlerde Türklerin yardımını görmesi vardır. Arif kardeşlerin Kürt karşıtı faaliyetlerinin yanında Türklerle aile bağlarının olması da Türklerle ilişkilerinin iyi olmasında etkili olmuştur. Türk yazarlar Arif kardeşler dönemini Irak'ta bu güne kadar Türkler için en huzurlu dönem olduğunu yazarken, Kürt yazarlar ise Arif hükümetinin Kürt karşıtı çalışmaları, Kerkük Katliamı sorumlularını cezalandırması ve Türklerle olan aile bağları yüzünden Irak'ın en uğursuz dönemi olarak nitelendirirler (Oğuzlu, 2001: 17-18).

Bu dönemde ilk defa Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi mezunu olan Irak Türklerinden Dr. Nizamettin Arif atanmıştır. Kardeşlik dergisine eski Türkçe'nin yanı sıra yeni Türk Alfabesi ile Türkçe bölüm eklenmiştir. Dergide Türkiye'deki bazı yazar ve düşünürlerin eserlerine de yer verilerek Türk düşünürleri ve kültürü Irak Türklerine tanıtılmaya çalışılmıştır.

1963-1968 yılları arası dönemde Iraklı Türkler 1923 yılından beri ilk defa vatandaşlık haklarından yararlanarak yaşama imkanını bulmuşlardır. Türkçe eğitimi ve daha birçok sosyal haklardan mahrum olmalarına rağmen insanca yaşamak ve vatandaş muamelesi görmek Iraklı Türkleri mutlu etmeye yetmiştir (Demirci, 1991: 26).

1966 yılında Şakir Sabir Zabit tarafından Türkçe ve Arapça "Irak" isimli haftalık bir gazete çıkarmaya başlanmıştır. Bir ara Türkmen Kardeşlik Ocağı üyelerinden bazı gençlerin de yardımıyla çıkarılan bu gazete 1967 sonbaharında yayınına ara verme k durumunda kalmıştır. Bu dönemde Türklerin yaşadıkları bölgelerde sosyal ve kültürel etkinlikler artmıştır. Kerkük'te Kızılay Derneği bir sosyal dayanışma hamlesi başlatırken, Yoksul Öğrencilere Yardım Derneği de Irak içinde ve dışında eğitim alanında birçok faaliyette bulunmuştur. Bu arada Türklere ait el-Sevre (Devrim) adlı kulüp gençlerin her alanda yetiştirilmesinde katkıda bulunmuştur.

Hukukçular, doktorlar, eczacılar, öğretmenler, mühendisler ve edebiyatçılardan oluşan Türk aydınlar gurubu 1968 başlarında İçişleri Bakanlığına müracaat ederek Türkmen Kardeşlik Ocağı doğrultusunda Kerkük'te "Kerkük Kültür Kulübü" isminde bir dernek kurmak için onay istemişlerdir. Kulüp iç tüzüğünde kültürel etkinliklere katılarak gazete ve dergiler çıkaracağını, köylere ve köylülere tarım konusunda yardım edeceğini, veterinerlik hizmetleri vereceğini bunun yanında sağlık taramaları çalışmalarına katılacağını ve Kerkük'te müzik ekipleri, tiyatro çalışmaları ve benzeri etkinliklerle ailelere nezih bir ortam yaratacağını belirterek büyük hizmetlere talip olduğunu bildirmiştir. İçişleri bakanlığı kulübü kurmak isteyen Türklerden bir kaç değişiklik isteyerek kanunlar çerçevesinde işlemleri tamamlamaya çalışmıştır ancak Bağdat'ta yine siyasi rejim değişerek darbe Arap sosyalist Baas partisi tekrar iktidara gelmiştir. Bu sebeple de kulübün kurucu heyetinin talebine içişleri bakanı Salih Mehdi Ammaş'tan ret kararı verilmiştir. İçişleri bakanlığı reddetme gerekçesi olarak, dernekler kanunun kurulacak derneklerin açıkladığı gayelerinin arkasında genel emniyet ve asayiş kurallarını bozma tehlikesi güden gizli emelleri olan teşkilatlara izin verilemeyeceğini, içeren maddesini göstermiştir. Kurucu heyeti bu kararın çok yanlış bir isnat olduğu gerekçesiyle bakanın kararına temyiz mahkemesi nezdinde itiraz etmişlerse de, talepleri temyiz dilekçesinin bütün kurucular tarafından imzalanmadığı sebep gösterilerek reddedilmiştir (Hürmüzlü, 2003: 35).

Iraklı Türkler için geçmiş Irak yönetimlerine göre rahat bir dönem olan Arif kardeşler dönemi, 17 Temmuz 1968 tarihinde Baas partili Ahmet Hasan el-Bekir liderliğinde gerçekleştirilen askeri darbe ile sona erdirilmiştir (Silleli, 2005: 131).

4. BAAS YÖNETİMİ ALTINDAKİ IRAKLI TÜRKLER

4.1. Arap Milliyetçiliği ve Baas Partisi

Araplarda din ayrımı yapmadan sadece etnik kökeni ve konuşulan dili baz alarak ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı, ilk olarak Fransız Devrimi'nin etkisinde kalan Hristiyanlar arasında yer bulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla bu tür ayrılıkçı akımlara beşiklik eden yer ise batının askeri ve siyasi desteğini alan Lübnan olmuştur. İlk Arap milliyetçilerinin çoğunun Lübnan asıllı Hristiyan olması, ülkenin özerk yapısı ile ilgilidir.

Lübnan asıllı bir Hristiyan olan Bulus Nuceym Lübnan sorunu ile ilgili yazdığı kitapta Suriye'nin ayrı bir tarihi kimliğe sahip olduğunu ifade eder ve 1860'lardan itibaren bu görüşünü işlemeye devam eder. Butros el-Bustani ismindeki bir başka Lübnan asıllı Hristiyan ise, bu fikri daha da geliştirerek, Toros'lardan Sina'ya kadar uzanan bir Arap Devleti fikrini ortaya çıkarır. Bustani, Müslümanların, Hristiyanların, Dürzilerin ve Yahudilerin hiçbir ayrım yapılmadan birlikte yaşayabilecekleri ütopyik bir toplum hayatını savunur. Bu fikirlerin etkisinde kalan bir grup Hristiyan genç ise, resmi dili Arapça olan özerk bir Suriye için gizli dernek kurmuşlardır (1875). Ülkenin tümünü etkilemese bu gençlerin faaliyetleri bir grup Hristiyan üzerinde etkili olmuştur.

İslam dünyasındaki bu milliyetçi akımlar bölge üzerinde emperyalist amaçları olan batılı güçlerin dikkatini çekmiştir. İngiltere başta olmak üzere bütün batılı devletler, etnik kökene dayalı milliyetçilik fikrinin Osmanlı gibi çokuluslu bir imparatorluğu yok edeceğini hesaplayarak, ayrılıkçı akımlara destek vermeyi devlet politikası haline getirmişlerdir. Ancak, bu tür ayrılıkçı faaliyetlerin sadece Osmanlı topraklarıyla sınırlı kalmasına ve kendi bölgelerini tehdit etmesinde azami derecede dikkat etmişlerdir (Turan, 2003: 254).

Batılı güçler, Araplar üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için özellikle kavmiyetçilik gibi kavramları halk arasında yaymaya çalışırken, kendilerine bu işte hizmet edecek, parti ve çeşitli kuruluşların kurulmasını teşvik etmişlerdir. Araplar arasında Fransa ya da İngiltere'ye bağımlı olan birçok parti ve dernek kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Arap-Osmanlı Kardeşlik Derneği, El-Muntadi el-Arabi Derneği, el-Arabiyyet'ül Fettah Partisi, el-Ahd Partisi, El-Efa'ül Arabi Partisi ve el-Ağtaniyye Partisi olarak sıralanabilir (İmamzade, 1986: 25-26).

Özellikle Fransa'nın bu dönemde uygulamaya koyduğu yöntem, Katolik Hristiyanların bulunduğu yerlerde yüksek okullar veya kolejler açmak olmuştur. Fransızlar böyle yaparak, o bölgede Hristiyan Araplardan eğitimli bir grubun ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Bu gruplar zamanda devlet kademelerinde yer almaya başlamışlardır. Fransa'nın bu yöntemi en yoğun olarak uyguladığı yer ise bir Osmanlı toprağı olan Suriye'nin eskiden bir parçası, günümüzde ise ayrı bir devlet olan Lübnan olmuştur. 18. yüzyıl başlarında Suriye'de Hristiyanlar, gümrükler başta olmak üzere pek çok alanda idareyi ele geçirmişlerdir. İdari alanlardaki bu gelişmeleri yanında, edebi alanda da söz sahibi olmaya başlayan Hristiyanlardan önemli otoriteler yetişmiştir.

1860 yılından itibaren, Suriye ve Lübnan’da misyonierlerin kurduğu okullardan mezun olan Hristiyanlar, Arap dünyasının ilk gazetecileri olarak ortaya çıkmışlardır. Bundan sonra ise Ortadoğu’da bu Lübnanlı gazeteciler basın-yayın alanında tek söz sahibi olmuşlardır. Batıdan aldıkları eğitim ve düşünce yapılarıyla ortaya çıkardıkları dergi ve gazeteleri Ortadoğu’nun bütün bölgelerine yayma imkanı bulmuşlardır. Suriyeli ve Lübnanlı bu yazar kitlesi yaptıkları yayınlarla büyük ün ve nüfuz sahibi olmuşlardır. Bu yazarlar arasından, Batıdaki düşünce akımlarıyla, kendi toplum görüşleri arasında bağ kurmaya çalışanlar da ortaya çıkmıştır. Bu tür yazarlardan ilki ve de en önemlisi olarak Fransa’da eğitim görmüş olan Halepli Francis Marrash gösterilebilir. Marrash, Avrupa’da kullanılan özgürlük, barış ve eşitlik gibi düşünceleri ele alarak, kitaplarında dini temellerden bağımsız olarak “vatan” temalarını işlemiştir. Ayrıca, Marrash, Darwin teorilerini Arap dünyasına tanıtan ilk yazar olarak ün yapmıştır.

19. yüzyılın sonlarında sözü edilen gazeteci ve yazarların vasıtasıyla milliyetçilik akımı Araplar arasında yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde yazılan yazılar, genellikle “Arap Milliyetçiliği” veya “Arap Kavramı”, Lübnan ve Suriye’yi de içeren dini temellerden uzak bir “Arap ulusu” konularını işlemiştir. Bu bağlamda özellikle Maruni yazarlar ve gazeteciler tarafından yazılan kitaplarda ve gazetelerde bir Arap kimliği oluşturulması amacı güdülmüştür (Şentürk, 2003: 33-35).

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkarılmasında Arap kültürüne ve Arap tarihine verilen önem etkili olmuştur. Arap milletinin tarihi Arapların tarihidir İslam’ın değildir sözü ve tarihte İslam’ın rolü Arabizmin yayılmasına ve Arap kimliğinin korunmasına yardımcı olmuştur. Tarihte Araplar, İslam sayesinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya yayılma imkanı bulmuşlardır. Bununla birlikte, Arap kültürü ve Arap tarihi öne çıkarılarak, din ve aşiret bağları bu iki unsur dışında bırakılmış ve Sünni, Şii, Hristiyan ve Yahudiler tarafından da Arap milliyetçiliği kabul edilebilir bir hale getirilmiştir (Duman, 2003: 50).

Müslüman Araplar arasında uzun süre belli bir kesime hitap eden milliyetçilik akımı, Türkçü eğilimlerin ağır bastığı jöntürklerin iktidara gelmesiyle daha geniş bir kitlede kabul görmeye başlamıştır. Satı el-Husri gibi birçok isim Osmanlılık fikrinin bu dönemde önemini yitirmesiyle yeni hedeflere yönelmişlerdir. Türkçülük faaliyetlerinin arttığı bu dönemde Arap milliyetçiliğine yönelik faaliyetler de hız kazanmıştır. Bu durumun neticesi olarak faaliyetlerini yasal çerçeveler içerisinde sürdüren “Adem-i Merkeziyet Partisi”, Kahire’de 1912 yılında bir grup Suriyeli Arap tarafından kurulmuştur. Bu şekilde faaliyet gösteren Arap cemiyetlerinin yanında faaliyetlerini gizli olarak devam ettiren, Aziz El-Mısri tarafından kurulan el-Kahtaniyye gibi cemiyetler de bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti içerisindeki Arap vilayetlerinin tam bağımsızlığını savunan ve Paris’te kurulan el-Fattat isimindeki cemiyet de faaliyetlerine bu dönemde başlamıştır. Arap parti ve cemiyetleri 1913 yılında Paris’te bir kongre düzenlemişler ve bu kongreye gelen delegelerin çoğunu Osmanlı vilayetlerinden gelenler oluşturmuştur. Bu arap kongresine İttihat ve Terakki yönetimi sert tepki göstermiş ve butür çalışmaları engellemeye çalışmıştır. Engellemeyi başaramayınca da Araplarla görüşülmeye başlanmıştır. Merkezi yönetimde Araplara daha çok yer verilmesi ve Arapça’nın Meclis-i Mebusan’da resmi dil olarak benimsenmesi görüşmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu şekilde Arap delegelerin bağımsızlık talepleri bir süreliğine

ertelenmiştir. Ancak itihat ve Terakki yönetimi kabul etmek zorunda kaldığı bu kararları uygulamaya yanaşmamış ve bunları engellemek için bu tür Arap cemiyetlerini kapatma yoluna gitmiştir.

Kavmiyetçi akımlarla ilgili çalışmalarda bulunan Arap parti ve cemiyetler, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı durumdan faydalanarak durumlarını tekrar gözden geçirmişlerdir. Araplar tarafından savaş öncesi dönemde kapsamlı bir özerklik düşünüldürken, savaş sonrası Hristiyan azınlıkların savunduğu tam bağımsızlık fikri yaygınlaşmıştır (Turan, 2003: 256-257). Bu faaliyetlerin sonucunda bazı Araplar, Osmanlı Devleti'nin karşısına isyan ederek çıkmışlardır. Bu dönemde nasyonalist akımlar, Arapların din ile yani İslamiyet ile ilgilerinin kesilmesi yönünde faaliyetlere girişmişlerdir. Bu faaliyetin sonunda ise, Araplar arasında ilahi zemini inkar edecek bir Arap toplum yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Arap halkları, Arap Birliği, Arap Milliyetçiliği gibi fikirler üzerinde Osmanlı Devleti'ne karşı birleştirilirken, Savaş sonrası dönemde bu durum tam tersi bir hal almıştır. Özellikle Irak ve Suriye'de bunun örneği net bir şekilde görülmüştür. Bu iki ülke halkı arasında birleşme isteği yerine çelişkiler, açmazlar ve düşmanlıklar yer almaya başlamıştır. Bu iki bölge arasındaki çekişmeler ve çatışmalar İngiliz ve Fransızların istekleri doğrultusunda olurken, iki ülke arasındaki çekişmeler, sadece siyasi alanda değil içtimai, iktisadi, hukuki ve idari alanlarda da kendisini göstermiştir. Bu dönemde Arapların Osmanlı Devleti'nden bir takım şikâyetleri de olagelmıştır, fakat Osmanlı Devleti ve Arap halkı arasında birleştirici unsur olarak ve sorunların çözümünde, İslam önemli bir yer tutmuştur. Arapların, Batılı güçler ile arasında ise hiçbir ortak yanları var olmamıştır (İmamzade, 1986: 26, 29-30).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar fazla bir varlık gösteremeyen Araplar arasında, savaş sonrasında milliyetçiliğin yanında sosyalizm de önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Araplar arasında sosyalizmin savunucularının İkinci Dünya Savaşı öncesi'nde de var olmasına karşın daha yoğun bir şekilde Arap dünyasında yer bulması, Arapların bağımsızlıklarını kazanmasından sonra olmuştur. Bir sosyalistin, sosyalistçe düşünebilmesi için bağımsız olması gerektiğinden sosyalist düşünceler bağımsız Araplar arasında daha kolay yayılma imkanı bulmuştur. Arap dünyasında, Sosyalizmi savunanlar, karşılarında çoğu zaman sosyalizm taraftarı dergileri bulsalar da, güçlerini kabul ettirmişlerdir. Bu dönemde sosyalizmi destekleyenler nüfuz sahibi kişiler olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise Arap sosyalisti olarak tanınan Shumayyıl Shibli'dir. Shibli, sosyalizmin ilerlemenin kaçınılmaz neticesi olduğuna inanmıştır. Bir diğer sosyalist ise, İngiltere'de eğitim almış olan Salamah Musa'dır. Musa tahsilini tamamladıktan sonra, Mısır'a dönmüş ve Araplara İngiliz Sosyalizmini öven yazılar yazmıştır. Musa, sosyalizmi, iktisadi bir düzen olarak görmüş, iki ayrı sınıfın varlığını ve mekanizmanın az sayıda olan bir tarafı zengin ederken diğer çok sayıda olan tarafı da fakirleştirdiğini kabul etmiştir. Kimseye miras hakkının verilmemesini, mülkiyet hakkının da yasaklanmasını savunan Musa'nın sosyalizm programında, ücretsiz eğitim-öğretim, sosyal hizmetler, konutlar, sınırlı çalışma süreleri, sosyal sigorta ve işçi tazminatı önemli bir yer etmiştir. Salamah Musa Mısır'da iken, milliyetçilik hakkında görüş bildirmemişse de, Vafd partisinin kurulma ve güçlenme aşamasında Milliyetçiliğin gereğini ve sosyalizme katkısını görme imkanı bulmuştur. İstiklal için yapılan çağrı anlamına gelen "Vafd" Musa'nın milliyetçilik ile

sosyalizmin iç içe olduğunu anlamasına yardımcı olmuştur. İstiklal bağımsızlık olmadan bir sosyalistin sosyalistçe düşünmesinin imkanı olmadığını ifade eden Musa daha sonra ise bu partiye katılmıştır. Musa bundan sonraki faaliyetlerinde istiklal ve bağımsızlık olmadan sosyalist düşünmenin imkânsızlığını savunmaya devam etmiş ve bu düşünceleri diğer Arap ülkelerinde de geniş bir kabul görmüştür.

İlk sosyalist Arap yazarlar ve düşünürler özellikle batıda tahsil görmüş ve batılı düşüncelerle yetişmiş kişilerden oluşmuştur. Fakat bu düşünürler batı kaynaklı fikirleri Araplara mal etmemişlerdir. Bu yüzden 1920'den sonraki Arap yazarlar tarafından "taklitçi" olarak nitelendirilmişlerdir. Fakat eleştirilen bu yazarlar, fikirlerini sadece yazmakla yetinmemişler, siyasi partiler kurulmasına da ön ayak olmuşlardır. Bunlara örnek olarak 1920 yılında kurulan Mısır Sosyalist Partisi ve 1940'da değişimini tamamlayan Demokratik Sosyalist Parti (ilk ismi Genç Mısır Partisi, sonra İslam Partisi olmuştur) gösterilebilir.

İlk önceleri Mısır Arap Sosyalist fikirlerin merkezi iken, buradaki düşünceler bölgedeki diğer Arap ülkelerine de yayılmaya başlamıştır. Özellikle Irak'ta 1931 yılında batıda tahsil görmüş bir grup tarafından "Ahali Grubu" adında bir teşkilat kurulmuş, fakat halk kitlelerinin desteğini bulamamıştır (Jaber, 1970: 2-6).

Irak'taki bu başarısızlığa rağmen, Suriye bu dönemde Arap Kavmiyetçiliği ve Sosyalizm ile ilgili fikirlerin, Mısır'dan sonra, en etkili olduğu Arap ülkesi olmuştur. Çünkü bu dönemde, Suriye'de meydana gelen her düşünce akımı çok geçmeden diğer Arap ülkelerine yayılmıştır. Özellikle bu dönemde, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin isim babası olan Zeki el-Arsuzi'nin fikirleri de, diğer Arap ülkelerindeki üniversite öğrencileri tarafından kabul görmüştür. Bu durum ise, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin kuruluşunda etkili olacaktır (İmamzade, 1986: 37).

4.2. Baas Partisi'nin Kuruluşu ve Yapısı

Baas Partisi, (Mişel Eflak Salah Bitar, Ali Cabir Abdullah, Abdul Daim, Vahip el Gani, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasm, Sami El Durabi ve Abdul Birr İyun el Sud) tarafından kurulsun da, Partinin kurulmasındaki en önemli rol ve çaba Mişel Eflak ile Salah Bitar'a aittir (Jaber, 1970: 28). Partinin kurucuları ve fikir babaları Eflak ile Bitar iken, isim babası Zeki Arsuzi adında bir Arap Alevisi yani Nusayri'dir. Arsuzi Parti için daha çok ideolojik bir zemin hazırlama yönünde çalışırken "El-Baas", "El-Arap" yani Arapların dirilişi kelimelerini de ilk kullanan kişidir. Baas Partisi ümmet temeli yerine millet temeli üzerine kurulmuş bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Parti'nin kurucularının birinin Müslüman Sünni, birinin Hristiyan, birinin de Şii olması da bunun kanıtıdır (Güzel, 2005: 94).

Mişel Eflak Şam'da (1912-1989) Rum Ortodoks olan bir aileye mensup olup bir tahıl tüccarının oğludur. Partinin Eflak'tan sonra ikinci adamı olarak kalan, Salah Bitar ise (1911-1980) yine Şam'da Sünni Müslüman bir aileden dünyaya gelmiştir. Her ikisi de 1928 yılında yüksek öğrenim görmek için Fransa'ya gitmişlerdir. Fransa'nın Sorbonn Üniversitesi'nde Mişel Eflak tarih ve sanat tarihi okurken, Bitar da fizik ve matematik okumuştur. 1932 yılında ise Suriye'ye dönerek 10 yıl boyunca öğretmen olarak görev yapmışlardır.

Fransa'da tanışan Eflak ve Bitar Marksist düşüncüyü Fransa'da öğrendiler. Eflak ve Bitar sosyalizm ile de Fransa'da tanışmıştır. Eflak, kurmuş olduğu Arap

Öğrenci Birliği ile diğer ülke öğrencileriyle de irtibat kurma şansını bulmuş ve bu yolla Suriye milliyetçiliğini bırakıp Arap milliyetçiliğine yönelmiştir. Eflak ve Bitar Marksist düşüncenin etkisinde kalsalar da komünist değillerdir. 1936 yılına kadar komünizme sempati dursalar da bu tarihten sonra karşı tavır almışlardır. Fransa'daki hükümet değişikliği ve Blum hükümetinin iktidara gelmesi ve Suriye'nin bağımsızlık anlaşmasını imzalamaması bu kararlarında etkili olmuştur. Bundan sonra Eflak ve Bitar Batı Sosyalizmi'nin emperyalist bir yöne sahip olduğuna inanmışlardır.

1942 yılına gelindiğinde Suriye'ye gelmişler, milliyetçi fikirlerini dersanelere taşımışlar ve eğitim programlarına muhalefete başlamışlardır. Eğitim sisteminin modası geçmiş öğretim ve sınav uygulamalarını eleştirmişler ve bu yüzden çeşitli cezalar almışlardır. Aldıkları bu cezalar karşısında istifa etmişler ve 1943 yılına kadar bir parti kurmak düşüncesiyle vakit geçirmişlerdir. Binlerce Arap genci üzerinde büyük etkisi olan Eflak 1943'ten 1965 yılına kadar Baas Partisi'nin Genel Sekreterliğini yapmıştır. Bu tarihten sonra ise sekreterliğe Münif el-Bazzaz getirilmiştir (Jaber, 1970:13-17).

Mişel Eflak, maddi çıkarlar ve prestij peşinde koşmayan, dürüst ve sade bir hayat anlayışı, politik bir figür olarak Arap dünyasında kendi özgü bir nitelik taşıyarak ve karmaşık düşünceleri Avrupa standardında ifade ederek gençleri cezp etmiştir. 1943 yılında Marksizme ve Materyalizme olan saldırgan konuşmalar yaparak Arapların kültürel ve manevi değerlerine de atıfta bulunmuştur. Eflak ve Bitar'ın siyasi faaliyetleri daha çok üniversite ve ortaöğretim öğrencileri arasında taraftar bulmuştur. Arap ulusunun rönesansını gerçekleştirmeyi amaç edinen Baas Partisi'nin temelleri 1943'te küçük bir öğrenci grubunun örgütlenmesi sonucu atılmıştır. Parti 1946 yılına kadar faaliyetlerini entelektüel bir hareket olarak sürdürmüştür.

Baas'ın ilk defa resmi bir parti haline gelmesi ise 1946 yılında Fransızların Suriye'yi terk etmesinden sonra gerçekleşmiştir. 1947 yılında siyasi bir parti olan Baas Partisi, ilk kurucu kongresi'ni 4-6 Nisan 1947 tarihleri arasında Şam'da yapmıştır. Kongre sonrası Mişel Eflak partinin genel sekreteri olarak seçilmiştir. Bütün Arap devletleriyle dost olunması ve Batı karşıtı bir politika izlenmesi çağrısı yapılmıştır. Kongrede ayrıca partinin adının Arap Baas Partisi olması kararlaştırılmıştır. İç tüzüğü de oluşturulan parti artık, siyasi bir hareketten organize bir partiye dönüştürülmüştür (Şentürk, 2003: 49, 51-52).

Baas Partisi'nin örgütlenme yapısına göre bu parti bir hücre partisi özelliğini göstermektedir. Tabanında "halka", ve "hücre" ucunda ise "Milli Kumandanlık" ve "Genel Sekreterlik" bulunmaktadır. Komünist ve faşist partilerin de temelde hücreye sahip olmasına rağmen, Baas Partisi ne komünist ne de faşisttir. Parti her ikisinden de ihtiva ve usul bakımından ayrılır. Komünist ve faşistler gibi cebir ve şiddet yanlısı olmayan parti, komünist buluşu olan hücre yapısını gizli faaliyete uyum için iyi bir şekilde kullanmıştır. Baas Partisi içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak, varlığını idame ettirmek için Komünist ve Faşist örgütlenme biçimlerini bekasını sağlayabilmek için kullanmıştır. Buna göre parti örgütsel olarak Hücre, Fırka, Şube, Kollar, Bölgesel Komutanlık, Milli Kongre, Milli Komutanlık şeklinde kuvvetli ve dikey bağlantılı bir parti şeklinde bir organizasyon meydana getirmiştir(Jaber, 1970:167).

Baas'ın kurucusu Eflak İslam dinini ise, Arabizmin kuruluşunun bir parçası olarak tarif etmiştir. İslam dini Baasçılar için ulusal bir kültür olarak kabul edilmiştir. Baas'ın tüzüğü ideolojisinin temelini teşkil etmiştir. Baas'ın tüzüğünde ekonomik ve sosyal politikaya da yer verilmiştir. Baasçılara göre, sosyal adaletin, menkul ve gayrimenkul malların tekrar dağıtımı, endüstride millileştirme, işçilerin fabrikaların yönetiminde yer bulması, endüstri ve toprak mülkiyetinin sınırlanması gibi konular Baas'ın hedeflerini oluşturmuştur. Baas tüzüğünde demokratik rejime bağlılığını göstermeye çalışmıştır. Fakat eylemlerinde Suriye toplumunun demokratik ve anayasal temellerine saldırıda bulunarak tahrip etmiştir (Giritli, 1978: 75).

Eflak'a göre batı sosyalizmi ile Arap sosyalizmi aynı değildir. Bu yüzden batı sosyalizmini reddetmiştir. Fakat Arap sosyalizmi, Arap dünyasının kendi özel şartlarına uydurulmuş şekli olarak tarif edilmiştir. Arap sosyalizmi incelendiğinde onun kapitalizm ve sosyalizm arasında orta bir yol olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu sosyalizmin Arap dünyasında bu şekilde anlaşılmasına neden olmuştur. Baas Partisi'nin slogan sıralaması birlik, hürriyet ve sosyalizm olarak ifade edilmiştir. Ortadoğu sosyalizminin gelişmesinde ise dıştan bir yardım görülmemiştir. Batı boyunduruğundan kurtulana kadar sosyalizm Araplar arasında bir kenarda tutulmuş ve öncelik istiklale verilmiştir. Baas'ın ideolojisi sosyalist hedefler yanında milliyetçi hedeflere de öncelik tanımıştır. Baasçılar sosyalizmi, milliyetçilik ve birliğe bağlayarak aynı anda iki hedefe birden ulaşmaya çalışmışlardır (Jaber, 1970: 118-122).

Baas Partisi'nin de kabul ettiği ve Arap ideolojisinin temelini oluşturan prensipler bulunmaktadır. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Arap Devrimci hareketi bir kitle hareketidir ve sosyal ekonomik reformlarla ileri bir toplumu hedefler. Ulusun tamamını aydınlatmayı hedef alan bir kuruluş hareketidir. Sosyal ve siyasal devrimlerle ulusu baskılardan kurtardıktan sonra özgürleştirmeyi amaçlar. Devrim süreci küçük bir grup tarafından kitle hareketine dönüşüncüye kadar sürdürülmelidir. Geniş kitle desteğine kavuşan sistemin son amacı, sosyal adalet ve bireysel özgürlüktür. Devrimci sürecin amacı, Arap ülkeleri arasında her türlü ilişkileri aksatan suni engelleri ortadan kaldırmaktır. Arap Devrimi kendisini, dünya devrimci hareketinin bir parçası olarak görür. Arap ulusal çıkarlarını korumak ve Arap ulusal karakterine vurgu yapmakla birlikte diğer devrimci hareketlerle işbirliği yapmaya da açıktır (Şentürk, 2003: 81-82). Özetle Baas kitleleri Milliyetçilik, Sosyalizm ve Birlik sloganlarını kullanarak harekete geçirmeye çalışmış ve hedeflerine ulaşabilmek için karşısına çıkan engelleri ise ortadan kaldırmıştır. Fakat yine de amaçlarını gerçekleştirebilecek bir sistem kuramamış ve ülkede orta sınıfı yaraladığı içinde ülkede ekonomik gelişmeyi durdurmuştur. Nasır'ın bu dönemdeki sosyalizmi Suriye'de de etkisini göstermiş ve Eflak ve Baas Partisi taraftarlarını kaybetmiştir. Ülkede ise son dönemde meydana gelen uyuşmazlık ve darbelerin nedeni Baas taraftarlarının ülkeyi rayına oturtmakta başarısız olmaları olmuştur (Giritli, 1978: 75-76).

4.3. Baas Partisi'nin Suriye Ve Irak'taki Faaliyetleri

Baas Partisi Suriye'de kurulmasına rağmen kendisini sınırları aşarak Suriyeli değil Arap olarak nitelendirmiştir. Kurulduğu günden itibaren bu partiye resmi

makamlar tarafından şüpheyle bakılmıştır. Partinin kurulduğu ilk günlerdeki faaliyetleri halkı Fransızlara karşı kızdırmak ve eyleme sevk etmek olmuştur. Fransızların ülkeyi 1945'te terk etmelerine kadar faaliyetlerini sürdürdüler. Fransız etkisinden kurtulduktan itibaren ise bölgede içerisinde Suriye, Irak, Filistin ve Ürdün'ün de yer aldığı büyük Suriye için çalıştılar.

Parti bu dönemde Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi olayını kendileri için propaganda aracı olarak seçtiler. Partinin Hatay propagandası Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyi yönde ilerlemesini engellemek yolunda devam etmiştir.

Bu dönemde yaklaşan Arap-İsrail savaşına tüm Arap ülkelerine hazırlıklı olmaları çağrısını yapmıştır. Baas Partisi'nin kurulduktan sonra özellikle yapmak istediklerini ve yapmak istemediklerini şu şekilde özetleyebiliriz. Hatay konusunda Türkiye aleyhtarlığı devam edecek, Hatay ve Kilikya Suriye'ye iade edilecek, İran ile dostluk kurulmayacak ve ABD bölge devletlerinin içişlerine karışmayacak, Arap Birliğinin kurulması, dış siyaset ve silahlı kuvvetler ve Arap ülkeleri arasında pasaport gibi uygulamaların kaldırılması gibi istekler dış siyasette yapmak istedikleridir.

İç Politikada ise Partinin amaçları ekonominin millileştirilmesi, özel mülkiyetin kısıtlanması ve Partinin ideolojisinin ve sloganının sosyalizm olması kararlaştırılmıştır. Genel olarak parti Atlantik Okyanusu'ndan İran'a kadar olan bütün Arapça konuşan memleketlerin sorunlarının görüşülmesi ve çözüme kavuşturulması konusunu kendisine görev edinmiştir. Aynı dönemde ortaya çıkan Filistin sorunu da önemli faaliyetlere girişmiştir. Arap-İsrail savaşında parti bir fiil savaşa destek vererek cepheye yer almışlardır. Bu savaştan sonra partinin gücünü artırmıştır. Parti Arapları ne Birleşmiş milletlere ne de batılılara güvenmemeleri konusunda uyarmıştır. Genelde Arap dünyasında geleneksel Arap Liderliği fikri yerini solcu akımlara ve düşüncelere bırakmıştır.

Savaş sonrası dönemde Suriye'ye siyasi olarak üstünlük sağlayan Parti, gücünü Irak, Ürdün başta olmak üzere tüm Arap ülkelerine yaymıştır. 1955 yılına geldiğinde birçok Arap ülkesinde partinin kolları mevcuttur. Suriye, Mısır ve Ürdün'de görülen darbeler ve olayların temelinde Baas Partisi'nin faaliyetleri ve tahrikleri etkili olmuştur. Suriye'de özellikle 1949'dan 1953'e kadar sürede meydana gelen üç darbe olayında da destek vererek veya karşı olarak yer almıştır. Parti liderlerinden Eflak ve Bitar bazı hükümetlerde kabinelerde görev alsalar da çoğu zamanda hükümet karşıtı çalıştıklarından hapsedilmişlerdir. 1954'teki son darbede hapisten kurtuldular ve darbenin sahibi Hurani'nin Partisi Arap Sosyalist Partisi ile Baas Partisi'ni birleştirmişlerdir. Partinin adı bu tarihten sonra "Arap Sosyalist Baas Partisi" olmuştur (Jaber, 1970: 28-40).

Tüzükleri dışında birkaç farklı özelliğe sahip olsalar da, Baas Partisi ve Arap Sosyalist Partisi 8 Nisan 1954'te parti gazetesinin de yayına başlamasıyla faaliyetlerine başlamışlardır. İki partinin birleşmesi 1954 seçimlerinde daha çok oy alınmasına neden olmuştur. 1954 ve 1958 yılları arası dönem Arap dünyasında önemli buhranlar meydana geldiği bir dönemdir. Batılıların Arap Dünyasında söz sahibi olma istekleri Milliyetçileri ve Baas Partisi'ni harekete geçirmiştir. Sadece Suriye'de değil birçok Arap ülkesinde solcu ve batı karşıtı düşünceler ve hareketler kendisini göstermiştir. Baas Partisi 1955 yılında Batı ile yapılan Paktlar ve ittifaklar karşısında olduğunu ilan etmiştir. Özellikle Irak'ın Bağdat Paketi'ne katılımı karşısında

Irak aleyhine şiddetli protesto faaliyetlerine girişmişlerdir. Mısır'ın da Bağdat Paktı'na karşı oluşu Mısır yönetiminde bulunan Nasır ile Baas Partisi'nin yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu ilişkilerin sonucunda Mısır ile Suriye'nin birleştirilmesi çalışmaları hızlandırıldı. 1958 yılında kurulan birlik sonrası Baas ile Nasır'ın arası bozulmuş ve Suriye'de Baas Partisi 1961'den 1963'e kadar birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Jaber, 1970: 43-46, 76).

Irak'taki Baas Partisi Kasım rejiminin almış olduğu şiddetli baskı tedbirlerine karşın gittikçe kuvvetlendi. Birçok sendika ve öğrenci kurumlarına hakim olabildi. Resmi olarak "İşçi Şuuru", "Sosyalist", "Milli Talebe Birliği" ve "Kütle Yargısı" isimlerinde yeraltı gazeteleri neşredildi.

Baas Partisi, silahlı kuvvetler ve öğrenci teşekküllerine dahil olarak 8 Şubat 1963 tarihinde Kasım rejimini deviren darbeyi gerçekleştirdi. 1962 yılının sonlarında Parti birkaç ay boyunca halkı darbeye hazır hale getirmeye çalışmıştır. Irak'ın darbeye giden yolda ise 27 Aralık 1962'den darbeye kadar geçen süreye, Baasçıların hazırladığı uzun süreli talebe grevleri damgasını vurmuştur.

8 Şubat 1963 tarihinde yapılan darbe sonrası Irak'ta Baas Partisi ilk defa hükümeti devralmıştır (Jaber, 1970: 67). Darbe sonrası kurulan kabinede Baasçı olmayan bakanlar da yer almaktadır. Baasçı olmayan Abdusselam Arif Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Arif cumhurbaşkanı olduktan sonra parti'nin Bölgesel Komutanlığı'nda meydana gelen ayrılıktan faydalanarak partiyi saf dışı bırakmış ve kendi idaresini sağlamlaştırmıştır. Arif'in iktidarı sırasında Suriye ile Irak Baas hükümetinin birleşme olasılığı ortaya çıkmıştır. Fakat Baasçı olmayan Arif ise Suriye birlik yerine ekonomik anlamda işbirliğini düşünmüştür (Jaber, 1970: 82).

Irak'taki Baas Partisi'nin ilk hükümet deneyiminden başarısız bir şekilde çıkmasının sebeplerinden birisi, partinin çoğunlukla gençlerden oluşması ve bunların da yeraltı hareketlerinde tecrübeli olup modern bir hükümeti işletecek seviyede olmamalarıdır. Diğer bir sebep ise, Parti içinde çekişmelerin, kıskançlıkların, hatta ideolojik ayrılıkların yer almasıdır (Jaber, 1970: 101-102).

Baas Partisi'ni yönetimden uzaklaştırdıktan sonra Arif hükümeti, Nasırcı bir politikaya yönelmiştir. İki taraf da Suriye'deki Baas rejimini yıkmak için birlikte hareket etmişlerdir. Kısa süre de olsa Baas Partisi'nin Irak'taki iktidara geliş biçimi arasında farklılıklar vardır. Suriye'de partinin sivil kanadı darbede önemli rol oynarken, Irak'ta gizlilik dolayısıyla sivillerin rolü belli olmayıp daha çok askerlerin faaliyetleri etkili olmuştur (Jaber, 1970: 111).

4.4. Irak'ta 1968 Darbesi Ve Baas Rejimi

1958'de meydana gelen darbe Irak'ı yeni bir iktisadi ve sosyal kararsızlığın olduğu bir döneme sokmuştur. Fakat 1968'de meydana gelen darbe ise Irak için farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde iktidara kararlı kişilerin oluşturduğu Baas Partisi mensupları gelmiştir. Bununla Irak 20 yıl kadar kısmen istikrarlı bir döneme girmiştir (Cleveland, 1994: 393).

30 Temmuz 1968 tarihinden önce, Baas Partisi adına darbenin lideri konumundaki Ahmed Hasan el-Bekir'in, Arif iktidardayken bir darbe girişimi olmuştur. Fakat Bekir'in bu darbe girişimi önceden haber alındığından başarısız

olmuş buna rağmen Bekir, Arif tarafından bağışlanarak memleketi Tikrit'e gönderilmiştir. Bekir burada durumunu kuvvetlendirme imkânı bulmuş ve tekrar bir darbe girişimi için hazırlanmıştır. Bu hazırlık içerisinde ise ona en büyük yardımı, aynı zamanda Bekir'in kuzeni olan, Saddam Hüseyin yapmıştır.

Yapılan hazırlıklar sonrası, 17 Temmuz 1968 tarihinde gerçekleştirilen darbe ile, Baas Partisi iktidarı ele geçirmiş ve Devlet Başkanı Arif'in hayatı bağışlanarak sürgüne gönderilmiştir. Yalnız Baas Partisi bu darbeyi gerçekleştirdiği sırada yalnız değildir ve kendisine yardım eden değişik grupların temsilcileri de bulunmaktadır. Baasçılar ise 30 Temmuz'da ikinci bir darbe yaparak bu grupları da saf dışı bırakmış ve Baas Partisi tek başına iktidar olmuştur.

Baas Partisini iktidara kavuşturan Hasan Bekir, parti içindeki asker ve sivil grupları birleştirerek bir denge kurmaya çalışmıştır. Askeri kanadı oluşturanlar, aynı zamanda Hasan el-Bekir'in yardımcılıklarına getirilen, General Salih Mehdi Ammaş ve General Abdulgaffar Hardan iken sivil kanadı sadece Saddam Hüseyin temsil etmiştir. Saddam'ın görevi ise bu sırada Devrim Komite Konseyi Başkan yardımcılığıdır. Saddam'ın bu dönemdeki bir işi de bu iki generalden kurtulmak olmuştur. Bunu da Hasan el-Bekir'in kuzeni olması kozunu kullanarak gerçekleştirmiştir. Bu durumda Saddam, Bekir'den sonra ikinci adam durumuna gelmiştir (Kalkan, 1991: 54-57).

Darbeyi gerçekleştiren Baas Partisi'nin ise durumu 1963 yılındakinden farklı bir çizgidedir. Eski Baas liderleri yerlerini yenilerine bırakmışlardır. 1966'da yeni bir grup Irak Bölge Organizasyonunun kontrolünü ele geçirmiş ve Suriye ile olan bağlarını kopararak 1968 darbesi ile zaferini kazanmıştır. Suriye'den ayrılışla birlikte Irak'ta Mişel Eflak'ın genel sekreterliği ile yeni ulusal komutanlık oluşturulmuştur. 1967-1968 yıllarında Baas Partisi'nin gelişimi hızlanmış ve özellikle askerî haber alma birimlerinin geliştirilmesine ve yaygınlaşmasına çalışılmıştır. 1968'de, Baas Partisi Irak'ta hala 5.000 gibi bir sayıda üyesi olmasına rağmen, önceki durumundan çok daha iyi bir konuma gelmiş ve farklı özellikler sergilemiştir.

Yeni rejimi elinde tutan, 1968 darbesini gerçekleştiren, Baas Partisi olmuştur. Baas Partisi'nin 1968'deki yapısı Arap yakın doğusunda daha önce denenmeyen bir yapı halini almıştır. Arap Sosyalist Baas Partisi'nin üye sayısı hiçbir zaman çok fazla olmamıştır. 1978 yılına gelindiğinde bile üye sayısı yaklaşık 50.000 kadardır. Bu tarihlerde yine Baas Partisi'nin gücünü bütün bölgelere ulaştırabilmek için hücreler, kollar, bölümler ve şubeler yeniden organize edilerek geliştirilmiştir.

Baas durumunu 1970'te cumhuriyetin içyapısındaki yeni çalışmalarıyla garantilemiştir. Rejimin yeni kurumlarının oluşturulmasında temel otorite, Baas'ın Irak bölgesel Komutanlığı üyelerinin de içerisinde bulunduğu, Devrim Komite Konseyi olmuştur. Irak Baas Partisi devleti yönetecek kişilerin belirlenmesinde de baskın rolünü sürdürmüştür. 1968'de Baas Partisi Genel Sekreteri Ahmed Hasan el-Bekir Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Başkomutan olmuştur. Parti çevresinde diğer kurumlar oluşturulması bu dönemde olmuştur. Bu amaçla, denetimin Baas Partisi'nde olduğu ve siyasi partilerin bir araya toplanmasıyla oluşturulan Ulusal İlerleme Cephesi kuruldu. Yeni Irak yönetiminin bir faaliyeti de çok sayıda kurumun oluşturulmaya çalışılmış olmasıdır. Hükümetin demokratikleşmesi adına, Baas Partisi'nin kontrolü altında yerel bölgelerde seçimle meclisler oluşturuldu. Bu

çalışmalar neticesinde 1980 yılında yapılan seçimlerde Baas Partisi ezici bir üstünlük sağlamıştır (Yapp, 1996: 241).

Baas Partisi, ülke yönetimini ele aldığı sırada iç ve dış politikada birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Baas'ın yeni rejiminde, 1963'te olduğu gibi komünist karşıtı bir politika izlenmedi. Aksine onlarla birlikte çalışmanın yolları arandı. İyi ilişkiler anlamında ilk adım ise Komünist lider Aziz Şerif'in 1969 yılı sonunda Adalet Bakanı olarak atanmasıyla atılmıştır. Daha önce bahsettiğimiz, Baas'ın denetiminde kurulan siyasi partilerin birleştirildiği Ulusal Cephe'ye Komünist Parti'nin yanısıra KDP de katılmıştır. Böylelikle komünistler Irak'ta Sosyalizmin inşasına katılmış olsalar da Baas tarafından ordu ile ilişkileri yasaklanmıştır. Fakat 1970'lerin sonunda komünistlerin orduda hücreler oluşturmaları, onlara karşı Baas rejiminin sert önlemler almasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1978 baharında 21 komünist öldürülürken bir çoğu hapse mahkum edilmişlerdir.

Baas Rejiminin uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer iç problem ise Kürdistan sorunu olmuştur. Kürtler, 1966'da Abdurrahman Arif zamanında yapılan 12 maddelik barış anlaşmasında aldatıldıklarını iddia etmişlerdir. Sorun çıkarmaya devam etmeleri üzerine yeni Baas rejimi de onlarla 11 Mart 1970'de yeni bir anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. Kürtlerle ilgili alınan kararlarda Irak Devleti'nin Araplar ve Kürtler olmak üzere iki millettten oluştuğu ilan edilmiştir. Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgelerde otonomi hakları kabul edilmiştir. Fakat petrol kenti olan Kerkük'ün statüsü iki taraf arasında bir karara bağlanamamıştır. Kürtlere ayrıca bu dönemde bakanlık bazında Merkezi hükümette bir temsilci bulundurma hakkı verilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen Kürtler ile Bağdat arasındaki sorunların halledilmesini sağlayamadı. 1973 yazına kadar Kürtlerle savaş tekrar başladı ve bu sefer yeni Sovyet silahlarıyla donatılan Irak ordusu Kürt bölgelerinde önemli ilerlemeler kaydetti.

Irak Baas rejimi içerde Kürtlerle uğraşırken dışarıda da bu soruna bağlı olarak İran ile olan politikalarını şekillendirmiştir. İran bu dönemde Kürtlere yardım ederek Irak Baas rejimi ile aradaki tansiyonu yükselmiş ve düşmanlığa neden olmuştur. Bu dönemde İran ise Sovyetlerin Irak'ta güçlenmesinden endişelenmektedir. Bu gibi nedenlerle iki ülke sınır boylarında çatışmalar meydana gelmiştir. Buna karşın 1972 yılında Irak yönetimi, Necef ve Kerbela gibi kutsal şehirlerde yerleşmiş olan 60.000 kadar İranlı üzerine geniş çaplı bir operasyon yapmıştır. 1971 tarihinde ise Hürmüz Boğazı'nda meydana gelen gelişmeler iki ülke arasında bir diğer sorunu oluşturur. Yine iki ülke arasındaki Şattül Arap suyu da iki ülke arasında yine bozulmasına sebep olan bir meseledir.

1975'te ise, OPEC'in (Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) aracılığıyla bir anlaşma yapılmasına karar verildi. Bunun için Cezayir'de İran adına Şah'ın ve Irak adına da Saddam Hüseyin'in katıldığı bir zirve toplantısı gerçekleştirildi. Toplantıda iki ülke birbirinin içişlerine karışmama konusunda anlaşırken, Şattül Arap Suyu konusunda da anlaşmaya varıldı. 6 Mart'ta imzalanan anlaşma sonrası hemen uygulanmaya konuldu. Buna göre Irak yönetimi, 7 Mart'ta Kürtler üzerine geniş kapsamlı bir harekâta girişti. 13 Mart'ta Kürt-Irak ateşkesiyle sona eren harekât sonrası binlerce silahlı Kürt İran'a kaçmak zorunda

kalmışlardır. Bunun yanında isyanın lideri Barzani de İran'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde Suriye ile olan ilişkiler de Irak'ın yeni rejiminin uğraştığı dış meselelerden biri olmuştur. Öyle ki, iki ülkenin idaresinde de Baas Partisi'nin birer şubesinin bulunması birbirleriyle rekabete ve suçlamalara neden olmuştur. Irak rejimi bu dönemde kendisini Kasım'ın son dönemlerindeki gibi Arap dünyasından soyutlanmış bulmuştur. Suriye'nin Sovyet yardımı ile Fırat nehri üzerinde Tabka Barajını inşa etmesi üzerine, Irak suyun azaldığı iddiasıyla Arap Ligi'ne şikâyetle bulunmuştur. Her iki ülkenin de Petrol şirketlerini millileştirmesi, iki ülke arasında geçiş ücretleri ve diğer konularda da daha fazla sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yine bu sırada Irak Türkiye ile 1975 yılında yaptığı bir anlaşma ile Kerkük petrollerinin Türkiye üzerinde inşa edilecek bir boru hattıyla Akdeniz'e akıtılmasını kararlaştırmıştır. Bu ise, Suriye'nin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur(Lenczowski, 1990: 309-311).

Buna rağmen Irak 1973'lerde meydana gelen Petrol krizinde büyük gelirler elde etmiş ve Suriye'ye İsrail ile olan savaşında askeri birlik ve malzeme ile yardım ederek savaşın devamını istemiştir. Bu yüzden de Irak Baas Yönetimi, 1974 ve 1975 yıllarında Suriye ile Mısır'ın, İsrail ile yaptıkları görüşmelere sert muhalefette bulunmuştur (Kurşun, 2003: 20).

Baas rejimi Kasım döneminde şekillendirilen Kuveyt'in Irak'a ait olduğu fikrini tekrarlamasa da 1973 yılı baharında Kuveyt'in sınırında bulunan iki adası Warba (Verbe) ve Bubiyan üzerinde isteklerde bulunmuştur. Irak iki adanın kontrolünün Ummu Kasr'daki limanın güvenliği için gerekli olduğunu iddia etmiştir. Çünkü yakın döneme rast gelen 1960'lar ve 1970'lerde Sovyet Donanmaları tarafından ziyaret edilmiştir.

Irak bu dönemde kendisini tamamen soyutlamak yerine diğer radikal hükümetlerle birlikte İsrail sorunun çözümü konusunda işbirliğine gitmeyi uygun görmüştür. Bu amaçla, Bağdat'ta dokuzuncu Arap zirvesi konferansının toplanmasında ön ayak olmuştur. Irak'ın öncülüğünde toplanan konferansa yirmi Arap ülkesi katılmıştır. 2 Kasım'dan 5 Kasım 1978'e kadar devam eden konferans'ta Mısır, İsrail ile yapmış olduğu anlaşma yüzünden kınanmıştır.

Irak Baas rejiminin iktidarda olduğu bu dönemde, ABD karşıtlığının artışı, 1967 İsrail Savaşı gibi konular Arap dünyasında kısmi gruplaşmalara neden olmuştur. Irak Baas yönetimi, Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Karşılıklı ülke ziyaretleriyle geliştirilen ilişkiler silah ve ticaret alanında yapılan ortaklıklarla pekiştirilmiştir. Sovyet komünist Partisi liderleriyle devam eden iyi ilişkiler, 9 Nisan 1972'de yapılan bir anlaşmayla sürdürülmüştür. Anlaşma sonrasında Sovyet yardımı ile Kuzey Rumaila'da petrol sahasının inşaatı gerçekleştirildi. 15 yıllığına geçerli olacak bu anlaşma ile birlikte iki komünist de Irak kabinesinde görev almıştır.

Irak Hükümeti, Sovyet Rusya ile birçok konuda anlaşmasına rağmen 1978 yıllara gelindiğinde ilişkilerde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu farklılıklar ve sorunlar ise kendisini İsrail, Irak Komünist Partisi, Vietnam-Kamboçya ihtilafı, Kürt Sorunu, Petrol gibi başlıklarda göstermiştir. Bütün bunlara rağmen Irak yönetimi Sovyet Rusya ile ilişkilerinin kötüye gitmesini istememiş ve 1972 anlaşmasına bağlı kaldığını açıklamıştır (Lenczowski, 1990: 311-313). Irak'ın bu dönemde batı ülkesi

olarak ilişkileri sadece Rusya ile olmamıştır. Bu dönemde hükümet gerekli gördüğü teknolojik yardımları, içlerinde Japonya ve Batı ülkelerinin de bulunduğu pazarlardan almayı uygun görmüştür. Bu bağlamda Irak'ın ABD, İngiltere ve Fransa ile de ekonomik faaliyetleri olmuştur. 1970'lerde bu devletler Irak'ta proje kapmak için rekabet etmişlerdir. Fransa'dan savaş uçağı ve tank alınırken, İtalya'dan da donanma için deniz araç gereçleri alınmıştır. Bunları yaparken Irak Sovyetlerden de askeri konuda yardım almaya devam etmiştir. Irak bu dönemde siyasi olarak Sovyet Rusya'ya yaklaşıp Amerikan karşıtı bir çizgide olsa da, konu ekonomi ve teknoloji olduğunda, özellikle petrol endüstrisinde, batı ile ilişkilerde bir mahsur görmemiştir (Cleveland, 1994: 369).

1966 tarihinden itibaren Irak silahlı kuvvetleri 50.000'den 80.000' ulaşmıştır. 1967 ve 1975 tarihleri arasındaki dönemde Arap-İsrail savaşına verilen destek ve Kürtler üzerine yapılan saldırılar, Irak silahlı kuvvetlerine harcanan paranın artmasına neden olmuştur. Irak hükümetinin silaha harcadığı para bu dönemde, milli hâsılanın %19'unu oluşturmuştur. Irak ordusunun askeri personel sayısı ise 200.000'i bulmuştur. 1975 ve 1980 arası dönemde personel askeri personel sayısında artış olurken, askeri harcamalarda kesintiye gidilmiştir. İran-Irak Savaşı'nın başlarında ise askeri harcamalarda artış görülmüş ve savaşın sonuna doğru, 1988'de, Irak ordusunun asker sayısı 950.000 düzenli ve 250.000 gönüllü askere ulaşmıştır (Yapp, 1996: 245-246). Sonuç olarak, Saddam Hüseyin'in devlet başkanı olmasına kadar geçen sürede Irak Baas rejiminin, iç ve dış politikadaki sorunlu ve karmaşık ilişkilerine rağmen, ömrü öncekilere göre çok daha uzun olmuştur.

4.5. Baas İktidarı Sırasında Iraklı Türkler ve Türk-Irak İlişkileri

17 Temmuz 1968 tarihinde gerçekleştirilen darbe sonrasında Parti içerisinde muhalif grupların tasfiye edilmesi işine başlanmıştır. Parti iktidarını kuvvetlendirmek, Irak halkına gözdağı vermek amacıyla, İsrail için casusluk yaptıkları iddiasıyla 51 kişi Bağdat'ta kurtuluş meydanında halka açık olarak asılmıştır.

Bu idam edilenlerin arasında Arif kabinesinde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapmış olan Irak Türklerinden Nizamettin Arif de yer almıştır. Arif'in bir suçu da Türkiye Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren bir örgüte üye olmasıdır. Üye olduğu örgüt ise Milli Türk Talebe Birliği'dir. Irak hükümeti bunu gizli örgüt kimliği olarak yorumlamış ve halka böyle duyurmuştur. Böyle yapmakla ise, Türkiye'de okuyan Irak Türklerinin de dikkatleri çekilmiştir.

Baas Partisi ülkede yaşayan azınlıkları kendi saflarına çekmek için azınlıklarla ilgili "azınlıklara kültürel haklar" adında bir paket yayınlayacağını duyurmuştur. Böyle yapmakla yeni rejim, azınlıkların yönetime karşı herhangi bir tepkisini önlemeyi ve rejimin ilk yıllarında Partinin nefes almasını sağlamayı amaç edinmişlerdir. Irak Türkleri hakkında aşağıdaki kararları içeren bu paket 24 Ocak 1970 günü açıklanmıştır (Demirci, 1991: 28-29).

1. Türk bölgelerindeki ilkokullarda Türk dili ile öğretim yapılacaktır.
2. Eğitim ve Öğretim Bakanlığına bağlı olarak Türkmen Eğitim Müdürlüğü faaliyetlerini devam ettirecektir.

3. Irak Edebiyatçılar Birliği'ne bağlı olarak Türk yazar, şair ve edebiyatçılar Türkmen Edebiyatçılar Birliği'ni kurabileceklerdir.

4. Enformasyon Bakanlığı'na başlı olarak Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulabilecektir.

5. Türk dili ile haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılabilecektir.

6. Kerkük'te yayına devam eden Televizyonda Türkmençe programların yayın sürelerinin uzatılması sağlanacaktır.

Açıklanan bu kararlar Irak gazetelerinde yayınlanırken, Türkler de zaten bu tür haklarının var olduğundan bahsetmekte ısrar etmişlerdir. Baas hükümetinin bu kararları yayınlamasında yatan gerçek sebep ise, Birleşmiş Milletlerin almış olduğu 4 Ocak 1969'daki Irkçılığın engellenmesi ile ilgili karara uyduğunu göstermek olmuştur. Irak Devrim Komuta Konseyi, 14 Ocak 1970 tarihinde imzaladığı ve kabul ettiği bu kararla Irak vatandaşları arasında ayırım yapmadığını göstermeye çalışmıştır. Türkler için açıklanan bu kararların ardından Süryaniler ve Kürtlerle ilgili de 11 Mart kararları açıklanmıştır.

Buna rağmen Türkmen Eğitim Müdürlükleri Türkçe eğitim yapılabilecek okulları saptamaya başladılar. Okulların yeni isimlerinin belirlenmesi için komiteler toplandı ve Türkçe kitapların belirlenmesi için de heyetler oluşturuldu.

Ancak Iraklı Türklerin bu çabalarına karşın, Irak hükümeti tarafından verilen haklar daha birinci yıl dolmadan engellenmeye başlanmıştır. Türkmen Eğitim Müdürlükleri'ne Türkçe'nin çekilip Arapça'nın okutulması için velilere dilekçe dağıtılması talimatı verilmiş, velilerin zorla bunları imzalaması istenmiştir. İmzalamayanlar ise tehdit edilerek sonlarının kötü olacağı vurgulanmıştır. Türkler için açılan Türkmen Eğitim Müdürlükleri ve Edebiyatçılar birliğinin deforme edilmesi yoluna gidilmiş ve bunların başından Irak Türkleri uzaklaştırılarak yerlerine ilgisi olmayan cahil kesimlerden kişiler yerleştirilmiştir.

24 Ocak 1971 yılında Türkmen Kardeşlik Ocağı ise verilen hakların birinci yıldönümünü kutlamak için bir gece düzenlemiştir. Bu gecede verilen hakların tekrar alınması konusu işlenmiş ve tekrar iadesi istenmiştir.

2 Kasım 1971 yılında ise Kerkük öğrencileri dersleri boykot etmeye başlayınca hemen hemen bütün okullarda eğitim-öğretim durma noktasına gelmiştir. Bu boykota öğretmenler sendikasının da boykota destek vermesi sonrasında hükümet önlem almakta gecikmedi ve elebaşı oldukları gerekçesiyle birçok genç ve öğretmen sendikası üyesinin yakalanması ve tutuklanması emrini verdi. Gözetim altında tutulanlar ve tutuklananlar ağır işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bu durum ise Irak rejiminin Türkler tarafından kabul görmeyeceği gerçeğini ortaya çıkarmış ve ulusal barışın üzerine bir gölge daha düşmesine neden olmuştur. Bu olaylardan birkaç ay sonra ise Kerkük'te seçkin bazı aydın ve milliyetçi öğrenciler tutuklanarak Bağdat'a sevk edilmişlerdir. Tutuklanan bu kişiler siyasi şubede ağır işkencelere tabi tutulduktan sonra hiçbir yargılama yapılmadan bir süre sonra serbest bırakılmışlardır (Hürmüzlü, 2003: 36-37).

Baas Partisi, Türk bölgelerine hizmet götürülmesi ve verilen hakların uygulanması işlerini yürütüyor görünmek için, bölgeye parti yanlısı valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri atamaya başlamıştır. Türk bölgelerine atanan bu kişiler Türk okullarındaki Türkçe eğitimin engellenmesi işini yapacak kişilerdir. Bu amaçla yine bölgeye Arap muhtarlar gönderilmiştir. Bu muhtarlar hazırladıkları sahte

imzalı “Türk okullarını kapatın” mazbatalarını hazırlayarak yönetime ulaştırmaya çalışmışlardır.

Irak hükümeti Türklerin kültürel haklarını kullanarak onları yozlaştırmak ve kültür erozyonuna uğratmak istemişlerdir. Yaptıkları yeni düzenlemelerle bunu gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Buna bir örnek olarak Türkçe yayınlanacak olan gazete ve dergilerin yarısının eski Türkçe ve yarısının Arapça çıkarılması zorunluluğu gösterilebilir. Türkmen Kültür Müdürlüğüne ve Türkmen Edebiyatçılar Birliğine, Baas Partisi tarafından atanan kişiler Türklerin aleyhinde yazılar yazarak, yayınlayarak Türk düşmanlığı yapmışlardır. Özellikle, Irak Komünist Partisi üyesi olan, Abdullatif Benderoğlu’nun Türkmen Kültür Müdürlüğü ve Edebiyatçılar Birliği Başkanı olmuş ve Türkmen Kardeşlik ocağının kapatılması konusunda faaliyetlere girişmiştir.

Benderoğlu’nun faaliyetleri sonucu Kardeşlik Ocağı, Türklerin elinden alınarak, Saddam Hüseyin’in emri ile eski bir komünist ve yeni Baasçı olan Kürt asıllı Suphi Kemal Hassun’a verilmiştir.

Türk bölgelerindeki Türk Öğretmenler, Türk bölgeleri dışındaki Kürt ve Arap okullarına gönderilmiştir. Böyle yapılmakla hem okullar öğretmensiz kalıp kapanacak hem de Türk öğretmenler bölge dışına sürülmüş olacaktır. Yönetim bu tür faaliyetleri destekleyerek bölgeye çok sayıda Arap öğretmen göndermiştir.

Türlere uygulanan baskının bir başka yönü de, Türk asıllı işadamları, çiftçi ve esnafa kredi verilmemesidir. Yine üniversite Mezunu Türk gençlerine Türk bölgelerinde iş verilmemeye başlanmıştır. Buna örnek olarak 1972–1974 yılında Kerkük Petrol Şirketi (IPC-Iraq Petroleum Company-Irak Petrol Şirketi)’nde 10,000 kişi çalışmakta ve bunun sadece 400’ü Türklerden oluşmaktadır. Bu yıllarda Şirkette çalışan ve Türk olan, mühendis, teknik eleman statüsündeki işçiler Irak’ın güney bölgelerinde görevlendirilmişlerdir.

Bu dönemde Türk Bölgelerine Arap göçleri teşvik edilmiş ve bunlara her türlü kolaylık sağlanmıştır. Irak yönetimi tarafından Türklerin elinden çeşitli bahanelerle alınan topraklar düşük fiyatlarla Araplara verilmiştir. 29 Ocak 1976 tarihli ve 41 tarihli hükümet kararına göre ise Kerkük adı el-Tamim olarak değiştirilmiştir.

Türk kızları ile Arapların evlenmesi teşvik edilmiş ve bunun mükâfatı olarak da 10.000 Irak dinarı verilmeye başlanmıştır. Baas Rejiminin Türklere yönelik faaliyetleri Türk illerine bağlı kazaları köyleri diğer Türk olmayan illere bağlamaya başlaması ile devam etmiştir. Buna göre Kerkük’ün ilçesi olan Tuzhurmatu, Saddam Hüseyin’in doğduğu yer olan ve il yapılan Tikrit’e bağlanmıştır. Kerkük’ün, Kifri kazası Bakuba’ya, Çımçımali’da Süleymaniye’ye bağlanmıştır. Irak illeri arasında büyüklük bakımından 4. sırada bulunan Kerkük bu uygulamalarla 14. sıraya gerilemiştir.

Kerkük’te Türklerin gayrimenkul alım-satım işleri de yeni bir sisteme bağlanmıştır. Türklerin gayrimenkullerini sadece satmaları serbest olup almaları yasaklanmıştır. Türk yerleşim bölgelerinin yanında yeni semtler oluşturulmuş ve bunlara Arapça isimler verilmiştir. Bu uygulamalar yanında Kerkük’teki Türk izleri de silinmek istenmiş ve birçok tarihi cami ve ev yıkıma tabi tutulmuştur (Demirci, 1991: 30-36).

5 Ekim 1970 tarihinde, aralarında Avukat, doktor ve esnaflardan oluşan kalabalık bir Türk grubu, Irak hükümetine Türkleri temsilen, Türklerden alınan hakların geri verilmesi için, bir muhtıra verdi. Türklerin kaybettikleri haklarının yanında birçok insani ve vatandaşlık hakkını içeren bu muhtıra, Türklerin yönetime katılma isteğini ve nasıl bir demokratik ve medeni anlayışa sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Buna rağmen bu dönemde Baas Yönetimi ile Kürtler arasında yapılan anlaşmaya göre Kürt özerk bölgesinin sınırlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için ise 26 Ekim 1970 tarihinde etnik köke ve konuşulan anadile göre yapılması düşünülen plebisitte esas çekişme Türklerin yoğun yaşadığı bölgeler üzerinde olmuştur. Kürtlerle Baas Partisi arasında rekabet konusu olan Türk bölgesi üzerinde her iki taraf da çeşitli oyunlara başvurmuştur. Bölge Türkleri üzerinde baskılarını artırmaya başlamışlardır. Sonuçta ise bölgenin yönetimi ya Kürtlere ya da Baas Partili yönetime kalacaktı. Muhtariyet ve seçme şansına sahip olmayan Türkler, ya Araplara ya da Kürtlere katılmak zorunda kalacaklardır. Baas'ın bu plebisit yapma işi en çok Türkleri etkilemiş ve iki ateş arasında kalan Türkler zoraki Kürt ya da Arap idaresini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Irak'ta Türklerin içerisine düştüğü bu durum karşısında, Türkiye'den büyük tepki gelmiştir. Hürriyet ve Milliyet gibi Türk gazeteleri Türklerin yaşadığı olayları anlatan yazı dizileri hazırlamışlardır. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği başta olmak üzere birçok gençlik kuruluşu da bu durumu şiddetle kınamışlar ve Türklerin yalnız olmadıklarını dile getirmişlerdir. Kürtlerin Kerkük'teki yoğun faaliyetleri sonucu ise, Baas yönetimi plebisiti ileri bir tarihe ertelediğini ilan etmek zorunda kalmıştır.

Bu ertelemeye rağmen, Bağdat yönetiminin bu tutumu sonucu Türk-Irak ilişkileri nazik bir döneme girmiştir. 16 Ocak 1971 tarihinde Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı General Salih Mehdi Ammaş Ankara'yı ziyaret etmiş ve yapılan görüşmelerde konu Irak Türklerinin durumu olmuştur. Konuyla ilgili aynı zamanda TRT radyolarının 18 Ocak 1971 tarihli haber bülteninde yayınlanan konuyla ilgili yorumda Türk Hükümetinin görüşünden bahsedilmesi açısından önemlidir. Yorumda Türk-Irak ilişkilerinin tarihsel boyutu açıklanarak, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, su meseleleri, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ile Irak Milli Petrol şirketi arasındaki ilişkilerden de bahsedilmiştir. Bunun yanında en önemli konu olarak ise, Irak'taki Türk toplumundan bahsedilmiştir (Saatçi, 2003: 244-247).

1976 yılının Nisan ayı sonlarında, Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Irak'a resmi bir ziyarette bulunması söz konusu olmuştur. Korutürk ziyareti sırasında Kerkük'e de uğramış ve orada bulunan Türk toplumu tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Iraklı Türklerin, Korutürk ve heyete olan sevgi gösterileri onların daha fazla baskıya ve haksızlığa uğramasına neden olmuştur. Irak hükümetine göre Türklerin bu ilgisi onların hala Türkiye'ye bağlı olduklarının bir göstergesiydi. Bu yüzdendir ki, Türklerin maruz kaldıkları haksızlıklar hızını artırmış ve ileri dönemlerde de devam ettirilmiştir (Silleli 2005: 137-138).

Baas Partisi'nin Irak'taki bu ikinci darbe yönetimi sırasındaki Türkiye ile olan ilişkilerini Rusya ile yakınlığına göre değerlendirebiliriz. Nitekim bu dönemde Irak Yönetimi 9 Nisan 1972'de SSCB ile "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması"

imzalamıştır. Bu ise iki kutuplu dünya siyasetinde Türkiye ile Irak'ın iki ayrı tarafta yer almasına neden olmuştur.

Irak-Sovyet ittifakı Kürtlere önemli bir konum kazandırmıştır. Buna karşın İsrail ve ABD, Kürtlere olan para ve silah desteğini artırarak yönetime karşı savaşlarını sürdürmelerini sağlamıştır. 1972'de yeterli güce ulaşan Barzani çok büyük bir ayaklanma başlatarak yönetimi zorlamıştır. Bu yüzden de Irak yönetimi İran ile anlaşma yolunu seçmiştir. 6 Mart 1975'te İran ile yaptığı anlaşma ile rahatlayan Irak yönetimi Kürtlere karşı yoğun bir harekâta girmiştir.

Irak ordusunun yoğun saldırısı karşısında binlerce kayıp veren KDP ve Kürtler İran ve Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmışlardır. 1975 yılına kadar devam eden bu Kürt isyanlarında ise Türkiye'nin bir katkısı veya engelleme girişimi olmamıştır. Türkiye'nin bunlara yardım etmeme sebebi olarak, hem Berzenci'nin hem de Molla Barzani'nin Türkiye'de bulunan Kürtlere herhangi bir girişimde bulunmamaları yatmaktadır. Irak Hükümetinin bölgede kontrolü tam olarak sağlayamaması Türkiye-Irak sınırının da güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bu durumu ise Türkiye tek başına gidermeye çalışmıştır. Türk hükümetleri günü birlik önlemlerle konuyu halletmeyi ve dışarıdaki olayları seyretmeyi yeğlemişlerdir. Türkiye ise Irak'ın bir iç sorunu olarak gördüğü bu olaylar karşısında Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermek durumunda kalmış ve olayları uzaktan takip etmiştir. Türkiye güvenliğini tehdit edebilecek gelişmeleri önceden kestiremediğinden uzaktan izlemiştir. Kürtlerin ileride Türkiye için bir tehdit olabileceği ihtimalini başka bir ülkenin iç işlerine karışmadan da halledilebileceği gerçeğini de göz ardı etmiştir (Silleli, 2005: 163-164).

5. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİNDE IRAK DEVLETİ VE IRAKLI TÜRKLER

Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden birisi olan Irak'ın 1979 yılından 2003'teki ABD ve müttefiklerinin işgaline kadar olan dönemde devlet başkanı olarak görev yapan Saddam Hüseyin, göreve geldiği günden itibaren hem ülkesinde hem de çevresinde uyguladığı şiddet politikalarıyla ün yapmıştır. Ortadoğuda söz sahibi olabilmek için ülkesinin kalkınmasına önem vermiş fakat türlü maceralara atılmaktan da kendisini alamamıştır. Saddam Hüseyin doğduğundan itibaren üvey baba elinde büyüdüğünden zor bir çocukluk dönemi geçirmiş ve bu da onun gelecek yaşantısında önemli etkiler yapmıştır. Saddam Hüseyin, çocukluğunda dayısından aldığı eğitimin ve idol olarak benimsediği tarihi ve siyasi kişiliklerin de etkisi ile karakterini geliştirmiştir. Henüz çok genç iken Arap Sosyalist Baas Partisi'ne katılmış ve partinin eylemlerinde önemli roller almıştır. Parti içerisindeki faaliyetleriyle sivrilmeyi ve partinin en üst seviyelerine kadar yükselmeyi başarmıştır. Irak tarihinde önemli bir yeri olan, 1963 ve 1968 darbelerinde görev alan Saddam, en son darbeye 1968 sonrası istediği seviyeye yani Irak Devlet Başkanlığına ulaşmayı başarmıştır. 1968 darbesini gerçekleştiren kişinin, Ahmed Hasan el-Bekir'in, Saddam gibi Tikritli olması, aynı zamanda da akrabası olması Saddam'ın işini daha da kolaylaştırmıştır. Zamanla Irak Devlet yönetiminde Ahmed Hasan el-Bekir'in yardımcılığına kadar yükselmiş, hatta ülkeyi yaklaşık on yıl boyunca perde arkasından yönetmiştir.

5.1. Saddam Hüseyin'in Cumhurbaşkanı Olmadan Önceki Faaliyetleri

Saddam Hüseyin 28 Nisan 1937 tarihinde Dicle Nehri'nin kıyısındaki Tikrit kasabasının el-Avcı köyünde dünyaya gelmiştir. Tam adı Saddam Hüseyin el-Tikriti'dir. Sünni ve fakir bir ailenin çocuğu olarak doğan Saddam, daha doğmadan önce babasını kaybetmiştir (Kalkan, 1991: 25–28). Saddam'ın babasının adı Hasan Abdülmecit, annesinin adı ise Sube Talfa el-Musallat'dır. Annesi, Saddam'a hamile iken 12 yaşındaki diğer oğlunu kanserden kaybetmiştir. Eşini ve oğlunu kaybettikten sonra ise, bunalıma girmiş ve kendiyile birlikte karnında taşıdığı Saddam'ı da öldürmek için intihar etmek istemiş, fakat başaramamıştır. Sonuçta ise Saddam'ı dünyaya getirmek zorunda kalmıştır. Sube Talfa oğluna göğüs geren, karşı koyan ve ayakta duran anlamlarına gelen “Saddam” ismini vermiştir.

Annesinin bunalımlı dönemi Saddam üç yaşına gelinceye kadar devam etmiştir. Saddam, üç yaşına kadar ise dayısı Hayrullah Talfa'nın yanında kalmıştır. Üç yaşından itibaren annesi onu yanına almış ve Saddam annesi ve üvey babası ile yaşamaya başlamıştır. Annesi ve üvey babası ile yaşamaya mecbur olan Saddam, üvey babası tarafından hırsızlık yapmaya sevk edilmiştir. Hırsızlığın yanında üvey baba dayığına da maruz kalan Saddam, 10 yaşına geldiğinde okula gidebilmek için, Bağdat'a taşınan dayısının yanına gitmiştir.

Saddam dayısı Hayrullah Talfa'nın yanında düşmanını yenmeyi ve Sünni milliyetçiliği öğrenmiştir. Dayısı onu milliyetçi ve laik bir okula göndermiştir. Böylece Saddam'ın kişiliğine Sünniliğin yanında bir de “Laiklik” eklenmiştir. 1957 yılında Saddam Hüseyin 20 yaşına geldiğinde amcası tarafından Baas Partisi'ne

katılması sağlanmıştır. Saddam dayısının yanında birçok idol benimsemiştir. Selahattin Eyyubi tarihi bir kişilik ve Cemal Abdu'l Nasır da popüler bir kişilik olarak Saddam'ı etkilemiştir. Bu dönemde Saddam, yönetimdeki aksaklıkları gördüğünden otoriteye itaat özelliğini kaybetmiş, 1950 ve 1960'lar Irak, Mısır ve Libya'daki monarji rejimlerinin çöküşü, Saddam'ın anti-emperyalist ve sosyalist düşüncelerini pekiştirmiştir. Saddam Arap Milliyetçiliği yanında bir de Arap Sosyalizmini benimsemiştir. 22 yaşına geldiğinde kararlı, hırslı, kinli, Sünni milliyetçisi, Pan-Arap, Baasçı ve bir anti-komünist haline gelmiştir. SSCB'yi de tıpkı İngiltere gibi emperyalist bir ülke olarak görmüştür.

1959 yılında General Abdulkerim Kasım'a karşı Baas Partisi tarafından düzenlenen suikastta yer almış fakat suikast başarısız olunca, yaralı halde Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Kimliği ortaya çıkan Saddam aranmaya başlanmış ve Bağdat'a uzun süre geri dönememiştir. Sürgün yılları başlayan Saddam 1962 yılında Hukuk Fakültesi için Kahire Üniversitesi'ne başvurmuştur. Bu sırada Saddam'ın Cemal Abdu'l Nasır hayranlığı daha da artmış, fakat o konuşmaktan çok savaşmayı tercih ettiğinden milliyetçileri çok konuştukları için eleştirmiştir.

1963 yılında Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara geldiğini duyunca, Saddam Irak'a dönerek yarım kalan Hukuk öğrenimini Bağdat'ta sürdürmüştür. Burada dayısının kızı Sacide ile evlenmiştir. Bu evlilikten ise, Uday ve Kusay isimlerinde iki erkek, Rana, Ragat ve Hala isimlerinde ise üç kızı olmuştur (Güzel, 2005: 15-21).

Irak'a dönen Saddam Hüseyin, Baas yanlıları yönetimden uzaklaştırıldığı sırada diğer Baas Partililer gibi hapse atılmıştır. 1964'te hapse giren Saddam Hüseyin iki yıl yattıktan sonra hapisten kaçmış ve parti adına faaliyetlerine devam etmiştir. Darbe sonrası, başbakan olan Ahmet Hasan El-Bekir Tikrit'li olmasının yanında Saddam'ın akrabasıdır. Bekir bu yüzden Saddam'ı Baas Partisi Genel Sekreter yardımcılığına getirmiştir. 1964 yılından 1968 yılına kadar siyasi mahkûmluk, parti organizatörlüğü ve suikast uzmanlığı gibi deneyimler, onun yönetime karşı davranışındaki tavrını ortaya koymuştur. Çünkü Baas partisi bu sırada yasaklı bir parti olup, Saddam faaliyetlerini yeraltında sürdürmek durumunda kalmıştır. Saddam'ın Parti adına yaptığı faaliyetleri, onun aldatılmaz ve karşı konulamaz bir adam olarak ün yapmasına sebep olmuştur (Cleveland, 1994: 363-364).

5.1.1. Irak'ta 1968 Darbesi Sonrası Saddam Hüseyin

Irak'ta Baasçı Ahmet Hasan el-Bekir tarafından gerçekleştirilen 17 Temmuz 1968 tarihli darbe Saddam'ın hayatının önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Saddam darbe gerçekleşmeden önce hapisten kaçmış ve Bekir'e yardımcı olmuştur. Darbe sonrası Saddam Devrim Komuta Konseyi başkan yardımcılığı ve Baas Partisi Genel Sekreter yardımcılığına getirilmiştir. Baas Partisi iktidarını sağlamlaştırırken klasik sosyalist anlayışından uzaklaşarak yeni bir iktisat anlayışına yönelmişlerdir. Saddam ve Baas'ın bu yeni sistemi ordunun tedirgin olmasına neden olmuştur. Çünkü Baasçılar ordunun vasfı, işlerliği, diplomatik atak ve yoğun bayındırlık faaliyetleri gibi inkılâplar üzerinde çalışmaya başlamışlardır (Güzel, 2005: 25).

Bekir ve Hüseyin destek için Tikrit’li akrabalarına ve arkadaşlarına güvenmişlerdir. Bu yüzden Baas rejiminin ilk yıllarında yönetimin ve bütün organizasyonların kilit noktalarına Tikritliler atanmaya başlamıştır. 1973’te DKK’nin dokuz üyeliğinden dördü Tikritliler tarafından doldurulmuştur. Bunun yanında Tikritlilerin, Baas Partisi’ndeki temel noktalarda, orduda ve hükümetteki görevleri çok kritik mevkilerde olmuştur. Tikritlilerin bu durumları, rejimin siyasetine bir kurumun veya ideolojinin değil daha çok bireylerin yön verdiğinin göstergesi olmuştur (Cleveland, 1994: 364). Bunlar göz önüne alındığında ise artık aşikâr olan Tikritlilerin Baasçı, Nasır hayranı ve hatta sosyalist bile olmayışdır. Bu durum karşısında ordunun rahatsız olduğunu ve karşı bir hareketini hesaplayan Saddam, Bekir’e durumu anlatır ve askeri rakipleri yok etmek için izin alır. Muhalefeti bu şekilde yok eden Saddam yönetimde ikinci adam mevkiine ulaşır. Aslında yönetim perde arkasından da olsa bu dönemde Saddam’dadır. Fakat o akrabası olan Bekir’e herhangi bir darbe girişiminde bulunmak istemez ve sabrederek iktidarın kendisine gelmesini bekler ve düşmanlarına saldırmaya devam eder (Güzel, 2005: 26-28).

Yönetimde ağırlıkları hissedilen Tikritlilerin en önde geleni hiç şüphesiz Saddam Hüseyin’dir. Onun gücü Baas Partisi’nin sivil kanadından gelmektedir. 1970’lerin başında Saddam Hüseyin, rejimin arkasındaki esas güç olarak ortaya çıkmıştır. Bekir ise, önemli bir rol oynamakla birlikte, başkanlık yetkilerini kullanarak Baas’ın etkisini ordunun bütün bölümlerine ulaştırmayı amaçlamıştır. Bekir ve Saddam etkili bir şekilde birlikte çalışmışlar ve rejimleri etkileyici bir şekilde ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmişlerdir. 1970 yılından sonraki dönemde iki liderin siyasi amaçları ise, ülkede Baas Partisi’nin Irak’ın Sosyal hayatının bütününe ulaşabileceği, tek partili bir sistemin hayata geçirilmesidir. İşçi sendikaları, öğrenci birlikleri ve kadınlara yönelik örgütlerin tümü partinin kontrolü altına alınmıştır. Baas rejimi darbeyi gerçekleştirdiği sırada, Kürtler bölgelerinde bir kez daha isyan hareketi içerisine girmek üzeredirler. Yeni rejimin uğraşması gereken ilk problem bu Kürt sorunu olmuştur (Cleveland, 1994: 364-365).

İdareyi perde arkasından elinde bulunduran Saddam, karşılarına çıkan bu Kürt sorunu ile ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermiştir. Saddam’ın çabaları sayesinde 1970 yılında Kürtlerle yapılan bir anlaşma ile Kürt sorunu 1974 yılına kadar Irak yönetimini rahatsız etmemiştir. Saddam Barzani ile bizzat görüşerek, Kürt bölgelerindeki özerklik isteklerinin ileride artırılabilceği sözünü vermiştir. Fakat Saddam burada Kürtleri Musul ve Kerkük gibi petrol kentlerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Böyle yapmakla Saddam Kürtleri sürekli olarak Irak yönetimine bağlamayı tasarlamıştır. O’na göre Kürtlerin bölgede kuracakları devletin dışardan yardım alamadan yaşayamayacağı yönündendir. Kürtlere ise bu dönemde komşu ülkelerden yeterli yardım yapacak bir ülke yoktur. Bu görüşler Saddam’ın ne kadar ileri görüşlü olduğunun bir göstergesidir. Günümüzde yaşanan olayları 35 yıl öncesinden tespit edebilmiştir.

Bu dönemde Baasçılar ve Saddam’ın karşısında Kürt sorunu değil aynı zamanda General Kasım döneminden kalma güçlü bir komünist grup da yer almıştır. Fakat Saddam burada dünyayı şaşırtarak, komünistlerle işbirliği yapmayı ve anlaşmayı teklif etmiştir. Onlarla savaşmak yerine onlarla anlaşıp birbirlerine düşürmeyi ve onları yok etmeyi tasarlamıştır. Irak Komünist Partisi ve Kürdistan

Demokrat Partisi 1973 yılında Baas lideri Bekir tarafından kurulan İlerici Ulusal Cephe'ye dahil edilmişlerdir.

1 Haziran 1972 tarihinde petrolün millileştirilmesi fikri de bu dönemde Saddam'a aittir. Çünkü Saddam petrolü, rejimin yapacağı askeri ve bayındırlık işlerinde kullanmak için gerekli görmüştür. Fakat petrolün tamamen millileştirilmesi bu dönemde olmamıştır. Bu dönemde sadece geriye kalan %50'lik kısım millileştirilmiştir.

Bu dönemde Saddam'ın mücadele etmek zorunda olduğu bir grup daha vardır. Bu grup Irak Polis Teşkilatı'dır. Polis teşkilatının darbe hazırlığı içinde olduğunu haber alan Saddam 1973 yılındaki bu darbe girişimini engellemeyi başarmıştır. Saddam bütün bu muhalefet hareketlerini sindirdikten sonra kendi kadrosunu oluşturma gayreti içerisine girmiştir. İleride rejimin iki numaralı adamı olacak olan Taha Yasin Ramazan 1974 yılında Saddam'ın baskısıyla Halkın Ordusu adlı iç güvenlikten sorumlu birimin başına getirilmiştir. Aynı zamanda işkence ve suikastları ile ünlü olan haber alma teşkilatı el-Muhabarar'ın başına ise üvey kardeşi olan Barzan İbrahim el-Tikriti'yi getirmiştir. Saddam'ın gayri resmi otuz yıllık iktidarında ona yardımcı olan, kendi yaşındaki ve sadık ekibidir. Tarık Aziz, Taha Yasin Ramazan, İzzet El-Duri, Barzan İbrahim, Sadr Hammadi, Ali Hasan el-Mecid ve diğerleri Saddam'la aynı düşünceleri paylaşan ve yaşayan kişiler olmuşlardır (Güzel, 2005: 29-33).

Saddam Hüseyin 1974'teki Kürtlerle ilgili anlaşmayı imzalatmak üzere Barzani'ye gönderdiğinde Barzani bunu imzalamamış ve Saddam'a geri göndermiştir. Bunun arkasında yatan sebep ise, bu dönemde Barzani'ye ABD ve İran'ın destek sözü vermesidir. Bunun üzerine Saddam Kürtler üzerine yoğun bir saldırı başlatmıştır. 1975 yılında kadar devam eden saldırılarda Kürtler büyük kayıplar vermişlerdir. Irak ile Kürtlere destek veren İran arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere, ABD ve OPEC bu dönemde araya girmiş ve iki ülke 1975'te Cezayir'de bir anlaşma yapmaya muvaffak olmuşlardır. Saddam bu anlaşmayı Şattü'l Arap konusunda verdiği tavize rağmen kabul etmiş ve İran'a saldırı isteğini sonraya saklamıştır. İran ile anlaşıp Kürtlere verilen desteğin kesilmesi ile Kürtlere yeniden bir saldırı yapılmış ve Kürt bölgelerinde Irak ordusu daha fazla ilerleyebilmiştir. Saddam yaptığı bu saldırılara rağmen, bölge halkının sevgisini ve desteğini kazanabilmek için, bölgeye yatırım yapmaktan geri durmamıştır (Güzel, 2005: 36-38). Yalnız Baas yönetiminin bu dönemde Kürtlerle ilgili siyasetinin farklı bir yönü daha vardır. İlerideki olası Kürt isyanlarını engelleyebilmek için yaklaşık 250.000 Kürt yerlerinden alınarak, ülkenin merkez ve güney bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Buna karşılık Araplar da Kürtlerden boşalan bölgelere yerleştirilmek için yönetim tarafından zorlanmışlardır. Böyle yapmakla Kürt bölgelerinin arpalaştırılması amaçlanmıştır (Cleveland, 1994: 366).

Kürt sorunundan sonra Saddam'ın karşısında Şii sorunu durmaktadır. Bu dönemde İslam Cumhuriyeti kurmak için mücadele eden Şii el-Dava Partisi ile Baas Partisi çatışma içerisindedir. Fakat Baas güçlü örgüt yapısı ile dava partisinin faaliyetlerini yeraltı faaliyetlerine dönüştürmeyi başarmıştır. Bu dönemden sonra ise Irak'ta Baas'a ve Tikrit'lilere karşı koyabilecek kimse kalmamıştır. Saddam muhalefeti sindirdikten sonra ülkenin modernleşmesi ve kalkınması çalışmalarına başlama imkânı bulmuştur.

Yeni ve modern Irak Devleti'nin en refah dönemi 1974 ve 1978 yılları arası dönem olmuştur. Çünkü bu dönemde ülke bayındırlık, imar çalışmaları, altyapı çalışmaları, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi alanlarda büyük gelişmelere sahne olmuş ve bunların ülke genelinde yaygınlaştırılmasında büyük başarı kazanılmıştır. İktisadi olarak zirveye çıkılan bu dönemde 1974–1975 yılları arasında tarım reformu uygulanmaya başlanmıştır. 1974 yılından itibaren Dicle ve Fırat havzalarında barajlar, hidroelektrik santralleri, sulama kanalları, içme suyu şebekeleri gibi önemli projeler hayata geçirilmiştir. Saddam Hüseyin sayesinde Irak şehirleşme büyük oranda artmıştır. Tarım reformunun da uygulanmasıyla 70'lerin sonuna doğru şehirde yaşayanların nüfusu kırdaki yaşayan halkın nüfusunu geçmiştir. Önemli otoyolların yapılmasının yanında bu dönemde Bağdat havaalanı modernleştirilerek, Basra'da da yeni ve uluslararası bir havaalanı açılmıştır. Madencilik konusuna da büyük önem veren Saddam Hüseyin tarafından petrol gibi stratejik olsun ve ya olmasın tüm yatırımlar için özel ve yabancı girişimcileri teşvik etmiştir. 70'lerde başlatmış olduğu bayındırlık hareketini, ülkenin tüm köy ve şehirleri de dâhil olmak üzere, her köşesine kadar ulaştırarak sonlandırmıştır. Saddam'ın Irak'ı, dışarıdan bu dönemde iş gücü ithal eder duruma gelmiştir.

Saddam'ın faaliyetleri sadece iktisadi alanda olmamış aynı zamanda halkın eğitimiyle ve sağlığıyla ilgili de önemli çalışmalarda bulunmuştur. Cahillikle Mücadele Kampanyası kapsamında Irak halkı, zorunlu ve ücretsiz eğitim sayesinde o dönemde hiçbir Arap ülkesinde bulunmayan okuma yazma oranına ulaşmıştır. Saddam'ın Irak'ta yaptığı çok önemli hizmetlerden biri de Sağlık alanında olmuştur. Irak, Ortadoğu'da dönemin en gelişmiş sağlık sistemine sahip olmuştur. Ülkenin en ücra köşesine bile yeni, kaliteli ve ücretsiz sağlık hizmetleri götürülmüştür. Bu çalışmasından dolayı Saddam Hüseyin dünya sağlığına katkıları dolayısıyla UNESCO'dan ödül almıştır.

1970'lerde başlayan Saddam'ın icraatlarından biri de ortak bir Irak kimliği oluşturmak olmuştur. Çünkü Irak diye bir ülke Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yoktur. Irak'ın işgalinden sonra İngilizler Osmanlı Devleti'nin, Bağdat, Basra ve Musul eyaletlerini birleştirerek Irak Devleti'ni kurmuşlardır. Saddam'ın karşısında iki yol vardır. Birisi ümmetçilik yaparak Şii'leri dışlamak, diğeri ise milliyetçilik yaparak Kürtleri dışlamaktır. Saddam ise bunlardan hiçbirini yapmadı. Bunun yerine Irak arkeolojisini kullanarak bir Irak kimliğinin olduğunu dünyaya ispatlamaya çalışmıştır. Yaptırılan kazı çalışmalarında Mezopotamya uygarlığına ait çıkan sonuçlarla, Irak'ın üstün bir memleket olduğu vurgulandı. Bu kazıların sonrasında çıkan arkeolojik zenginlikler sayesinde ise, Irak müzeciliği, Mısır müzeciliğinden sonra Arap dünyasının en zengin hazinesine kavuşmuş oldu. Saddam böyle yapmakla siyasi olarak bir Irak kimliği kazanamasa da büyük bir kültürel zenginliğin sahibi olmuştur (Güzel, 2005: 38-43).

Bu dönemde Irak Devleti dış ilişkilerde bir sürpriz yaparak, Fransa ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Irak Devleti, bölgesel güç olma hedefinden dünya gücü olmak için adımlar atmaya başladı. Saddam Hüseyin, 1974 yılında Fransız Başbakanı Jacques Chirac'ı²⁶ Irak'a davet etti. Chirac ise bu davet teklifini 1975 yılında

²⁶ Dönemin Başbakanı Pompidou 1974 yılında ölünce, yerine geçecek başbakan adaylarından birisi de bu dönemde Jacques Chirac olmuştur. Asıl hedefi cumhurbaşkanı olmak olan Jacques Chirac, 1974

değerlendirerek Irak'a geldi. Fransız Petrol şirketlerine, Saddam tarafından millileştirilen Irak petrollerinin %23 payı verildi. Bu iktisadi jestin karşısında ise Fransa, Irak'a iktisadi, askeri ve diplomatik destek sözü verdi.

Saddam bu ziyaretin karşılığı olarak 1976 yılında Fransa ziyaretinde bulundu. Bu ziyaret Saddam'ın ilk ve son batı başkenti ziyareti olmuştur. Bu ziyaret sonucu ise Fransız Başbakanı Irak'a iki nükleer reaktör satma kararı verdi. Biri %93 oranında uranyumu zenginleştirilmiş dört nükleer silah üretebilecek bir reaktördür. Diğeri ise, eğitim amaçlı olarak, Fransızlar tarafından eğitilmesi planlanan 600 kadar Iraklı teknisyen ve bilim adamının bulunacağı bir araştırma reaktörüdür. Bağdat'ın 40 km güneyinde ise asıl çalışacak olan reaktör El-Tuveyte, El-Temmuz veya bir başka deyişle Osirak adlı reaktör olacaktır. Kısacası Fransızlar, Irak'a konvansiyonel anlamda katkılarının olacağına da sözünü vermişlerdir.

1976 yılında ise El-Bekir bütün bu başarılarının sonucunda başbakanlıktan çekilerek yerini Saddam'a bırakmıştır. Saddam ise bu görevin hakkını vermek için çalışmış ve ülkeyi iktisadi, askeri ve diplomatik açıdan refaha kavuşturmuştur. Başbakan olan Saddam'ın bu dönemde birkaç küçük ayrıntıyı halletmesi gerekmiştir. Bu bağlamda Saddam 1978 yılında harekete geçerek Irak solunu çökertmeyi planlamış ve plan sonucu tüm komünistler yakalanmış ya da öldürülmüştür. Çok geçmeden ise Komünist partisi de dahil olmak üzere bütün siyasi partiler yasaklanmıştır. Bu ise İlerici Ulusal Cephe'nin dağılması anlamına gelmiştir.

Baas rejimi ve Saddam Hüseyin, 1977 yılının Şubat ayında Şiilerin geleneksel Kerbela haccı sırasında hiç beklemedikleri olaylarla karşılaştılar. Şiileri istihbarat servisleriyle sürekli kontrol eden Saddam, bu önceden hazırlanmayan olay karşısında zor duruma düşmüştür. Çıkan olaylar sonucu her an, Irak laik-anti laik, ya da Sünni-Şii çatışmasının eşiğine gelme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Rejimin hemen müdahalesi ile olaylar bastırıldı ve sonuçta 8'i olaylar sırasında 2'si de işkence sırasında olmak kaydıyla 10 kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine şii olaylarını polisiye tedbirlerle çözmeyeceğini anlayan Saddam Hüseyin, "Din ve Geleneksel Miras Hakkında bir Görüş" adlı konuşmasını yapmıştır. Konuşmasında Partisinin bir din partisi ya da din karşıtı bir parti olmadığını altını çizirken, devletin de dine karşı çıkmayacağını söyleyerek partinin dindarlık tarafı olduğunu ifade etmiştir. Saddam Hüseyin Erbain Haccı veya Merad el-Ras olarak da tabir edilen Şii olaylarından güçlenerek çıkmış ve Parti içinde az sayıda Şii'nin desteğini almıştır. Yalnız bu sırada DKK ve Baas, yani Saddam ile muhaliflerinin arasındaki ihtilaf da iyice ortaya çıkmış oldu.

1977-1979 yılları arasında İran-Irak Savaşı'na kadar Saddam'ın uygulamış olduğu politika, halkı arasında ayrım yapmamak olmuştur. Bir bölgeye hizmet götürürken, Arap, Kürt, Sünni veya Şii ayrımı yapmamıştır. Saddam'ın bu siyaseti kapsamında 1977 yılında DKK'ne iki Şii alınmıştır. Yine aynı zamanda Hz. Ali'nin doğum günü milli bayram ilan edilmiştir. Saddam şartlar gereği tüm halkını Irak veya mezhep ayrılığı yapmadan kucaklar görünmek zorunda kalmıştır. İleri görüşlülüğünü bu konuda da gösteren Saddam, 1980'de Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarekle yaptığı görüşmede göstermiştir. Saddam, Mübarek'e göre yönetimde ayrımcılık

yılında 41 yaşında iken başbakan olmuştur. Başbakan iken Cumhurbaşkanı olamayacağını anlayınca ise Chirac, 1976 yılında başbakanlıktan istifa etmiştir (Kaleağası, 2007: 1-2).

yapıldığı takdirde ülkenin üç küçük devlete bölünebileceğini söylemiştir. Saddam Şii'lere son iki yılda vermek zorunda kaldığı haklarla, İran-Irak Savaşı'na kadar Şii sorunun halletmiştir.

Saddam Hüseyin, 1970'li yıllar boyunca ülkenin bütün unsurlarına, Kürt'üyle, bedevisiyle, çiftçisiyle, tüccarıyla, Irak'ın lideri olduğunu göstermeye çalışmıştır. Saddam gerektiğinde halkın arasına karışarak kendisine bir karizma oluşturmaya çalışmıştır (Güzel, 2005: 43-48).

5.2. Saddam Hüseyin'in Devlet Başkanı Olması ve ilk Faaliyetleri

1979 yılı Saddam Hüseyin için önemli bir yıl olmuştur. Çünkü bu yılda ilk defa Saddam Hüseyin, Partisi ile ve El-Bekir ile fikir ayrılığına düşmüştür. Saddam artık iktidarı tek başına ele almak istese de, hem arkadaşı hem de akrabası olan Bekir'e karşı darbe yapıp kan dökmek istememiştir. İki arkadaş arasındaki fikir ayrılığına ise ilk olarak Bekir'in 1978 yılından itibaren başlatmış olduğu Suriye-Irak yakınlığıdır. Saddam İlk başlarda bu durumdan rahatsız olmasa Bekir'in Suriye ile Irak'ın birleştirmek istediğini söylemesi ise durumu değiştirmiştir. Saddam'a göre eğer bu birleşme gerçekleşirse, Bekir Devlet başkanı, Suriye Devlet Başkanı Esad, başbakan olacak bu durumda kendisi ise, parti içinde ve yönetimde üçüncü adam durumuna düşecektir (Güzel, 2005: 49). İki liderin aralarının bozulmasının nedenlerinden birisi budur. Diğer bir neden ise, 1976'da Saddam Hüseyin'in hiçbir askeri deneyimi olmadığı halde kendisini orduya general olarak atamasıdır. Hüseyin'in orduya girişi ile ise, Bekir'in askeri hiyerarşide öneminin azalmasına 1979'da istifa etmesine neden olmuştur (Cleveland, 1994: 365).

Bu olaylardan sonra Bekir hastalığını bahane ederek, görevini Saddam Hüseyin'e devrettiğini açıklayacaktır. Fakat durum bu kadar basit değildir. Bekir'in görevi bırakması için üzerinde yoğun baskı vardır. Baskının sahibi Saddam Hüseyin'dir. Son yıllarda devleti perde arkasından yöneten Saddam Hüseyin, aileyi bir baskı aracı olarak Bekir'i görevinden etmeyi başarmıştır. Saddam'ın baskısı karşısında Bekir ise pes etmek zorunda kalmıştır. Bekir'in bu şekilde görevini Saddam'a bıraktığını açıklaması Partililerin tepkisine neden olmuştur. Partiden yükselen tepkilere rağmen, 16 Haziran 1979 tarihinde devlet başkanlığı makamına oturmuştur. Saray içerisinde gerçekleştirilen küçük bir operasyon ile Saddam Hüseyin, ülkenin birinci adamlığına yükselmeyi başarmıştır.

Saddam Hüseyin, Devlet Başkanlığı makamına oturduktan sonra ilk iş olarak, parti içindeki muhalifleri ile hesaplaşıp önündeki engelleri kaldırmak istemiştir. Bu amaçla Saddam, Baas Partisi'nin en üst düzey yönetici ve üyelerinden oluşan yaklaşık bin kişiyi bir araya toplamıştır. Saddam bu toplanan kişilere Devlet Başkanı sıfatıyla, otoritesini kanıtlamak için uzunca bir nutuk çekmiştir. Uzunca konuştuktan sonra Saddam, eline uzun bir liste almıştır. Saddam listedeki isimleri okuyarak, ismi okunanların dışarı çıkmalarını söylemiştir. Listenin sonunda birçok kişi dışarı çıktı. Salonda kalanlar ise dışarı çıkanların mı yoksa kalanların mı? şanslı olduğunu düşünmüşlerdir. Çok geçmeden ise içerde kalanların şanslı oldukları anlaşılmıştır. Saddam ve içerde kalanlar ortak bir karar ile dışarı çıkarılanların öldürülmesi kararlaştırılmıştır. Ölüme mahkum edilenler, Saddam'a göre Baas Partisi'nin içinde

karşı görüşü savunanlar yani muhalefet yapanlardır. Bunlar ayrıca Suriye Baas Partisi yanlısı olup Suriye ve Irak'ın birleşmesini savunanlardan oluşmaktadırlar.

Öldürülenlerin arasında bir grup daha vardır ki onlar, çoğunluğu oluşturmalarına rağmen yönetimde söz sahibi olmayan Şii temsilcileridir. Bunlar, 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra, bu ülkenin desteğini arkalarına almışlar ve Irak Devleti'nden ödünler koparıp yönetimde söz sahibi olmaya çalışmışlardır.

Saddam'ın ölüm kararı verdiği grupların içerisinde bir de, şahsiyetine yönelik muhalefet yapan, içerisinde arkadaşlarının da olduğu bir grup yer almıştır. Bu grubun içinde Saddam'ın çok yakın çalışma arkadaşları, bakanlık yapmış birçok kişi ve Baas Partisi'nin fikir babaları da yer almıştır.

Tek adam olma hedefine ulaşmak için bütün engelleri aşmaya çalışan Saddam, kendisine karşı çıkamayacak tamamen silik insanlardan oluşan bir yönetim ekibi kurmuştur. Saddam bu kuralı ileriki dönemlerde de uygulamayı ihmal etmemiş ve karşısına çıkan engelleri yok etmiştir. Saddam'ın iktidarı sırasında, daha ileride de bahsedileceği gibi, insanlar en yakınına dahi güvenemez hale gelmiştir. Öyle ki, bu dönemde istihbarat ve muhbirlik kurumu ön plana çıkarılmıştır.

Irak'ın bu yeni döneminde “Saddam” ismi devlet başkanını ifade etme yerine daha çok korku ve şiddetle eş anlamlı kelimeleri çağrıştırmıştır. “ölüm tüccarı, kanlı katil, insan kasabı...” gibi kelimeler halk tarafından kendi aralarında yer bulurken 2 Ağustos 1990 tarihinden itibaren ise dünya basınında manşetleri süslemiştir (Kalkan, 1991: 62-67).

5.2.1. Irak-İran Savaşı (1980-1988)

ABD'nin Ortadoğu'da önemli bir müttefiki durumunda olan İran'da Pehlevi hanedanının, İslam Devrimi tarafından ortadan kaldırılması İran'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Devrim'in hem körfez ülkeleri, hem de bölge üzerinde yaptığı etkiler, büyük olmuştur. ABD, bu dönemde İran'daki önemli bir askeri üssünü yitirmiş, Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'da ise ciddi korkular ortaya çıkmıştır. Irak'ın İran'a karşı savaşa sokulması ise temelde bu korkuların ve tedirginliklerin sonucu olmuştur. Buradaki amaç, İran'ın kontrol altında tutulması ve rejimin yayılmaması için sınır koymak olmuştur. Fakat savaş sonunda, İran'ın ve Irak'ın yıpranması yanında en karlı çıkanların başında ise, İsrail ve silah satan şirketleri gelmiştir. Irak'lı Saddam Hüseyin'in uzun süre İran'la meşgul olmasından sonra Körfez Savaşı'nı başlatması ABD'nin bölgede yerleşmesine ve bölgede yeni bir dönemi başlatmasına neden olmuştur (Behlivan, 2006: 201-202).

Birinci Körfez savaşı olarak da anılan İran-Irak Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uzun süre devam etmesi, maliyetleri ve insan kaybıyla iki devlet arasında meydana gelen en büyük çatışmalardan birisi (Vietnam'dan sonra) olmuştur. Sekiz yıl süren savaş sonrası maddi kayıp doğrudan 200 milyar dolar iken dolaylı olarak bu rakam yaklaşık 1 trilyon dolara ulaşmıştır. Bir milyon insanın öldüğü savaşta, bunların yüzde altmışını İran'ın kayıpları oluşturmuştur. Savaşın sonuna doğru her iki tarafın da silah altındaki asker sayısı ise 1.3 milyon ile 1.6 milyon arasındaki bir rakama ulaşmıştır.

Savaşın görünüşteki asıl sebebi Irak'ın 1975 Cezayir Anlaşmasında İran'a karşı kaybettiği prestijinin intikamını almak arzusu olmuştur. Fakat başka sebeplerin de iki ülkenin savaşmasında rolü göstermiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz. Sünni-Şii, Fars –Arap, Laik-Müslüman, gibi karşıtlıklar da savaşın sebepleri arasında gösterilebilir. Bu sırada Saddam, İran İslam Cumhuriyeti'nin Irak'taki, özellikle de Şii Müslümanları, çekebileceği düşüncesine karşın savaş için gerçek sebep bu olmamıştır. Saddam bu gibi sorunları savaşla halletmesine gerek olmadığını düşünmüştür. Onun savaşa girmesi için İran rejiminin devrim sonrası askeri ve siyasi olarak zayıflaması yeterli gelmiştir. Savaşla birlikte Saddam, Şattul Arap Suyu sorunu ve diğer küçük sorunları halledebileceğini düşünmüştür (Yapp, 1996: 427-428).

Savaşın sebepleri arasında iki ülkenin demografik ve coğrafi şartlarının da etkili olduğu söylenebilir. Öyle ki, İran, nüfus bakımından Irak'ın üç katı ve yüz ölçüm olarak ise iki katı büyüklüğündedir. Buna karşı aynı zamanda İran, Basra Körfezi'nin tüm kuzey sahilinde yerleşmesine karşılık Irak, Körfez'e daracık çıkışı bulunan bir ülkedir. Bu çıkışın ise sürekli İran ve Kuveyt tarafından baskı altında tutulması nedeniyle, Iraklı liderler her fırsatta bu durumu lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Saddam ise bunu iki defa denemiştir. İşte bu denemelerden ilki İran-Irak savaşı'dır (Özcan, 2003: 99). Irak'ın milliyetçi ve sosyalist yapı arz eden Baas yönetiminin yayılmacı bir politika izlemesi, İran ile savaşta önemli bir etken olmuştur. Irak, İran'ın petrol bakımından zengin, halkının çoğunluğu Arap (İran'ın Fars olan halkına karşın) olan ve stratejik olarak Basra körfezine açılan bir kapı özelliği gösteren Huzistan üzerinde toprak talebinde bulunmuştur. İran ise buna karşılık olarak, Irak'ın güneyindeki Şiileri ve kuzeyindeki Kürtleri kışkırtarak isyan etmelerine neden olmuştur. Bütün bunlar, 1975 yılında Paris Konferansı'nda görüşülerek geçici bir çözüme kavuşturulmuştur. Saddam yönetimi 197'teki bu durumu lehine çözümleyebilmek için ise İran-Irak savaşını fırsat bilmiştir (Gülbüz, 2003: 152).

Bir petrol krallığı olan Kuveyt'in, Suudi Arabistan'ın ve yeni İran rejiminden çekinen diğer körfez ülkelerinin ve hatta Amerikan'ın da destek sözlerinin Irak-İran Savaşı'nın başlamasında etkisi olmuştur. Saddam Hüseyin 17 Eylül 1980 tarihinde bir televizyon programında yaptığı konuşmasında İran ile imzalanan Cezayir anlaşmasının iptalini açıklamıştır. Bu tarihten beş gün sonra ise Irak birlikleri İran'ı işgale başlamışlardır. Saddam'ın kısa süreceğini düşündüğü savaş, yirminci yüzyılın en uzun süren konvansiyonel savaşı olmuştur (Cleveland, 1994: 371). Irak'ın İran'a saldırısında onun hava kuvvetlerinin etkisi büyük olmuştur. Saddam komutanlarının hedeflerine ulaşmasını garantilemek için, bütün kaynaklarını onlara tahsis etmiştir. Buna göre hava gücünün oluşturulmasında Savaş uçağı almak istediği ülkelerin listesini geniş tutmuştur. Savaş öncesinde savaş malzemesi aldığı ülke sayısı üç iken, bu savaş sonuna kadar 29'u bulmuştur. Başlangıçta İngiltere'den aldığı uçakların parçalarını savaş sırasında alamadığı için bu sefer Fransa ve Sovyet Rusya'ya dönmüştür. İngiltere ve Sovyet Rusya ile ortaya çıkan diplomatik problemler yüzünden Saddam, sadece Fransa'dan özellikle savaş uçağı alımını artırmıştır. 1980'lerin sonuna kadar Irak, Fransa'dan 20 milyar dolarlık uçak satın almıştır. Savaş sonuna kadar devam eden alımlardan arta kalan üç milyar dolarlık borcu ise Saddam savaş sonrasında bu ülkeye ödememiştir (Kupersmith, 1993: 16-17).

Irak bu şekilde neredeyse bütün parasını silaha harcarken, İran da özellikle Şah döneminde siyasi güç elde edebilmek için hızlı bir silahlanma gerçekleştirmiştir. Petrol zengini İran, gelirlerini yoğun bir şekilde silah alımları için kullanmış ve özellikle Amerika'nın yüksek silah teknolojisini tercih etmiş Amerika da İran'a bu konuda çok yardımcı olmuştur. ABD, İran'a NATO üyesi ülkelere bile satmadığı silahları İran'a satmaktan çekinmemiştir. Amerika'nın İran'ın bu taleplerine olumlu cevap vermesinde, Amerikan petrol şirketlerine İran'da öncelik tanınmasının, İran'ın Amerika'da büyük yatırımlarda bulunmasının ve İran Şahı'nın Amerikalı üst düzey politikacılarla yakın dostluklar kurmasının etken olduğu söylenebilir. Yüksek Amerikan teknolojisi ile üretilmiş silahların bakımı ve kullanımında yardımcı olmak üzere binlerce Amerikalı uzman ve asker de bu ülkeye gelmiş ve zamanla İran'da yerleşen Amerikalıların sayısı yetmiş bini bulmuştur (Gülbüz, 2003: 151).

Tam anlamıyla iki ülke arasında savaş başlamadan önce 1980 yılının ilk aylarında, iki ülke sınırında küçük çaplı çatışmalar çıkmış iki ülke birbirlerini yaptıkları açıklamalarla suçlamıştır. İran'ın devrimi, Irak ile birlikte, Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Körfez ülkelerine yayma niyetini açıktan belli etmeye başlaması üzerine ise, Irak Hava kuvvetlerine bağlı uçaklar İran sınırını geçerek 6 İranlıyı öldürmüşlerdir. Irak'ın bu olaydan sonra özür dilemesine rağmen sınırda başlayan ve Şubat ayından Eylül ayına kadar iki ülke arasındaki sınır çatışmaları neredeyse her gün devam etmiştir. Bu olayların yaşanmasından önce 12 Temmuz 1979 tarihinde İran'ın başkenti Tahran'da Irak aleyhtarı bir gösteri düzenlenmiş ve gösteride Irak Baas rejimi, Emperyalistler ve Siyonistlerle işbirliği yapmakla suçlanmıştır. Irak ise, İran'ı Cezayir anlaşmasını gözden geçirmesi konusunda uyarmıştır. Bu uyarı ise, aslında Irak'ın İran Devrimi'ne verdiği aşırı tepkinin bölgesel çıkarlardan ileri geldiğini göstermiştir (Farouk-Sluglett, 2001: 256).

Savaşın ilk ayında Irak güçleri, İran sınırında 26.000 km²'lik bir alanı ve kuzeyden güneye 600 km uzunluğundaki İran toprağını işgal etmiştir. Fakat Saddam bu sırada İran'ın insan gücünü hesap etmemiş ve kolay bir başarı elde edeceğini sanmıştır. Öyle ki, İran halkı ülkelerinin savunmasında Humeyni'nin karşısında olmak yerine onu desteklemişler ve Saddam güçlerine karşı koymuşlardır.²⁷ Kasım 1981 ve Mayıs 1982 arasında, İran ordusu Irak ordusunu sınırın ötesine sürmeyi başarmış ve Irak ordusu bundan sonra kendi topraklarında savunmaya geçmiştir. Bu tarihten sonra ise savaş, altı yıl boyunca Irak topraklarında devam etmiştir. Bu sefer İran, Basra'yı ya da Bağdat'ı ele geçirmeyi tasarlamaya başlamıştır. Fakat bundan sonraki dönemde savaş çok sıkıntılı ve İran'ın insan yığınlarını kullanarak devam ettirdiği, çok fazla kaybın verildiği bir savaş haline gelmiştir.

Irak hava kuvvetleri, İran'da halkın moralini bozmak için şehirleri bombalarken, İran Hava kuvvetleri de Irak'ın petrol tesislerini vurmuştur. Bu ise,

²⁷ Saddam Hüseyin ve çevresindekiler, İran'ı kolayca istila edip zafere çok çabuk bir şekilde ulaşacaklarını hayal ederken, Irak ile İran arasındaki nüfus farklarını ve coğrafi özelliklerini değerlendirmeyi göz ardı etmişlerdir. Bu dönemde İran'ın nüfusu 42 milyon iken, Irak'ın nüfusu sadece, 13,6 milyondur. Yine İran'ın başkenti Tahran, Irak sınırından 650 km uzaklıkta iken, Bağdat'tan ise, 850 km uzaklıktadır. Bunun yanında iki ülke arasındaki sınır uzunluğu 1.300 kilometredir. Fakat bu mantıksal hatalara rağmen Irak silahlı kuvvetleri 1982 yılı baharına kadar İran'a karşında üstünlük sağlamışlardır. Savaşın başlarında ise, Irak yönetimi 40.000 İran kökenli Şii'yi İran'a sürmüştür. Savaşın başından sonun kadar olan dönemde Irak'tan İran ve Suriye'ye kaçan Şiiler toplam 400.000 kişiyi bulmuştur (Farouk-Sluglett, 2001: 257-258).

Irak'ın savaş sırasında askeri harcamalarında sıkıntıya düşmesine neden olmuştur. Bu ise, Irak'ın savaş sırasında, savaşı devam ettirebilmek için borç almasına neden olmuştur. Bu dönemde Irak'ın borç aldığı iki ülke Kuveyt ve Suudi Arabistan olmuştur. Saddam yönetimi bu devletlerden 50 ile 60 milyar dolar tutarında borç almıştır. Bunun yanında, Mısır ile de iyi ilişkiler geliştirilmiş ve Mısır'dan askeri yardım almıştır. Savaş boyunca Irak'a silah sağlayan Sovyet Rusya'nın yanında, Batılı güçler de Irak'ın yardımına gelmişlerdir. Irak Fransa'dan savaş uçakları alırken ABD ile 1967'de bozulan ilişkilerini yeniden düzelterek 1984'te ABD'den askeri istihbarat yönünde yardım almıştır. ABD bu yardımının yanında müttefiki olan ülkelerden İran'a silah satmamarlarını istemiştir. Amerikanın burada Irak'a her türlü yardımı yapmasındaki sebep, petrol ihraç eden körfez ülkelerinin güvenliğini sağlamak olmuştur.

1988 yılının bahar ayına gelindiğinde ise İran kuvvetleri son bir saldırı yaparak Kuzey Irak'ta bir Kürt kasabası olan Halepçe'yi ele geçirmişlerdir. Irak ordusu ise, kasabaya gaz bombaları atarak, İran ordusuna karşılık vermiş ve sonuçta kasabada yaşayan 5.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu Irak'ın kimyasal gaz kullanımının ilki olmamıştır. İran şehirlerine saldırılarında da kimyasal gaz kullanmıştır. Humeyni'nin barışa yanaşmasında, bu gaz bombalarının İran şehirlerinde tekrar kullanılma ihtimali etkili olmuştur (Cleveland, 1994: 371-373).

20 Temmuz 1987 tarihinde BM tarafından alınan 598 sayılı karar gereği ateşkes istenmiştir. Irak tarafı bunu kabul ederken İran tarafı bu kararı kabul etmemiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise, Irak'ın Sovyetlerde aldığı füzelerle birlikte Fransa ve İngiltere'den almış olduğu kimyasal silahlarla İran'ı vurmaya devam etmesi, yine Irak'ın petrol taşıyan İran tankerlerine saldırması ve Kuveyt'e ait bir uçağın İran'a kaçırılması gibi olaylar yaşanmıştır. Bunun yanında bir Amerikan muhribin mayına çarparak yaralanmasına misilleme olarak da Amerikan'ın İran'a ait iki petrol platformunu vurmasına neden olmuştur. Yine bir Amerikan kruvazörünün İran'a it bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölmesine neden olan olay da 1988 yılında gerçekleşen olaylar arasında yer almıştır. Bütün bunların karşısında İran ise silah ve teçhizat sıkıntısı içerisine düşmüş ve Amerikan saldırıları karşısında zor durumda kalmıştır. Bunun yanında bir de Irak'ın uzun menzilli ve kimyasal başlıklı füzeleri ile İran'ın büyük şehirlerini hedef alması karşısında Humeyni, BM'nin 598 sayılı kararını kabul etmek ve savaşı sona erdirmek zorunda kalmıştır.

18 Temmuz'da sekiz yıl süren savaş sona ermiş ve iki taraf 25 Ağustos 1988'de Cenevre'de ateşkes anlaşması için bir araya gelmişlerdir (Arı, 2005: 550–551).

Savaş sırasında Libya ve Suriye hariç bölgedeki bütün Arap ülkeleri Irak'ı desteklemişlerdir. Mısır'ın bu dönemdeki Irak'a yardım politikası, onun diğer Arap devletleri ile diplomatik ilişki kurmasında etkili olmuştur²⁸. 1987'de toplanan

²⁸ Mısır bu dönemde Irak'a yardım ederek, Camp David anlaşmasıyla dışlandığı Arap dünyasında tekrar yer etmek istemiştir. 1978'de Mısır, Sina yarımadası karşılığında İsrail ile Camp David anlaşmasını yapmış ve bu durum onun Arap dünyasından sert tepki görmesine ve dışlanmasına neden olmuştur. Arap milliyetçiliğinin beşiği olarak kabul edilen Mısır'ın Filistin sorununda bu şekilde İsrail'e taviz vermesi, Mısır'ın devlet başkanı Enver Sedat'ın suikasta kurban gitmesine neden olur. Mısır bu şekilde kaybettiği prestijini Irak'a yardım ederek, bütün Arapların yanında olduğunu göstererek kazanmak istemiştir (Turan, 2003: 336-337).

Amman Zirve'sinde Mısır ile diplomatik ilişkilerin tekrar başlatılması kararı alınmıştır. Yine Ürdün, Irak'a yaptığı yardımla Arap dünyasında güç kazanmıştır. İsrail ise, bu dönemde gizli bir şekle Irak'a karşı İran'a yardımda bulunmuştur. Irak'ın kuzey komşusu olan Türkiye ise savaş karşısında tamamen tarafsızlığını ilan etmiştir. Türkiye savaş sırasında körfezden petrol ihracının kesintiye uğraması nedeniyle bu fırsattan yararlanarak iki tarafla da ticari ilişkiler içerisine girmiştir (Yapp, 1996: 430-431). Özellikle Irak'ın Basra Körfezi'nden çıkışı bu dönemde tehlike arz ettiğinden, ticari faaliyetlerini Türkiye üzerinden yapmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin 1980 yılında Irak'a ihracatı 135 bin dolar iken, bu rakam 1985 yılında yaklaşık 1 milyar doları bulmuştur. Türkiye bu şekilde İran-Irak savaşında ekonomik kazançlar elde ederken, diğer yandan da sınırlardaki kontrolün azalması bölgede PKK terör örgütünün güç kazanmasına neden olmuştur. Türkiye PKK ile mücadele için Irak hükümeti ile anlaşarak sınır ötesi operasyon ve takip etme imkânı elde etmiştir. Sınırlı da olsa Türkiye'nin bu dönemde bölgeyi ve bölgede bulunan Kürtleri kontrol etme imkânı olmuştur (Özcan, 2003: 116-117).

Irak-İran Savaşı öncesi Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi körfez ülkeleri, İran'a önceleri Irak'a karşı denge unsuru olarak bakmışlardır. Fakat devrim sonrası ise iki ülke arasındaki savaşta Irak'ı desteklemeyi uygun görmüşlerdir. Savaş sırasında Irak'a bu iki devletin yapmış olduğu toplam yardımın tutarı 80 milyar dolar tahmin edilmiştir. Savaş sırasında Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın yardımları sadece para şeklinde olmayıp lojistik destek de vermişlerdir. Özellikle Arabistan gizlilikle yürüttüğü çalışmalarında, Irak'a üç limanını kullanma izni vermiştir. ABD'nin bilgisi dâhilinde AWACS uçaklarıyla alınan istihbarat bilgileri Irak ordusuna ulaştırılmıştır. Kuveyt de tıpkı Suudi yönetimi gibi limanlarını Irak'ın kullanımına açmıştır.

Mısır'ın bu dönemde yardımı iki şekilde olmuştur. Mısır'ın Irak'a sattığı silahtan kazandığı paranın miktarı 1 milyar doları bulmuştur. Bunun yanında Mısır'dan Irak ordusuna 15.000 kadar gönüllü olarak Mısırlı asker katılmıştır.

Irak'ın müttefiki konumunda olan Sovyet Rusya ise savaşın başında bir ikilem içine düşmüştür. İran'daki yeni rejimin Amerikan karşıtlığını kullanarak bu ülkeyi kazanmak istemiştir. Fakat diğer yandan da Irak'ın bölgesinde büyük güç olma aşamasından çekinmiştir. Bu yüzden Savaşın başında bir süre tarafsız kalmayı tercih etmiştir. 25 Eylül 1980 tarihinde bir araya gelen ABD ve Rusya'nın liderleri savaş sırasında tarafsız kalacaklarına dair birbirlerine söz vermişlerdir.

Sovyetler anlaşmalara rağmen 1980 yılında Irak'a silah satışını durdurmuş ve Suriye ile dostluk anlaşması imzalamıştır. Sovyet Rusya aynı zamanda İran'a askeri, ekonomik ve teknik destek teklifinde bulunmuştur. ABD ve BM'nin İran'a karşı almış oldukları ambargolara karşı gelmiş ve bu ülke ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Fakat 1982 yılından itibaren İran'ın Irak karşısında üstünlüğü ele geçirmesi üzerine, Sovyetler tekrar Irak'a yardım etmeye başlamışlardır. Bu ani politika değişikliğinin temelinde ise, bölgede dengelerin değişme ihtimali, İran'ın Afganistan mücahitlerine destek vermesi, ülkedeki Sol grupların baskı altında tutulması, Sovyet hâkimiyetindeki Müslümanların üzerinde Humeyni rejiminin etkisinin artma ihtimali gibi nedenler yer almıştır.

ABD'de tıpkı Rusya gibi savaşın başında kesin bir tavır almayarak beklemeyi tercih etmiştir. Bunun yanında Suudi Arabistan ve Umman başta olmak üzere, bölgedeki çıkarlarını düşünerek Suudi Arabistan üzerinden bölgede etkili olamaya

çalışmıştır. 1980’de ABD dışişleri, yaptığı açıklamada Irak’ın, İran’ı işgal etmesine göz yumamayacakları açıklamıştır. Bu yüzden İran’a dolaylı yönden silah göndermeye devam etmiştir. 1982’de savaşın İran lehine gelişmesi üzerine, bu sefer İran’ın, Irak coğrafyasına hakim olması ihtimali karşısında ABD tavrını değiştirmiş ve Irak’ı açık bir şekilde desteklemeye başlamıştır. Savaşın ilerleyen tarihlerinde ABD, Irak’ın coğrafi konumu, ekonomik durumu ve sahip olduğu petrol rezervi gibi özellikleri için bu devlete desteğini artırmıştır.²⁹ Amerika bu ülkeyi on yedi yıl sonra terörist ülkeler listesinden çıkararak 1984 yılından itibaren diplomatik ilişkilere başlamıştır. Amerika, 1984’te Irak’ın gücünün tükenmek üzere olduğu bir zamanda bu ülkeye destek için bölgedeki dost Arap ülkelerinin hava savunma kapasitelerini artırma yoluna gitmiştir (Arı, 2005: 551-555).

İran-Irak Savaşı’nın uluslar arası petrol ticaretinde önemli etkileri olmuştur. Öyle ki, sekiz yıl devam eden savaş sırasında petrole olan talep daha da artmış ve buna bağlı olarak da fiyatlarda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Savaş sırasında iki ülkenin petrol üretim kapasitesi ciddi anlamda düşmüştür. Çünkü iki ülkede birbirlerinin petrol üretim tesisleri ve petrollerini naklettikleri tankerlerini hedef olarak seçmişlerdir. Bu sefer petrolün ulaşım yönü ve şekli değiştirilmiştir. Piyasalara petrol, boru hatları ile Kızıl Deniz ve Akdeniz’e sevk edilir olmuştur (Yapp, 1996: 431-432).

İran ve Irak’ın savaş sonrası ekonomileri ciddi şekilde yara almıştır. 1986 yılından itibaren petrolün değerinin %75 azalması iki ülkenin de ekonomilerinde büyük problemlere yol açmıştır. Savaşın Irak’a ekonomik maliyeti en az 120 milyar bulmuştur. Bu dönemde Irak’ın petrol üretimi 13-15 milyar dolar iken, iç borcu 18 milyar doları bulmuştur. Irak’ın toplam borcu bu sırada neredeyse 644 milyar dolara yaklaşmış ve 1977 yılında 6052 dolar olan milli hâsıla 1988 yılında 2944 dolara gerilemiştir (İsmail, 2005: 613). 1982 baharında Suriye’nin petrol botu hatlarının kapatması üzerine Irak’ın petrol ihracı savaş öncesinde günde 2 milyon varilden 600.000 varile gerilemiştir.³⁰ Bu sırada ise Irak’ın yardımına Kuveyt ve Suudi Arabistan yetişmişlerdir. Irak’ın savaş ihtiyaçları için 1986 yılına kadar olan dönemde 15 milyar ile 30 milyar dolar arasında Irak’a yardımda bulunmuşlardır. Savaşın sonuna kadar Suudi Arabistan Irak’a nerdeyse her ay 1 milyar dolar borç vermiştir. Bu tutar ise savaş sonunda toplamda 80 milyar doları bulmuştur. Saddam Hüseyin bu borçların tahsili ülkesinden istenince bildiğiniz gibi Kuveyt’i 1990 yılında işgale kalkışmıştır (Kupersmith, 1993: 17).

²⁹ Savaşın Irak’ın aleyhinde gelişmesi sonucu, ABD donanması İran’ın Petrol üretim tesislerine ve gemilerine Irak ordusu ile ortak saldırılarda bulunmuştur. 1987 yılında Sovyetlerin Irak’la olan ticareti azalırken, ABD ile olan ticareti artmış, ABD ile Irak ekonomiye ve teknik işbirliğine dayanan aynı zamanda da Irak’a 1 Milyar dolarlık gıda yardımı içeren bir anlaşmaya 1987 Ağustos ayında imza atmışlardır (Farouk-Sluglett, 2001: 267).

³⁰ Suriye’den başka, Irak’ın petrolünü naklettiği bir de Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı vardır. Irak’ın ekonomik olarak çok önemli bir yere sahip olan boru hattının yapımına 1975’te başlanmış ve 1977 yılında bitirilmiştir. 981 km uzunluğunda olan hattın 641 km’si Türkiye’den, 340 km’si de Irak’tan geçmektedir. 1977 yılında açılan bu hattın yılda 1 milyon ton petrol Türkiye üzerinden Akdeniz’e pompalanmıştır (Bilgin, 2003: 223).

5.2.1.1. İran-Irak Savaşı ve Halepçe Olayı

Irak'ın İran ile Savaşı sırasında kullandığı kimyasal silahlar belli bir seviyede devam etmiştir. Fakat 1987'den 1988'e kadar olan dönemde ise Irak kimyasal kullanımı yoğunlaştırmıştır. 1986 ve 1988 yılları arasında Irak üzerine birçok saldırı yapmış bu ise Irak'ın bu ülkenin belirli bölgelerine kimyasal kullanmasına neden olmuştur. Örneğin Irak ordusu Kerbela'ya Nisan 1987 boyunca yedi sefer yapmıştır. Irak 1988 yıllarına doğru bir bölgeye kimyasal kullanarak o bölgeyi zayıflatıp ondan sonra orduyu bölgeye sokma taktiğine başvurmuştur.

İran lideri Humeyni yaptığı açıklamalarda Irak'ın kimyasal silah kullanımını eleştirmiştir. 1986 yılında ise İran'ın eski Başbakanı kendilerinin de kimyasal silah üretiminde olduklarını açıklamış fakat zorlanmadıkça kullanmayacaklarını açıklamışlardır. Irak'ın kimyasal saldırıları İran'da gönüllü birliklerin morallerinin bozulmasına ve bunların sayısının üçte bire düşmesine neden olmuştur.

Kimyasal silahların şehirlerde yaşayan halk üzerinde etkisi 1988 yılının Şubat ve Nisan ayları arasındaki saldırılar neticesinde kendisini göstermiştir. Örneğin kimyasal saldırı korkusundan Tahran'da yaşayan nüfusun neredeyse yarısına yakını şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.

Irak ordusu tarafından Kimyasal silahlar, İran silahlı kuvvetleri ve şehirleri üzerinde kullanıldığı gibi, bu sırada isyan halinde olan Kürtlere karşı da kullanılmıştır. Daha önce Kürt isyanları bastırılmak istendiğinde kimyasal silahların kullanımı söz konusu olmamıştır. 1988 baharında İran'ın bölge üzerine yaptığı saldırıda, Kürt bölgelerine girmiş ve Darbandi Han ile Dukan'daki hidroelektrik santralini tehdit etmeye başlamıştır. Bağdat'ın elektriğini üreten bu tesis Irak için çok önemlidir, bu tesisin zarar görmesinin, Irak için felaket olacağı düşünülmüştür. Durumun ciddiyetini anlayan Irak ordusu, İran kuvvetleri Kerkük'e doğru ilerlerken Kimyasal silah kullanmışlardır. Fakat sivillerin öldüğü tek saldırı Mart 1988 tarihinde Halepçe kasabasının üç gün boyunca çeşitli kimyasal silahlar ile bombalanmasından sonra olmuştur (Ali, 2001: 51-52).

Yıllarca süren Irak-İran düşmanlığı sayesinde Kürt partileri faaliyetlerini artırmak için önemli ve stratejik bölgeleri ele geçirmişlerdir. Sergalou ve Bergalou gibi iki bölgeyi iki hafta boyunca kontrol etmişlerdir. Bunun yanında İran'ın da askeri desteğiyle KYB (PUK), ikinci bir cephe açmayı tasarlamıştır. Bu amaçlar İran sınırından birkaç km olan peşmerge şehri Halepçe'yi seçmişlerdir. Bu şehri ele geçirerek Irak kuvvetlerine karşı, Sergalou ve Bergalou gibi şehirlerin güvenliğini sağlamak istemişlerdir. Fakat bu plan tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Çünkü Irak, İran ile savaşı ile Kürtlerle olan savaşını bir tutmuş ve ayırım yapmamıştır.

Irak rejimin bu sırada "Şehirleler savaşı" planı çerçevesinde İran'ın başkenti Tahran'ı bombalayarak, İran'ı barışa razı etmeyi ve görüşmelerde İran'dan daha fazla taviz almayı tasarlamıştır. Bir Irak yetkilisinin Washington Post muhabirine yaptığı açıklamada, kendilerinin daha çok şehirleri vurmasına rağmen, tarihlerinde ilk defa İranlıların Irak'ın bir şehrine saldırmasını istediklerini belirtmiştir. Yani Halepçe'de İranlıları saldırmaya zorladıklarını anlatmıştır.

Halepçe kenti o sırada savaş yüzünden göçe uğradığından 40, 50.000 arasında nüfusu azalmış olan, ticari faaliyetleri bulunan ve içerisinde çok sayıda devlet dairesi

bulunan bir kenttir. Aynı zamanda peşmergeler burada otuz yıldır farklı partiler aracılığıyla (Sosyalistler, Komünistler, ve diğerleri-KYB, İslami Hareket Partisi vb. gibi) hakimiyet kurmuşlardır. İranlıların bölgeyle ilgili çalışmaları ise gizli olarak 1983 yılından itibaren başlamıştır. Halepçe'nin stratejik önemi ise, Bağdat'ın su ihtiyacını karşılayan Darbandihan (Derbend Han olabilir) Gölü'ndeki baraja yakın olmasıdır.

Mart Ayının iki haftası boyunca Irak istihbaratı İran'ın yardımıyla peşmergelerin Halepçe'ye yaklaştığı bilgisini almışlardır. 13 Mart'ta ise İran ordusu Halepçe'ye bölgesine Zafer 7 isimli saldırılarını ilan etmişlerdir. İran ikinci saldırısında ise, Süleymaniye'nin 12 km yakınına geldiklerini iddia etmişlerdir. İran ordusu, yaptığı saldırılar sonucu Darbandikhan gölüne yaklaştıklarını ilan ederken, son saldırılarının ise Halepçe kasabasının özgürlüğü için olduğunu ilan etmişlerdir. Irak ordusunun buna tepkisi ise, aldatıcı bir şekilde olmuştur. Bölgeye çok sayıda kara birlikleri sevk edildiği haberi yayılmıştır. Fakat gerçekte ise strateji farklı olmuştur. Halepçe'de ise İranlı askerler ve peşmergeler İran ve Humeyni lehine sloganlar atarak 15 Mart gecesine kadar sokaklarda eğlenmişlerdir. Bir ara Necef ve Kerbela'nın da alınması gibi sloganlar atmışlardır.

Irak ordusunun saldırısı ile 16 Mart sabahı ağır bombardıman ile başlamıştır. Halepçe 'de insanlar ise 1980'den alışık oldukları kimyasal hava saldırılarına karşı ilkel şekillerde önlemler almışlardır. Yoğun bir şekilde devam eden saldırılarda çok çeşitli kimyasal gazlar kullanılmıştır. Şehrin kuzeyinden başlayan saldırı sonrası şehrin sokakları insan ve hayvan cesetleri ile dolmuştur.

Şehirden kaçarak İran sınırını çalışanlar ise, zehirli gaza maruz kaldıklarından yolda durumları kötüleşmiş ve çoğu çocuklara ait olan cesetler bulundukları yerlerde bırakılmışlardır. Sabahleyin tekrar başlayan saldırılarda ise insanlar yollardan çıkarak dağlara sığınmaya başlamışlardır. Kaçanlardan, sınırda harabe haline getirilen köylere sığınanlar da olmuştur.

Bu sırada İranlılar ise hastalar ve sığınmacılar için hazırdılar ve İran helikopterleri sınıra ulaşarak bu insanların yardımına koşmuşlardır. İyileşebilecek durumda olan hastalar İran'daki yakın hastanelere sevk edilmişlerdir. İyileşemeyenler ise İran topraklarında hayatlarını kaybetmişlerdir. İranlılar saldırılar sona erene kadar bölgede beklemişler ve saldırılar bitince de ülkelerine dönmüşlerdir.

Saldırıları sonrası bölgeye gelen Irak kuvvetleri Halepçe'de ne kadar yapı varsa hepsini yerle bir etmişlerdir. Halepçe'nin dışında 1970'li yıllarda inşa edilen Zamagi ve Anab gibi yerleşim yerlerinde yeni evler inşa edilerek, buralara sınırda köyleri yok edilen aileler yerleştirilmiştir. Halepçe ve bir sınır kenti olan Sayed Sadeq'in bütün elektrik altyapısı bombalanarak yok edilmiştir.

Irak dışişleri bakanı Tarık Aziz, yaptığı açıklamada Halepçe olayında, düşmanla işbirliği yapan Celal Talabani grubu ve üyelerinin suçlu olduğunu bildirmiştir. Halepçe olayı haberlerinin Irak'ta duyulması ile ise Baas Partililer İran'ın suçlu olduğunu yine açıklamışlardır. Musul Üniversitesi'nde okuyan bir Kürt öğrenci ise olayı duyduğunda şok olmuş ve Irak ordusunun bundan sorumlu olduğuna inanmıştır. Diğer Kürt arkadaşları ile birlikte Irak yönetimini protesto etmek istese de tutuklanmak korkusuyla buna yanaşamamışlardır.

İran yönetimi ise, Halepçe’de meydana gelen katliamı yabancı basına fotoğraflarla birlikte göstermiş, ölenlerin asker değil çoğunlukla Kürt sivillerden olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. Olayda ölenlerin sayısı ise, İran ve Kürt tahminlerine göre en az 4.000 ve 7.000 olarak belirlenmiştir. Gerçek rakam ise hayatta kalan kişilerle yapılan sistematik bir röportaj neticesinde 3.200 olarak ortaya çıkmıştır (A Middle East Watch Report Human Rights Watch, 1993: 94-97). Yine KYB’nin hazırladığı bir listede bölgede yok edilen köylerin sayısı 3,839 olarak verilmiş, İran’a kaçanların sayısı yaklaşık 100.000, Türkiye’ye kaçanların sayısı ise, yaklaşık 60.000 kişi olarak tahmin edilmiştir (Farouk-Sluglett, 2001: 270).

Irak ordusu tarafından yapılan saldırıda çeşitli etkileri olan gazlar kullanılmıştır. Bu gazlar ani ölümlere, uzun süreli sağlık problemlerine neden olan gazlardan oluşmuş ve bu saldırı yüzyılın siviller üzerine gerçekleştirilen en kapsamlı kimyasal saldırı olmuştur. Olay sonrası ölenlerin yanında yaklaşık 10.000’den fazla kişi de yaralanmış ve yaklaşık 50.000 kişi de İran ve diğer bölge ülkelerine kaçmak zorunda kalmışlardır (Chak, 2007: 26).

5.2.2. 1990 Körfez Krizi ve Körfez Savaşı

1990’ları ilk yarısı Irak’ın tarihinde felaketlerle dolu bir dönem olmuştur. Irak 1988 yılında İran ile yaptığı savaştan büyük bir dış borçla çıkmıştır. Bu borcun oluşmasında ve artmasında başta büyük savunma harcamaları olmak üzere ülkedeki yıkım gelmiştir. Irak kendi ekonomisini yeniden düzene sokmak için petrol zenginliğine yönelmeyi uygun görmüştür. Bunun yanında Irak ekonomisini güçlendirmek amacıyla bir dizi ekonomik programa ve projeye hız verilmiştir.

İran-Irak Savaşı’ndan sonra Irak yönetimi, yeni bir siyasi özgürlük programını da hayata geçirmek istemiştir. 1989’da Baas Partisinin çoğunluğu oluşturduğu yeni bir meclis oluşturulması yoluna gidilmiştir. Yapısal reform, çok partili sisteme geçiş ve devrim Komuta Konseyi’nin gelecekteki rolünün nasıl olacağı konuların üzerinde meclis çalışmalarına bu dönemde başlanmıştır (Yapp, 1996: 456-457).

Körfez Krizi’ne neden olmadan önce Irak, gerek siyasi ve gerekse askeri ve ekonomik olarak çok hareketli bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde Bağdat yönetimi tarafından, İran-Irak Savaşı öncesi başlatılan ve savaş sırasında da devam ettirilen askeri kapasite artırma çalışmalarına hız verilmiştir. Bunlara ek olarak, Saddam Hüseyin tarafından ülkede bir taraftan nükleer ve kimyasal silah üretimi hızlandırılmış ve batılı ülkelere alınan silahlarla da ülke bir cephanelik haline getirilmiştir. Irak Sanayi Bakanı aynı zamanda Saddam’ın da damadı olan Hüseyin Kamil tarafından 7 Aralık 1989 tarihinde ülkesinin 2000 km menzilli, karadan karaya ve orta menzilde balistik füzeleri yaptıkları ilan edilmiştir. Batılı devletlerin de kaygıyla izlediği söz konusu füzeler 45 ton ağırlığında ve 25 metre uzunluğunda olduğu açıklanmıştır.

Irak bu dönemde bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde de liderlik rolü üstlenmeye çalışmıştır. Irak bu amaçla içerisinde Mısır, Ürdün ve Yemen’in de katıldığı kısa adı AİK olan Arap İşbirliği Konseyi’nin 1989’un Mart ayında kurulmasına öncülük etmiştir. Irak’ın liderliğinde kurulan bu ittifak ise Kuveyt’i tedirgin etmiştir. Irak’ın bu sırada Verbe ve Bubiyan adaları ile ilgili emellerinden

vazgeçmemesi ve bunlarla ilgili yine Kuveyt ile bir anlaşma yapmaya yanaşmaması Kuveyt'i endişelendirmiştir.

Irak, bu dönemde bölgesinde silaha yaptığı harcama oranıyla birinci sıraya yerleşmiş ve kimyasal madde alımlarını da artık 1989 yılında gelindiğinde açıktan yapar olmuştur. Bu sırada Irak'a askeri malzeme ve teknik destek sağlayan Avrupa ülkelerinin başında İngiltere gelmiştir. Saddam Hüseyin ülkesinin nükleer silah geliştirdiği konusundaki iddialara nükleer saldırıyı caydıracak gücünün olduğunu ve bu yüzden ülkesinin nükleer silaha ihtiyaç duymadığını açıklamıştır. Saddam'ın açıklamalarına rağmen, Arap dünyasında nükleer güce sahip olan ülke olarak sadece Irak'a dikkat çekilmiştir. Oysa Ortadoğu ülkelerini tedirgin eden İsrail'in nükleer silaha kapasitesi karşısında, batı dünyasından herhangi bir ses yükselmemiştir (Arı, 2005: 559-561).

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak silahlı kuvvetleri komşu devlet Kuveyt'i işgal etmiş ve 8 Ağustos tarihinde ise bu ülkeyi 19. ili olarak ilan etmiştir. Bu durum ise daha sonra Irak'a karşı ABD'nin çok uluslu güce liderlik ettiği bir krize ve 1991 Ocak ve Şubat aylarına kadar sürecek olan bir savaşa neden olmuştur. Savaşın sonunda ise Irak'ın harabeye dönmesi, mülteci sorunu ve Ortadoğu'da ABD'nin bir süper güç olarak yerleşmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgalini sağlayan nedenleri ise, bu dönemdeki Irak-İsrail gerginliğinin de etkisi ile ortaya çıkan son dönem kaynaklı sorunlar ve geçmişten gelen sorunlardan meydana gelmiştir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki en önemli gerginlik Irak'ın Kuveyt sınırını reddetmesinden kaynaklanmıştır. 1923 yılında İngilizler iki ülke arasındaki sınırı belirlerken Kuveyt'e kuzeyde daha fazla bölge bırakmışlardır. İngilizler ise bunu yaparken, Irak'ın körfezde büyük bir deniz gücü olmasını engellemeyi düşünmüşlerdir. İngiltere Irak'a, körfez'de çoğu yerlerinde modern liman inşası yapılamayacak şekildeki 58 km'lik bir kıyı şeridini bırakmışlardır (Cleveland, 1994: 428).

Irak'ın bağımsızlığını kazandığı 1932 yılından itibaren, Irak yönetimleri her fırsatta Kuveyt'teki toprak taleplerini yinelemişlerdir.³¹ Özellikle petrol üretiminin artmasıyla birlikte Irak'ın petrolünü sevk edecek limanlara ihtiyacı artmıştır. Saddam Hüseyin de Kuveyt'in Basra vilayetinin bir kazası olduğunu iddia etmiş ve Kuveyt diye bir ülkenin varlığını kabul etmediğini açıklamıştır. Zaten kısa olan Irak kıyı şeridinde bir de Kuveyt'e ait olan Verbe ve Bubiyan adında iki adanın bulunması Irak'ın körfezle olan bağlantısını daha fazla engellemiştir. Bu adalar yanında Irak'ın kıyı şeridinin büyük kısmının bataklıklarla kaplı olması da, Irak için körfeze çıkışı zorlaştırmıştır. Körfez'den yeteri kadar yararlanamayan Irak yönetimi, petrolünü Türkiye ve Suriye üzerinden Akdeniz'e ve Suudi Arabistan üzerinden de Kızıl Deniz'e boru hatları ile aktarmak zorunda kalmıştır. Suriye ile Irak'ın arası açılınca,

³¹ İki ülkenin birleşme denemelerinden ilki 1930'lardan sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde Irak Kralı Gazi, Kuveyt ile birleşmeyi düşünmüş buna Kuveyt kralından da olumlu yanıt gelmiştir. Fakat bu girişim İngilizlerin Kuveyt kralına baskı yapması ile engellenmiştir. Irak tarafından yapılan ikinci girişim ise, 1961 yılında İngilizlerin Kuveyt'ten çekilmesi ve Kuveyt'e bağımsızlığını vermesinden sonra olmuştur. Kuveyt'i Irak'ın bir parçası kabul eden General Kasım yönetimi, Kuveyt'in bağımsızlığını kabul etmediğini ve ülkeyi topraklarına kattığını açıklamıştır. Fakat bu dönemde ülkesinde, Kürtlerle başı derde girdiğinden Kuveyt sınırına yeterli kuvvet yığamamış ve ilhak teşebbüsü sadece kağıt üzerinde kalmıştır. 1968 yılından itibaren Baas Partisi, Irak'ta iktidara geldikten sonra ise Kuveyt üzerindeki iddialarını artırmaya başlamıştır (Arı, 2005: 562).

bu ülke üzerinden geçen hat kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durumda iken, Irak yönetimi Kuveyt'ten körfezdeki iki adayı kullanma izni istediğinde ise Kuveyt yönetimi bunu kabul etmeye yanaşmamıştır.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinde toprak talepleri yanında, içerisinde bulunduğu ekonomik durumu da etkili olmuştur. Bu dönemde Irak'ın ekonomik durumu, İran-Irak Savaşı'ndan çıkmış olması dolayısıyla çok kötüleşmiştir. Savaş süresince çok fazla dış borç alan Irak'ın toplam borcu yaklaşık 70 milyar doları bulmuştur. Irak, körfez ülkelerinin 1981-1990 arasındaki dönemde OPEC tarafından belirlenen petrol taban fiyatlarını aşağıya çekerek kendisini yaklaşık 90 milyar dolar zarara uğrattıklarını iddia etmiştir. İran-Irak Savaşı sırasında Irak'ın petrol üretiminin büyük ölçüde düştüğü belirtilirken, uğradığı zarar yaklaşık 105 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Irak, Savaş sırasında harcamalarının 105 milyar doları bulunduğunu açıklarken, Kuveyt'in savaş sırasında Irak topraklarına 70 km kadar girdiğini ve fiili olarak Irak'ı işgal ettiğini iddia etmiştir. Yine Irak'ın iddialarına göre Kuveyt, Irak ile arasındaki tampon bölge olan Rumeyla'daki petrol kuyularını işletmiş ve Irak üzerinden 2.4 milyar dolarlık ek gelir elde etmiştir. Ayrıca Irak ve İran'ın petrol fiyatlarını 25 dolara çıkarma tekliflerini, Kuveyt ve diğer körfez ülkeleri kabul etmemişler aksine petrolün varil fiyatını 18 dolardan 11 dolara çekmişlerdir. Bütün bu olumsuzlukların ise Irak'a yıllık 7 milyar dolara mal olduğu açıklanmış ve Irak ekonomisini çökme noktasına getirmiştir (Hak, 1990: 17-19).

Yukarıda da bahsedildiği gibi 1990 yazında, petrol fiyatlarının 11 dolar seviyesine inmiş olmasından Saddam Hüseyin, Suudi Arabistan ve Kuveyt'i suçlu göstermiştir. Saddam Hüseyin'e göre bunların bu şekilde davranmalarının nedenini, kendisinin güçlenmesini ve bölgede lider olmasını engellemeye çalışmak olmuştur. 17 Temmuz 1990'da yapılan OPEC toplantısında Saddam daha da ileri giderek, bu iki ülkeyi uyarmış ve güç kullanabileceğini ifade etmiştir. Saddam'ın böyle yapmasında Irak'ın düşük petrolden 14 milyar dolar zarar etmesi, ülke ekonomisinin iflas etmiş olması ve ülkede Saddam karşıtlarının güçlenmeye başlaması etkili olmuştur (Onay, 2003: 80-81).

Irak iddialarında Kuveyt'i aynı zamanda Arap-İsrail çatışmasında İsrail'in tarafını tutmakla suçlamıştır. Irak yönetimine göre, Kuveyt politikalarıyla İsrail'i ve batılı emperyalistleri zengin etmiş, Arap ülkelerinin ise zenginleşmesini istememiştir.

1990 Temmuz ayında ise, Kuveyt, OPEC'in koyduğu kotaya uymayarak fazla petrol ürettiğini kabul etmiştir. Fakat Bağdat, Kuveyt'in hala fazla petrol ürettiğini, Rumeyla'yı kullandığını, Irak'ın borçlarını silmeyi reddetmeye devam ettiği iddialarına devam etmiştir. Çünkü Irak yönetimi, Kuveyt'in Irak'a katılması ile birlikte bütün ekonomik sorunlarının çözüleceği inancında olmuştur. Irak, Kuveyt'i ülkesine kattıktan sonra, Körfeze rahatça ulaşabilecek, Kuveyt'e olan borçları silinecek, yeniden yapılanma ve askeri harcamalar rahatça yapılabilir, Kuveyt'in Irak ile birleşmesi halinde Irak'ın dünya petrol rezervindeki payı %20'ye çıkacak ve Irak petrol endüstrisinin lideri olacaktır. Bunların yanında Irak yönetimine göre, sahip olacağı askeri güç ile Irak, petrol üreten körfez ülkeleri üzerinde de söz sahibi olabilecektir.

Fakat bu düşüncelerin yanında Irak, ABD'nin kedisine bu hareketinde herhangi bir müdahalesi olmayacağı kanaati içerisine girmiştir. Bunu ise, Bush yönetiminin, Irak'a milyarlarca dolar kredi sağlamasına, Irak'ın insanlık dışı

uygulamalarına göz yummasına ve nükleer faaliyetlerine ses çıkarmamasına bağlamışlardır. Fakat Irak'ın petrol üreten ülkeler üzerinde kontrolü ele alma ihtimali Washington yönetimini telaşlandırmaya yetmiş ve işgalin hemen ardından harekete geçmeye sevk etmiştir (Cleveland, 1994: 429-430).

Saddam'ın ABD'nin Irak'a müdahale etmeyeceğinden emin olduğu bir faktör daha vardır. Saddam bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Amerika'nın askeri müdahalesine izin vermeyeceğini düşünmüştür. Sovyetler Birliği Mihail Gorbaçov tarafından da bu sırada Körfez krizinde askeri çözümün kabul edilemez olduğu hakkında açıklama yapılmıştır. Fakat BM'nin 29 Kasım'da almış olduğu askeri güç kullanımına izin veren kararda Sovyetler Birliği olumlu oy kullanmıştır. Saddam yönetiminin Kuveyt sınırında 24 Temmuz'da yaptığı askeri yığıntıktan ABD'nin haber olmasına rağmen Irak'a uyarıcı bir çağrı yapılmamıştır. 27 Temmuzda ise CIA tarafından Kuveyt sınırındaki 30 bin Irak askerinin yığıntı yaptığı bilgisi Beyaz Saray'a iletilmiştir. Yine CIA 30 Temmuz'da da Irak'ın Kuveyt sınırında 100.000 asker, 300 tank ve 300 ağır silahı beklettiği bilgisi verilmiştir. Amerika ise elde ettiği bu bilgilerden BM Genel Sekreterliğine bahsetmemiştir. Sonuçta ise Saddam yönetimi, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş, ülkede kontrolünü sağlamlaştırmak için ise 8 Ağustos'ta ilhakını 28 Ağustos'ta ise Kuveyt'in 19. ili olduğunu ilan etmiştir.

2 Ağustos sabahı saat 02.00'de 350 tank, top ve helikopterle destekli olmak üzere 100.000 kişilik kuvvet ile Kuveyt'in işgaline başlanmıştır. Irak kuvvetleri istilayı kısa sürede tamamlamışlardır. Saddam Hüseyin'in günlerdir savurduğu tehditlere rağmen böyle bir harekette bulunacağı tahmin edilmemiştir.³² Irak

³² 17 Temmuz 1990 tarihinden işgal günü olan 2 Ağustos 1990 tarihine kadar Saddam Hüseyin çeşitli iddialarla Kuveyt hakkında suçlamalarda bulunmuştur. 17 Temmuz'da Kuveyt ve BAE'yi aşırı petrol üretimi ve İsrail işbirliği yapmak ile suçlamıştır. 18 Temmuz'da İran-Irak Savaşı sırasında aradaki bölgeden Kuveyt'in 2.4 milyar dolarlık petrol çaldığını iddia etmiştir. 19 Temmuz'da Irak, Kuveyt'i ve BAE'yi petrol kotalarını delmek ve İsrail'e destek vermekle suçlayıp tehdit etmiştir. ABD ise, petrol üreten ülkelere destek sözü vererek krize karışmış ve diplomatik girişimlerde bulunacağını açıklamıştır. 20 Temmuz'da bölgedeki hareketliliği görüşmek üzere, Arap Birliği Genel Sekreteri Çadli Klibi ve Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı prens Suud El-Faysal, Irak ve Kuveyt anlaşmazlığı için temaslarda bulunmuşlar, Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz Kriz görüşmeleri için Kahire'ye gitmiştir. ABD ise, Irak'ın füze yapımında kullanabileceği malzemelerin Irak'a ihracını geçici bir süre durdurma kararı vermiştir. 22 Temmuz'da ABD Başkanı Cheney Kuveyt'in korunacağı sözünü verirken Irak, aralarındaki anlaşmazlığı BM'ye şikayet eden Kuveyt'i yabancı ülkelerin körfeze müdahalesine neden olduğu için suçlamıştır. 23 Temmuz'da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat, taraflara sükûnet tavsiye ederken, Irak Basını Kuveyt Dışişleri Bakanı Şeyh Sabah aleyhinde yoğun bir kampanya başlatmışlardır. 24 Temmuz'da Körfez'de Irak'ın 30.000 asker bulunduğu haber alınmış ve Amerikan Donaması Körfez'de BAE ile birlikte tatbikat yaptığını açıklamıştır. Krizin çözülmesi için Kuveyt tarafından, bir komisyon kurulması şeklindeki teklif, Irak tarafından reddedilmiştir. 25 Temmuz Bağdat yönetimi ABD'nin yaptığı baskının gözlerini korkutamayacağını açıklamıştır. Mısır Devlet Başkanı Mübarek Irak ve Kuveyt'in sorunu çözebilmek için Cidde'de masaya oturmayı kabul ettiklerini açıklamıştır. 26 Temmuz'da İsviçre'nin Cenevre kentinde OPEC'e üye devletlerin dışişleri bakanları toplandı fazla üretimi engelleyen ve petrol varil fiyatını 18 dolardan 21 dolara yükselten kararı almışlar, Irak ile Libya ise 25 dolara çıkarılmasını istemişlerdir. 31 Temmuz tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde iki ülke bir araya gelmişler ve Irak önceki isteklerini tekrar dile getirmiştir. 1 Ağustos tarihinde ise Cidde görüşmelerinin ikinci turuna Irak heyeti katılmayarak Cidde'yi terk etmiştir. Irak'ın Kuveyt sınırına 30.000 askere ek olarak 100.000 asker takviye yaptığı haberi alınmış, bu ise Irak'ın görüşmelerde Kuveyt'i etkilemek istemesi olarak değerlendirilmiştir (Hak, 1990: 21-25).

ordusunun Kuveyt sınırına 100.000 asker yığıldığı haberleri bazı kaynaklarca blöf olarak değerlendirilmiştir.

Irak'ın Kuveyt'i işgali karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi art arda aldığı kararlarla çevresine tam bir işbirliği görüntüsü vermiştir. BM, işgal günü olan 2 Ağustos 1990 tarihli ve 660 sayılı karar ile Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz çekilmesi istenirken, 6 Ağustos tarihinde aldığı 661 sayılı karar ile de ekonomik yaptırımlar uygulanması öngörülmüştür. Irak'ın bu kararlara uymadığı tespit edildiğinde ise, BM anlaşmasının 51. maddesi gereğince münferit ve kolektif meşru müdafaa hakkının bulunduğu belirtilerek, Irak'a ve İşgali altındaki Kuveyt'e siyasi ve ekonomik ambargo uygulanması kararına tüm üye devletlerin uyması istenmiştir.

BM'nin 661 sayılı kararının 41. maddesine istinaden Türkiye, karardan bir gün sonra 7 Ağustos 1990'da Yumurtalık boru hattını kapattığını açıklamıştır. 25 Ağustos 1990'da BM tarafından deniz ablukası uygulamasını ve buna uymayan gemilere güç kullanılmasını öngören 665 sayılı karar alınmıştır. 666 sayılı BM kararı ile tüm ekonomik yaptırımların Güvenlik Konseyi'nin denetiminde uygulanmasına insani yardım gerektiğinde ise bunun 661 sayılı kararla oluşturulan Güvenlik Konseyi Yaptırım Komitesi tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. BM'nin almış olduğu 670 sayılı kararla ise hava ablukası öngörülmüş ve üye ülkelerden Irak'a ve Kuveyt'e giden uçaklara hava sahalarını kullandırmamaları istenmiştir. En son olarak da hukuksal dayanağı uzun süre tartışma konusu olan Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990'da almış olduğu 678 sayılı Irak'a güç kullanmayı öngören karar alınmıştır.

Son olarak alınan bu kararla Irak'ın BM kararlarına uyması için 15 Ocak 1991'e kadar süre tanınmasına, uymaması halinde ise, bunu sağlamak ve uluslar arası barışı ve güvenliği yeniden tesis etmek için her türlü aracın devreye sokulması için, BM'ye üye bütün devletler desteğe çağırılmıştır. Krizi önlemek adına diplomatik girişimlere devam edilmiştir. Bu bağlamda, 9 Ocak 1991'de Cenevre'de James Baker-Tarık Aziz görüşmesi yanında BM Genel Sekreteri De Cuellar'ın 14 Ocak'ta Saddam ile Irak'ta görüşmesi olumlu bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Bu dönemde kriz devam ederken, İran'ın ve Sovyetler Birliği'nin diplomatik çabaları olumlu sonuçlanmamıştır.

Amerika Kongresi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararına dayanarak, 12 Ocak 1991'de Başkan'a Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak için her türlü tedbiri alma yetkisini (savaş yetkisi) vermiştir. 16 Ocak'ta ise bir Amerikalı generalin komutasında koalisyon güçleri, 24 Şubat'a kadar sürecektir olan ve genellikle hava harekâtı biçiminde devam eden "Çöl Fırtınası Operasyonu'nun (Operation Desert Storm) birinci safhasına başlamışlardır (Arı, 2005: 564-567).

1990 sonbaharında, Çöl Kalkanı Operasyonu'nun (Operation Desert Shield) amaçları belirlenmiş ve Suudi Arabistan'ın da işgalden korunması işi ile Irak'a uygulanan ihracat ve ithalat yaptırımlarının takibi sağlanmıştır. Bazı Amerikalı politikacıların yaptırımların Irak'ı Kuveyt'ten çıkacağına inanmaları karşısında, bir kısım politikacı ise ambargo gibi uygulamaların etkisinin olmayacağını iddia etmişlerdir. Başkan Bush ise daha önce Irak'a operasyona karar vermiş ve bu amaçla Arabistan'daki Amerikan kuvvetlerinin sayısı iki katı artırılarak 400.000 çıkarılmış ve BM'ye koalisyon destekli operasyonun gerekliliği ilan edilmiştir. Irak'ın 15 Ocak 1991'de Kuveyt'ten tamamen çekilmesi için BM tarafından son bir çağır yapılmıştır.

Irak'ın bu çağrıya aldırması üzerine Arabistan'ın savunmasından Kuveyt'in özgürlüğüne kavuşturulması için saldırı pozisyonuna geçilmesi kararı alınmıştır. Ocak 1991'e kadar ise bölgedeki Amerikan kuvvetlerinin sayısı 500.000'e ulaşmış ve Çöl Kalkanı Operasyonu (Operation Desert Shield) Çöl Fırtınası Operasyonu'na (Operation Desert Storm) dönüştürülmüştür.

16 Ocak'ta başlatılan hava harekâtı sırasında Irak, art arda günler ve geceler boyunca askeri tarihteki en ağır bombardıman ile cezalandırılmıştır. Koalisyon güçleri öncelikle askeri hedefler üzerine ağırlık verirken, bunların yanında sivil gereksinimleri karşılayan, Elektrik santralleri, iletişim santralleri, su kaynakları, otoyollar, köprüler ve demiryollarını da bombalamışlardır. Kuveyt'teki Irak hedefleri de aynı zamanda bombalanırken Kuveyt'in zararı büyük olmuştur. Irak ordusunun bu saldırılar karşısında savaşı genişletmek ve koalisyon güçleri arasında sorunlara yol açmak için, İsrail'e yaklaşık 30 Scud füzesi fırlatmıştır. Çoğu Hayfa ve Tel Aviv'i hedef alan saldırılarda kimyasal başlık kullanıldığı ihtimali İsrail'de korkuya neden olmuştur. Irak tarafından fırlatılan füzelerin sadece konvansiyonel başlıklı olması İsrail'e az miktarda maddi zarara neden olmuştur. Irak'ın İsrail'e yaptığı bu saldırılar onu koalisyon güçlerine katılmaya zorlamak olmuştur. Böyle yapmakla Saddam, koalisyon güçleri arasında bulunan Arap devletlerini koparmayı tasarlamıştır. Amerika'nın İsrail'i hava kuvvetlerini savaşın dışında tutmak için yaptığı ikna çalışmaları sonuç vermiş ve İsrail savaşa katılmamıştır.

Yoğun bombardımandan sonra ise, Irak kuvvetlerinin hala silahlı gücünün var olduğu ve Kuveyt'i kurtarmak için yapılacak kara harekâtının zor olacağı konusunda Amerikalı komutanlar uyarılar yapmışlardır. 24 Şubat'ta başlayan ve 100 saat kadar süren kara harekâtı sonrasında Irak ordusunun sayısı ve durumu hakkında, Amerikalı kaynakların verdiği bilgilerin, büyük bir askeri operasyonu gerektirmediği ortaya çıkmıştır. Koalisyon güçleri karşısında Irak askerleri sınırı geçmek için Basra'ya doğru geri çekilmişlerdir. Kaçan binlerce Irak askeri Amerikan hava kuvvetleri tarafından takip edilerek çoğu öldürülmüştür. 27 Şubat 1991'de ise Bush Kuveyt'in özgürlüğünü ve operasyonun sona erdiğini ilan etmiştir. Başkan Bush, operasyonu Saddam'ı iktidardan uzaklaştırmadan bitirmiş ve Saddam rejimi ise daha sonraki aylarda ortaya çıkacak olan birçok anlaşmazlığın suçlusu olarak yönetimini sürdürmeye devam etmiştir (Cleveland, 1994: 432-434).

Irak yönetimi de BM temsilcisi aracılığıyla 27 Şubat'ta yaptığı açıklamada Birleşmiş Milletlerin 660, 662 ve 674 sayılı kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt üzerinde hak iddia etmekten vazgeçtiklerini ve Kuveyt'i tamamen terk edeceklerini ilan etmiştir. Sonuçta BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihinde aldığı 687 sayılı kararla da Irak ile yapılacak ateşkes anlaşmasının koşulları belirlenmiştir. Bun göre Irak'tan, Kuveyt ile yaptığı 4 Ekim 1963 tarihli anlaşmadaki şartları tekrar kabul etmesi ve aynı tarihte belirtilen sınırlara saygı göstermesi istenmiştir. Ayrıca Irak'ın biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve elinde bulunan 150 km menzilli balistik füzelerin imha edilmesi işlerini kontrol için Uluslar arası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile Birleşmiş Milletlerin oluşturduğu özel bir komisyon (UNSCOM) Irak ile birlikte çalışması öngörülmüştür. Bunun yanında Irak'ın zorunlu gıda ve ilaç harcamalarını ve alımlarını denetlemek için özel bir komisyon oluşturulmuş ve Irak'ın gerekli koşulları yerine getirip getirmediğinin incelenmesi

sağlanmıştır.³³ Irak'ın BM tarafından alınan kararların koşullarını yerine getirdiğine, kanaat getirilinceye kadar ambargonun devam etmesine karar verilmiştir.

BM'nin askeri müdahalesi sonrasında Irak'ın bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş, askeri gücü neredeyse yok edilmiş ve Irak ekonomik olarak önemli bir darbe yemiştir. Askeri müdahale sonrasında Irak'ın 46 tümeni yok edilirken, 85.000 ile 100.000 arasında ölü ile yaklaşık 75.000 kadar da Iraklı esir ele geçirilmiştir. Yaklaşık 200.000 askerini kaybeden Irak'a karşılık koalisyon güçleri sadece 148 asker kaybetmiştir. Bazı rakamlara göre Irak'ın sahip olduğu, 4.200 tankın 4.000'i, 2.700 personel taşıyıcısının 2.000'i, 3.100 ağır silahın üçte ikisi, bunların yanında 2.000 topu, 4.000 savaş aracı, yaklaşık 100 Scud Füzesi yok edilmiştir. Bunlar ek olarak, Irak'ın 800 uçağından ise geriye sadece 200 tane kalmıştır.

Savaş sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihinde kabul etmiş olduğu 687 nolu kararı ile Irak'a uygulanan yaptırımların devam ettirilmesine ve sahip olduğu nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar tamamen ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır. IAEA ve UNSCOM tarafından Irak sürekli denetlenmesine ve bu tür silahlara rastlandığında bunlar imha edilmesi de alınan kararlar içerisinde yer almıştır.

Körfez Savaşı'nın Irak'a maliyeti 200 milyar dolar iken, Kuveyt'e verdiği zarar ise 100 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Koalisyon güçlerinin bu savaşta masrafları ise Pentagon yetkililerine göre yaklaşık 75 milyar doları bulmuştur. Bu miktarın 50-55 milyarlık bölümünü, Suudi Arabistan ve Kuveyt 33 milyar dolar, Japonya 10 milyar dolar, BAE 3 milyar dolar olarak öderken kalan 20-25 milyar dolarlık tutarı da ABD tarafından karşılanmıştır (Arı, 2005: 569-570).

5.3. Irak'ta Etnik Yapı Rejim ve Saddam Karşıtı Muhalefet

Irak Bölgesi, doğal yapısı, coğrafi konumu ve tarihi gelişimi içinde üç ayrı parçadan oluşmaktadır. Birinci olarak Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek Basra Körfezi'ne kadar meydana getirdikleri delta üzerinde Bağdat-Basra bölgesi ve civarıdır. Bu bölge Arap Irak'ı olarak adlandırılır ve Arap nüfus çoğunluktadır. İkinci bölge, Fırat ve Dicle arasında bulunan batılı kaynakların "Mezopotamya" olarak adlandırdıkları diğer adı ile El-Cezire'dir. Türk nüfusu bu bölgede yoğun olarak

³³ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Yaptırım Komitesi, Irak'a uyguladığı yaptırım çerçevesinde, insanların en hayati ve en vazgeçilmez ürünlerinin Irak'a girişini ve çıkışını yasaklamıştır. Irak halkına ulaşması engellenen ve 7 yıl sürecek olan bu yasaklı ürünlerden birkaç örnek verilebilir. Ambulans, Oto cilası, Çanta, Kabartma tozu, Pil ve Pil şarj cihazı, Gece lambası, Kitap, Otobüs, Hesap Makinesi, Mum, Halı, Otomobil, Sandalye, Tebeşir, Çocuk giyimi, Tarak, Bilgisayar ve Bilgisayar malzemeleri, Elbise, Güneş gözlüğü, Faks makinesi, Vantilatör, Mobilya cilası, Cam, Yapıştırıcı, Çekiç, Mendil, Mürekkep, Her çeşit dergi, Kibrit, Müzik CD'leri, Kağıt, Dolma kalem, Tabak, Cetvel, Gömlek, Ayakkabı, Sabun, Kaşık, Pul, Masa, Diş Fırçası, Oyuncak, Vazelin, Bulaşık Makinesi, Su pompası... vb. gibi. Bütün bunların yanında BM'in Irak'a girişine izin verdiği gıda ve ilaç miktarı, yaptırımlarının uygulanmasından önceki orandan üçte bir oranından daha az miktardadır. BM yetkilileri Irak halkının yaşamak için, ambargo uygulanmadan önceki Saddam döneminden daha az gıdaya ve ilaca ihtiyaçları olduğunu sanmışlardır. (Davidson, 1997)

yaşamaktadır. Binlerce yıllık tarihi süreç içerisinde bölge iklim şartları, yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından dikkat çekicidir ve “Münbit Hilâl” olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü bölge ise, Mezopotamya’nın kuzeyinde bulunan El-Cibâl adı verilen dağlık bölgedir. Bu bölgede Kürtler, Asurîler, Yezidiler ve Türkler karışık olarak yaşamaktadır (Aydın, 2002: 618).

Coğrafi olarak farklı bir durum arz eden Irak, bölgedeki diğer Arap ülkelerine nazaran okumuş ve yetişmiş nüfus yönünden gelişmiş durumdadır. Bugün en önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol Suudi Arabistan’dan sonra en çok Irak’ta çıkarılmaktadır. Irak petrolün yanında Dicle, Fırat ve kollarından sağladığı ihtiyacından fazla suyu da Suudi Arabistan ve Kuveyt’e satarak büyük gelirler elde etmiştir. Irak’ın Kuzey kesimi Akdeniz iklimi olmasından dolayı bol yağış almaktadır. Özellikle Irak’ın Kerkük, Musul ve Erbil gibi ovaları bol su ve verimli arazilere sahiptir. Irak’ın Arap ülkeleri dışında, Türkiye ve İran gibi, başka ülkelere de komşu olması onun önemini artırmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında Irak petrolü, tarımı, tatlı su kaynakları ve açık denize olan limanı olan bir ülkedir. (Onay, 2003: 74)

Osmanlı İmparatorluğu’nun Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin birleşmesinden meydana gelen Irak Devleti’nin, coğrafi yapısı gibi sosyal yapısı da etnik ve dini olarak, çok farklı özelliklere sahiptir. Irak, dini olarak çok farklı dinleri bir arada barındırmasının yanı sıra, bu dinler de mezhepsel olarak farklılıklar göstermektedir. Öyle ki, Musul vilayetinde Sünni Kürt, Arap ve Türkmenler çoğunlukta iken, Bağdat Vilayetinde Sünni Araplar, Basra vilayetinde ise Şii Araplar çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Müslüman halkın yanı sıra Asuri, Keldani, Yahudi gibi dini azınlıklar da Irak devleti içerisinde yaşamaktadırlar. Etnik olarak ülkede Araplar çoğunlukta iken mezhepsel anlamda Şiiler çoğunluktadır. Krallık döneminde de Arapların yönetimdeki etkisi devam etmiştir. 2003 yılındaki ABD işgaline ve yeni yönetimin kurulmasına kadar, Irak Devleti’nin yönetimi Sünni Arapların elinde olmuştur. Irak’ın bu etnik, dini ve mezhepsel farklılıkları ve bunun yönetime yansımaları Irak’ın kuruluşundan itibaren bir sorun kaynağı olmuştur (Özcan, 2004: 321).

Irak’ın 20 milyon üzerindeki nüfusunun %65’lik bölümünü Araplar oluştururken, %35’lik oranını da ülkedeki azınlıklar oluşturmaktadır. Azınlık nüfusun %18’ini Kürtler, %12’sini Iraklı Türkler, %3’ünü Asuri ve Süryaniler ve %2’lik kısmını da diğer (Farıslar, Keldaniler, Yezidiler, Yahudiler) azınlıklar oluşturmaktadır. Irak en fazla Şii nüfusu barındıran Arap ülkesi olma özelliğine sahiptir. 2003’teki ABD işgaline kadar din olgusu ülkedeki birleştirici rolünü devam ettirmiş fakat işgal sonrası dönemde bu olgu etkisini yitirmeye başlamıştır. Nüfusunun %97’si Müslüman olan Irak’ta Şiiler bu oranın %55’ini, Sünniler ise %42’sini oluşturmaktadır. Bu oranlara rağmen ülke yönetimi her zaman Sünnilerin elinde olmuştur (Silleli, 2005: 22-23).

Irak Kralı Faysal da, ülkesinin bu etnik, dini ve kültürel yapısından dolayı Irak halkını ortak bir kimlik etrafında toplamak ve birleştirmenin çok kolay olmadığını ifade etmiştir. Kral Faysal’ın 1930 yılında yaptığı bu açıklama sonrası, Irak Devleti’nin günümüze kadar yaşadığı siyasi olaylar, isyanlar ve savaşlar göz önüne alınırsa, Irak Halkının ne kadar birbiriyle kaynaştığı konusu tartışılabilir (Özcan, 2004: 321).

Irak'ın arz ettiği bu çok etnikli ve çok dinli yapı devletin kuruluşundan itibaren geçen zaman içerisinde halkın tek çatı altında birleşmesini engellemiştir. Irak'ın içinde barındırdığı etnik ve dini gruplar, devlet yönetiminde durumları itibarıyla pek temsil hakkı bulamamışlardır. Devletin kuruluşundan bugüne kadar nüfus olarak Irak'ın %15'ni oluşturan Sünni Araplar ülke yönetiminde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır. Sünni Arapların yönetimde bu kadar etkili olmasının temelinde, Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu Sünni ağırlıklı yönetim anlayışı, etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nden aldıkları bu geleneği Şii nüfusun ülkede çoğunluğu oluşturmalarına rağmen devam ettirmişler. Irak'ın bu Sünni Arapları, her zaman Arap milliyetçiliği ideolojisini desteklemişler ve bu durumdan ülkedeki Şii gruplar ve Kürtler rahatsızlık duymuşlardır.

2003 ABD işgalinden sonra Irak'ın yönetimini bırakmak zorunda kalan Baas Partisi, Arabizm'e dayalı bir Iraklı kimliği oluşturmak için uğraşmış bunun için de üç kutsalları olarak da bilinen Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm'i kendilerine rehber edinmişlerdir. Baas'a göre bunların anlamlandırılması ise, Birlik (Arap Birliği), Özgürlük (Kişisel Özgürlük değil, sömürgeci kurtulmak için gerekli özgürlük) ve Sosyalizm (Marksist sosyalizmden çok ulusal-milli sosyalizm) olarak ifade edilmiştir. Ancak Baas Partisi kuruluşunda bir Sünni ağırlıklı bir parti olarak kurulmasa da zamanla Sünnilerin hakimiyetine geçmiştir (Tikriti, 2003: 2). Sünni Araplar bütün hükümetleri, orduyu ve Baas Partisi'nin üst kademelerini kontrol altında tutmuşlardır.

Genel olarak Sünni Arap nüfusu, ülkenin orta kesimlerinde ve kuzey batısında yerleşmişlerdir. Bağdat ve çevresinde bulunan Sünni Araplar, ülkenin yönetimine sahip olma avantajlarını kullanmışlar ve özellikle devlet kademelerinde Sünni Araplar yer almıştır. Ülkenin diğer etnik gruplarının ise devletin yüksek kademelerinde yer almaları baskıcı Arap yönetimi tarafından engellenmiştir. Araplar çoğunluğu oluşturmaları da bu yönetimdeki avantajlarını kaybetmemek için baskıcı yöntemlere ve Sünni Arap nüfusu stratejik bölgelere yerleştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde devam eden Irak işgalinde ABD'ye en çok direnenler Sünni Araplardır, çünkü Sünni Araplar, ABD işgali ile ülkedeki lider pozisyonunu yitirmişlerdir (Özcan, 2004: 326).

Ülkedeki Sünni Arap yönetiminin ağırlığı karşısında özellikle ülkenin dini olarak en büyük nüfusa sahip Şiileri ve etnik olarak ülkenin ikinci unsuru olan Kürtleri muhalefet hareketlerini Irak'ın kuruluşundan itibaren sürdürmüşlerdir. Irak'ta Şiilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler, kendileri için kutsal saydıkları Necef, Kerbela, Kazımiye (Bağdat) ve Samarra şehirlerinden oluşmaktadır. Şiiler ülke nüfusunun çoğunluğunu oluştursalar da siyasi olarak Sünni Araplara göre pek varlık gösterememişlerdir.

Şiilerden sonra Irak'ın etnik olarak ikinci unsuru olan Kürtler ise, başta Kuzey Irak olmak üzere, Türkiye'nin güneyinde, İran'ın ve Suriye'nin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin çoğu Sünni olmasının rağmen, faaliyetlerinde etnik kimlikleri dini kimliklerinin önüne geçmektedir. Kürtler, kendilerini dünyada devletsiz olan en büyük etnik grup olarak görmüşler ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışından itibaren, Türkiye, İran, Suriye ve Irak'ta bir devlet kurabilmek için uğraşmışlardır. 1991 yılından sonra ise Kürt bölgelerinde "Güvenli Bölge"nin

kurulması ve bölgeye gelen NGO (Non-governmental Organisation-Sivil Toplum Örgütleri)'nin da finansal yardımlarıyla fiili olarak devletlerini kurmuşlardır.

Irak'ta Hristiyan azınlık olarak varlığını sürdüren Asuriler ise, genel olarak Kuzey Irak'ta ve Bağdat'ta yerleşmişlerdir. Ancak son yirmi Asurilerin çoğu Amerika ve Avustralya'ya göç etmişler ve bu yüzden, Irak muhalefeti içerisindeki faaliyetlerini daha çok yurt dışından sürdürmek durumunda kalmışlardır. Irak Türkleri gibi Asuriler de Kuzey Irak'ta Kürt milliyetçiliğine karşı gelmektedirler. Asurilerin Kaliforniya'da bulunan Asuri Ulusal Kongresi (Assyrian National Congress-ANC) Asuri örgütlerini bir araya toplamaya çalışmaktadır. Kongreye Bet-Nahrain Demoktaric Party, Assyrian American Leadership Council gibi Asuri partileri üyedir. Asuriler 15 Haziran 2002'de Irak Özgür Subaylar Hareketi ile bir işbirliği anlaşması imzalamıştır. ANC'nin başkanlığını Dr. Sargon Dadesh isimli bir Asuri yapmaktadır. Asurilere bu faaliyetlerinde Irak'ın diğer bir Hristiyan azınlığı olan Keldaniler de katılmaktadırlar. Keldanileri ise, Chaldean Federation of America temsil etmektedir (Tikriti, 2003: 4-9).

Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgalinden sonraki dönemde ortaya çıkan ve 2003 yılındaki ABD işgaline kadar faaliyetlerini sürdüren Irak Muhalefet grupları örgütleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri, Irak Ulusal İttifakı (Iraq National Accord-INA), Irak Özgür Subaylar Hareketi (Iraqi Free Officers Movement-IFOM), Irak Ulusal Kongresi (Iraqi National Congress), Irak Ulusal Konseyi (Iraqi National Coalition-INC) ve Irak Ulusal Hareketi (Iraq National Movement-INM) olarak sıralanabilir.

Irak Ulusal İttifakı (INA), çoğunlukla Baas partililer, güvenlik elemanları ve istihbarat elemanlarının oluşturmuş olduğu bir gruptur. Suudi Arabistan istihbaratı tarafından 1990'da kurulduğu ve CIA tarafından da 1996 yılında organize edildiği bilinmektedir. Irak'ta CIA'in ve İngiliz istihbaratının desteğiyle bir darbe girişiminde bulunmayı planlamışlar fakat Irak hükümetinin istihbaratı tarafından engellenmişlerdir. Finansal olarak büyük desteğe sahip grubun kendi el-Mustakbel (the future-gelecek) adında radyo istasyonu olmakla birlikte düzenlediği konferansları ve yayınları bulunmaktadır. INA'nın lideri eski bir Baas üyesi ve Şii olan Dr Ayada Allawi'dir. İkinci lider ise Salah Omar Ali olmasıyla birlikte Suudi yardımıyla ilgili bir anlaşmazlıkta örgütten ayrılmış ve Irak'ta siyasi faaliyetlerine devam etmiştir.

Özgür Subaylar Hareketi (IFOM)'nin kurucusu eski bir tuğgeneral olan Nacib El-Salihi'dir. Salihi'nin Şiiler tarafından da destek gören Sünni olmakla birlikte Beni Salih adlı Sünni ve Şii Arapların ve bazı Iraklı Türklerin de dahil olduğu büyük bir aileye mensup olduğu söylenmektedir. Salihi, Amerika'nın Irak Hükümetini yıkmasına karşı çıkmış bunu sadece sürgündeki Iraklılar tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur. IFON 15 Haziran 2002'de Asuri Ulusal Kongresi (ANC) ile birlik anlaşması yapmıştır (Tikriti, 2003:3).

Sürgündeki Iraklı muhalif gruplar arasında en çok tanınanlarından birisi olan Irak Ulusal Kongresi (INC), Kürt ve Şii muhalif grupların bir araya gelmesi ile Lübnan'ın Başkenti Beyrut'ta 9-11 Mart 1991 tarihinde toplanan bir konferans sonrasında kurulmuştur. 1991'de Saddam ile görüşen grup başarılı olamamış ve Saddam'ın siyasi ve ekonomik ambargosuna maruz kalmıştır. Saddam, özellikle kuzeydeki hükümet görevlilerini çekmiş ve bir otorite boşluğunun oluşmasına neden

olmuştur. Bu durum ise bölgede bağımsız Kürt devleti'nin kuruluşunu kolaylaştırmıştır. En güçlü döneminde, Amerikan koruması altındaki Kuzey Irak'ta küçük ancak oldukça güçlü bir silahlı kuvvete sahip olmuştur. Ancak 1995'de Irak ordusuna karşı başlattığı saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla etkinliği büyük ölçüde yitirmiştir. CIA tarafından destek gören, Amerikan ve İngiliz uçaklarının kontrolü altındaki uçuşa yasak bölgede varlığını faaliyet gösteren INC'nin etkinliği, 1996'nın ortasında Saddam'ın birlikleri tarafından desteklenen KPD'nin Erbil'i ele geçirmesiyle oldukça zayıflamıştır. Etkinliklerini büyük ölçüde yurtdışına kaydırmak zorunda kalan INC'nin başkanı Ahmed Çelebi, Şii kökenli, banker bir ailenin oğludur ve ABD'de yaşamaktadır. Kongre'de ve Pentagon'da kuvvetli bir desteğe sahiptir. Ancak bazı Amerikalı hükümet görevlileri diğer muhalif grupları desteklediğinden, Çelebi Arap ülkeleri arasında da çok kısıtlı bir desteğe sahiptir. INC'nin Irak'ta çok az tabana sahip olduğu ve çok sayıda muhalif grubun INC'ye mesafeli durmayı tercih ettiği bilinmektedir (Gunter, 1999: 137-140).

Irak Ulusal Konseyi, Baas yönetimini demokratik, çoğulcu ve federal bir sistem değiştirmeyi amaçlayan, aynı zamanda ülkedeki azınlıklara da çok daha ılımlı yaklaşacağını ilan eden bir örgüttür. En önemli savunucuları Albert Yelda, General Tevfik el-Yasiri, ve Dr. Munther el-Fadhil'dir. Temmuz 2002'de Londra'da üç günlük bir toplantı yapan konsey, Saddam sonrası dönemde ordunun siyasetin dışında kalması kararı almıştır. Konseyin 1999'da kurulan ve el-Yasiri'nin liderliğinde olan Military Alliance (MAINC), sürgündeki ve Irak'taki subaylar arasındaki bağlantıyı sağlamaya çalışmıştır. Konsey bu çalışmalarına rağmen Irak'ta faaliyetlerini Irak'ın geneline yayamamış ve kendisine yeteri kadar taraftar bulamamıştır.

Irak Ulusal Hareketi ise, 2001'de 40 ile 100 kişiden oluşan Sünni Müslümanlar tarafından kurulmuştur. Eski subaylardan oluşan bu grubun liderliğini ise, General Hasan el-Nagip, Mudhar Şevket ve Hatem Muhlis gibi isimler yapmıştır. INM'nin Amerika'dan yüz binlerce dolar yardım aldığı ifade edilmektedir. Bu hareket faaliyetlerini 2003 işgali boyunca sürdürmüş, fakat bu tarihten sonraki faaliyetleri hakkında herhangi bir haber alınamamıştır (Tikriti, 2003: 3).

5.3.1. Şii Muhalefet

Irak'ta Şii kesimin rejim karşıtı muhalif tavırları çeşitli sebeplere dayandırılmıştır. Bu sebepler daha çok dini, siyasi olduğu gibi ekonomik olarak da ortaya çıkmıştır. Irak rejimine karşı resmi olarak Şii örgütlenmesi ve muhalefeti ise 1958'li yıllardan sonra başlamıştır. Bu yıldan sonra örgütlenmeye başlayan Şii halk iki önemli parti ile faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Bu partilerden birisi, El-Dava (İslami Dava Partisi), diğeri ise İslami Devrim Konseyi'dir. Şii halk, bu partilerin tahrikleri ve İran gibi ülkelerin de desteğiyle Irak rejimine çok kez isyan hareketinde bulunmuşlardır. Bu isyanları, her seferinde Irak rejiminin sert bastırma hareketleri ile karşılık bulmuştur. Bu bağlamda Şii Muhalefet hareketinin Irak'ta ilk defa ortaya çıkışı, günümüze kadar olan gelişimi ve günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Irak'taki Şiiler, 14 milyonluk nüfuslarıyla Irak'ta en yoğun nüfusa sahiptirler ve kendi içlerinde aşiretlere ayrılmışlardır. Yoğun olarak Irak'ın güneyinde, kendileri

için kutsal olan, Necef, Kerbela ve Bağdat'ın güney sınırındaki Kazimiye bölgesinde ve Basra'da yaşayan Şiiler, Irak nüfusunun %60'ını oluştururlar. Arap Şiilerin dışında Irak'ta Şii Türkler ve Kürtler de bulunmaktadır. Bağdat şehrinde yoğun bir Şii nüfusu bulunurken, Basra'da, Sünni nüfus Şiilerden daha fazladır. Fakat ülkedeki Şii nüfusu temsil çok karmaşık bir yapıya sahip olduğundan tek bir lider veya tek bir siyasi çatı altında birleşmemeleri, toplumun siyasi alanda temsil edilmesini zorlaştırmıştır (Marr, 2003: 365). Bu yüzden de Şiiler de en az Kürtler kadar Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sünni Araplar için önemli bir sorun teşkil etmişlerdir.

Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiilerin parlamentoda temsil hakları ise her zaman Sünnilere göre sınırlı olmuştur. Örneğin 1921 ve 1947 yılları arasındaki kabine üyelerinin sadece %24'ü Şii nüfustan oluşturulmuştur (Özcan, 2004: 326). Şiilerin bir ara hükümetteki temsil oranları, 1952 ve 1963 yılları arasında %54'e kadar çıkmışsa da 1963 ve 1970 yılları arasında, yani Baas Partisi iktidara geldiği zaman bu oran %6'ya kadar düşmüştür (Wimmer, 2003: 7). Sünni Arapların bu tutumu karşısında Irak tarihi boyunca Şiiler birçok kez ayaklanmışlar fakat bu ayaklanmaları her seferinde bastırılmıştır.

Şiilerin Irak rejimine muhalefetlerinde dini ve siyasi boyutun yanında ekonomi de önemli bir yere sahip olmuştur. Şiiler bulundukları bölge itibarıyla daha çok tarım ile uğraşmaktadırlar. Devlet ise son zamanlarda yaptığı yatırımlarda petrolü ön plana almış ve tarıma yapılan yatırımlar azalmıştır. Bu durumda devlet sektöründe sınırlı iş imkânına sahip olan Şiiler, daha çok düşük ücretli işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır (Özcan, 2004: 328).

Şiilerin rejim karşıtı ilk siyasi hareketi ise, 1958 yılındaki darbeden sonra kurulan ilk ve en etkili Şii partisi olan El-Dava Partisi ile başlamıştır. General Kasım'ın Irak'ı Şii'siyle, Kürt'üyle ve komünistiyle bir araya getirip, ortak bir Irak kimliği oluşturmak istemesinden doğan ortam El-Dava'nın gelişmesini ve olgunlaşmasını hızlandırmıştır. Necef kentinde Cemiyet'ül Ulem-ül Din (Şii din âlimleri) tarafından kurulan El-Dava'nın amacı Irak'ı laik yapısından ayırarak bir İslam Cumhuriyeti haline getirmektir. Bir kısım Davalılar bu şekilde düşünürken, Basra, Vasıt, Babil, Necef, Kadisiye, Mysan, Zikar, Müsenna gibi illerde yaşayan Davalılar ise bu bölgelerde ayrı bir Şii Devleti kurmayı tasarlamışlardır. Bunların yanında bir de bu dönemde İran ile Irak Şiilerinin birleşmesi taraftarı olan Davalılar vardır. Bu düşüncelerin hepsini içerisinde barındıran bir parti olan Dava'nın muhalif bir tavır takınması Baas iktidarı ile birlikte olmuştur. Fakat 1968 yılı ile 1974 yılları arasında Şiilerin rejim karşıtı herhangi bir hareketi olmamıştır.

Baas yönetimi kendinden önceki yönetimler gibi iktidarının ilk yıllarında muhalifleri ile iyi geçinmiştir. Şiilerin ise rejim karşıtı ilk hareketleri Baas'ın bu politikayı izlediği döneme rastlamıştır. 1974 yılındaki Kürt isyanını bastırmak için Kuzeye ordu gönderildiğinde, bu ordudaki askerlerin yarısından çoğu Şiilerden oluşturulmuştur. İsyan bastırıldıktan sonra ise Irak Ordusunun 10 bin kayıp verdiği ortaya çıkmıştır. Irak Ordusunun 10 bin kişilik kaybının neredeyse yarısını Şiiler oluşturmuştur. El-Dava ise bu durumu kullanarak, tüm şehit ailelerini ve diğer Şiileri örgütleyip galeyana getirmiştir. El-Dava'nın tahrikleri ile Aşure günleri ve Hüseyini yürüyüşlerinde ortaya çıkan büyük gösteriler Irak yönetimini zor durumda bırakmıştır. Fakat Saddam Hüseyin, isyanın elebaşı olan 5 Dava'lı militanı

yakalatmış ve idam ettirmiştir. Dava partisi ise, yaptığı bu eylemle halkı etkilemeyi başarmış ve diğer eylemlerinin temelini oluşturmuştur.

Dava'nın ilk eylemindeki başarısı Şubat 1977 yılındaki Erbain Haccı sırasındaki Şii isyanında da devam etmiştir. Şiilerin bu büyük yürüyüşü sırasında 10 Dava'lı militanın halkı galeyana getirmesiyle meydana gelen ve halk arasında Merad El-Ras olarak da bilinen bu olay Dava Partisi'nin büyük güç gösterisine dönüşmüştür. Önceki nazaran daha geniş kapsamlı olan isyan ile El-Dava ülkedeki en önemli ve güçlü muhalif grup olduğunu göstermiştir. Herhangi bir sebebe dayanmayan bu tür isyanları Irak yönetimi, Muhabarat ve Halkın Ordusu teşkilatları ile bastırmış ve suçluları tespit ettirmiştir. Bu isyanda da isyana sebebiyet veren 10 Şii yakalanmış ve öldürülmüştür.

Dava Partisi'nin üçüncü önemli isyanı ise 1979 yılında İran'da Humeyni Devrimi ile ortaya çıkmıştır. Bu devrim sonrası daha da radikalleşen Dava Partisi Humeyni rejimi ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. 22 Mayıs–1 Haziran 1979 tarihleri arasında Dava'nın en önemli liderlerinden El-Sadr'ın öncülüğünde önemli bir Şii grubu, yaptıkları yürüyüş ile Humeyni'ye biat etmişlerdir. Fakat Baas yöneticilerinin organize bir operasyonu ile El-Sadr ile birlikte 5000 Dava militanı yakalanmıştır. Bunlardan 200 kadarı öldürülürken 9 Nisan'da da El-Sadr öldürülmüştür (Güzel, 2005: 101-102).

Irak'taki Şiiler ile Baas yönetimi arasındaki sorunlar, 1979'daki İran devriminden ve bu son isyan hareketinden sonra daha da karmaşık hale gelmiştir. İran'ın Şiiler üzerindeki yoğunlaşan etkisi sonrasında Baas yönetimi Şiilere karşı politikasını daha da sertleştirmiş ve yeni tutuklamalar ve sürgünler meydana gelmeye başlamıştır. Bu sürgünlerin en büyüğü 1980 yılında yaşanan ve bir defada 20.000 İran kökenli Şii'nin Irak'tan kovulması olayıdır. Bu dönemde Şiiler tarafından 1980'de Tarık Aziz'e suikast girişiminde bile bulunulmuştur. Bütün bu olayların sonunda önde gelen El-Dava ismi Muhammed Bakır es-Sadr idam edilmesi ile birlikte 1980 yılında Dava Partisi yasaklanmış ve partinin diğer üyeleri ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1982 yılında İran'a taşınmak zorunda kalan parti daha sonra faaliyetlerine Londra'da devam etmiştir. Bundan sonra ise Irak'taki Şii hareketin kontrolü İran'a kaymıştır (Özcan, 2004: 328-330).

El-Dava'nın Şii muhalefette bıraktığı boşluğu ise bu dönemde Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi doldurmaya çalışmıştır. İİDYM, 17 Kasım 1982 yılında, Muhammed El-Hekim tarafından birçok örgütün birleştirilmesi ile Tahran'da kurulmuştur. El-Dava gibi Irak milliyetçisi olmayan İİDYM, İran yanlısı ümmetçi bir politika takip etmiştir (Güzel, 2005:104). Körfez Savaşı sonrası Irak'taki Şiiler Muhammed Bakır el-Hekim önderliğinde bir ayaklanma gerçekleştirmişlerdir. 1991 yılında güneyde başlayan ayaklanma sırasında kuzeyde de Kürtler ayaklanmışlardır. Irak yönetimi önce güneydeki Şii ayaklanmasını sonra da Kuzeydeki Kürt ayaklanmasını bastırmıştır. Şiilerin ayaklanması Kürtlerinkine oranla daha kolay bastırılmıştır. İsyanlarında dışardan destek bulan Kürtlere karşın Şiiler bu desteği bulamamışlardır. Şiilerin bu desteği bulamamasında Şiilerin İran ile birleşmesi korkusu yatmaktadır. Bölge ile ilgilenen güçlü devletler burada güçlü bir Şii devletinin varlığını istememektedirler. Bunun yanında isyanın başarılı olamamasında, Iraklı Şiilerin devlete uyum sağlamları, muhalefet organlarının

zayıflamış olması, Irak rejiminin sert tepkisi ve uluslar arası toplumun ilgisizliği gösterilebilir (Özcan, 2004:330).

Körfez savaşı'ndan sonra Irak'ta Şii Muhalefeti pasif bir direniş taraftarı olan Ayetullah Ebu El-Kasım El-Hui tarafından devam ettirilmeye çalışılmıştır. Saddam El-Hui ile Bağdat'ta bir araya gelmiş ve iki lider dış güçlere karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır. 1999 yılında vefat eden El-Hui sonrasında Irak Şiiliğinde, II. Sadr olarak da bilinen, Ayetullah Muhammed Sadık El-Sadr ismi ön plana çıkmıştır. Fakat kısa süre sonra Irak yönetimi tarafından kara listeye alınan Sadr şubat ayında iki oğluyla birlikte Baas yönetimi tarafından öldürülmüştür.

Irak'ın 2003 yılında işgalinden sonra sürgünde bulunan, Muhammed Bekir El-Hekim, II Sadr'ın oğlu Mukteda El-Sadr ve Ayetullah Ali Sistani gibi Şii liderler Irak'ta Şiiliği etkileyen üç önemli isim olmuşlardır. Bütün Şiileri bir çatı altında toplayacağı düşünülen, İİDYM lideri Muhammed Bekir E-l Hekim, işgalin dört ay sonrasında bombalı saldırı sonrasında hayatını kaybetti. Saldırı önce Sünnilerin üzerine atılmasına rağmen, bu saldırıdan en çok yarar sağlayacak kişinin Mehdi Ordusu adlı güçlerin lideri olan Mukteda El-Sadr olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu sırada Mukteda, siyasi kişilik olarak hem El-Hekim'in hem de Ali Sistani'nin gölgesinde kalmıştır. El-Hekim'in ölümü ile ise, El-Sadr tekrar Şiiler arasında güç kazanmıştır.

Necef ve Kerbela'nın lideri Ali Sistani, İİDYM lideri El-Hekim ve El Dava partisi önceleri İran'dan destek görürken, Baas iktidarı sonrasında Irak'ta daha milli ve daha Amerikancı bir çizgiyi benimsemişlerdir. Bu tür Şii gruplar nüfustaki çoğunluklarına güvenerek, şiddet karşıtı bir politika izlememişler ve demokrasi yoluyla iktidarın seçimle belirleneceği kanısında olmuşlardır. Fakat bu arada ortaya çıkan Mukteda El-Sadr'ın şiddet yanlısı, anti-Amerikancı ve İran eğilimli olması, Amerikan'ın Irak'ta istikrarı sağlamada zorlanmasına neden olmuştur. Amerika tarafından 10 Nisan 2003'deki El-Hekim suikastı sorumlusu olarak Sadr gösterilmiş ve hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır. El-Sadr'ın Irak'ta etkisinin kırılması için ilk adım olan tutuklama emrinden sonra 2004 yılında ABD kuvvetleri ile Mehdi Ordusu arasında başlayan çatışmalardan en büyük zararı Şiiler görmüştür. Şiilerden günde yaklaşık 600 kişi ölürken, Amerikalılardan sadece birkaç kişi yaralanmıştır. Amerika bu şekilde Mukteda'yı saf dışı bırakmasından sonra Şiiler Ali Sistani etrafında toplanmıştır. El-Hekim yanlıları ise lider olarak Bekir El-Hekim'in kardeşi Abdül Aziz El-Hekim'i benimsemişlerdir. Abdül Aziz ise pasif kalmamak amacıyla ağabeyinin nüfuzunu kullanarak komşu ülkelerdeki olumlu etkinliğini yaptığı ziyaretlerle devam ettirmek istemiştir. Bu vesile ile Ankara ile iyi ilişkileri içerisine girmiş ve Türkiye'nin Irak'taki müttefiki konumuna gelmiştir.

Ali Sistani ise bu dönemde günlük siyasetin dışında, büyük bir lider gibi davranmıştır. Aktif olarak siyasete katılmamış ve Şariatçı Şiilerin temsil görevini, İbrahim El-Caferi, Aziz El-Hekim ve Hüseyin El-Şahrstan gibi isimlere bırakmıştır. Sistani'nin bu şekilde davranması ise kendisinin İran doğumlu ve İran yanlısı bir lider konumunda olmasının ABD, İngiltere ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde yaratmış olduğu rahatsızlıktan kaynaklanmıştır (Güzel, 2005: 104-106).

Şiilerin Irak tarihi boyunca başvurdıkları ayaklanma girişimlerine rağmen, ayrımcılık veya self-determinasyon gibi talepleri olmamıştır. Şiiler sadece devlet yönetiminde nüfusları oranında temsil hakkı istemişlerdir. Bu anlamda zaten

nüfusları oranında temsil edildiklerinde yönetimde çok etkin bir duruma gelecek ve ülkeyi yöneteceklerini düşünmüşlerdir. Bunun içindir ki geçmişte self-determinasyon ile yetinmek istememişlerdir (Özcan, 2004:331). Irak'ın 200'te işgalinden sonra yine aynı şekilde düşünmüşlerdir. Fakat El-Hekim, El-Hui gibi Şii liderlerin öldürülmesi, El-Sadr'ın saf dışı kalması, laiklik taraftarı olan Ahmed Çelebi'nin hainlikle suçlanması gibi durumların ortaya çıkması, Şiilerin ağırlıklarını kaybetmelerine neden olmuş ve Irak yönetiminde istedikleri güce ulaşamamışlardır. Saddam Hüseyin devrilmiş, buna rağmen Şiiler Irak'ın liderliğini ele geçirememiş ve devlet başkanlığına geçmişte olduğu gibi yine bir Sünni olan Celal Talabani oturmuştur. Şiilerin yönetimdeki yeri ise, İbrahim El-Caferi'nin Başbakanlığı olmuştur. El-Caferi günümüze kadar Irak tarihindeki ikinci Şii Başbakan olmuştur (Güzel, 2005: 106).

Irak'taki Şiileri sözcülüğünü yapan liderlerin hepsi dini liderlerden oluşmamıştır. Dini kullanmak dışında laik yapıyı benimseyen Şii liderler de bulunmaktadır. Irak'ın birçok bilim adamı, ekonomisti, profesörü, yazarı ve şairi laik anlayışı benimseyen Şiilerden oluşmuştur. Geçmişte laiklik taraftarı olan birçok Şii, laik yapıda olan, Baas Partisi ve Komünist Partisi gibi partilere katılmışlardır. Laik Şiiler, hükümet konseyinde yer bulabilmişlerdir. Bunlara örnek olarak, eski Şii ve aynı zamanda eski Baas Partili olan, Ayad Allawi ve Ahmet Çelebi (Chalabi), verilebilir. Bunların yanında içerisinde biri diplomat ve diğeri doktor olan iki kadın Şii de Irak Hükümet Konseyi'nde yer almışlardır (Marr, 2003: 367).

5.3.2. Kürt Muhalefet

Irak'ta Araplardan sonra etnik olarak en fazla nüfusa sahip olan Kürtlerin, rejim karşıtı muhalefet hareketleri, daha İngiliz Mandası altındaki Irak Devleti'nin kuruluşundan önceye dayanmaktadır. 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Mezopotamya bölgesinde Irak Devleti'nin kurulma aşamasında İngilizlerin verdiği söze ve Wodroow Wilson'un 14 ilkesine dayanarak kendi devletlerini kurmayı hayal eden, Irak'ın kuzeyindeki Kürtler, aşiret temeline dayalı, ulusal talepler içeren bir hareket başlatmışlardır. Daha önce hiç var olmayan bir devlet olarak ortaya çıkan Irak Devleti'nin, krallık ve cumhuriyet dönemlerinde, toplumsal bütünleşmeyi sağlamada kötü bir yönetim anlayışı benimsemesi, Kürt sorununu günümüze kadar devam ettirmiştir (Kurubaş, 2003: 21). Irak Devleti'nin kuruluşundan sonra, Kürtler, İngilizlerden aldıkları "Kürdistan Devleti" sözünün yerine getirilmeyişine kızarak isyana kalkışmışlardır. Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren devam ettirilen Kürt muhalefeti, devletin bağımsız olduğu 1932 sonrası da devam etmiştir. Krallık döneminde Kürtlerin muhalefet hareketine öncülük eden en önemli liderleri ise Molla Mustafa Barzani olmuştur. 1946 yılında Kürdistan Demokrat Partisi kurulmuş ve 1963 yılından 1970'li yıllara kadar Irak yönetimleri ile Kürtler arasında pek fazla bir sorun yaşanmamıştır. Fakat 1975 yılına gelindiğinde İran destekli Kürtlerin isyanı Irak yönetimi tarafından şiddetle bastırılmış ve bu isyan sonrası arasında Kürtler arasında ayrılıklar meydana gelmiştir. Kürtlerin liderliğini yapan KDP'den ayrılan Talabani liderliğindeki bir grup, Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni kurmuştur. Bu tarihten sonra, günümüze kadar olan dönemde Saddam'a karşı olan Kürt muhalefedinin liderliğinde, KDP'nin yanında, KYB de yer almaya başlamıştır. Bu iki parti arasındaki mücadelelere rağmen, Kürt Sorunu Baas

iktidarının Irak'a egemen olmasından sonra meydana gelen İran Devrimi, İran-Irak Savaşı ve son olarak da Körfez Savaşı ile özellikle Saddam Hüseyin rejimi için büyük bir sorun olarak devam etmiştir. Saddam Hüseyin rejiminin "Araplaştırma" politikası Kürtlerin muhalefetini daha da artırmış ve 2003'de ABD'nin Irak'ı işgaline kadar bu artış devam etmiştir. 2003 işgalinden sonra ise Kürt liderlerden Talabani Irak Devleti Cumhurbaşkanı olurken, Barzani de Kuzey Irak'taki Kürt bölgesinin tek temsilcisi durumuna gelmiştir.

Araplardan sonra etnik olarak Irak'ın %20 nüfusuna sahip olan Kürtler Irak Devleti'nin kronikleşmiş çözümünden uzak meselelerinden birisi olmuştur. 1921'de yapılan referanduma katılmamışlar ve bir Arap hükümeti tarafından yönetilmeyi reddetmişlerdir. Kürtlerin iki savaş arası dönemde Süleymaniyeli Şeyh Mahmud³⁴ önderliğinde 1922-1924, 1930-1931 ve 1932 yıllarındaki isyanları Irak Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Bu isyanları çıkaranlarla Irak Hükümeti uluslar arası alanda da uğraşmak zorunda kalmıştır. Bunlar 3 ülkeye dağınık halde yaşadıklarından özellikle İran'dakiler yüzünden önemli sorunlar meydana gelmiştir.

Özellikle İngiltere ve Sovyet Rusya bu dönemde Kürtlerin durumu ile ilgilenen büyük devletler olmuşlardır. İngiltere I. Dünya Savaşı'ndan sonra, bölgede bir Kürt devleti kurulmasında Kürtlere yardım sözü vermesine rağmen, Irak Devleti'nin kurulmasını daha önce tercih etmiştir. Bu tercihinin de yaparken Kürtleri küstürmemeye çalışmış ve onları desteklemeye devam etmiştir. Fakat bu desteğine rağmen yeri geldiğinde Kürtlere karşı Irak devleti'nin yanında yer almaktan çekinmemiştir. Öyle ki, İngilizler, 1932'deki Kürt ayaklanmasının bastırılmasında, Irak güçlerine yardımcı olmuştur (Lenczowski, 1980: 264-265).

Irak Kürtlerinin ilk kez örgütlenmeleri ise 1930'lu yılı ortalarında düşünülmeye başlanmıştır. 1941 yılına gelindiğinde ise, Berzenci'nin yardımcılarının olan Refik Hilmi tarafından Süleymaniye'de Hewi (umut) örgütü, Kürtlerin ilk örgütlenme faaliyeti olmuştur. Fakat örgüt içerisindeki sağ-sol çekişmesi örgütün önemini yitirmiştir. Bu sırada Kürtlerin büyük çoğunluğu Irak Komünist Partisi'ne üye olmaya başlamışlar ve bir süre sonra da partiye egemen olmuşlardır. 1943 yılında İran'da kurulan Je-Kaf adlı örgütün Irak temsilcileri Rızgari (Kurtuluş) örgütünü kurmuşlar ve Hewi örgütü de bu örgüte katılmıştır. Kürt hareketini yönlendirecek güçte olmayan, ideolojik çekişmeler içerisinde olan Soreş ve Rerast adlı örgütler de faaliyet göstermişlerdir (Kurubaş, 2003: 25).

1941 yılında İngilizlerin ülkeyi işgal etmelerinden sonra Irak Devleti dikkatini güney bölgelere çevirmiş olması Kuzeydeki Kürtlerin rahat hareket etmelerine imkân sağlamıştır. Barzani, Süleymaniye'den kaçarak Barzan'a gelmiş ve burada İngilizlerin desteğinde bir ayaklanma başlatmıştır. 1943'te meydana gelen isyan sırasında Sovyetlerle de görüşen Barzani başlattığı harekete destek bulmuştur. Bu sırada, Irak devleti kuzeydeki otoriteyi sağlamak için harekete geçmiş ve Barzani Ekim 1945'te İran'a kaçmış ve oradan da Sovyetlere sığınmıştır.

Bu dönemde Kürtler arasında daha çok entellektüellik arz eden bir hareket doğmuştur. Bu hareket 1946 yılında kurulan Kürdistan Demokratik Partisi'dir.

³⁴ Kürt hareketinin o dönemdeki lideri olan Kadiri Cemaati mensubu Şeyh Mahmud önce İngilizlere sonra da Irak Devleti'ne karşı ayaklanmıştır. 1930'lu yıllarda ise Şeyh Mahmud'da olan Kürt muhalefetin liderliği Berzenci ailesinden Musul kökenli olan Nakşibendî Barzani ailesine geçmiştir (Yapp, 1996: 78-79).

Herhangi bir aşiret temeli olmayan KDP, 1958 öncesi Irak yönetimi açısından bir sorun teşkil etmemiştir. 1958 yılına kadar Sovyetlerde kalan Molla Mustafa Barzani'nin ise, Abdulkerim Kasım tarafından Irak'a dönmesine izin verilmiştir. Abdulkerim Kasım döneminde Kürtlere tanınan bu rahat ortam bir süre daha devam etmiştir.(Özcan, 2004: 332-333).

Irak'taki Kürt muhalefet hareketinin temsilcisi durumunda iki partiden birisi olan KDP Süleymaniye merkezli olarak Kürt subay ve aydınlar tarafından 1946 yılında Molla Mustafa Barzani'nin teşvikiyle kurulmuş ve 1958 darbesinden sonra siyasi kimlik kazanmıştır. 1961 yılındaki özerklik talepleri Irak yönetimi tarafından ret edilince peşmergelere (Ölüm Kuvvetleri) dayanarak Kuzey Irak'ta siyan başlatmışlar ve KDP'nin Kuzey Irak'a hâkim olmasını sağlamışlardır. KDP, Irak Komünist Partisi ve Irak Kürdistan Sosyalist Partisi ile birlikte 1980 Kasım ayından itibaren demokratik cephe üyesi sıfatıyla Irak Meclisi'nde temsil hakkı kazanmışlardır.

KYB ise KDP içerisinde yer alan Celal Talabani'nin Barzani hareketinden koparak meydana getirdiği bir örgütlenmedir. Şam merkezli olan KYB, KDP'ye göre daha açık bir görüşe sahip olup batılılara, özellikle ABD'ye dayanma eğilimi olan ve bölge ülkelerden İran ve Suriye'ye yaklaşım sergileyen bir örgüttür.

Bu iki Kürt Partisi, Irak'taki Kürt varlığının en önemli iki siyasal temsilcisi olup, birbirinden farklı yönelim ve düşüncelere sahiptirler. KDP'nin egemen olduğu bölge Zap Suyu batısındaki Bahdinan bölgesi iken, KYB'nin egemen olduğu bölge Zap Suyu'nun doğusunda kalan Soran bölgesidir. Bahdinan'da konuşulan dil Türkiye'deki Kürtçe ile benzerlik gösterirken, Soran'daki Kürtçe İran'daki Kürtçeye çok yakındır. Farklı aşiret bağlarına sahip olan ve farklı bölgelere hükmeden iki partinin birbirleri ile mücadelelerinde farklı güçleri tercih ettikleri görülmüştür. Soran bölgesini kontrol eden, Şafii inancına sahip ve sosyo-kültürel açıdan İran Kürtlerine yakın olan KYB, kuruluşunda Suriye sonrasında ise Almanya ve İran'ın desteği ile bölgede hakim olmuştur. Bahdinan bölgesini kontrol eden ve Nakşibendî tarikatı taraftarı olan KDP ise, SSCB, ABD, İngiltere, İsrail ve Türkiye'nin farklı derecelerdeki destekleri sayesinde bölgede varlığını sürdürmüştür. İki parti de elde ettikleri dış desteklere rağmen, Bağdat yönetimini her zaman birbirlerine koz olarak kullanmışlardır (Şentürk, 2003: 126-129).

1963 yılında Kasım yönetiminin son bulmasından sonra ise Kürtlerin merkezi yönetimle aralarındaki sorun tekrar başlamıştır. 1966 yılında Kürt sonunun çözümü için Irak yönetimi tarafından bazı girişimlerde bulunulmuştur. Kürt isyancılara af getirilmesi, Kürtlerle ilgili 12 noktalık bir program yapılması gibi hazırlıklar, ordunun muhalefeti nedeniyle uygulanamamıştır.³⁵

1968 yılında Irak yönetimine gelen Baas döneminde de bu sorunun çözümü için 14 Maddelik bir manifesto hazırlanmıştır. Bu manifesto ile Kürt bölgesinde 4 yıl

³⁵ Anlaşmanın uygulanamamasında ordunun vetosu yanında, Barzani'nin bu anlaşmayı Kürdistan Demokratik Partisi'ne haber vermeden kabul etmesi de etkili olmuştur. Zira Barzani'nin bu sırada KDP ile arası bozulmuştur. Parti ile ilişkilerinin bozulmasında ise, sık sık parti ile ilgisinin bulunmadığını söylemesi ve Parti hakkında ithamlarda bulunması etkili olmuştur. Bu andan sonra Barzani'nin yakın arkadaşları bile Talabani'nin öne sürdüğü düşünceleri (Kürtlerin ancak Komünist metotlarla kurtulup bağımsız olacaklarını) desteklemeye ve Barzani'yi terk etmeye başlamışlardır (Turgut, 1969: 26-30).

içinde otonomi sözü ve Kürtlere parlamentoda nüfusları oranında temsil hakkı verilmiştir. Bunun karşılığında ise, Kürtlerin peşmergeleri silahsızlandırmaları, ağır silahlarını ve radyo vericilerini devlete teslim etmeleri gibi isteklerde bulunulmuştur. Bu manifesto ile birlikte 1974'te Kürtlere doğal kaynaklar üzerinde kısmi kontrol hakkı verilmiş, fakat dış ilişkiler, iç güvenlik ve savunma gibi konularda karar verme yetkisi merkezi yönetimde kalmıştır.

Başta kararların uygulanmasında sorun yaşanmasa da Baas'ın Barzani'ye iki defa suikast teşebbüsü, Barzani'nin de yardım için ABD, İsrail ve İran'a başvurması son olarak da taleplerinde aşırıya gitmesi aradaki sorunları artırmıştır. Barzani'nin son talepleri arasında, Kürt askeri birliklerinin oluşturulması, Kerkük'ün kendilerine bağlanması ve diğer ülkeler ile ilişki kurabilme gibi istekler de bulunmuştur. Irak yönetimi ise Mart Manifesto'sunu uygulamak için bir konsey kuracağı sırada ise Kürtler silahlı mücadeleye çoktan başlamışlardır. Bu isyan 1975 yılında İran'ın desteğini Kürtlerden kesmesine kadar devam etmiştir (Özcan, 2004: 332-333).

Irak yönetimi, isyanı şiddetli bir şekilde bastırması ile birlikte 1975 yılının başlarında İran Cezayir Anlaşmasını imzalamış ve İran ise bu anlaşma ile Kürtlere olan desteğini geri çekmiştir. İran ve ABD desteğinden mahrum kalan Kürtler, Saddam'ın şiddetli saldırısında çok büyük kayıplar vermişleridir. Saddam'ın bu saldırısı sonrasında Molla Mustafa Barzani³⁶, liderliği oğulları İdris ve Mesut Barzani'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat Molla Mustafa Barzani'nin Kürt liderliğini bırakması ile ise Kürtler arasında ilk ayrılıklar baş göstermiştir. Bu ayrılık kendisini KDP'nin dış ilişkilerinden sorumlu Celal Talabani'nin yandaşları ile birlikte partiden ayrılması ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni kurması ile göstermiştir³⁷. İki parti arasındaki düşmanlık ise bu ayrılıktan sonra başlamıştır (Güzel, 2005: 108).

Kürtlerin isyan hareketinin bastırılmasından sonra, Irak yönetimi tarafından tek taraflı olarak ateşkes ilan edilmiş ve Kürtlere önerilen 1970 anlaşması da yine tek taraflı olarak Kürt bölgelerinde uygulamaya konulmuştur. Irak yönetimi tarafından, Kürt bölgesinin kuzeyi ve Kerkük'ü dışarıda bırakılarak Kürt özerk bölgesi oluşturulmuş, yeni toprak reformu, yeni okulların açılması ilgili eğitim reformu ve ekonomi ile ilgili yatırımları içeren programlar bölgeye uygulanmıştır. Bu tür uygulamalarla Saddam yönetiminin, dolayısıyla Baas rejiminin, Kürt bölgesinin en ücra köşesine kadar yayılmasına ve bölgenin büyük kısmında kontrolü ele geçirmesine neden olmuştur. Fakat Saddam'ın kontrolünün sağlanamadığı bölgelerde

³⁶ Molla Mustafa Barzani aldığı bu ağır yenilgi üzerine ABD'ye kaçmış ve 1979 yılında orada ölmüştür (Yapp, 1996:247).

³⁷ Celal Talabani'nin KDP'den ayrılarak KYB'yi kurma süreci hemen gerçekleşmemiştir. İsyan sonrası yaşanan yenilgi, sadece Celal Talabani'nin ayrılık için fırsat elde etmesini sağlamıştır. 1975 yılındaki isyan öncesi Kürt bölgesinde liderlik hevesinde ters düşmeye başlamıştır. Celal Talabani'nin Barzani hareketinden ayrılma nedenlerinden birisi liderlik hevesi iken, diğeri Kürdistan Demokrat Partisi ile Barzani arasında ortaya çıkan ihtilaf olmuştur. Barzani'nin, 1964'te Irak Hükümetinin 12 maddelik anlaşmasını partiye danışmadan kabul etmesi, Parti ile arasını bozmuştur. Celal Talabani'nin Barzani hareketini terk etmesi ve Irak Hükümeti (Araplarla) ile ittifak yapması, Barzani taraftarları arasında büyük tepkilere neden olmuştur. Talabani, kendisini destekleyenlerle birlikte ve çoğu zaman Irak Hükümetlerinin desteğiyle, Barzani ile çatışmaya başlamıştır. Bu durum ise, 1975 yılındaki ayrılığa kadar devam etmiştir. Bu yenilgiyi fırsat bilen Talabani, kendi partisi KYB'yi kurmuş ve siyasi olarak KDP'den de ayrılmıştır (Turgut, 1969: 23-26).

yönetim karşıtı Kürt direnişi 1980 yılında başlayan İran –Irak Savaşı'na kadar devam etmiş ve İran'ın desteği ile tekrar güçlenmiştir.

İran-Irak Savaşı'ndan önce 1979'da İran Devrimi'nin patlak vermesi Kürtler için yeni bir umut olmuştur. İran'daki yönetim boşluğundan faydalanmak isteyen Kürtler Mahabad Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak için harekete geçmişler, fakat bu girişimleri Humeyni tarafından engellenmiştir.

Iraklı Kürtlerin Irak'ta yaşadıkları en acı tecrübe ise, İran-Irak Savaşı sonlarında 1988'de uğradıkları katliam olmuştur. İran'ın tarafında olmakla suçlanan Kürtlere karşı Halepçe'de 6 bin Kürt'ün öldürüldüğü bir katliam yapılmış ve bu saldırı sonrası binlerce insan Türkiye ve İran sınırlarına sığınmak zorunda kalmışlardır (Yılmaz, 1997: 1671). Irak Ordusunun kuzeydeki bu hareketi özellikle, KYB güçlerine yönelik olmuştur. Çünkü KYB'nin merkezi hem İran'a yakındır hem de bu örgüt İran ile sıkı ilişkiler içerisinde. Saddam'ın ordusu Halepçe'nin yanında Celafi ve Seyf Senan gibi bölgelerde yaptığı saldırılarla da Kürt direnişini tamamen kırmıştır. 16 Mart ve 22 Mart tarihlerinde, Kürtlere yönelik operasyonlar sonrası 6 Eylül 1988 tarihinde, Kürtler için genel bir af çıkarılmıştır.

Kürtlerin ile ilgili buna benzer bir durum da 1991 yılındaki Körfez Savaşı sonrasında meydana gelmiştir. Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten çıkarılmasıyla, güneydeki Şiiler ayaklanması, Kuzeyde de Kürtlerin ayaklanmasına neden olmuştur. Kürtler ayaklanma sonrası Süleymaniye, Kerkük, Sancak, Arabat ve Erbil'i ele geçirmişlerdir. Fakat Irak Ordusunun 28 Mart 1991'de Kerkük'ü, 3 Nisan 1991'de Süleymaniye, Dohuk, Zaho ve Erbil'i geri almasıyla yaklaşık 1 milyon Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Kürt liderlerden Barzani Türkiye'ye kaçarken, Talabani ise İran'a kaçmayı tercih etmiştir. Bölgedeki Çekiç gücün oluşturulması ise bu döneme rast gelmiştir. ABD, Kürtleri ve Kürt bölgesini Saddam'dan korumak amacıyla 36. Paralel kuzeyini Irak ordusuna yasaklamış ve bu bölgenin korunması için de Türkiye'de Çekiç gücün oluşturulmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra Saddam'ın bölgedeki hâkimiyeti dış güçler tarafından engellenmiş ve Barzani ile Talabani bir Kürt devleti kurulması amacıyla birleştirilmeye çalışılmıştır³⁸ (Güzel, 2005: 108-109).

Partiler arasındaki çekişmeler ve çatışmalara rağmen ABD'nin de araya girmesiyle iki parti arasında parlamento kurma ve fiili bir Kürt Devleti kurma eğilimi 1992'de yapılan seçimlerle ortaya çıkmıştır. 1991 yılında iki parti ile birlikte, altı Kürt partisini daha bir araya getiren Irak Kürdistan Cephesi toplantısında Temsilciler Meclisi oluşturulması kararı alınmıştır. KDP ve KYB'nin 105 sandalyenin 50'sini KDP ve 50'sini de KYB almış, dolayısıyla iki parti de bir birine üstünlük sağlayamamıştır. Kürtlerin bölgede 7 Temmuz 1992'de Bakanlar Kurulu oluşturması devletleşme yolunda önemli bir adım olmuştur. Devlet, kurum ve kuruluşlar(yasama, yürütme, yargı, güvenlik, kolluk kuvvetleri gibi teşkilatları) yönünden resmen olmasa da fiili olarak kurulmuştur (Şentürk, 2003: 126).

³⁸ Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren KDP ve KYB'nin yanında, bölgede parti yapısı dışında faaliyet gösteren aşiretler de bulunmaktadır. Bu tür grupların liderleri merkezi hükümetle birlikte hareket etmenin yanında, devlete uyum sağlamak konusunda daha istekli olmuşlardır. Fakat 1991 isyanından sonra, Kuzey Irak'taki iktidar mücadelesinde başarılı olamamışlardır. Bugün sadece birkaç aşiret grubu ile bölgede siyasi anlamda temsil edilmektedirler (Marr, 2003: 368-369).

İki parti arasındaki bu tür ilişkilere rağmen aralarındaki rekabet sona ermemiştir. Ağustos 1996 yılında Mesut Barzani Saddam ile anlaşarak, Talabani'nin hakim olduğu Süleymaniye ve Erbil üzerine saldırıya geçmiştir. Mesut Barzani, Saddam'ın desteği ile hareket ederken, Talabani ise İran'ın yardımını görmüştür. Talabani Erbil ve Süleymaniye'yi, bir ara Barzani'ye kaptırdıysa da, İran'ın yardımıyla Süleymaniye'yi geri almış ve durum dengelenmiştir. Tam bu arada ise batılı devletlerin girişimleri ile iki lider Ankara'da bir araya getirilmiştir. Ankara'daki ön görüşmeler sonrası, Eylül 1998'de Washington'da iki taraf arasında anlaşma imzalanmış ve Kuzey Irak'taki çatışma ortamı sona erdirilmiştir. İki grup arasında sınır gelirleri eşit dağıtılırken, Erbil ve Dohuk KDP'ye, Süleymaniye ise KYB'ye bırakılmıştır. Sonuçta Irak'ın Kuzeyinde faaliyet gösteren iki Kürt partisi aralarında devam eden çatışmaları bir araya bırakmışlar ve 2003 yılındaki işgale kadar iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır (Güzel, 2005: 109-110).

ABD yönetiminin Saddam Hüseyin yönetimini devirmeye yönelik faaliyetlerine destek amacıyla Irak Ulusal kongresi ile ilişkiler artırılmış ve Kongre'ye 97 milyon dolarlık yardım yapılması 1998 yılı Ekim ayında kabul edilmiştir. CIA'nin Irak'ta bu muhalif gruplarla işbirliği yapması kararlaştırılmıştır. Özellikle Kürtler buna teşvik edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta ise İki Kürt grubun 1998 yılında ortak bir parlamento kurulması konusunda anlaşmış olmalarına rağmen, 1999, 2000, 2001 ve 2002 yılları boyunca yapılan görüşmelerden somut bir sonuç elde edilememiştir (Arı, 2005: 590). 2003 Mart ayına kadarki fiili durum ise Barzani'nin Türkiye sınırında, Talabani'nin ise İran sınırında etkili olması şeklinde devam etmiştir. Durumu iyi değerlendiren bu iki grup sınırdaş oldukları ülkelerle yaptıkları sınır ticaretinden oldukça büyük gelirler elde etmişlerdir. Bunların yanında ambargo çerçevesinde Irak'ın bütün alım satımlarını kontrol altında bulunduran BM, elde edilen gelirlerin yaklaşık %13-15 kadarını bu bölgeye aktararak iki grubun daha da güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

2003 Mart ayında Irak'ın ABD işgaline uğramasından sonra Saddam yönetiminin devrilmesiyle beraber yeni yönetimde Kürtler, nüfuslarıyla orantılı olmayan bir temsil hakkına sahip olmuşlardır. 2003 Temmuz ayından itibaren oluşturulan 25 kişilik geçici yönetimde, Şiiler yaklaşık %60 olan nüfus oranlarına göre 13 kişi ile, 9 kişiden oluşan Başkanlık konseyinde ise 5 kişi ile temsil edilmişlerdir. Yaklaşık olarak %17 nüfus oranlarıyla Kürtler ise geçici yönetimde 5 kişi ve Başkanlık Konseyi'nde ise 2 üye ile temsil hakkı kazanmışlardır. Iraklı Kürtler, 28 Haziran 2004 tarihinde kurulan Geçici Irak Hükümeti'nde (GIH) 6 bakanlık, cumhurbaşkanı yardımcılığı ve başbakan yardımcılıklarını almışlardır. 2005 Ocak'ta yapılan seçimlerde Kürtler, Sünnilerin boykotuna rağmen, 75 milletvekili ile temsil edilmelerinin yanında Kabine'de dışişleri bakanlığı ve en önemlisi de Cumhurbaşkanlığını ele geçirmişlerdir (Arı, 2005: 588-589).

5.4. Saddam Hüseyin Dönemi Türk-Irak İlişkileri Ve Irak Türkleri

5.4.1. Saddam Hüseyin Dönemi'nde Türkiye-Irak İlişkileri

Saddam Hüseyin 1979 yılında Irak'ın yönetimini ele geçirdiğinde, ilk olarak yönetimde kendisine muhalefet edenleri yok ederek iktidarını sağlamlaştırmış ve daha sonra, İran'da meydana gelen devrimi fırsat bilerek bu ülkeye saldırmıştır. İki ülke arasında başlayan savaş, her iki ülkeye de komşu olan, Türkiye açısından farklı gelişmelere yol açmıştır. Türkiye, İran-Irak savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etmiş ve iki ülke ile de siyasi ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye, Irak ile olan ekonomik ilişkilerin yanında, PKK'ya karşı sınırlı da olsa, Irak topraklarında sınır ötesi askeri operasyon yapma izni almıştır.

Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, 8 yıl süren İran ile yaptığı savaştan istediği neticeyi alamamış ve ülke iflasın eşiğine gelmiştir. Bu sefer Saddam Hüseyin, ülkesinin iflasını önlemek ve borçlarından kurtulmak için komşusu, Kuveyt'i işgal etmiş, 1990 yılında Körfez Krizi'ne, 1991 yılında ise Körfez Savaşı'na neden olmuştur. Türkiye ise, Körfez Savaşı sonrası topraklarında çok kalabalık bir mülteci sorunuyla uğraşmak zorunda kalırken, Irak'a uygulanan ambargodan dolayı da büyük zarara uğramıştır. Türkiye'nin bölgedeki ekonomik kayıplarının yanında, Kuzey Irak'tan Saddam güçlerinin çekilmesi ile ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak isteyen Kürt grupları, KDP ve KYB'nin bağımsız bir Kürt Devleti kurma çalışmaları da Türkiye'yi rahatsız eden bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

İran-Irak Savaşı öncesinde Türkiye-Irak ilişkileri yoğun bir şekilde seyretmese de, 1977 yılından sonra Kerkük-Yumurtalık Petrol boru hattının açılması sonrasındaki dönemde, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler gelişme göstermeye başlamıştır. Irak'ın Türkiye üzerinden petrollerini nakletmeyi tercih etmesinde, Basra Körfezi'nde, İran ve Kuveyt'in, Irak petrol boru hatlarına saldırı ihtimali etkili olmuştur. Ayrıca Kerkük'ten Yumurtalık'a devam eden hattın kısa mesafede olması da bunda etkili olmuştur. Bu ilk hattın yapım çalışmaları 1975'te başlayıp 1977 yılında bitirilmiştir. 981 km uzunluğunda olan hattın 641 km'si Türkiye'den, 340 km'si de Irak'tan geçmektedir. 1977 yılında açılan bu hattın yılda 1 milyon ton petrol pompalanırken, 1987 yılında ikinci bir hat daha açılmış ve bu hattın ise, yıllık 500 bin ton petrol pompalanmıştır. Bu hatlar, aynı zamanda iki ülke arasındaki sınır taşımacılığının, birbirlerine olan ihracatlarının ve Türk inşaat sektörünün de Irak'ta gelişmesine yol açmıştır (Bilgin, 2003: 223).

Irak ile ekonomik ilişkiler bu şekilde devam ettirilirken, 1980 yılında İran ile Irak arasında başlayan savaş, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu dönemde Türkiye hem ekonomik hem de siyasi olarak kriz yılları yaşamaktadır. Ekonomik olarak zor durumda olan Türkiye, siyasi olarak da 1980 yılında bir darbe ile karşı karşıya kalmıştır. Bu dönem Türkiye için ayrıca, ihracata dayalı ekonomik programın uygulanmaya başladığı yıl olmuştur. 1980 Eylül'ünde Irak'ın, İran'ın zayıflığından faydalanarak, bu ülkeye saldırması ise Türkiye'nin ihracatını artırması için önüne bir fırsat çıkarmıştır. Zaten iki ülke için de Türkiye'nin ucuz malları

çekici gelmiş ve Türkiye'nin bu ülkelere olan ihracatında önemli artışlar olmuştur. 1985 yılına kadar Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı 961 milyon dolara ulaşmıştır. Bu tutar ise, Türkiye'nin bütün ihracatının %12'sine denk gelmiştir. Türkiye'nin Irak ile olduğu gibi İran ile olan ihracatı da aynı oranda artış göstermiştir. Savaş sırasında Irak'ın Kerkük petrollerini Akdeniz'e akıtmak için yapılan Yumurtalık boru hattının yapımı da tamamlanmıştır. Türkiye İran'ı sürekli olarak, petrol bor hatlarına saldırmaması konusunda uyarmıştır. Bu arada Saddam'ın Türkiye'den kredi isteği gündeme gelmiştir. Türkiye'nin kredi açma konusunda isteksiz davranması, Saddam Hüseyin yönetiminin, Türkiye ile olan ticari ilişkilerinin kesilme noktasına gelmesine neden olmuştur.

Türkiye, İran-Irak savaşı sırasında tarafsız kalarak, her iki ülkeyle de ticaretini artırıp büyük kazanç elde ederken, savaşın Türkiye'ye önemli siyasi ve stratejik zararları da ortaya çıkmıştır. Irak'ın İran ile savaşı'nda Irak'ın kuzeyinde, özellikle Türkiye sınırında, Irak kuvvetlerinin azalmasından kaynaklanan otorite boşluğundan yararlanan PKK, bölgede yerleşmeye başlamıştır. Türkiye ise PKK'yı kontrol amacıyla, Irak hükümetinden sınır ötesinde askeri operasyon yapma konusunda izin almıştır. Fakat otorite boşluğundan yaralananlar sadece PKK olmamış bölgede faaliyet gösteren iki Kürt partisi, KDP ve KYB de otonomi isteklerini Irak yönetimine kabul ettirmeyi düşünmüşlerdir. Fakat bu istekler, Kuzey Irak'a ve özellikle de, Kürt kasabası olan Halepçe'ye Irak ordusu tarafından yapılan, kimyasal silahların da kullanıldığı, saldırı ile bir süreliğine engellenmiştir.

Irak ile arasındaki kredi gerginliğine rağmen Türkiye, savaş sona erdiğinde ülkenin yeniden imarında görev almak için inşaat şirketleri ile devreye girmiştir. Fakat Saddam Hüseyin, İran ile yaptığı savaşta zararını 2 Ağustos 1990 tarihinde bir komşu ülkeyi yani Kuveyt'i işgal ederek karşılamak istemesi, Türkiye'nin bu teşebbüsünü boşa çıkarmıştır. Türkiye ise bu işgal karşısındaki tavrını, koalisyon güçleri yanında olarak göstermiştir. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Körfez Krizi'nde kazanan tarafın yanında yer almayı tercih etmiştir. Bu amaçla, Yumurtalık boru hattını kapatarak, BM'nin almış olduğu Irak'a ekonomik yaptırım kararını uygulamıştır. Turgut Özal, Körfez krizinde partisinin, meclisin, kamuoyunun ve en önemlisi de ordunun muhalefetine rağmen aktif rol almak istemiştir. Türk askerleri Irak'a karşı yapılan askeri operasyonlara katılmasalar da Adana İncirlik'ten havalanan, koalisyon güçlerine ait uçaklar Irak'ı bombalamışlardır. Böylece ilk defa bir Arap ülkesi Türk toprakları kullanılarak bombalanmıştır (Barkey, 2000: 111-112).

Körfez Savaşı öncesinde, özellikle 1990 yıllarında Türkiye'nin Irak rejimi ve Saddam Hüseyin ile ciddi bir sorunu ortaya çıkmamış, hatta bu dönemde Irak'ta Saddam Hüseyin'in iktidarının güçlenmesi, Türkiye açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Türkiye bu dönemde PKK terör örgütüne askeri müdahale için Irak yönetiminden izin almış ve bu durum da Türk güvenlik birimlerini rahatlatan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Saddam rejimine karşı Türkiye'nin tavrı, ikili bir yol izlemiştir denebilir. Türkiye, bir yandan Saddam ile iyi geçinmeye çalışırken, bir yandan da Saddam sonrası ortaya çıkması muhtemel rejim ile iyi geçinebileceği sinyallerini vermiştir (Gökçe, 2003: 123). Bu amaçla Turgut Özal, koalisyon güçlerinin Irak'a yaptığı müdahale sonrasında Saddam Hüseyin yönetimini devireceğini ve Türkiye'nin de Saddam sonrası Irak'ta

masaya oturabileceğini düşünmüştür. Fakat ABD başkanı Bush'un, savaşı daha da uzatmak ve genişletmek istememesi Saddam'ın iktidarda bir süre daha kalmasına neden olmuştur. Saddam'ın Irak Yönetimini kolay bir şekilde bırakmayacağını da ülkedeki isyanları kanlı bir şekilde bastırması göstermiştir (Barkey, 2000: 113).

Saddam Hüseyin'in bastırmakta zorlanmadığı bu isyanlar ise Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten çıkarılmasından sonra iki cephede birden başlamıştır. İsyanlardan ilki öncelikle güneyde Şii bölgesinde başlamış ve kuzeye Kürt bölgelerine yayılmıştır. Güneydeki isyan Irak yönetiminin kendilerini "Çöl Fırtınası Operasyonu"nda terk ettiklerini iddia eden ve ülkelerine dönen askerler tarafından başlatılmıştır. Organizasyondan yoksun olan bu askerler, rejim karşıtlarının da kendilerine katılması ile güçlenmişler ve güney şehirlerinden Basra, Necef ve Kербela'nın 1991 yılında Mart ayının iki haftası boyunca kontrolünü ellerine almışlardır. İsyanlılar Baas binalarına saldırarak ele geçirdikleri Baas üyelerini öldürmüşlerdir. İsyan'da Şiilerin rolü olduğu gözlenirse de İran'la ilgisinin olmadığı anlaşılmıştır. Bu isyan genel itibarıyla Saddam'ın olumsuz politikalarından dolayı ortaya çıkmış bir isyan özelliği göstermiştir. Irak ordusu ise, büyük kısmı yok edilse de, bu isyanı bastırarak gücü kendisinde bulmuş ve Mart sonunda isyanı bastırabilmiştir.

Güneyde Şii bölgesinde yaşanan isyanlar, Kuzey'de Kürt bölgesinde de isyanların başlamasına neden olmuştur. Irak ordusunun Kuveyt'te bozguna uğradığını ve güneyde Şiilerin isyanının yayıldığı haberini alan Kürt liderleri, bunu fırsat bilerek isyan etmişlerdir. Mart boyunca iki hafta süre ile Kürt bölgesindeki büyük şehirlerin kontrolü Kürtlerin eline geçmiştir. Güneydeki benzerlerinden daha organize ve bilinçli hareket eden Kuzey isyancıları ele geçirdikleri şehirlerde, Irak için demokrasi ve Kürdistan'a otonomi gibi düşüncelerini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte Irak kuvvetleri dikkatlerini güneyden kuzeye çevirdiklerinde, Kürt isyanı dağıtılmıştır. Irak kuvvetleri geldiğinde Kürt savaşıları dağlara kaçarken, savunmasız halk paniğe kapılarak, evlerini ve kasabalarını terk etmeye başlamışlardır. Bu kaçış ise büyük bir göçe dönüşmüş ve yaklaşık iki milyon Kürt, Türkiye ve İran sınırlarına doğru yönelmişlerdir. Kürtlerin bu kaçışlarının sebebi temelde, 1988 yılında Halepçe katliamında olduğu gibi, kimyasal gazlarla saldırıya uğrama korkusu olmuştur (Cleveland, 1994: 434-435). Bu korku neticesinde ve liderlerinin teşviki ile Türkiye ve İran'a kaçanlar çoğunlukla Kürtler olmuştur. Fakat Kürtlerle birlikte, savaş sırasında arada kalan Türkler ile Hristiyan kökenli (Keldani, Asurî gibi) kimselerin yanında Saddam muhalifi Araplar da bu ülkelere kaçanlar arasında yer almışlardır. Sarp dağları aşarak Türkiye sınırına yaklaşan bu mülteciler, çok zor kış şartları altında ilerlemişlerdir. Bu sırada Türkiye ise, bu mültecileri misafir edecek durumda değildir. Çünkü bu sırada 1988'de Irak'tan gelip hala Türkiye'de kalan binlerce mülteci zor şartlarda misafir edilmiş, bunun yanında Bulgaristan'dan da 320.000 kadar Türk, Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Türkiye bunların yarattığı sorunların üstesinden gelmeye çalışırken, Irak'tan gelen bu yeni sığınmacıları kabul etmekte tereddüt etmiştir. Bu yüzden Türkiye, harekete geçerek bu sığınmacılara bir yandan sınır ötesinde gerekli yardımları yapmaya çalışırken, bir yandan da BM Güvenlik Konseyi'ne konuyla ilgilenmesi için çağrıda bulunmuştur.

BM Güvenlik Konseyi bu çağrıya karşılık 5 Nisan 1991 tarihinde tüm üye devletleri ve insancıl kuruluşları yardıma çağırmıştır. Fakat bu karara göre üye

devletlerin ve yardım kuruluşlarının yardımları bölgeye ulaşana kadar ağır kış şartları, açlık, hastalık gibi sorunlar sığınmacılar arasında ölümlere yol açmaya başlamıştır. Sayıları 500.000'i bulan sığınmacılar fiilen Türkiye sınırını aşarak, Hakkâri ve Şırnak illerine gelişigüzel bir şekilde yerleşmişlerdir. Türk Devleti, halkı ve kuruluşlarıyla bu sığınmacılara ellerinden gelen yardımı yapmışlardır. Gelenlerin çok fazla sayıda olması ise, sıkıntılara, can sıkıcı ve üzücü olaylara neden olmuştur. Körfez Savaşı sonrası Türkiye'de gerçekleşen bu sığınma olayı bir aydan fazla bir zaman sürmüş ve bu süre zarfında birçok devlet adamı, uluslar arası kuruluş temsilcileri ve yetkilileri durumu yerinde gözlemlemek için Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.

Mülteci sorununa kalıcı çözümler getirebilmek için, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak toprakları içerisinde bir "Güvenli Bölge" oluşturularak bu sığınmacıların orada uluslar arası teminat altında barındırılması teklifinde bulunmuştur. Fransa'nın da destek verdiği Özal'ın teklifi, ABD ve diğer birçok devlet tarafından kabul görmüş ve Irak'ın kuzeyi'nden geçen 36. paralel ile Türk sınırı arası bölge "Güvenlik Bölgesi" (tampon Bölge) olarak tanımlanmıştır (Kaynak, 1992: 28-30). Bu öneriyi hayata geçirebilmek için ise, 1991 yılının Mayıs ayında, ABD ve Avrupa askeri güçleri Kuzey Irak'a girerek, Kürtlerin Kuzey Irak'a güvenli bir şekilde geri dönebilmeleri için "Güvenli Bölge"yi inşa etmişlerdir. Fakat mültecilerin çoğu Saddam rejiminin korkusundan geri dönmek istememişler ve bulundukları bölgelerde çadırlarda bir süre daha yaşamayı tercih etmişlerdir (Cleveland, 1994: 434-435).

Irak Hükümeti ise bölgede bir güvenlik bölgesi kurulmasını protesto etmişse de, BM'nin 688 sayılı kararı uyarınca bölgeye insani yardım yapılmasını kabul eden Mutabakat Zaptı'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Kuzey Irak'ta, 11 Nisan'daki Huzur Sağlama Operasyon'u (Operation Provide Comfort) sonrasında Kürt mülteciler için oluşturulan "Güvenli Bölge", Doğu-Batı genişliği, yaklaşık olarak 160 mil (257 km) ve Kuzey-güney genişliği ise 50 mil(80 km) olan bir alanı kapsamaktadır. Bu bölgenin güvenliği, İncirlik Üssü'nde konuşlandırılmış olan ABD, İngiliz ve Fransız askeri uçakları ile birlikte, Silopi'deki karargâhta görevli kara birlikleri tarafından sağlanmıştır. Bunların yanında Kuzey Irak'ta Zaho kentinde resmi adı "Birleşik Görev Kuvveti" olan askeri bir irtibat bürosu da bölgenin güvenliğinden sorumlu olmuştur.

11 Nisan'da "Güvenli Bölge'nin oluşturulmasından sonra ikinci olarak 12 Temmuz 1991 tarihinde Huzur Sağlama Operasyonu II (Operation Provide Comfort II) ABD ve müttefikleri tarafından yapılmış ve sonuçta Türkiye gündemini yıllarca meşgul edecek olan "Çekiç Güç" ortaya çıkarılmıştır. Türkiye'de konuşlandırılan ve "Çekiç Güç" olarak anılan bu kuvvetlerin toplamı 1862 kişiden oluşmaktadır. Bunların 1803'ü Adana İncirlik Üssü'nde, 49'u Pirinçlik'te, 10'u da Zaho'da görev yapmışlardır. Ülkelere göre bu görevlilerin dağılımı ise, ABD (1416 personel), İngiltere (183personel), Fransa (139 personel) ve Türkiye (74 personel) olarak belirlenmiştir. Bu çok uluslu gücün silah gücü ve bunların ülkelere göre dağılımını ise şu şekilde verebiliriz: ABD (3 kargo, destek ve tanker uçağı, 9 helikopter, 32 savaş uçağı), İngiltere (8 savaş uçağı, 2 tanker uçağı), Fransa (8 savaş uçağı, 1 tanker uçağı), Türkiye (4 savaş uçağı).

36. paralel'in kuzeyindeki uçuşa yasak bölgeyi denetlemek, gerektiğinde silah kullanmak, bölgedeki askeri gelişmeler hakkında irtibat bürolarına (Diyarbakır, Zaho) bilgi vermek, İnsani yardım kuruluşlarının bölgede çalışmalarını kolaylaştırmak gibi görevler, Çekiç güç'ün resmi görevleri arasında yer almıştır (Özkan, 2004: 86-89).

Türkiye'de konuşlanan bu Çekiç Güç'ün görev süresi 6 ve 3 aylık sürelerde uzatılmış olup, Türkiye'deki varlığı 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline kadar devam etmiş ve bu işgalle birlikte fiilen sona ermiştir. 1997 yılı Ocak ayından itibaren Çekiç Güç'ün adı "Keşif Güç" (Kuzeyden Keşif Harekâtı-Operation Nothern Watch) olarak değiştirilmiştir (Arı, 2005: 584).

Körfez Savaşı sonrası Türkiye'nin Irak politikası Barkey tarafından dört temel konu üzerinde değerlendirilmiştir. 1- ABD ile ilişkiler, 2- Irak'ın toprak bütünlüğü (Kuzey Irak'ta bağımsız Kürt devleti kurulma aşamasında KDP ve KYB'nin faaliyetleri), 3- Kuzey Irak'taki PKK varlığı ile mücadele 4- Irak'a uygulanmakta olan ambargonun Türkiye'ye olan maliyeti gibi konular Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin üzerinde yoğunlaştığı konular olmuştur (Barkey, 2000: 115).

Körfez savaşı sonrası, Irak ordudunun çekilmesiyle Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğu Türkiye veya Bağdat tarafından doldurulamamış ve durumda bölgeye başka devletlerin gerek bölge devletlerinin (İsrail, Suriye ve İran) ve gerekse bölge dışı, hatta küresel güçlerin (ABD, İngiltere, Almanya, Rusya vd.) ilgisini bölgeye çekmiştir. Bu ise zamanla Türkiye'nin bölgedeki etkisini kırmış ve Türkiye'nin kontrolde güçlendiği bir seviyeye gerilemiştir. Türkiye'nin bölgede yapması gereken Irak'ın kuzeyini yakından takip ederek, kendini tehdit edecek bir durumu ve oluşumu engellemek olmalıdır. Ancak Türkiye'nin burada kontrolü sağlamasında en büyük engel müttefiki olan ABD olmuştur. Türkiye bölge üzerindeki faaliyetleri için, yeni komşusu Amerika ile iyi ilişkiler içerisine girmek zorunda kalmıştır (Laçiner, 2003: 243-244).

Türkiye'nin müttefiki olan ABD ile ilişkilerinde "Güvenli Bölge"nin inşa edilmesinden sonra bölgede ortaya çıkan ve ABD'nin de desteklediği "Kürt Devleti" kurulma aşaması bir dönüm noktası olmuştur. Bölgede görevlendirilen "Keşif Güç" başlangıçta Kuzey Irak'ta Kürtlere yardım etme amacı taşımamış sadece Irak'ın BM kararlarına uyup uymadığını denetleme görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda ABD de Türkiye'den çekindiği için ilk başlarda Kürtlere doğrudan ilişki kurmaktan çekinmiş, fakat daha sonra bu tavrından vazgeçerek, 1992 tarihinde Kuzey Irak'taki Kürt liderlerden Celal Talabani ve Mesut Barzani'yi Kuzey Irak'taki parlamento seçimlerini görüşmek için Washington'da buluşturmuştur. Kürt liderlerin Bush ile görüşmeseler de ABD tarafından ilk defa bu kadar üst düzeyde bir yetkili ile görüşmeleri dikkat çekmiştir. ABD'nin bu şekilde Kürtlere yaklaşmasında, ABD'deki Kürt ve Ermeni lobilerinin de desteğiyle, amerikan kamuoyunda oluşan Kürtlere yönelik daha kararlı bir politika izlenmesi yönündeki baskının etkili olduğu düşünülmüştür. Bu dönemden sonra ise, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde temel olarak Kuzey Irak'ta ortaya çıkan karışık durum içerisinde, ABD'nin bölgedeki oluşuma verdiği destek, belirleyici rol oynamıştır.

Türkiye, Irak Türkleri ile daha iyi ilgilenebilmek ve onları kalkındırmak için Ovaköy sınır kapısını açmak istemiş fakat bu her seferinde ABD tarafından

engellenmek istenmiştir. ABD böyle bir kapının açılması durumunda ortaya ciddi sorunların çıkacağından bahisle bunu engelleme ve bölgedeki Kürtlerle ilgili faaliyetlerini gizleme yoluna gitmiştir. ABD'nin Türkiye'nin bölgedeki faaliyetlerini kısıtlamak için, PKK lideri Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye verdiği iddia edildi. ABD bu şekilde bir davranışta bulunmasının temelinde ise, devlet olma sürecinde hızla ilerleyen KDP ve KYB'nin önünü açmak olmuştur. Çünkü bu dönemde PKK, bu iki partinin ayağına dolaşmış ve her seferinde Türk ordusunu bölgeye çekmiştir. Bölgede Türk askerinin bulunması ise bu iki grubu rahatsız etmiştir. ABD ise böyle bir iş yapmakla hem Türkiye'nin güvenliğini kazanmaya çalışmış hem de bölgedeki durumu kontrol altında tutmayı başarmıştır.

İki ülke arasında 2003 yılındaki savaş öncesinde meydana gelen tezkere krizi, yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Türkiye'nin bölgeye asker göndermeyeceğinin kesinleşmesi üzerine, bölgedeki Kürt liderler, daha önce yükseltmedikleri seslerini olabildiğince yükseltmişler ve bölgeden Türk askerinin derhal çekilmesini istemişlerdir. "Irak Türk askerine mezar olur" sloganlarıyla yürüyen Kürt göstericiler Türk bayraklarını yakmışlardır (Yenerer, 2004: 19-20).

Türkiye'nin özellikle 1991 Körfez savaşından sonraki dönemde, Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla ilişkilerinde neyi isteyip neyi istemediği önemli bir soru işareti olmuştur. Türkiye bölgede KDP ile KYB'nin çatışmasını istememiş çünkü iki grup çatışırken, bölge istikrarsızlaşması, bölgede Türkiye'yi tehdit eden PKK gibi yapıların gelişmesine yol açmıştır. Türkiye iki grup arasında bu tür çatışmaların engellenmesi için arabuluculuk yapmış, ancak iki grubun fazlaca yaklaşıp bir Kürt devletinin kurulma tehlikesi ortaya çıkınca bundan vazgeçmiştir. 1994'te iki grup Paris'te bir araya gelip ortak askeri güç oluşturma konusunda anlaşmışlar, Türkiye ise buna sert tepki göstermiştir. 1995 yılında iki grup arasında tekrar başlayan çatışmalarda ise Türkiye tekrar arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye, Kuzey Irak'taki politikası konusunda ciddi bir ikilem içerisine düşmüştür. Türkiye'nin en büyük korkusunu bölgedeki tartışmaların Türkiye'nin iç politikasına taşınması endişesi oluşturmaktadır (Laçiner, 2003: 257-258).

Türkiye-Irak ilişkilerinde KDP ve KYB'nin yanında PKK terör örgütü de önemli rol oynamıştır. PKK, Irak'ın kuzeyini Türkiye'ye yapacağı saldırılar için üs olarak kullanmış ve Türkiye'de bunu engellemek için 1983 kışında Irak ile Güvenlik ve İşbirliği anlaşması imzalanmıştır. Türk ordusu 10 Mayıs 1983'te 3 askerin şehit olması üzerine, Irak sınırını 10 km geçerek PKK militanlarını takip etmiştir. Bu harekâtın hemen ardından ise, PKK lideri Abdullah Öcalan ile KDP lideri Mesut Barzani arasında "KDP ile PKK Dayanışma ilkeleri" anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye, PKK lideri, Abdullah Öcalan'ın yakalanmasına kadar Kuzey Irak'ı Türkiye'ye bir saldırı üssü olarak kullanan PKK'nın, hareketlerini engelleme yoluna gitmiştir. PKK'nın dağlık Kuzey Irak bölgesini, hareket alanı olarak kullanması, Türkiye'nin bölgede sınır ötesi ile ilgilenmesine neden olmuştur. 1984 yılında PKK terör örgütü, Türk ordusunun yaptığı sınır ötesi operasyon ile ağır bir darbe almıştır. PKK aldığı ağır darbeden sonra 1986 yılında yeni bir strateji uygulamaya başlamıştır. PKK'nın yeni stratejisi sivil köylere saldırarak katliam yapmak olmuştur. PKK 1986 yılında başladığı faaliyetlerine 1987 yılında da devam etmiş ve aynı zamanda Öcalan, KYB ile işbirliğini artırmıştır. 1991 ve 1995 yılları arasında

zaman zaman Türk ordusu, Irak'a girerek Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için operasyonlar düzenlemiştir. Bu dönemde Turgut Özal, Kürt liderlerle 1991 yılından itibaren iyi ilişkiler içerisinde girmiştir. Bu amaçla Mesut Barzani ve Celal Talabani'yi Türkiye'ye davet etmiş, onlara yurt dışına rahat çıkabilmeleri için Türk Diplomatik Pasaportu vermiş aynı zamanda Türkiye'de de büro açmalarına izin vermiştir. Fakat zamanla Kürt Devleti kurulma senaryoları gündeme geldiğinde, bu ilişkiler çözülmüş ve bu Kürt liderler Türkiye'nin PKK'ya karşı yürüttüğü operasyonları onaylamaz olmuşlardır.

1995 yılı sonrası dönemde ise, PKK askeri mühimmat olarak daha da güçlü silahlarla donatılmıştır. Türkiye ise bu durumu engellemek için 5-11 Temmuz 1995'te Kuzey Irak'a 15 Km girerek PKK'ya karşı operasyon düzenlemiştir. 10 Aralık 1995'te sağlanan ateşkes sonrası (Akçora, 2006: 48-50), PKK militanlarının Kuzeydeki Kürt gruplardan KDP'nin nüfuz bölgesine kaçması, Türkiye'nin KDP ile, hem PKK'ya hem de KYB'ye karşı işbirliğine gitmesine neden olmuştur. bu dönemde Türkiye KDP ile KYB arasındaki gerilimin devam etmesinden yana olmuştur.

Türkiye'nin bu dönemden sonraki Kuzey Irak politikasının temellerini Kürtlerin bağımsız bir devlet kurma tehdidi şekillendirmeye başlamıştır. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğü yanında Kuzey Irak'taki Kürtler için genişletilmiş bir özerlikli kabul ederken, federal devlet fikrine karşı çıkmıştır. Türkiye, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek için Kürtleri Bağdat yönetimi ile görüşmeye teşvik etmiştir. Türkiye'nin Kuzey Irak politikasında en önemli yıllardan birisi de 1998 yılı olmuştur. bu tarihte ABD iki Kürt grup arasında devreye girerek, "Washington Anlaşması"nı yapmalarını sağlamıştır. Kürtler bu anlaşmayla bazı ilkeler çerçevesinde uzlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmayla vurgulanan en önemli hususlar, Irak'ın toprak bütünlüğü, PKK'nın varlığının sona erdirilmesi ve bir Kürt federe devletinin kurulması gibi konular olmuştur. Anlaşma dışında kalan Türkiye, PKK ile ilgili karar alınmasına rağmen bu anlaşmaya tepki göstermiştir. Bu anlaşmadan sonra Türkiye Kuzey Irak'taki etkisini kaybetmeye başladığını hissetmiştir. Bu tarihlerde Ankara yoğun bir faaliyete başladı ve bu Kürt grupların ABD'nin de desteğiyle bir defa da Türkiye'de farklı bir platformda bir araya getirilmesi sağlandı. ABD, Türkiye'nin dahil olmadığı bir istikrar programının başarısız olacağını düşünmüş ve PKK konusunda Türkiye'ye ikna edici güvenceler vererek bölgedeki federatif yapının oluşumunu zorlaştıracı yolları kabul etmiştir.

Washington anlaşmasına rağmen iki Kürt grup arasındaki problemler tam anlamıyla çözülememiş, özellikle Habur gelirlerinin dağıtımı konusunda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin iki grup arasındaki ilişkilerde ise iki faktör öne çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri Talabani'nin Habur gelirinden yararlanamaması diğeri ise Iraklı Türkler faktörüdür. Petrol karşılığı gıda programının uygulanması ile Irak sınırsız miktarda petrol satma imkanı elde etmiştir. Bunun sonucu olarak kuzey Irak'ın gelirleri de artış göstermiştir. Söz konusu gelirlerden daha çok KDP'nin yararlanması ve KYB'ye pay vermekte isteksiz davranması iki taraf arasında sorunlara yol açmıştır. Habur'dan gelir elde edemeyen KYB Türkiye ile ticaretini geliştirmek için girişimlerde bulunmuş ve ikinci bir sınır kapısının açılması gündeme gelmişse de henüz sonuca bağlanmamıştır.

Türkiye'nin dış politikasında Iraklı Türklerin önemli bir faktör olarak ortaya çıkması ve Körfez savaşı sonrası Türklerin stratejik bir faktör olarak algılanması ise daha geç bir döneme raslamıştır. Başlangıçta öne çıkarılmayan Türklerin durumu Türkiye için yeni bir politik araç görevi görmeye başlamıştır. Türkiye KDP ve KYB'ye alternatif ve denge unsuru olarak Türkleri görmeye başlamıştır (Erkmen, 2003: 283-286).

Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye siyasi etkilerinin yanında ekonomik etkileri de olmuştur. Türkiye'nin zararı o dönemde yaklaşık 40 milyar dolar olarak telfuz edilmiş ve bu zarar ne ABD ve ne de diğer müttefik ülkeler tarafından karşılanmıştır. Bu dönemde hızlı bir büyüme temposu yakalamış olan Türkiye'nin hızını kesmiş ve pek çok olumsuz etkiye neden olmuştur. Savaşın olumsuz etkisi en açık bir şekilde 1990 yılı Ödemeler Dengesi Bilançosunda görülmüş ve Türkiye bu yılda 2,5 milyar dolar açık vermekle birlikte, dolar kuru iki katına çıkmıştır.

1991 yılında da ekonomideki büyüme hızı yüzde 1'in altına düşmüş ve yüzde 0,3 olarak gerçekleşmiştir. Ülkedeki kişi başına düşen milli gelir 2706 dolardan 2600 dolara gerilemiştir. Saddam'ın Irak'ın yönetimde kalması ve BM'nin uygulamış olduğu ambargonun devam etmesi Türkiye her geçen gün milyonlarca dolar zarara uğramıştır.

Türkiye'nin ekonomik zararının nedenlerini, petrol boru hattından elde edilen gelirin kesilmesi, Irak'la yapılan ticaretin ve sınır ticaretinin büyük ölçüde durması, Irak'ın Türkiye'ye olan borçlarını ödememesi ve müteahhitlik işlerinin durması şeklinde sıralayabiliriz. Bütün bunların yanında savaş öncesinde Türkiye Irak'tan ucuz petrol almaktayken, savaş sonrası dönemde ise başka ülkelere daha pahalıya petrol almaya başlamıştır. Türkiye'nin bu ekonomik zararlarının, en ağır etkisi Güneydoğu Anadolu'da görülmüş, bölge halkının işsiz kalması PKK'nın işine yaramıştır (Şirin, 2006: 516).

Türkiye iktisadi zararlarını karşılamak için özellikle BM'den taleplerde bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye, Bağdat ile ekonomik ilişkiler kurulması için faaliyetlerde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye Irak'tan iç piyasada kullanım için petrol almak istemiş ve bu konuda BM'le görüşmelerde bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye, BM'nin Irak'a uygulamış olduğu ambargonun kalkmasını sabırsızlıkla beklemiştir (Barkey, 2000: 122).

5.4.2. Saddam Hüseyin Yönetimi ve Irak Türkleri

Irak Türkleri, Irak'ın Araplar ve Kürtlerden sonra nüfus olarak üçüncü büyük etnik unsurudur. Irak Türkleri, Irak'ın kuzeybatısından güney doğusuna kadar olan bölgelerde bir şerit halinde, Musul, Erbil, Kerkük ve Diyala gibi şehirlerde ve daha birçok kasaba ve köylerde yerleşmişlerdir. Iraklı Türkler, bu durumlarıyla güneydeki Araplar ve kuzeydeki Kürtler arasında kültürel bir bölge oluşturmuşlardır. Bu bölgelerde yaşayan ve genelde tarım ve ticaret ile uğraşan Iraklı Türkler, Irak yönetimleri tarafından bulundukları şehirlerden göçe zorlanmışlardır. Irak hükümetlerinin asimilasyon politikaları yüzünden Iraklı Türklerin nüfusları hakkında da sağlıklı bilgilerin alınması zorlaşmıştır. Yine de Iraklı Türklerin nüfuslarının 2 milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir.

Irak'taki üçüncü etnik unsur olmalarına ve bölgede bin yıllık tarihi geçmişe sahip olmalarına karşın, Irak Türklerin varlıkları henüz resmi olarak tanınmamıştır. Bu da onların, bir bölgede çoğunluğu oluşturmalarına rağmen nüfus sayımı ve anadilde eğitim gibi haklardan mahrum kalmalarına neden olmuştur. 1972 yılından beri Irak hükümeti okullarda Türkçe Dili'nde eğitim yapılmasını ve Irak'ta Türk medyasını yasaklamıştır. Bununla birlikte Baas rejimi 1980'li yıllarda Türk Dili'nin günlük hayatta kullanılmasını da yasaklamıştır.

1973 yılındaki Geçici Anayasa ve 1990 yılındaki Anayasa'da Irak'ta yaşayan Türk nüfusu için herhangi bir madde yer almamıştır. İlan edilen anayasa da sadece Irak halkının "Arap ve Kürt" unsurlardan meydana geldiği belirtilmiştir. Halbuki, 1925 yılında ilan edilen Anayasa'da Kürtler ve Türklere, okullarda kendi dillerinde eğitim yapma, memuriyetlere atanabilme ve kendi dillerinde yayın yapabilme gibi haklar verilmiştir.

Iraklı Türkler bugüne kadar, Irak'ın yönetimini elinde bulunduran rejimler tarafından, her türden baskıya maruz kalmışlardır. Çok Sayıda Irak Türkü 1924, 1937, 1946, 1959 ve 1991 yıllarında yapılan katliamlarda hayatını kaybetmiştir. Irak Türklerine ait birçok köy yok edilmiş ve burada yaşayan Türkler, Irak'ın güneyine yerleştirilmişlerdir. Bu güneye göç ettirilen Türklerin yerlerine ise Saddam Hüseyin tarafından Arap aileleri yerleştirilmişlerdir.

1994 yılında Birleşmiş Milletler örgütü tarafından, Irak Hükümeti'nin insan haklarını hiçe sayan uygulamalarını eleştiren bir rapor yayınlanmıştır. Raporda, içerisinde Iraklı Türklerin de bulunduğu etnik ve dini grupların uğradıkları haksız uygulamalar ifade edilmiştir. 1991 yılındaki Körfez Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler 36. Paralelin kuzeyinde bir Güvenli Bölge oluşturmuştur. Bu bölgenin oluşturulma amacı bölgedeki yoğun Kürt nüfusun koruma altına alınmasıdır. Kürt nüfusu korumak ve onlara insani yardım yapmak için faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler, bölgedeki yaklaşık iki milyon Türkü göz ardı etmiştir. Ayrıca Kürt bölgelerini korumak için oluşturulan güvenlik bölgesi, bölgede yaşayan Türk nüfusunu iki ayrı topluluk haline getirmiştir. Yönetim boşluğu içindeki Kürt bölgesinde kalan Türkler iki grubun (KDP ve KYB) çatışmaları arasında kalırken, Saddam'ın yönetim bölgesinde kalan Türkler de ne resmi olarak tanınmışlar ne de temsil hakkı elde etmişlerdir (Simmons, 1996: 87-89).

Çok uzun bir geçmişe sahip ve Irak'ın en önemli etnik gruplarından biri olan Irak Türkleri, ülkenin kuzey ve orta bölgesinde yaşamaktadırlar. Musul, Kerkük, Erbil Diyala ve Selahattin illerinin sınırları ile başkent Bağdat'ın birkaç mahallesi de dâhil olmak üzere kuzeyden güneye bir şerit halinde yerleşmişlerdir. (Köprülü, 1996: 9) Başka bir deyişle Irak'taki Türk yerleşim alanları, Suriye sınırından başlayarak Bağdat'ın güneydoğusundaki Bedre kasabasına doğru bir hat üzerinde çekilecek bir kavisin güneyinde kalmaktadır. Bu bölgenin kuzeyinde Kürtler, güneyinde ise Araplar bulunmaktadır. Başlangıç yeri Telafer olan bu bölge içerisinde bütün özellikleri ile Türk olan birçok şehir ve kasaba vardır. Telafer'den başlayan bu bölge Musul'da daralır ve tekrar Kerkük bölgesine geldiğinde ise genişler. Son olarak Bedre'ye kadar ulaşan bu hat tekrar daralır (Koçsoy, 1991: 132). Suriye sınırındaki Telafer kentinden başlayıp, güneydoğuda Mendeli'ye kadar uzanan "Türkmeneli" bölgesi kuzeyde dağlık alanda yaşayan Kürtler ile güneydeki Araplar arasında tampon bölge görev görmektedir. Aynı zamanda Irak Türklerinin yaşadığı bu bölge,

kuzeyden Kürtler, güneyden ise Araplar tarafından baskı altında tutulmaktadır. Bu bölgede Iraklı Türklerin yoğun olarak bulunduğu şehirler ve ilçeler ise, Musul, Erbil, Kerkük, Selahattin, Diyala illeri ile, Telafer, Sancar, Altınköprü, Kifri, Hanekin, Kızılribat, Bakuba ve Mendeli'den oluşmaktadır.

Türklerin yerleşim yerleri, Irak'ın diğer bölgelerine göre çok önemli özellikler arz etmektedir. Irak'ın en verimli petrol kuyuları bu bölgededir, Irak'ın tahıl ambarıdır, Arap yerleşim bölgeleri ile Kürt yerleşim bölgelerini birbirinden ayırır, bölge petrol ve tarihi sebeplerden dolayı Irak'ın en gelişmiş bölgesi kabul edilebilir. Bölge bu özellikleri yanında coğrafi olarak Anadolu'nun bir uzantısı gibidir ve ılıman bir iklime sahiptir. Irak'ın diğer bölgeleri buralara nazaran çöllerle kaplıdır (Onay, 2003: 75). Iraklı Türklerin yaşadıkları bu bölgelere "Türkmeneli" adı verilmiştir.

Iraklı Türklerin en kalabalık olduğu Irak şehri Kerkük'tür. 1948'de nüfusu 30.000 olan Kerkük kuzeybatıdan Küçük Zâb vadisi, güneybatıdan Cebel-i Hamrin, güneydoğudan Diyala vadisi ve kuzeydoğudan da Zağris Dağları ile çevrilmiştir. Irak'ın en büyük şehirlerinden birisi olan Kerkük'ü, Araplar "Karkûk" diye, batılılar ise, "Kirkuk" diye adlandırmaktadırlar. Kerkük'ün yüzölçümü ise 1976 yılına kadar 19.873 km²'dir³⁹ (Bayatlı, 1999: 83-84) Kerkük'ün günümüze yakın dönemdeki Nüfusu 567.957 olarak tespit edilmiştir. Kerkük'ün nüfusunun bu kadar az olmasının sebebi ise 1976 yılında Tikrit başta olmak üzere birçok ilçesinin yeni kurulan Selahattin vilayetine dâhil edilmesi ve o tarih itibarıyla şehirde yaşayan Türklerin güneye sürülmesindendir. Öyle ki, 1974 yılına kadar Kerkük ili 6 Kaza ve 23 nahiye'den oluşurken, 1976 yılında şehrin adı El-Tamim olarak değiştirilmiş ve kazalarının sayısı 3'e nahiye sayısı ise 11'e düşürülmüştür. Bu uygulamalar Irak hükümetinin 29 Ocak 1976 tarihinde 41 ve 42 sayılı hükümet kararlarına göre hayata geçirilmiştir. Buna göre Şehrin nüfusu yıllara göre sırasıyla 1957'de 388.939, 1965'te 473.626 ve 1977'de ise 495.425 olarak tespit edilmiştir. 1965 yılına kadar neredeyse şehrin tamamı Türk iken, Irak hükümetinin uyguladığı baskı ve eritme politikası gereğince bölgeye Araplar yerleştirilmiş ve Türkler şehirden Irak'ın başka bölgelerine sürülmüştür. Bu yüzden Türklerin şehirdeki nüfusu 1977 sayımında sadece 250.000 olarak tespit edilmiştir.

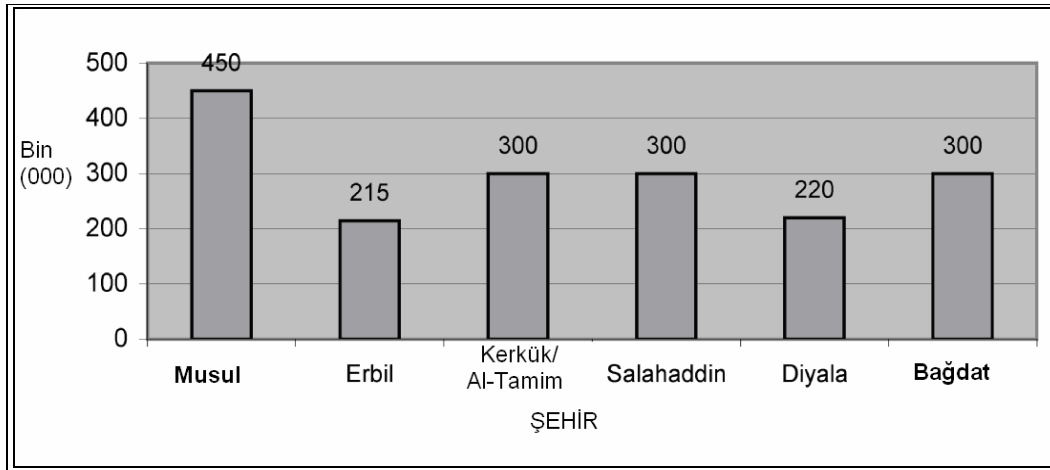
Irak'ın Bağdat'tan sonra en büyük vilayeti Musul ise Irak'ın kuzeyinde yer alır ve kuzeydeki en yoğun Arap nüfusu burada yerleşmiştir. Türkiye'den 70 km. uzakta bulunan Musul şehrini Dicle nehri ikiye bölmektedir.(Demirci, 1991: 62, 67-68) 1981 verilerine göre Musul ilinin nüfusu 1.227.215 kişidir. Türkler ise, Musul ilinin Telafer, Yunus Peygamber ve Şahbek (Şebek) gibi kaza ve köylerinde yoğun olarak yerleşmişlerdir (Demirci, 2003: 108)

Irak'ta Türklerin yoğun bir şekilde yerleştikleri şehirlerden biri de Erbil şehridir. M.Ö. III. Bin yıldan itibaren çivi yazılı tabletlerde adına Arba'il şeklinde rastlanan Erbil(İrbil), Batı'da Arbela, Arbeles olarak, Kürtler arasında ise, Ervil, Hevlîr olarak anılmaktadır. 1920 yılında Irak'ın 14 vilayetinden biri olan Erbil, 1985 yılına gelindiğinde ise 333.903 kişilik nüfusuyla Irak Cumhuriyetinin Bağdat, Basra,

³⁹ 1975 ve 1981 yılları arasında 19,543 km² olan Kerkük'ün yüzölçümü bazı ilçeleri ve köyleri başka illere ayrılarak 9,426 km²'ye düşürülmüştür (Kerkuklu, 2004: 95-96).

Musul ve Kerkük'ten sonra beşinci büyük yerleşim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bazı kültürel ve idari müesseselerin yer aldığı şehirde bir de Selâhaddîn Eyyûbî'nin adını taşıyan üniversite bulunmaktadır (Es-Sakar, 1995: 273). Günümüzdeki tahmini nüfusu ise 1.500.000 civarında olan Erbil şehir merkezinde Şafii Kürtlerin yanında büyük oranda Sünni Türk nüfusu bulunmaktadır. Erbil şehrinin Altınköprü, Kuştepe ve Köysancak adlı üç ilçesi vardır. Bunlardan Altınköprü Kerkük vilayetinden Erbil vilayetine bağlanmıştır. (Demirci, 2003: 109)

Kerkük, Musul ve Erbil şehirlerinin yanında, Irak'ın ikinci büyük ilçesi olan Telafer, Altun Köprü, Tazehurmatu, Dakuk (Dohuk-Tavuk), Tuzhurmatu, Hanakin, Şahraban ve Kifri gibi ilçe, kasaba ve köylerde de Irak Türkleri yoğun olarak yerleşmişlerdir (Yakuboğlu, 1976: 55-61)

Şekil 5.3. 1999 yılı verilerine göre Irak Türk nüfusunun şehirlere göre dağılımı (Oğuzlu, 2004:312)

Global IDP'ye göre, Irak'taki nüfus ve bu nüfusun etnik ve dini ayrımı verilmiş ve bu verilerde ise Irak Türkleri çok az bir yüzde ile gösterilmiştir. Global IDP 1997 yılı verilerine dayanarak ortaya çıkan Irak'ın toplam nüfusunun 22 milyon olarak açıklamıştır.⁴⁰ Bu 22 milyonluk nüfusun %97'sini Müslüman, Müslümanların %60-65'lik oranının ise çoğunlukla Arap olan Şii nüfus olarak ifade etmiştir. Geriye kalan %32-37'lik oranı Sünnilerin (yaklaşık olarak %18-20 arası Kürt, %12-15 Sünni Arap geri kalanı da Sünni Türklerden oluşur) geriye kalan %3'lük dilimin ise Hristiyanlar (Asuri, Keldani, Ermeni), yezidiler ve küçük bir Yahudi nüfusu meydana geldiğini ortaya çıkarmıştır (Global IDP, 2003: 10). Irak devletinin genel

⁴⁰ Saddam Hüseyin'in 1997 yılında yaptırdığı nüfus sayımında Kerkük'te ayrıca gizli bir sayım yaptırdığı ortaya çıkmıştır. Bu gizli sayımda Kerkük'teki Türk nüfusun 334 bin olduğu ortaya çıkmış ancak Saddam yönetimi bu sayıyı 50 bin olarak ilan etmiştir. Bu sayımda Iraklı Türklerin ülkedeki toplam nüfusu ise 509 bin olarak ilan edilmiştir. 1957 yılında yayınlanan ve en güvenilir nüfus sayımı olarak bilinen sayıma göre Türklerin 560 olarak ilan edilen nüfusunun bugün 509 bin olması Irak'ta Türk nüfusu üzerinde oynanan oyunun ne kadar büyük olduğunu göstermiştir. Bu dönemde özellikle 1991 Körfez savaşı sonrası Kerkük'e göç eden Kürtlerin sayısı 317 ile 600 arasındaki rakamlarla ifade edilmektedir. Bu ise şehirdeki Türk nüfusun pasifize edilmeye çalışıldığının bir göstergesi olarak düşünülebilir (Uğur, 2007).

nüfusunun 1997 yılı itibarıyla 22 milyon civarında olduğu tahmin edilirken Iraklı Türklerin bu nüfus içerisindeki oranları Irak Türklerinin kendileri, yerli ve yabancı yazarlar tarafından farklı oranlarda ki bu oranlar %2 ile (daha çok yabancı yazarlar tarafından verilen oranlar) %15 arasında değişmektedir. Yine bu oranların içerisinde Iraklı Türklerin nüfusları hakkında 500,000'den başlayıp 3.5 milyona kadar çıkan rakamlardan söz edilmektedir. Bunlara çok sayıda örnek verilebilir.

Son 20 yılda Irak'ta yaşayan Türkler Baas yönetimlerinin eritme politikası doğrultusunda, Türkmen kimliği taşıyan bölgelerden özellikle "Türkmeneli" bölgesinden dışarı, daha çok Arapların yaşadığı güney bölgelere göç ettirilmişlerdir (Kerkuklu, 2004: 89). Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren ülkede bulunan azınlıkların ki özellikle Türklerin nüfusu hakkında kesin bir rakam verilmemiştir. Zaten Irak'ın kendi nüfusu bile tam olarak belli değildir. Irak'ta nüfusun çoğunluğu Arapların oluşturmasına rağmen Türklerin dışında oldukça fazla bir azınlık nüfus bulunmaktadır. Azınlıkların ise Irak Arap nüfusuna oranı üçte bir (1/3)'dir (Koçsoy, 1991: 132).

Irak yönetimlerinin sağlıklı bir şekilde nüfus sayımı yaptırmaması yüzünden Türklerin Irak'taki nüfusları tartışma konusu olmuştur. Iraklı Türklerin nüfus tahminleri genellikle 1957 yılı nüfus sayımı baz alınarak yapılmıştır. Baas Partisinin "Araplaştırma" politikasına rağmen Irak'ın 23 veya 25 milyon olarak tahmin edilen nüfusu içinde Türklerin nüfusu en azından Mofak Salman Kerkuklu tarafından 1 veya 1,5 milyon dolayında olarak tahmin edilmektedir (Kerkuklu, 2004: 92-93)

Devletin kuruluşundan itibaren ise Irak yönetimleri Irak'ta yaşayan Türklerin nüfuslarını gizlemek gereğini duymuşlardır. Bunun sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir.

İlk olarak Irak rejimi 3 milyon olarak ifade edilen nüfusundan çekinmektedir. Çünkü Türkiye'nin bu Türk nüfusu kullanarak Irak'a müdahalesinden korkulmaktadır. Tarihi olarak hem Kerkük ve hem de Musul Türkiye'ye aitti ve bu şehirler I. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den koparılmıştır. Irak rejimlerinin bu korkusu yüzünden Iraklı Türkler hiçbir zaman gerçek nüfus rakamları ile gösterilmemişlerdir.

İkinci olarak, Irak rejimi yine Türkmenlerin de Kürtler gibi "Türkmeneli"nde bir otonomi peşinde koşmalarından çekinmektedirler. Türkmenlerin gerçek nüfusu bu gerekçeye dayanılarak asimilasyon politikasına göre diğer azınlıkların nüfuslarına göre her zaman daha az gösterilmiştir.

Üçüncü neden ise, Irak'taki Türkmen nüfusunu ortaya koyacak doküman ve istatistik bilginin eksikliğidir. Daha açık söylenmesi gerekirse Irak'ın genel nüfusu ve Türkmenlerin nüfuslarının özelliklerini gösterecek doğru ve güvenilir istatistikî bilgilerin olmaması da önemli bir etkidir. Buna rağmen Irak Türklerinin nüfus tespiti yapılırken, en güvenilir kaynak olarak 1957 yılında yapılan nüfus sayımı verileri kullanılmıştır.

Dördüncü nedene gelince, bu da ekonomik nedendir. Nitekim Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük bölgesinin önemli bir petrol şehri olması Saddam rejiminin bölgede etkin olmasına ve Türkmen karşıtı politika geliştirmesine neden olmuştur.

Son neden ise, Irak Türkmenlerinin nüfus hareketleri ile ilgilidir. Yani devletin politikası Türkmen bölgelerinin Türk karakterinin silinmesi politikasıdır.

Türkmenlerin gerçek nüfusu bu nüfus hareketleri yüzünden kesin olarak tahmin edilememektedir.

Irak'ta İngiliz Manda yönetiminin kuruluşundan itibaren, Krallık ve Cumhuriyet dönemleri de dahil Irak'ın etnik yapısı ve nüfusu hakkında sağlıklı bilgiler ortaya konulmamıştır. 1947 yılında yapılan nüfus sayımında Irak'ın etnik yapısı hakkında sağlıklı bir bilgi verilemezken, Kerkük Türk nüfusu 286.005 (Toplam nüfusun %5,9'u), 1957 yılında 388,939 (%6), 1965'te 473.626 (% 5,8), 1977 yılında 495,425 (%4) olarak ortaya çıkarılmıştır.

Türklerin Irak'taki nüfus tahminleri yapılırken baz alınan 1957 yılı nüfus verilerine göre Irak devleti bu sayımda ülkenin etnik gruplarını ana dillerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Buna göre Kerkük'ün % 48,3'ü Türkmen, %28,2'si Arap, % 21,4'ü Kürtler ve kalanlar ise Asuriler ve diğer azınlıklardır.

1957'de yapıp 1959'da ilan edilen bu sayım Irak 'devleti tarihinde Türkmenlerin kendilerini Türk olarak kaydettirdikleri son nüfus sayımıdır (Kerkuklu, 2004: 94-96)

Bunlara ilaveten Abdulkerim Kasım döneminde Irak Birliği'ni korumak amacıyla Irak Türkleri'nin sayısı yüzde olarak çok düşük gösterilmiştir. 1965 yılında Irak Planlama Başkanlığı Sayım Müdürlüğü tarafından resmi olmayan tahminlere göre Irak'ta yaşayan Türklerin sayısı 780.000 dolayındadır.

Irak Türkleri'nin nüfusu hakkında 1970 yılında bir Amerikan gazetesinde ise Kerkük şehir merkezinde yaşayan Türklerin sayısının 200.000 ve şehrin etrafındaki Türk nüfusun da bundan az olmayacağı yazılmıştır. Yalnız Türkler sadece Kerkük'te değil Irak'ın bir çok bölgesinde yaşamaktadırlar (Demirci, 1991: 5-6)

1957 yılı sayımı Türklerin nüfus tahminlerinin yapılmasında önemli yere sahipken 1987 yılındaki sayımda da Türkler yine 16 milyonluk Irak'ın 1,5 milyonunu oluşturmaktadırlar. 1957 yılı sayımından sonra Irak hükümetleri etnik temizlik politikaları uyarınca Arapları Arap olmayan kuzey bölgelere, Arap olmayanları da daha çok Arap olan güney bölgelerine sürerek veya yerleştirerek eritme politikalarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda binlerce Türk, Türkmeneli bölgesinden koparılmışlardır.

Irak rejimlerinin yaygın olan uygulamalarından biri de etnik grupları baskı altında tutarak onların kendilerini "Arap" olarak kaydettirmelerini sağlamak olmuştur. Bu resmi olarak 1997 yılında yapılan nüfus sayımında uygulanmış ve Türk, Kürt ve diğer azınlıklara dağıtılan "Milliyet Doğrulama" formlarında zorla Arap seçeneğini işaretlemeleri istenmiştir. Buna uymayanlar ise, evlerinden sürülmüşlerdir. Bu uygulamayla Irak hükümetleri Kürt ve Türkmen ayrımını esas almış ve Kerkük bölgesini Arap olmayan unsurlardan temizlemeyi amaç edinmiştir. Bu politika azınlıkların eskiden Türkçe, Kürtçe ve Asuri dillerinde olan okul, cami, cadde vb. yerlerin isimlerini de değiştirilerek uygulanmıştır (Kerkuklu, 2004 : 96-97).

Irak'ın toplam nüfusu ve bunun içerisinde azınlık ve diğer unsurların tespiti hususunda ise yerli ve yabancı yazarlar tarafından çeşitli tahminler yapılmaktadır.

Kesin olmayan bilgilere göre Irak'ta 1947 yılında yapılan bir nüfus sayımında Irak'ın toplam nüfusu 4.800.000 olarak, 1957 yılında yapılan bir sayımda ise bu rakam 6.300.000 olarak açıklanmıştır. Türklerin nüfusu 6.300.000 olan Irak nüfusu içinde 500.000 olarak ilan edilmiştir. Bu sayı %13,4 artış oranıyla 1959 yılında

567.000 olarak tespit edilmiştir (Demirci, 1991: 5-6). İşte 1959 yılına kadar açıklanan rakamlarda Türklerin nüfus oranları ile oynanmamıştır. Fakat günümüze yaklaşıldıkça Türkmenlerin nüfus oranlarında bir düşüşe rastlanmaktadır. Irak nüfusunun ve içerisinde barındırdığı etnik unsurların tespiti konusunda batılı yazarlar genelde farklı rakamlar vermektedirler. Bunun nedeni ise, günümüze yakın dönemde iktidarda olan Saddam Hüseyin rejimi tarafından yayınlanan Irak Devleti'nin istatistikî bilgileri, etnik gruplar ve azınlıkların nüfusu konusunda tam olarak bilgi sahibi olunmasını engellemektedir. Genelde yabancı kaynaklar Türklerin özellikle nüfusları konusunda Irak Devleti'nin yayınladığı resmi istatistiklere dayanarak bilgi vermektedirler.

Amerikan CIA bürosunun yaptığı tahmine göre Irak'ın toplam nüfusu 22,675,617 ve Türk nüfus oranı yine %5 olarak hesaplanmıştır. 2000 yılı verilerine göre Irak'taki Türk nüfus yine %5 oranında tahmin edilmiştir. Ülke profillerini gösteren bir kurum ise Irak nüfusunun 21,7 milyon ve Türklerin bu nüfus içindeki oranını %5 olarak göstermiştir. Yine "Indexes of People in Iraq" adlı bir başka batı kaynağı ise Türklerin nüfuslarının 1 milyon olduğunu bildirmiştir (Kerkuklu, 2004: 98)

Irak ve bölgedeki Kürtler hakkında araştırma yapan ve eserler yayınlayan bir takım Kürt yazarlar da Türklerin nüfusları hakkında yabancı kaynaklarınkine benzer bir tutum içerisinde olduklarıdır. Buna örnek verecek olursak, Nuri Talabani, "Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması" adlı eserinde Türkmenlerin tahmini nüfusu başlıklı sayfasında, Türk ve Türkmen yazarların yaptıkları nüfus tahminlerinin şişirme olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını yazmaktadır. Bunun yanında tahmini olarak da Türkmenlerin nüfuslarından bahsetmektedir. Fakat Türkmenlerin nüfus tahminini yaparken 1957 nüfusunun ele almış olmasına rağmen Türk tahminlerinin aksine yarı yarıya bir rakamdan bahsetmiştir. Yine yıllara göre yaptığı tahminlerde Irak'ın genel nüfusu hakkında bilgi vermemiş ve Türkmen nüfusunun günümüze kadar da azalma gösterdiğini belirtmiştir. Bunun yanında Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde gerçekte fazla miktarda bulunmadıklarını ifade etmiştir. Nüfus oranlarındaki tahminlerini yaparken Talabani, Türkmenlerin de Kürtler gibi Irak rejiminin baskısı altında olduklarını yazmıştır. Talabani eserinde ayrıca Erbil şehrini Irak Kürdistan'ının başkenti saymakta ve Erbil gibi diğer Türk kentlerinde yaşayan Türkmenlerin azınlıkta olduklarını, Sünni ve Şii olarak kent ve köylerde yaşadıklarını yazmaktadır. Kısacası Talabani eserinde Türkmenlerin de tıpkı Kürtler gibi Irak rejiminin asimilasyon politikasına maruz kaldıkları ve bu yüzden nüfuslarının günümüze kadar çok eksildiğini yazmaktadır (Talabani, 2005: 20-24)

Radio Free Europe/Radio Liberty gibi kaynaklar Türklerin Irak'taki nüfus oranının %16'dan az olmadığını ilan etmişlerdir.⁴¹ Türkmen Milli Hareket Cephesi başkanı Mofak Salman Kerkuklu, al-Nahrain web sitesi ve İran Türkmen Öğrencileri web sitelerinde Türkmenlerin Irak'taki nüfuslarının 2,5 ile 3 milyon arasında olduğunu açıklamışlardır (Kerkuklu, 2004: 98)

Irak-İran savaşında Saddam Hüseyin Kuzey Irak'taki Kürtlerin Irak devleti'nin savaş sırasında arkadan vurmasını önlemek için onları zorunlu askerlikten

⁴¹ Radio Free Europe, internet sitesinde Iraklı Türklerden bahsederken nüfuslarını 3.5 milyon olarak ifade etmişlerdir. Ancak, Iraklı Türklerin, Türkiye Türkleri ile değil Azeri Türkleri ile bir bağının bulunduğuna vurgu yapmıştır (Gaziyeva, 2001).

muaf tutmaya söz vermiştir. Bu durumda bazı Türkmenler de savaş sırasında güveliklerini sağlayabilmek için Kürtlerin elde ettikleri bu fırsattan yararlanmak istemişlerdir. Bunun için de 1987 yılı nüfus sayımında kendilerini nüfus kayıtlarına Kürt olarak kaydettirmişlerdir. Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren Irak'taki Türklerin nüfusları her zaman %2'lik bir oranla gösterilmiştir. Fakat 1958 yılı 14 Temmuz'un da yayınlanan resmi yayında Türklerin 1957 yılı itibariyle nüfuslarının 576.000 olduğu ilan edilmiştir. O zaman ki Irak nüfusu 6.500.000 olduğuna göre bugün 22 milyon olarak tahmin edilen Irak nüfusu içinde Türk nüfusu, %2'den hesaplanırsa 400.000 olarak ortaya çıkmaktadır (Kerkuklu, 2004: 100).

Irak'ın Türk toplumu genel olarak din konusunda laik bir yapıyı benimsemişlerdir. Büyük çoğunluğu Müslüman olan Irak Türklerinin %30-40'nın da Şii oldukları tahmin edilmektedir. Ancak Şii olan Irak Türkleri, İran'daki ve Irak'ın güneyindeki Şiiler gibi dini, siyasi bir amaç için kullanmamışlar Türkiye'deki Şiileri örnek alarak laik yapılarını korumuşlardır (Oğuzlu, 2004:313-314). Kerkük, Bağdat ve Musul Türklerinin çoğu Hanefi mezhebinden olmakla beraber Erbil, Süleymaniye, Köysancak ve Kürt bölgelerinde yaşayan Türkler ise Şafii mezhebendendirler. Kerkük-Bağdat yolu üzerinde ve civarlarında yaşayan Türkler ise çoğunlukla Caferi yani Şia mezhebine mensupturlar.

Genel olarak Irak'ın şehir merkezlerinde yaşayan Türkler Sünni Hanefi, Kürt bölgelerine yakın yerlerde yaşayanlar Şafii, güneye doğru Arap vilayetlerine yakın yerlerde yaşayanlar ise Caferi (Şia)'dır. Türklerin bu inanç ve mezhep ayrımındaki coğrafi ayrımın sebebi bölgedeki Osmanlı-İran mücadelesidir. (Marufoğlu, 2002: 606) Ayrıca Irak Türklerinin arasında bugün tahmini olarak 20 bin kadar da Hristiyan bulunmaktadır. Hristiyan Türkler daha çok Kerkük'te yerleşmişlerdir (Demirci, 2003: 103).

Kültürel anlamda yüksek bir seviyeye sahip Iraklı Türklerin konuştuğu şive Doğu Oğuzca sahasında Azeri Türkçesi'nin bir başka dalında yer almaktadır. Osmanlı ve Azeri sahaları arasında konuşma ve yazı dilindeki farklılık temelde sadece konuşma dilinde kalmıştır. Folklor değeri bakımından Türkçenin çok çeşitli ve zengin malzemesini taşıyan Kerkük bölgesi hoyratları, manileri, halk şiirleri, masalları, tekerlemeleri ve bulmacaları Türk Dünyası'nda da yankı bulmuştur. Irak Türkmen Türkçesi, bugün Iraklı Türkler tarafından Kerkük ağzı farkıyla kullanılmaktadır. Kerkük ağzı denilen Türkçe bütün Irak Türkleri tarafından kullanılmasının yanında ufak tefek ağız farklılıkları gösterir. Irak Türklerinin Türkçesindeki bu farklılık da, bulundukları bölgelere göre ortaya çıkar, bu tür ayrılıkların ortaya çıkma sebepleri olarak, Türklerin bölgeye farklı bölgelerden gelip yerleşmeleri gösterilebilir (Beyathı, 1998: 35).

Irak'ta Türkler etnik olarak çoğunluğu oluşturmalarına rağmen resmi anlamda etkili faaliyetlerde bulunamamışlardır. Bu yönüyle çoğunluğu oluşturdıkları bölgelerde milli nüfus ve dil alanında herhangi bir rol alamamışlardır. (Kerkuklu, 2004: 89) Irak devleti mevcut sınırları ile ancak bağımsız bir devlet vasfını taşır. Kuzeyi orta kesimden güneyi de buradan ayrıldığında Irak bir devlet olma vasfını kaybedecek ve neticede de bütün Iraklıların çok kaybı olacaktır. Irak, bir Yugoslavya veya SSCB olmadığı gibi, Irak'ta etnik topluluklar veya dinler çatışması yoktur. Irak'ta iktidar tarafından uygulanan zulüm ve asimiliye karşı mücadele ve rejim

kavgası vardır. Çünkü Irak halkının %95'i Müslüman'dır ve yüzyıllardır bu toprakları kendilerine vatan edinmişlerdir (Yayçılı, 1997: 1664).

Irak'ta bugün tabana ve toplulukların görüşlerini ve desteğini yansıtmayan çok sayıda siyasi partiler ve bunların bölücü fikirleri vardır. Türkmenler arasında bile dışarıdan ithal bazı fikirlerle hayal ve macera peşine düşen ve Türkleri de iç savaşa sürükleyen partiler ve liderler vardır (Yayçılı, 1997:1664).

Körfez Savaşı sonrası dönemde Saddam yönetimine karşı Iraklı Türkler ile Kürtlerin neden işbirliği yapmadıkları sorusu sorulmuştur. Kürtlerle işbirliği yapılmamasının ve yapılamamasının cevabını ise Ekrem Pamukçu makalesinde 4 madde halinde özetle şöyle açıklamıştır:

1- Iraklı Türklerin yaşadığı coğrafi çevre ilk önce buna engel olmaktadır. Çünkü Türklerin yaşadığı bölgelerde ne dağlık araziler ne de bir orman alanı vardır. Dümdüz bir arazide yerleşen Türkler en ufak bir isyan teşebbüsünde Irak ordusuna ait uçaklar tarafından tıpkı Halepçe'de olduğu gibi yok edileceklerini bilmektedirler.

2- Türkiye ile Iraklı Türkler arasındaki organik bağların Türkiye ve İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmalara göre çizilmiş sınırlara dayanması yani arada bir sınır bağının olmaması.

3- Irak Türkleri, Türkiye'nin güneydoğudaki siyasetine engel olmak istememektedirler.

4- İki kesim arasında güven ortamının bulunmaması Saddam'a karşı Türk-Kürt ittifakını engellemektedir. Türklerin Kürtlere inanmamasının nedeni 1959 yılında Kerkük katliamı sırasında Kürtlerin attıkları sloganlardır.

- "*Karkuk şehri-i Kurdana-Bedereve begane*" Kerkük Kürt şehridir yabancılar dışarı.

- "*Birbe Turkman*" Türkmenlere ölüm.

- "*Kerkuk şehri Kurdani- Biji Mustafa Barzani*" Kerkük Kürt şehridir, yaşasın Mustafa Berzani.

Bu ve buna benzer sloganlar ve yapılan katliam iki kesim arasındaki bağları kopartmıştır. Halbuki bugüne kadar iki kesim birbirlerini kardeş bilmişler ve içi içe uzun yıllar yaşamışlardır (Pamukçu, 1997: 1667).

Türkler ve Kürtler arasında önemli sorunların ortaya çıkmasında Irak rejimleri tarafından uygulanan ayırma politikası etkili olmuştur. Irak rejimleri ülkedeki azınlıklar arasındaki ayrılıkları körüklemeye çalışmış ve böylece rejime karşı birleşmesini önlemişlerdir. Irak rejimlerinin bu davranışı Türk ve Kürt grupları arasında da önemli sorunlara neden olmuştur. Özellikle Kerkük şehri Türkler ve Kürtler arasında mücadele konusu olmuştur. Günümüzde petrol zengini Kerkük'ün kime ait olduğu konusunda Türkler ve Kürtler anlaşamamaktadırlar. Şehirde Türklerin ezici nüfus oranına rağmen Kürtler bu taleplerini sürdürmüşlerdir.. Irak'ta bulunan Türkler ve Kürtlerin her ikisi de Saddam ve önceki rejimlerin baskılarına maruz kalmışlardır. Fakat bu baskılar iki grup arasındaki ilişkilerde bir yumuşamaya neden olmamıştır (Kerkuklu, 2004: 89-90).

Bu dönemde önemli bir hususta Iraklı Türklerin "Kuzey Irak Türkleri" diye anılmaya başlanmasıdır. Bu şekilde bir kullanım Iraklı Türklerin Irak'ın genelinde yaşadıkları bölgeleri yok sayıp sadece kuzey Irak'ta 36. paralelin üzerinde yaşadıkları izlenimi uyandırmaktadır. Ülkede sanki sadece 300 bin Türk varmış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Böyle yapılmakla ise Iraklı Türklerin nüfuslarının az

olduğu ilan edilmekte ve siyasi olarak Irak Türkleri güçsüz bırakılmaya çalışılmaktadır (Pamukçu, 1997: 1668).

5.4.2.1. İran-İrak Savaşı ve Irak Türkleri

Baas Partisi'nin iktidara geliştinden itibaren, El-Bekir döneminde ki baskıcı uygulamaların arkasında rejimin ikinci adamı olan Saddam Hüseyin yer almıştır. Saddam Hüseyin'in iktidarı öncesindeki on yıl için de o ve ailesi ülkeyi el geçirmiş duruma gelmiştir. Bu on yılın sonunda Saddam, 14 Temmuz 1979'da Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan El-Bekir'in istifa ettiğini ve yerine kendisinin geçtiğini açıklamıştır. İktidardaki yerini sağlamlaştırdıktan sonra yönetimi Irak'ta Türklerin ve Türk Bölgelerinin Araplaştırma işlerine açık ve hızlı bir şekilde başlatmıştır.

Araplaştırma politikasını bir devlet politikası haline getiren Saddam, Türkmenlerin lider konumundaki kişileri üzerinde uygulamaya başlamıştır. 1979 yılında, Türkmen Kardeşlik Ocağı Genel Başkanı Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Necdet Koçak ve müteahhit olan Adil Şerif, tutuklanmışlar ve haklarında verilen idam kararı 16 Ocak 1980 tarihinde uygulanmıştır. Bu kişilerle aynı zamanda tutuklanan Rıza Demirci ise tutukluluğu sırasında öldürülmüştür. Bu kişilerin suçları ise "Türkiye'ye casusluk yapmak" olarak açıklanmıştır (Silleli, 2005: 139-140).

İlerleyen yıllarda da Türkmen liderlere karşı yapılan bu infazlar devam ettirilmiş olup bu sefer Türkler, İran'a casusluk yapmakla suçlanmışlardır. Irak yönetimi Savaş sırasında Türkmenlere ait Beşir ve Bulova köylerini, buldozerlerle yıkmışlardır. Yıkılan bu köyler, Saddam'ın savaşı için buğday yetiştirmek amacıyla, buğday tarlası haline getirilmiştir (Demirci, 1991: 41-44).

Türkmen liderlere karşı yürütülen bu yaklaşımlar, halkın zaten fazla bir şey beklemedikleri Saddam yönetiminden daha da soğumaları ile sonuçlanmıştır. Türklere uygulanan baskı sadece onları öldürerek yapılmamıştır. Irak Devrim konseyi tarafından Türklerin yaşadığı yerler ile ilgili, 20 Ekim 1981, 6 Nisan 1984 ve 11 Ocak 1986 yıllarında alınan, göç, gayrimenkul alım-satım kararları ve Arapların bölgeye yerleştirilmesi kararlarıyla, uygulamaya koyulmuştur. 1980'lerin ilk yarısı itibarıyla Kerkük'teki Türk nüfusu azaltmak amacıyla Irak yönetimi, 27 Eylül 1984 tarihindeki 1081 nolu kararı ile Türkmenlere ait arazileri, güneyden gelen Araplara dağıtmıştır. Türkmenler yurtlarını bırakmaya mecbur olmuşlar, bırakmayanlar ise devlete karşı ayaklanma suçu ile idama mahkum edilmişlerdir.

Türklere olan baskıcı politikalar manevi olarak da sürdürülmüştür. Kendi aralarında birle Türkçe kullanmaları yasaklanmıştır. Türkmen bölgelerindeki camilerde Türkçe vaaz yasaklanmıştır. Türkmenler üzerinde devam eden baskılara bir de İran-İrak Savaşı eklenmiştir. Türkmen gençleri savaşta ön cephelere sürülmüşlerdir. Savaşa gitmek istemeyenler ise İran yanlısı olmakla suçlanmışlar ve idam ile cezalandırılmışlardır. Pek çok Türkmen ailesi, çorak topraklar ve çöllerle kaplı güney bölgelere göç ettirilmişlerdir (Silleli, 2005: 140-142).

Irak'ta savaş sırasında ülke dışına çıkış içi sadece Baas Partisi üyelerine izin verilmiştir. Buna rağmen yaklaşık bir milyon Iraklı tehlikeyi göze alarak, mülteci

olarak başka ülkelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde sadece İran'a bir milyon mülteci sığınmıştır. Bunların %5'i Türk olarak düşünülürse ortaya büyük bir rakam çıkmaktadır. İran daha sonra bu mültecilere üçüncü bir ülkeye gitme izni vermiştir. Batı Avrupa, Amerika ve Arap ülkelerine mülteci olarak giden Iraklı Türklerin çok az kısmı Türkiye'yi tercih etmiştir.

Irak yönetimi tarafından, Irak-İran savaşı ülkedeki azınlıkların sindirilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu doğrultuda Türkler savaşın ön cephelerine sürülmüşlerdir. 1987 yılında yapılan nüfus sayımında ise, Türklere kendilerini yazdırmak için "Kürt ya da Arap hanesi boş bırakılmış başka seçenek verilmemiştir. Kürt olarak yazdıran aileler Kürt bölgelerine gönderilmiştir. Bunlara karşı gelen Türklerin ise köyleri ve kasabaları boşaltılarak kendileri de Arap bölgelerine sevk edilmişlerdir (Demirci, 1991: 48-50).

Irak yönetimi'nin Türkmenlere karşı uyguladığı bir diğer baskı şekli de, 1985 yılında gerçekleştirilen arama tarama operasyonları olmuştur. Başta Kerkük olmak üzere bütün Türk bölgelerini kapsayan ve askeri güçler tarafından yapılan operasyonlarda evlerinin aranmasına karşı çıkanlar ve evlerinde av tüfekleri dahi olsa silah bulunanların evleri dozerlerle yıkılmıştır. Türkmenlere karşı uygulanan bu baskı politikası protestolara neden oldu. Bu amaçla Irak Türkleri ve Kültür Derneği 12 Ekim 1987 günü Ankara'da bir protesto mitingi ve yürüyüş düzenlemiştir. Türkiye'nin her tarafından hatta Türkiye dışından Ankara'ya toplanan kalabalık Türkmenlere karşı uygulanan bu politikaları protesto etmiştir. Buna rağmen Irak Baas Yönetimi hızını kesmemiş ve 1988 yılında Musul'un ilçesi Telafer'de birçok Türkmen'i idam etmiştir (Şimşir, 2004: 198).

Faaliyetleri karşısında hiçbir uluslar arası tepki ile karşılaşmayan Irak Yönetimi, özellikle İran-Irak Savaşı sırasında bulduğu uygun ortamı değerlendirerek, Türklerin yok edilmesi işlemlerini, 1980'li yıllar da yoğun bir şekilde uygulamıştır. Irak'ta yaşayan Türkler üzerindeki bu baskının İran-Irak savaşı sonrasında da artarak devam ettiği görülmüştür. Özellikle Baas rejiminin asimilasyon faaliyetlerini sistematik bir şekilde devam ettirdiğine tanık olunmuştur (Demirci, 1991: 53).

5.4.2.2. Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri

Saddam Hüseyin'in sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı'ndan sonra Kuveyt'i işgaliyle devam eden siyaseti, Irak'ta iktidarını tehlikeye düşürmüştür. Bu her iki savaş da ülkede büyük ekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bir yandan Saddam Hüseyin'in iktidarını sağlamlaştırma faaliyetleri, bir yandan da ülkedeki ekonomik bunalım ülkede siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur. Irak'ın bu durumu, güneyde Saddam'ın uyguladığı politikalardan bıkan Şiiilerin, kuzeyde ise ülkedeki siyasi istikrarsızlığı fırsat bilen Kürt liderlerin ayaklanmasına neden olmuştur. Iraklı Türkler ise bu ayaklanmaların ikisine de katılmayarak olayları izlemeyi tercih etmişlerdir. Fakat buna rağmen Irak yönetimi tarafından, Iraklı Türkler her fırsatta isyancı olarak görülmüş ve çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Bu cezalandırmaların boyutu bazen katliam şekline dönüşmüştür. Irak Yönetimi tarafından Iraklı Türklerin uğramış oldukları haksızlıklar ise Türkiye'deki Irak Türklerinin tepkilerine neden olmuştur. Fakat

Iraklı Türklerin tepkilerine rağmen Irak yönetiminin Iraklı Türklere uyguladığı baskıcı politikada bir azalma olmamış ve Türklere yönelik baskılar ve idamlar devam ettirilmiştir.

Kuzeyde Kürtlerin başlatmış oldukları ayaklanma, Iraklı Türklerin çoğunlukta bulundukları bölgelere özellikle Kerkük şehrine kadar yayılmıştır. Kürt militanlarının Kerkük'te başlattıkları isyanlara ise Türkler katılmamışlar, fakat Kürtlerin faaliyetlerini endişe ile izlemişlerdir.

18 Mart 1991 tarihinde Kerkük şehrine ulaşan Kürt ayaklanmasında, öncelikle Baas Partisi yönetimini ve parti teşkilatını hedef alan faaliyetlerde bulunulmuştur. İsyancıların yaptığı saldırılarda Baas Partisi yöneticileri hedef alınırken bunlara ait evlerde yağmalanmış ve yakılmıştır. Şehirdeki devlet daireleri de isyancıların saldırılarına maruz kalmıştır. Kürt militanları, emniyet, İstihbarat ve polis merkez ve müdürlüklerinin arşivlerini de yağmalamışlar ve ateşe vermişlerdir. Ayrıca şehirde bulunan tapu ve nüfus müdürlüklerinin arşivleri de isyancılar tarafından saldırıya maruz kalmıştır. İsyancıların şehirde 18 Mart'ta başlattıkları yağma hareketleri 26 Mart tarihine kadar devam ettirilmiştir (Saatçi, 2003: 264).

Kürtlerin Türk bölgelerine yaydıkları isyanları 26 Mart'ta devam ederken, Irak Ordu birlikleri ise bu tarihlerde Kerkük'ün güneyinde bulunan Selahattin ilinin halkının çoğunluğunu Türkleri oluşturduğu Tuzhurmatu ilçesine ulaşmışlardır. Cumhuriyet Muhafızları Birliği, tank, topçu birlikleri ve helikopterler desteğindeki Irak ordusu, ilçeye ulaştığında çok sayıda Irak Türk'ünü kurşuna dizmiştir (Köprülü, 1996: 43-44). Irak güçleri tarafından öldürülen Türkler arasında çeşitli meslek gruplarına ait kişiler ve öğrenciler yer almıştır⁴².

Irak Ordusu Kerkük şehrine yaklaştığında ise Kürt militanları şehri terk etmişler ve geride sadece savunmasız halk kalmıştır. Irak silahlı kuvvetlerinin şehre yaklaşırken başlattıkları top atışları yüzünden halkın büyük çoğunluğu paniğe kapılmış kuzeye doğru kaçarak şehri terk etmeye çalışmışlardır. Halkın bir kısmı ise şehirde kalmayı tercih etmişlerdir. Şehirde kalarak Irak ordusu tarafından öldürülenlerin yanında, Altunköprü ve Erbil tarafına kaçanlar da Irak ordusu tarafından helikopterlerle takip edilerek üzerlerine ateş açılmıştır. Irak Ordusunun 27 Mart'ta Kerkük'ü kontrol altına alması Altunköprü'nün Türk halkını da telaşlandırmış ve halkın bir kısmı Erbil'e kaçmayı planlarken bir kısmı da Türkiye'ye kaçmaya çalışmışlardır. 28 Mart'ta Irak ordusunun işgaline uğrayan Altunköprü'de, Türkleri hedef alan bir katliam gerçekleştirilmiştir. Altunköprü'deki katliamı Suphi Saatçi şu şekilde anlatmaktadır.

“Altunköprü'de askerî güçlerin topladığı yüze yakın masum kişi, ayaklanmaya kalkıştıkları gerekçesiyle, sorgusuz sualsiz kurşuna dizildi. Aralarında Altunköprü'deki akrabalarının yanına misafir olarak gelen ve hiçbir şeyden haberi olmayan insanlar da vardı. İçlerinde 7 ve 8 yaşlarındaki çocukları ile birlikte kurşuna dizilen suçsuz aileler de bulunuyordu”.

⁴² Suphi Saatçi'ye göre; Tuzhurmatu ilçesinde öldürülen Irak Türklerinden ismi ve meslek dalları tespit edilenleri şunlardır: Mehmet Şakir (Şoför), Ahmet Mehmet Ahmet (Şoför), Fazıl Kamber (boyacı), Abbas Mehmet Turşucu (Esnaf), Sakine Kamber (ev hanımı), Ali Sadık (asker), Aynur Hamit Mustafa (Öğrenci 18 yaşında), Ali Taki (asker), Fazıl Ali (asker) ve Hüseyin Yunus (Öğrenci 12 yaşında)... (Saatçi, 2003: 265).

Irak Ordusunun gerçekleştirmiş olduğu bu saldırılar ve katliamlar, 1991 yılının Nisan ayında binlerce Iraklı Türk'ün Türkiye ve İran sınırlarına kadar göç etmelerine sebep olmuştur. Zor arazi ve kış şartları güçlüklerle aşan ve bir kısmı yollarda hayatını kaybeden Türklerden yaklaşık 17 bin kişisi Türkiye sınırına ulaşabildi. Türkiye tarafından, Irak'tan iltica eden Türk ve Kürtlere sınırdan geçiş izni verilmiş ve 15 bin kadar Türk Şemdinli, Yüksekova, Sivas, Kangal, Kayseri, Güneşli ve Halkalı bölgelerine yerleştirilmişlerdir.

Irak Türklerinin içinde bulundukları durum, Türkiye'de yaşayan Irak Türklerinin tepkisine neden olmuştur. 5 Nisan 1991 tarihinde Irak yönetimini protesto etmek amacıyla, bir grup Irak Türkü, İstanbul'da Irak Başkonsolosluğu'nun önüne gelmişlerdir. Bu protesto eylemi karşısında ise, konsolosluk içerisinde göstericiler üzerine otomatik silahlarla ateş açılmıştır. Açılan ateş sonucunda ise iki Irak Türk'ü hayatını kaybederken bir tanesi de yaralanmıştır. Bu olaylar üzerine Türk güvenlik kuvvetleri katillerin teslimini istemiş ve konsolosluğun çevresini ablukaya almıştır. Güvenlik güçlerinin ablukası 15 günden fazla sürmüş ve 25 Nisan 1991 tarihinde ise katil silahı ile birlikte teslim olmuştur (Saatçi, 2003: 263-270).

Türkiye'de gerçekleşen bu olaydan sonra 1992 yılında Kerkük'te Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) bildirilerini dağıtan yedi Türk genci Irak yönetimin tarafından tutuklanmıştır. Tutuklanan bu gençlerden dördü 9 ay sonra idam edilmiş ve geri kalanları ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Yine buna benzer bir olay 1992 yılında Kerkük'te gerçekleşmiştir. Aynı yıl evlerinden alınan Atilla Ahmet Nimet, Salih Yunus Ali, Tarık Muhammed Abdullah, Necdet İbrahim Kerim, Ali Hadi Çardağlı, Şirzat Ahmet Sait, Şirvan Süleyman Sait, Mehmet Sevit Bezirgan ve Şahin Tazeli isimlerindeki dokuz gencin, bir yıl sonra 15 Temmuz 1993 tarihinde cesetleri ailelerine teslim edilmiştir. Irak rejimi bu gençlerin ölümünün ABD bombardımanı sonrasında olduğunu yaymışlarsa da ailelerine vefat nedenleri idam olarak bildirilmiştir. Fakat ailelerin bunlardan kimseye söz etmemeleri ve yas tutmamaları tembih edilmiştir (Köprülü, 1996: 44-45).

Körfez savaşı sonrası meydana gelen bu isyanlarda, Iraklı Türklerin uğradıkları haksızlıklar ve idamlar son bulmamıştır. Bölgede oluşturulan "Güvenli Bölge" Irak rejiminin buradaki etkisini yok etmiş ve bölgede otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu boşluğu ise kuzeyde faaliyet gösteren Kürt partileri (özellikle KPD-KYB) doldurmaya çalışmışlardır. Bu durum ise Iraklı Türklerin arada kalmalarına, yeterince siyasi faaliyette bulunamamalarına ve seslerini dünyaya duyurmakta zorlanmalarına neden olmuştur. Özellikle Kürtlerin yaşadıkları alanları koruma altına alan bu güvenlik bölgesi, ABD tarafından her geçen gün biraz daha değiştirilmiştir. Kürtleri yaşam alanları ortaya çıktıkça palelelin kapsadığı alanlarda da değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin nüfunun tamamı Türklerden oluşan Telafer, paralel kapsamının dışında tutularak Irak ordusunun kontrolüne verilmiştir. Kürtlerin çoğunluğu oluşturdukları Erbil, Halepçe ve Süleymaniye gibi yerleşim alanları güvenli bölge içerisine alınmıştır (Yenerer, 2004: 18). Güvelik Bölgesi uygulamasıyla Türklerin yaklaşık olarak %90'ı Saddam rejiminin kontrolünde bırakılmıştır. Irak rejiminin baskısı yanında, 1990 sonrası dönemde Kuzey Irak'ta devlet kurma aşamasında olan KDP de, Irak Türkleri herhangi bir faaliyetten alıkoymak için gizli veya açık bir şekilde faaliyetler içerisinde olmuştur. 1996 yılında KDP liderinin Irak yönetimi ile yaptığı işbirliği sonucu, Irak ordusunu Erbil'e davet

etmiş ve Türkmen partilerine mensup 34 Türkü yakalanmasına neden olmuştur. Irak ordusu ile birlikte hareket eden KDP peşmergeleri tarafından Irak Türkmen Cephesi'ne ait binalar yağmalanmış ve Türklerin Radyo ve Televizyon vericilerine zarar verilmiştir. Yaşanan bu olaylar sonrası Aydın Şakir Iraklı, Mehmet Reşit Tuzlu, Ali Abdullah Yayçılı, Ferhat Kasım Kerküklü ve Yılmaz Halit Muhyiddin gibi birçok Türk hayatını kaybetmiştir (Saatçi, 2003: 271,275). Türkiye'yi tehdit eden PKK sorunu için Türkiye bu sırada KDP'ye destek vermiş ve KDP, KYB'ye karşı üstünlük sağlayıp Erbil'i ele geçirirken, Türkiye'de PKK'nın KYB desteğinden mahrum kalmasına ve Zeli kampına çekilmesini sağlamıştır. Ancak bütün bunları planlayan Türkiye bölgedeki Türkler için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. KDP güçleri şehre girdikten sonra yukarıdaki faaliyetlerini icra etmişler ve Türkiye dahil hiç kimse bu faaliyetlere karşı çıkmamıştır. Barzani'nin Irak yönetimi ile anlaşp böyle bir faaliyete girişmesi bölgedeki NGO'ları (STO-Sivil Toplum Örgütleri) da bölgeden kaçmaya zorlamıştır. ABD, Türkiye'yi böyle operasyonu kendilerine önceden haber vermediği için uyarmıştır (Yenerer, 2004: 32-33).

1997 yılında ise Irak Türklerinden bir kısmı, Talabani tarafından Saddam'ın casusu ve PKK'lı diye tutuklanmış ve hapis cezasına çarptırılmıştır. 8 Mayıs 2000 tarihinde ise Türkmen Cephesi ile KDP arasında yapılan bir görüşme sırasında KDP'liler Türkmen Talebe Birliği'ne ait bir binayı işgal etmişler ve binanın koruma görevlilerini tutuklayarak işkence etmişlerdir. 11-12 Temmuz 2000 tarihinde meydana gelen olaylar ise KDP'nin Türklere karşı başlattığı savaşın hızla devam ettiğini göstermiştir. 11-12 Temmuz gecesi KDP peşmergeleri tarafından Irak Türkmen Cephesi binasına saldırı haberi Irak Türkleri arasında şaşkınlıkla karşılanmıştır. Binada bulunan Irak Türklerinden Feridun Mehmet Fazıl ve Abdullah bu peşmergeler tarafından öldürülmüştür.

KDP gibi Kürt grupların Türklere yönelik yıldırma faaliyetleri eğitim alanında da kendisini göstermiştir. Türklerin yaşadıkları bölgelerdeki okullarda verilen Irak Devleti'nin resmi dili olan Arapça dersinin yanında, KDP tarafından zorla 2 saat Kürtçe dersi de verilmeye zorlanmıştır. Aynı zamanda Türkmeneli'nde faaliyet gösteren Türklere ait televizyon ve radyolarda Arapça yanında Kürtçe yayınların yapılması konusunda Kürt gruplar Türkler üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır. Bütün bu olumsuz gelişmeler göstermektedir ki, Iraklı Türkler hem Bağdat yönetimi hem de Kuzey Irak'taki Kürt grupların iki taraflı sıkıştırmalarına maruz kalmış ve bu düşmanca politika yüzünden büyük bir yalnızlığı itilmiş siyasi bir kıskaç içerisinde bırakılmışlardır (Saatçi, 2003: 275). 2003 yılındaki ABD işgaline kadar olan dönemde Iraklı Türkler açısından meydana gelen bu olumsuz gelişmeler sergilenmeye ve günümüzde de devam etmektedir. Barzani, Kürdistan'ın bağımsızlığı karşısında Türkiye'nin ardından iyi kötü bir araya gelip örgütlenmiş olan Irak Türklerini bumaş ve bu durumdan da oldukça rahatsız olmuştur. Iraklı Türklerin faaliyetleri karşısında önceden Erbil olan Kürt devleti'nin başkenti olarak artık bir Türk şehri olan Kerkük telafuz edilmeye başlanmıştır (Yenerer, 2004: 34-36).

5.4.2.3. Irak Türkleri'nin Irak İçindeki ve Dışındaki Siyasi Kurumları

Iraklı Türklerin bugün en büyük sorunlarından biri, Irak Türklerinin davasını sırtlayacak ve onu her türlü platformda temsil edecek güçte ve kapasitede bilgili, kültürlü, deneyimli ve cesur siyasi kadrodan mahrum bulunmasıdır. Mevcut bulunan kadroların burada çalışmaları yeterli gelmemektedir. Sadece bir kısım Iraklı Türkleri kapsamakta ve Irak'ın genelinde Iraklı Türkleri temsil gücüne ulaşmamaktadır. Irak Türkleri kendi aralarında birleşme ve kadrolaşmanın getireceği güce henüz sahip olamamışlardır. Irak Türklerini temsil amacıyla ortaya çıkan, tabanı ve felsefesi net olarak belli olmayan birçok parti Irak Türkleri arasındaki kopukluğu daha da artırmakta ve bu da Irak Türklerinin kaderini etkilemektedir. Bu partilerin grupların faaliyetleri bazı art niyetli içerden ve dışardan kimselerin emellerine hizmet etmektedirler. Bunlar Iraklı Türklerin davasına zarar vermekte ve onların itibar kaybetmelerine neden olmaktadır (Pamukçu, 1997: 1668).

Irak Türkleri siyasi faaliyetlerini barışçı yollarla silaha veya kaba kuvvete başvurmadan sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Iraklı Türkler siyasi faaliyetleri için dürüst, idealist ve inancılı insanların yetiştirilmesine özen göstermişlerdir. İleri dönemlerde de hedeflerin gerçekleştirilmesinde bayrağı devralacak, milletin kazançlarını koruyabilecek kişilerin yetiştirilmesi de Irak Türkleri açısından zaruri bir ihtiyaç olarak görülmüştür.

Siyasete başlama, yetiştirme ve bilinçlendirme gibi kademelerde başkalarının yardımına bağlı kalınmaması gerektiğini belirten Erşat Hürmüzlü, Iraklı Türklerin Siyasi hareketinin kaynağını ise şöyle açıklamaktadır.

“Siyasi hareketin kaynağı ve bel kemiği, kendi içinden olmalıdır. Örgütlenme, Siyasi arenaya çıkış, yetiştirme ve bilinçlendirme bizim hareketin içinden başlayarak başkalarının hayati yardımına muhtaç kılınmamalıdır.

Dünya koşullarının değiştiğini ve siyasi güçler için dış destekler aramanın doğal ve zaruri olduğunu savunan hareketler istisnasız olarak dış mihrakların etki alanına girmişlerdir. Bu gibi destekleri aramanın ve sonradan bunlara bağımlı olmanın ne denli tehlikeli sonuçlar doğuracağını, o destekler çekilince bu hareketler bir anda uykudan uyanır gibi açık bir şekilde görmüşlerdir. Onun için siyasi ve kültürel hareketlerin özü iç kaynaklı olup, inanan ve bu davaya gönül vermiş olan insanların maddi ve manevi katkılarıyla filizlenmeli, dış yardım ancak karşılıksız ve aynı ideolojiyi paylaşan gurupların sempatisinden kaynaklandığı oranda kabul görmelidir. Güvenirliliği ne derecede olursa olsun, her hangi dış mihraka bağlanmak, milliyetçi ve idealist insanları bürokratik memurlar haline dönüştürerek, üzerlerinde bir onay merciin oluşunu hissettirdiği için kabul edilmemeli, reddedilmelidir”.

Türklerin örgütlenme çalışmaları, öğrenci birlikleri, esnaf örgütleri, öğretmen teşkilatları ve gençlik hareketleri şeklinde yayılmıştır. Bunları takiben ise yine aynı yönde Türkleri birleştiren, dernekler, öğrenci örgütleri, siyasi partiler ve Türkmen Cephesi gibi örgütler Iraklı Türklerin siyasi hayatında yerini almıştır. Iraklı Türklerin siyasi hayatında Kürtlerin ki gibi bölünmeler ve kavgalar görülmemiş ve belirlenen hedef ve çizgilerden sapmaya rastlanmamıştır. Kürtlerin siyasi faaliyetlerinde İran, Suriye, İngiltere, Amerika ve İsrail gibi ülkelerden yardım almasına karşın, Iraklı

Türkler bu tür dış yardımları kabul etmeyerek kendilerini kullandırtmaktan kaçınmışlardır.

Iraklı Türkler, yurt dışı siyasi yapılanmalarını da tıpkı yurt içindeki gibi çeşitli dernekler, enstitüler, ocaklar ve kuruluşlar meydana getirerek devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Yurt dışındaki bu faaliyetlerinde de belirledikleri hedef ve çizgilerinden ödün vermemeye özen göstermişlerdir (Hürmüzlü, 2003: 60-65).

Irak'ta Körfez Savaşı sonrası dönemde, ABD ve İngiltere'nin de katkılarıyla, Saddam karşıtı muhalifler desteklenirken, Iraklı Türkler de siyasi örgütlenme çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu dönemde çeşitli siyasi partiler kuran Iraklı Türkler, 1995 yılında Irak Türkmen Cephesi'ni kurarak bu partileri bir araya getirmeye çalışmışlardır. 4-7 Ekim 1997 tarihinde Birinci Türkmen Kurultayı toplanırken, 20-22 Kasım 2000 tarihinde ise İkinci Türkmen Kurultayı toplanmış ve Irak'taki yeni döneme hazırlanmışlardır. Fakat Türkler bu örgütlenme çalışmalarında oldukça geç kalmışlardır. Uluslar arası kabul gören ulusal bir lider ortaya çıkaramayan Türkmenler bu eksikliklerini Irak Türkmen Cephesi ile gidermeye ve kendilerini kabul ettirmeye çalışmışlardır (Şimşir, 2004: 212-213).

Irak Türklerinin siyasi olarak Irak'ta faaliyette bulundukları tarih olarak ise 1920 yılı gösterilmektedir. Bu yılda Irak Hükümetinin ilk teşkilatında Kerküklü bir Türkmen bakanlar kuruluna katılmış ve ülkenin yönetimine katkıda bulunmuştur (Demirci, 2002: 613). Irak Türklerinin gerçek manada siyasi olarak örgütlenme çalışmaları ise 1950 yılında Ata Hayrullah tarafından başlatılmış olup, 1960 yılında Kardaşlık Ocağı'nın kurulması ile de kültürel yönüyle birlikte devam ettirilmiştir (Hürmüzlü, 2003: 64). 1960'lı yıllarda Kardaşlık Ocağı kurulurken, bu ocağa katılan Türklerin yanında, çoğu da Irak'taki İslami Hareket'te yer almayı tercih etmişlerdir. Bu amaçla Kerkük "Tisin"de ilk İslami hareketin hücreleri oluşmaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra Iraklı Türklerin Irak'ta ortaya çıkan parti ve örgütlenmeleri ise sırasıyla yurt içindeki ve dışındakiler olmak üzere aşağıda verilmiştir (Hasan, 2003: 49-50).

Türkmen Kardeşlik Ocağı (TKO)

Iraklı Türkler ait olan ve kültürel bir kuruluş olarak faaliyet gösteren Türkmen Kardaşlık Ocağı, 7 Mayıs 1960 tarihinde Türkmen Kardeşlik Kulübü adıyla Bağdat'ta kurulmuştur. Musul, Erbil ve Kerkük'te büroları bulunan TKO'nun Erbil Şubesi, 1996 yılında Irak Türkmen Cephesi'ne katılmıştır. Merkez ile ilişkileri bozulan Erbil Şubesi 1999 yılında Irak Türkmen Cephesi'nden ayrıldı (Şimşir, 2004: 213-214). 2003 yılında Kerkük'e toplanan Üçüncü Türkmen Kurultayı'nda ise Merkez Kardaşlık Ocağı ITC'ye katıldı. Ocağın genel başkanı Dr. Faruk Abdullah Abdurrahman, Irak Türkmen Cephesi Başkanı olarak seçildi.

Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP)

Iraklı Türklerin Irak'ta kurmuş oldukları ilk siyasi parti, Irak Türkmen Milli Partisi'dir. Türklerin bölgedeki ilk partisi olan Irak Türkmen Milli Partisi 1991 yılında Ankara'da kurulmuştur. Partinin ilk başkanı Doktor Muzaffer Arslan'dır. Arslan'dan sonra partinin başına Mustafa Kemal Yayçılı⁴³ getirilmiştir. Irak

⁴³ Irak Türkmen Cephesi Kerkük Sorumlusu ve Kerkük İl Meclis Üyesi olan Mustafa Kemal Yayçılı Kerkük-Tuzhurmatu karayolunda şüpheli bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Yayçılı ile birlikte makam şoförü de kazada hayatını kaybetmiştir. O dönemde Yayçılı'nın ölümü üzerine çeşitli teoriler üretilmiştir. ABD'li askerlerin açtıkları ateş sonucu öldürüldüğü de iddia edilen Yayçılı, ABD'nin

Türkmen Cephesi'nin bir üyesi olan parti, Türkmenlerin varlığından dünyayı haberdar etmeyi başarmıştır. Irak'ın kuzeyinde, radyo-tv, basın yayın faaliyetlerinde bulunmakla birlikte ve Türkçe eğitim yapan okullar açmıştır. Bu faaliyetlerinin yanı sıra parti, 350 kişilik koruma birliğine sahiptir (Hasan, 2003: 50). Partinin başkanı olan Yayçılı, Kerkük Meclis üyesi olması dolayısıyla, ABD yetkilileri arasında yakın ilişkileri olmuştur. Irak Milli Türkmen Partisi'nin Dördüncü Kongresi'nde Yayçılı yeniden Parti Genel Başkanlığına getirilirken IMTP'ye katılan Songül Çabuk ise genel başkan yardımcılığına getirilmiştir. Bilindiği üzere Songül Çabuk Irak Geçici Hükümet Konseyi'nde tek Türkmen üye olarak yer almıştır (Şimşir, 2004: 214).

Birlik ve Kardeşlik Partisi

1992 yılında Süleymaniye'de kurulan parti Irak Milli Türkmen Partisi'nden ayrılmıştır. Genel başkanı Rıyaz Sarıkahye olan parti, Türkmenler için özerkliği savunmaktadır. Buna rağmen Parti, temel çizgi olarak Irak Milli Türkmen Partisi ile aynı yöndedir.

Türkmen Eli Partisi

1994 yılında Rıyaz Sarıkahye tarafından Erbil'de yeniden örgütlenmiş ve 24 Haziran 1996'daki ikinci kongresinde partinin adı "Türkmeneli" olarak değiştirilmiştir. Irak Türkmen Cephesi'ne üye olan partinin faaliyetleri 30 Ağustos 1996 tarihine kadar Erbil ve Dhok'ta devam ettirilmiştir. Kongre sonrası Dhok'a taşınan partinin kuruluşları Mesut Barzani'nin partisi KDP'nin güvenlik birimleri tarafından basılmıştır (Hasan, 2003: 51).

Türkmeneli Partisi tıpkı Kürtler gibi Irak'taki Türklerin de silahlı güçlere sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Parti ayrıca, Iraklı Türkler için Kürtlerin özerk bölge taleplerine ve isteklerine benzer bir proje üzerinde çalışılması gerektiği tezini de savunmaktadır. Türkmeneli partisinin izlediği siyasetten rahatsız olan KDP, her fırsatta partiye saldırılarda bulunarak, parti lideri Sarıkahya'nın Kuzey Irak bölgesine girmesini de yasaklamışlardır. KDP'nin baskıları sonucu Sarıkahya Irak Savaşının sonuna kadar görevini önce Seyyah Küreci, daha sonra ise Nevzat Timur'a bırakmıştır. Onursal başkan olarak çalışmalarını Ankara'da sürdüren Sarıkahya, Irak Savaşı sonrası Kerkük'e dönmüş ve 2004'teki Kurultayda Türkmeneli Partisinin tekrar genel başkanlığına geçmiştir.

Türkmen Bağımsızlar Hareketi

1994 yılında İhsan Doğramacı'nın⁴⁴ yeğeni Ferit Çelebi tarafından Erbil'de kurulmuş bir partidir. Parti Erbil'de geniş bir tabana sahip olmasına karşın parti içindeki bazı gelişmeler Genel başkanlığını 1996 yılında Ferit Çelebi'den Kenan Şakir Üzeyirgali'ya geçmesine neden olmuştur. Türkmen Bağımsızlık Hareketi Irak

Irak operasyonu sonrası Kerkük'e giren ilk Türk lider olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Irak Türkleriyle ilgilenmesi için çaba sarf etmiş ve Kürtlere karşı Türk-Arap ittifakını gerçekleştirmeye çalışmıştır (Milliyet Gazetesi, 2004).

⁴⁴ 3 Nisan 1915 tarihinde Erbil'de doğan Doğramacı'nın ailesi Erbil'in varlıklı ailelerindendir. İlköğrenimini Erbil'de, ortaöğrenimini Beyrut'ta tamamlamıştır. Üç yıl Bağdat Tıp Fakültesi'ne devam etmiş ardından İstanbul Tıp Fakültesi'ne geçmiş ve oradan mezun olmuştur. Ankara Üniversitesi rektörlüğü (1963-1965), ODTÜ mütevelli heyeti başkanlığı (1965-1967), Hacettepe Üniversitesi rektörlüğü (1967-1975) gibi görevlerde bulunan Doğramacı, 12 Eylül darbesinden sonra kurulan YÖK'ün ilk başkanıdır. İlk özel üniversite olan Bilkent Üniversitesi'nin de kurucusu olan Doğramacı, halen bu üniversitenin mütevelli heyeti başkanlığı görevini yürütüyor (Kahveci, 2007).

Türkmen Cephesi'nin kurucu unsurlarından biri olup aktif faaliyetlerini bu cephe altında devam ettirmektedir (Şimşir, 2004:215-216).

Iraklı Türklerin Irak ve Türkiye'deki Siyasi ve kültürel kuruluşlarından bahsettikten sonra Irak Dışındaki kuruluşlarından da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Irak Türkmen İslami Birliği

2 Mart 1992'de Şam'da kurulan Irak Türkmen İslami Birliği'nin İran'da şubeleri bulunduğu gibi, bir süre Erbil'de de şubeleri faaliyet göstermiştir. Genel sekreterliğini Abbas Beyatlı'nın yaptığı birliğin El-Delil adında bir de gazetesi bulunmaktadır. Irak Ulusal Konseyi'ne beş üye ile katılmasına karşın 1994'te söz konusu konseyden ayrılmıştır. Birlik Irak Türkmen Cephesi'ne de katılmamıştır.

Demokratik Milliyetçi Türkmen Hareketi

20 Kasım 1993 tarihinde "Türkmen Milli Hareketi" olarak kurulmuş olan hareketin merkezi Londra'dır. Aziz Kadir Samancı önderliğindeki hareket Irak Türklerini tanıtmaya öncelik veren hareket Irak Muhalefetiyle birlikte Avrupa ülkeleri, Kanada, Amerika, Ankara, İstanbul ve Antalya'daki temsilcileri vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

Türkmen Birlik Partisi

Ahmet Kuş başkanlığındaki Türkmen Birlik Partisi'nin Merkezi Kıbrıs'tadır. Parti kurulduktan bir süre sonra Türkmen Birlik Partisi adı altında "Birlik ve Kardeşlik Partisi" ile birleşmiştir. Rıyaz Sarıkahya partinin başkanlığına getirilince, Seyfettin Demirci, Irak Türkmen Birliği Partisi'ni kurarak partiden ayrılmıştır. Yine Birlik ve Kardeşlik Partisi'nden ayrılan bir grup da Velit Şerike başkanlığında "Türkmen Kardeşlik Partisi"ni kurmuşlardır.

Irak Türkmen İslami Hareket

Şam Merkezli olan hareketin başkanlığını Dr. Sami Muhammet yapmaktadır. Şii niteliğe sahip olan parti "Babagurgur" adlı bir yayına sahiptir (Hasan, 2003: 50-51). Söz konusu hareket Eylül 2003 tarihinde Kerkük'te yapılan Üçüncü Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne katılan ilk Şii Türkmen Partisi olmuştur. Irak Türkmen Cephesi'ni meydan getiren önemli partilerden birisidir.

Türkmen Halk Partisi

1996 yılında Ankara'da kurulan Türkmen Halk Partisi'nin kurucusu Turhan Ketene'dir. Halk Partisi Kerkük içinde ve ülkede etkili bir tabana önemli bir lobi faaliyetine sahiptir. Halk Partisi'nin ayrıca ABD, Kanada, Danimarka gibi daha bir çok ülkede de temsilcilikleri vardır.

Türkmen Vefa Hareketi

Irak Türkmen Cephesi dışında faaliyetlerini sürdüren Türkmen Vefa Hareketi'nin kuruluşu 2001 yılında Tahran'da olmuştur. Harekete liderlik edenler ise Arslan Tütüncü, Salih Beyatlı ve Fuat Tuzlu olmuştur.

Türkmen Vefa Hareketi gibi Şii Partisi olan Türkmen İslami Birlik Partisi ve Türkmen İslami Hareketi 2003 Eylül'ünde Kerkük'teki Üçüncü Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne katılmak istemişlerdir. Fakat bunlardan sadece İslami Türkmen Hareketi ITC'ye katılmış diğerleri ise dışarıda kalmışlardır. Burada bahsettiğimiz Şii partiler genelde İran ve Şii destekli partilerdir. Irak Türkmen Cephesi ise Türkiye'ye daha yakın bir politika izlemektedir.

Bu arada Iraklı Türklerin kendilerinin kurdukları partilerin yanında, Iraklı Türkler adına Kürtler tarafından kurulan partiler⁴⁵ de vardır. Kürtlerin bu tür partileri kurma amaçları ise, silahlı saldırıları ile yıldırıamadıkları Türkleri, kurdukları partiler aracılığıyla siyasi yönden çökertmek ya da zayıflatmak istemeleri olmuştur. Bunların isimleri, Türkmen Kardeşlik Partisi, Türkmen Birlik Partisi, Kürdistan Türkmen Kültür Cemiyeti, Türkmen Kurtuluş Partisi, Türkmen Liberal Demokratik Topluluğu, Türkmen Halk Partisi, Türkmen Doğuş Partisi şeklinde sıralanabilir. Yine bunlara ek olarak, Kürt gruplar Irak Türkmen Cephesi'ne alternatif olmak üzere bunları bir çatı altında toplayan Demokratik Türkmen Cephesi Topluluğu'nu oluşturmuşlardır.

Kürtlerin bu faaliyetleri bir yerde işe yaramıştır. Bu tür partiler Kürtlerin federalizm önerilerini ABD yetkililerine bildirmişlerdir. Bunun yanında Savaş sonrasında Kerkük'te kurulan Şehir Meclisinde, Iraklı Türklerle ayrılan kontenjan, Irak Türkmen Cephesi, Şii Türkmen Partiler ve Kürtlerin Türkler adında kurdukları partiler arasında eşit şekilde bir dağıtıma tabi tutulmuştur. ABD yetkilileri de bunlara güvenerek Iraklı Türklerine gerçekten temsil hakkı verdiklerini sanmışlardır. Kürtlerin kurdukları partilerin gerek yurt içi ve gerekse yurt dışı teşkilatlanmaları ile Iraklı Türklerin gücünü bir ölçüde zayıflatmış görülmüştür. Bu partiler siyasi arenada Irak Türkmen Cephesi ve diğer gerçek Türkmen kuruluşları ile aynı kefeyle konmuş ve eşit muamelelere tabi tutulmuşlardır (Şimşir, 2004: 219-222).

5.4.2.3.1. Irak Türkmen Cephesi Yapısı ve Faaliyetleri

Irak'ın içinde ve dışında Iraklı Türklerin özellikle siyasi faaliyetlerini tek çatı altında toplama girişiminin bir sonucu olan Irak Türkmen Cephesi hakkında da birkaç şey söylemek yerinde olacaktır. 24 Nisan 1995 tarihinde kurulan Irak Türkmen Cephesi, Türkmenler tarafından kurulmuş olan siyasi partilerin birleştirilmesi ile meydana gelen bir örgüttür. Irak Türkmen Cephesi'nin Irak'taki hedefleri ise, Irak Türkmen halkı ve diğer halkların, Irak'ın bütünlüğü korunarak, meşru halklarına kavuşmalarının sağlanması, Irak'ta insan hakları ve özgürlükleri gözetilen, çoksesli bir rejimin kurulması, Irak'taki tüm etnik grup, din ve mezhepten olan halka eşit muamele edilmesi ve siyasi/idari yapının da eşitliğe dayandırılması şeklinde özetlenebilir (Hasan, 2003: 51-52).

Başlangıçta Irak Milli Türkmen Partisi(IMTP), Türkmeneli Partisi (TP), Türkmen Bağımsızlık Hareketi (TBH) gibi partilerin birleşmesi ile ortaya çıkan örgüte Eylül 2003 yılında yapılan Üçüncü Türkmen Kurultayı'nda Türkmen Kardeşlik Ocağı (TKO) ve Türkmen İslami Hareketi de katılmıştır. Bunun yanında Irak Türkmen Cephesi, Irak içindeki örgütlenmesini ülkenin her yerine yayarak tamamlamıştır. Irak içinde olduğu gibi yurt dışında kurduğu temsilcilikler aracılığıyla da faaliyetlerini sürdürme imkânına kavuşmuştur. Irak Türkmen Cephesi'nin Ankara, Berlin, Londra, Washington gibi merkezlerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Irak Muhalefet gruplarının Ankara'da Mart 2003 yılında yaptıkları toplantıya Irak Türklerini temsilen Irak Türkmen cephesi katılmıştır.

⁴⁵ Kürtlerin, Iraklı Türkler için kurdukları bu tür partileri, yazar Bilal N. Şimşir "Kukla Türkmen Partileri" (Şimşir, 2004: 221) olarak nitelendirirken, gazeteci Vedat Yenerer ise bu tür partileri "Tabela Türkmen Partileri" (Yenerer, 2004: 57) olarak nitelendirmektedir.

Günümüzde Irak Türkmen Cephesi, Türkmenlerin adına Irak dışında temaslarda bulunmaktadır. ITC, Irak Türklerinin gerçek temsilcisi olarak uluslar arası düzeyde kabul görmekte, Irak Türklerinin haklarını savunmakta onlarla ilgili müzakerelere katılmaktadır (Şimşir, 2004:216-217).

Irak Türkmen Cephesi, Güvenlik Dairesi (300 kadar akıncıya sahip), Eğitim ve Kültür Dairesi, Sağlık Ve Sosyal İşler Dairesi, Enformasyon Dairesi, Araştırma ve Planlama, Siyasi ve Dış İlişkiler Dairesi olmak üzere altı daireden oluşmaktadır.

Irak Türkmen Cephesi'ne bağlı birlikler ise, Gençler Birliği, Esnaflar Birliği, Talebe Birliği, Sanatçılar Birliği, Tüccarlar Birliği, Öğretmenler Birliği, Veliler Birliği, Edebiyatçılar Birliği, Meslekler Birliği, Göçmenler Birliği, Türkmen Kültür Merkezi, Türkmeneli Spor kulübü, Türkmenevi olarak sıralanabilir (Demirci, 2002: 614)

Irak Türkmen Cephesi'nin kuruluş düzeni ve faaliyetleri, Irak içindeki ve dışındaki Iraklı Türkleri aleyhinde faaliyet yürüten gruplar tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, Irak Türkleri ve Türkmen Cephesi, bu gruplar tarafından faaliyetleri engellenerek tehdit ve saldırı yoluyla, azınlık statüsüne hapsedilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Irak Türkmen Cephesi 1996, 1998 ve 2003 yıllarında Barzani liderliğindeki KPD gruplarının fiili saldırılarına uğramıştır. Aynı zamanda Kürtçü medya da ITC aleyhindeki yayınları ile saldırılarını sürdürmüştür.

Kürtler, Çekiç Güç himayesindeki bölgede güvenli bir şekilde örgütlenip güçlenirken, Türklerin geç de olsa örgütlenmesini içlerine sindiremediler ve bunu kendilerine bir tehdit olarak görmüşler ve saldırılarını meşru kılmaya çalışmışlardır. KDP lideri Barzani'nin 1998 yılındaki Erbil'de Türkmenlere yönelik tehditleri sonucunda 10 Ağustos 1998 tarihinde KDP'li peşmergeler Erbil'deki bütün Türkmen Cephesi bürolarını basmışlardır. Olay üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı 12 Ağustos'ta yaptığı açıklamada KDP lideriyle görüşerek suçluların cezalandırılması konusunda görüş birliğine varıldığını açıklamıştır. KDP liderinden bu sözlerin alınmasından sonra 2000 yılında gelindiğinde KDP liderinin Iraklı Türklere ve Irak Türkmen Cephesi'ne yönelik tehditleri tekrar başlamıştır. Tıpkı 10-11 Ağustos 1998 saldırısı gibi KDP peşmergeleri tarafından Erbil'deki Irak Türkmen Cephesi bürolarına saldırı düzenlendi. Fakat bu saldırılarda Türkler hazırlıklı olduklarından KDP peşmergeleri Kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu saldırıdan sonra Irak Türkmen Cephesi 2003 yılında da bunlara benzer bir saldırıya uğramıştır (Şimşir, 2004: 216-218).

6. SONUÇ

Irak'ta Araplar ve Kürtlerden sonra en fazla etnik nüfusa sahip olan Irak Türkleri Irak Devleti'nin kuruluşundan itibaren siyasi alanda herhangi bir faaliyette bulunamamışlardır. Irak Türklerinin siyasi organizasyondan mahrum bırakılmaları hem İngiliz manda yönetimi zamanında hem de Irak krallığı döneminde devam etmiştir. Bunun yanında Türkler, Irak rejimleri tarafından çeşitli baskılara ve haksız uygulamalara maruz kalmışlardır. 1924, 1946, 1959 ve 1991 yıllarında Iraklı Türkleri hedef alan katliamlar gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda özellikle Baas rejimi tarafından ileri gelen Irak Türk liderleri, sebepsiz yere tutuklanarak idam edilmişlerdir.

Irak'ın bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1932 yılında, Milletler Cemiyeti'ne üye olma şartı olarak yayınlanan deklarasyonda Irak halkının hiçbir ayırım gözetilmeden eşit haklara sahip oldukları vurgulanmıştır. Bu deklarasyon ile Iraklı Türkler kendi dillerinde eğitim yapabilmeye, bölgelerindeki yöneticilerin Türklerden seçilmesi gibi haklara sahip olmuşlardır. Ancak 1932 yılında verilen bu haklar uygulanmamış ve belli bir süre sonra tekrar geri alınmıştır.

1970 yılına gelindiğinde Iraklı Türklere yeniden kültürel haklara sahip olacakları, kendi dillerinde eğitim yapabilecekleri, gazete ve dergi çıkarabilecekleri, radyo ve Tv yayınlarında Türkçe yayınların yapılabilmesi gibi haklar verilmiştir. Ancak göstermelik olarak verilen bu haklar da Irak rejimleri tarafından bir süre uygulandıktan sonra geri alınmıştır.

1958 yılındaki ihtilalden sonra cumhuriyetin ilanı Iraklı Türkler için önemli bir gelişme olarak algılanmış ve sevinçle karşılanmışlardır. Ancak ülkedeki ideolojik kavgalar arasında bir Türk şehri olan Kerkük'te Türklere karşı bir katliam gerçekleştirilmiştir. Irak Türkleri en huzurlu dönemlerini az da olsa 1963-1968 yılları arasındaki Arif kardeşler zamanında yaşamışlardır. 1968 yılında iktidara gelen Arap Baas Sosyalist Partisi zamanında ise Iraklı Türkler, yönetimin Araplaştırma politikalarına maruz kalmışlardır.

Özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Araplar ve Kürtler arasındaki mücadelelerden olumsuz bir şekilde etkilenmişlerdir. 1980-1988 yıllarında sekiz yıl süren İran-Irak savaşında Iraklı Türkler Bağdat yönetimleri tarafından hem İran'a hem de Türkiye'ye ajanlık yapmakla suçlanmışlardır.

Irak Türklerinin %85-90'ı, 1990-1991 Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde inşa edilen "Güvenli Bölge"nin dışında Saddam yönetiminin insafına bırakılmışlardır. Bu dönemde Irak Türklerinin siyasi olarak örgütlenmeleri, Bağdat yönetiminin baskısıyla istenilen düzeye ulaşamamıştır. 2003 yılındaki ABD işgalinden sonra ise Irak Türkleri, siyasi faaliyetlerini şiddete başvurmadan yasal yollarla sürdürmeye gayret göstermişlerdir.

Irak Türklerinin siyasi örgütlenmeleri Körfez savaşı sonrası 1991-2003 yılları arası artış göstermiş, ancak Kuzey Irak'ta Erbil başta olmak üzere birkaç yerleşim yeriyle sınırlı kalmıştır. Kuzey Irak'ta oluşturulan "Güvenli Bölge" sadece Kürtlerin işine yaramış ve onlara Kürt federe devletini kurma fırsatı vermiştir.

1995 yılında Irak Türkmen Cephesi'nin kurulması ise, Irak Türklerinin siyasi hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Ancak Irak Türklerinin siyasi

temsilci durumunda olan Irak Türkmen Cephesi, 1996 yılından beri KDP lideri Mesut Barzani'nin saldırılarına maruz kalmıştır. Mesut Barzani'nin Irak Türkmen Cephesi'ni hedef almasında, Kürdistan devleti hayallerine bir engel olduğunu düşünmeleri etkili olmuştur.

2003 savaşı sonrası ise Irak Türkleri, yeniden yapılanan Irak içerisinde yer bulamamışlardır. Bunun yanında Irak Türkleri bu sefer de Kürtleştirme faaliyetleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Çok sayıda Kürt'ün Kerkük'e göç etmesi şehrin uzun vadede Kürt şehri haline getirilmek istendiğinin göstergesi olmuştur.

Irak Türklerinin kendilerini dünyaya etkili bir şekilde tanıtamamalarının temelinde nüfuslarının tam olarak belirlenememesi gelmektedir. Yeni kurulan Irak hükümetiye eğere sağlıklı bir seçim yapılması mümkün olursa, Irak Türklerinin gerçek nüfus oranları ortaya çıkacaktır.

Türkiye, Irak Türkleri ile ilgili 1921-1991 yılları arasında uyguladığı dış politikasında önemli bir yer vermemiştir. Türk-Irak ilişkileri iyi yönde gelişmeler gösterirken, yapılan anlaşmalarda Iraklı Türklerle ilgili maddelere verilmemiştir. Türkiye, Iraklı Türklere karşı uygulanan baskılar ve katliamlar karşısında diplomatik kanalları kullanmaya özen göstermiştir. Türkiye, Irak'ta Kürtler hangi haklara sahip olursa Türklerin de o haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin Iraklı Türkleri ilgilendiren faaliyetleri, 1991 yılından 1996 yılına kadar artış gösterdiyse de, bu faaliyetler sınırlı seviyede kalmıştır. Türkiye, Iraklı Türklere ilgisini genelde eğitim ve Kızılay tarafından yapılan sağlık ve gıda yardımlarıyla devam ettirmiştir.

2003 savaşını izleyen dönemde ise, Türk devlet adamları Iraklı Türklerin haklarını savunan açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Türkiye, Irak'ta azınlıklara verilen siyasi, kültüre ve sosyal hakların aynısının Iraklı Türklere de verilmesini istemiştir. Türkiye'nin burada yapması gereken, Irak Türklerinin haklarını insan hakları ve uluslar arası hukuk kurallarına göre aktif politika izleyerek savunmaktır. Türkiye'nin bölgede etkili bir politika izleyebilmesi, Irak Türklerini siyasi ve ekonomik olarak güçlü bir konuma getirebilmesi için Irak Türklerini ekonomik ve kültürel açıdan desteklemesi gerekmektedir. Irak Türkleri, Türkiye için güvenlik açısından da önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin bu dönemki devlet politikası Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını önlemek yönünde devam etmektedir. Bu bağlamda hem Irak Türkleri hem de Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hususunda aynı çizgide hareket etmektedirler.

Irak Türklerinin, Kerkük'ün bir Türk şehri olduğu yönündeki beyanlarına rağmen, Kürt gruplar Kerkük'ün bir Kürt şehri olduğunu ve Kürt otonom bölgesine katılması gerektiğini savunmaktadırlar. 2003 yılı ABD işgalinden sonraki uygun ortamdan faydalanan Kürt gruplar Kerkük şehrinin demografik yapısını değiştirmek için çalışmaya başlamışlardır. Arabların, Kürtlerin, Asurilerin, Keldanilerin, Şiilerin ve Sünnilerin bir arada yaşadığı Kerkük bu zengin etnik yapısı dolayısıyla "Küçük Irak" olarak tarif edilebilir. Günümüzde petrol şehri olan Kerkük'ün Kürtlere mi yoksa Türklere mi ait olduğu konusu üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmaktadır.

Günümüzde özellikle Irak'ın kuzeyinde yaşanan olayları ve gelişmeleri anlamak oldukça güçleşmektedir. Özellikle ABD yönetiminin Kuzey Irak'taki diğer etnik unsurları dışlayan Kürt yanlısı politikaları, önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. ABD'nin yanlısı politikaları yüzünden bölgedeki etnik gruplar arasında

tansiyon daha da artmakta ve ilerde bu gruplar arasında çıkması muhtemel bir savaşın fitilini ateşlemektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇORA, E., 2006, “Cumhuriyetten Günümüze Türk-İrak İlişkileri ve Türkmenler”, İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak, Bildiriler, F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, ss. 21-52.
- AKGÜL, S., 2001. Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı, Berikan Yayınevi, Ankara, 170s.
- AL-HİRMİZİ, A., 2005. The Turkmen Reality in Iraq, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 255s.
- AL-HİRMİZİ, E., 2003. The Turkmen And Iraqi Homeland, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 251s.
- ALİ, J., 2001. “Chemical Weapons and the Iran-Iraq War: A Case Study in Noncompliance”, The Nonproliferation Review, 8(1), ss.43-58.
- ATEŞ, T., 2002. “Lozan Beklentileri”, Türkler, C.16, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 5s.
- ARI, T., 2005. Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Ortadoğu, Alfa Yayınları, İstanbul, 880s.
- ARMAOĞLU, F., 1987. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 112s.
- AYDIN, R. K., 2002. “İrak Türklerinin Sosyal Hayatı”, Türkler, C.20, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss.617-625.
- BARKEY, H. J., 2000. “Hemmed In By Circumstances: Turkey And Iraq Since The Gulf War”, Middle East Policy, 7(4), ss. 110-126
- BATATU, H., (t.y.). The Old Social Classes And Revolutionary Movements of Iraq, Princeton University Press, New Jersey, USA,
- BAYATLI, N., 1999. XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 230s.
- BEHLİVAN, S., 2006. “İrak-İran Savaşı ve Ortadoğu”, İkinci Ortadoğu Semineri: Düünden Bugüne Irak, (Çev. Mehmet Yuva), F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ, ss. 201-214.
- MİLLİYET GAZETESİ, 2004. “Türkmen Lider Yayçılı Trafik Kazasında Öldü”, <http://www.milliyet.com/2004/05/15/dunya/dun03.html> (15 Mayıs 2004).

- BUDAK, M., 2003. “Milli Bir Ukde: Musul Vilayeti Meselesi”, Irak Dosyası I, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 361–418.
- BUDAK, M., 2004. “Modern Ortadoğu’nun Kurulması Sürecinde Musul Vilayeti”, Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferans 9-10 Ocak 2004 Bildiriler, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 111-142.
- CANATAN, Y., 1996. Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 166s.
- CENGİZ, H., 2003. “Sadabat Paktı’nın Türk Dış Siyasi Tarihi Açısından Önemi”, Irak Dosyası II, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 16, 29-44,
- CHAK (The Center of Halabja Against Anfalization and Genocide of the Kurds), 2007. The Iraqi State’s Genocide Against the Kurds, http://www.wadinet.de/news/dokus/Anfal_CHAK.pdf, Erişim Tarihi: 05.07.2007.
- CLEVELAND, W. L., 1994. “A History of The Modern East”, Westview Press, USA, 504s.
- DAVIDSON, E., 1997. A Little List Of Prohibited Items Into Iraq, <http://www.abacusdx.com/~newdawn/Docs/iraq-sanc10.htm>, Erişim Tarihi: 14.06.2006.
- DEMİRCİ, F., 1991. Irak Türkleri’nin Dünyu-Bugünü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 83s.
- _____, F., 1997. “Irak Türkmenleri-Kuzey Irak ve Türkiye İlişkileri”, Yeni Türkiye Dergisi, 15(1), Türk Dünyası I, Mayıs-Haziran, Ankara, ss. 350-358.
- DEMİRCİ, G., 2002. “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, Türkler, C. 20, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss.611-616.
- _____, G., 2003. “Irak’taki Türkler”, Irak Dosyası II, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 11s.
- DEMİRMEN, F., 2004. “Lozan’da Petrol: Tarihten Bir Sayfa”, Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni, 16(2), ss. 71-79.
- DUMAN, S., 2003. “Bir Ulus Yaratma Çabaları”, Irak Dosyası II, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 45-70.
- ERASLAN, C., 2003. “Irak’ın Sömürgeleştirilmesine Bir Bakış (1915-1920)”, Irak Dosyası I, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 24s.

- ES-SAKAR, S., 1995. “Erbil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, ss. 273-275.
- FAROUK-SLUGLETT, M., 2001. Iraq since 1958 : From Revolution to Dictatorship, GBR: I. B. Tauris & Company Limited, London, 412s.
- FROMKIN, D., 2004, “Britain, France, and the Diplomatic Agreements”, The Creation of Iraq 1914–1921, Ed.: Reeve Spector Simon ve Eleanor H. Tejirian, Columbia University Press, New York, USA, ss. 134-145.
- GAZİYEVA, S., 2001. “The Southern Azeri-Iraqi Turkmen Connection”, Radio Free Europe-Radio Liberty, <http://www.rferl.org/reports/azerbaijan-report/28.07.2001.asp>, Erişim Tarihi: 15.08.2007.
- A MIDDLE EAST WATCH REPORT HUMAN RIGHTS WATCH, 1993. “Genocide In Iraq, The Anfal Campaign Against the Kurds”, Library of Congress Card Catalog Number: 93, NY, USA, 283s.
- GUNTER, M. M., 1999, “The Iraqi Opposition and The Failure of U.S. Intelligence”, International Journal of Intelligence and Counter Intelligence, 12(2), ss. 135-167.
- GİRİTLİ, İ., 1978. Bugünkü Ortadoğu’nun Önemli Sorunları, Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No; 302/529, İstanbul, 136s.
- GLOBAL IDP, 2003. Profile of Internal Displacement: Iraq, Norwegian Refugee Council/Global IDP Project, Geneva, Switzerland, 116s.
- GÖKÇE, O., 2003, Ortadoğu Çangılında Türkiye, (y.y.), İstanbul, 159s.
- GÖNLÜBOL., M. ve SAR, C., 1997. Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919–1938), Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 152s.
- GÜRBÜZ, M. V., 2003. Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı, Avrasya Dosyası, 9(1), ss. 133-169.
- GÜZEL, U., 2005. Saddam Hüseyin, Emre Yayınları, İstanbul, 234s.
- HARWOOD, R. S., 2006. “Book Review: Desert Queen by Janet Wallach, The Ostrakon”, Egyptian Study Society Journal, 17(1), ss. 19-20.
- HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI, 1990. Körfez Krizi Irak’ın Kuveyt’i İşgal ve İlhakı, Harp Akademileri Basımevi, Ankara, 297s.
- HASAN, M., 2003. “Irak’ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler”, Irak Krizi, Ed.: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, ASAM Yayınları, Ankara, 18s.

- HÜRMÜZLÜ, E., 2003. Türkmenler ve Irak, İzzettin Kerkük Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 91s.
- ISMAEL, T. Y., ve ISMAEL, J. S., 2005. “Whither Iraq? Beyond Saddam, Sanctions And Occupation”, Third World Quarterly, 26(4-5), ss. 609 – 629,
- İMAMZADE, M. 1986. Irak Dosyası, Akabe Yayınevi, İstanbul, 180s.
- JABER, K. S. A., 1970. Arap Sosyalist Partisi, Çev.: Ahmet Ersoy, Altınok Matbaası, Ankara, 211s.
- JUMAILY, Q. KH., 1999. Irak Ve Kemalizm Hareketi, (Hızl: İzzet Öztoprak), Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 201s.
- KAHVECİ, M., 2007. Doğramacı Neyin Ödülünü aldı?, http://www.evrensel.net/haber.php?haber_id=10984, Erişim Tarihi: 01/06/2007
- KALEAĞASI, B., Yorum: Fransa’da Siyaset ve İhanet Öyküleri, Radikal Gazetesi, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=212541&tarih>, Erişim Tarihi: 10.02.2007.
- KALKAN, Y., 1991. Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin, Doğan Ofset-Matbaa, İstanbul, 115s.
- KAMRAVA, M., 2004. Modern Middle East : A Political History Since The First World War, University of California Press, NJ, USA, 513s.
- KARAL, E. Z., 1995. Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. V, Ankara.
- KASALAK, K., 2004. “Manda Sistemi ve Irak ile Suriye’de Uygulanması”, Birinci Ortadoğu Semineri, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, ss. 57-86.
- KAYNAK, M., 1992. Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991), Tanmak Yayınları, 158s.
- KELEŞ, Z., 2002. “Musul Meselesi”, Türkler, C.20, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 609-624
- KERKUKLU, M. S., 2004. Brief History of Iraqi Turkmen, Yıldız Yayıncılık, Dublin, 167s.
- KODAMAN B., 1993. “1870-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ed: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, C.12, İstanbul.

- KOÇSOY, Ş., 1991. Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 165s.
- KÖPRÜLÜ, Z., 1996. Irak'ta Türk Varlığı, Örnek Ltd Şirketi Yayınları, Ankara, 110s.
- KUPERSMITH, D. A., 1993. The Failure of Third World Air Power Iraq and The War With Iran, Air University Press, Alabama, 51s.
- KURŞUN, Z., 2003. "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak", Irak Dosyası I, Ed.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.1-36
- KURTÇEPHE, İ., 2003. "Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", Stradigma.com e-Dergi, S.2, Mart, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=89> Erişim Tarihi: 30.05.2006.
- KURUBAŞ, E., 2003. "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme, Dış Destek-Ayaklanma", Irak Krizi, Ed.: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen, ASAM Yayınları, Ankara, ss. 21-43.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. F., 1972. Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No.340, Ankara, 123s.
- LENCZOWSKI, G., 1980, The Middle East In World Affairs, 4. Baskı, Cornell Üniversitesi Yayınları, 749s.
- LUKITZ, L., 1995. Iraq : The Search for National Indentity, GBR: Frank Cass Publishers, London, 228s.
- MARR, P., 2003." Where Is Iraq Headed?", American Foreign Policy Interests, 25(5), ss. 365-372
- MARUFOĞLU, S. 2002. "Irak Türkleri", Türkler, C.20, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 8s.
- MEYER, K. E., 2003. "World Law With a Human Face", World Policy Journal, 20(3), <http://www.worldpolicy.org/journal/articles/wpj03-3/meyer.html>, Erişim Tarihi: 24.05.2007.
- MISIROĞLU, K. 1994. Musul Meselesi ve Irak Türkleri, Sebil Yayınevi, İstanbul, 225s.
- MINORSKY, V. F., 1998. Musul Sorunu, Çev.: Salim Şahin, Avesta Yayınları, İstanbul, 91s.

- MUSUL-KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (1525-1919), 1993. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no:11, Ankara,
- OĞUZLU, H. T., 2001. The Turkomans of Iraq as A Factor in Turkish Foreign Policy: Socio-Political and Demographic Perspectives, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 45s.
- _____, H. T., 2004. “Endangered Community: The Turkoman Identity in Iraq”, Journal of Muslim Minority Affairs, 24(2), ss. 309-325.
- ONAY, Y., 2003. Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak, Neden Irak?, Babil Yayıncılık, Ankara, 232s.
- ÖKE, M. K., 1991. Musul Meselesi Kronolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 215s.
- _____, M. K., 1995. Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926, İz Yayıncılık, İstanbul, 350s.
- ÖZCAN, M., 2003. Sorunlu Miras Irak, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 150s.
- ÖZCAN, M., 2004. “Irak’ın Sosyal Ve Ekonomik Yapısı”, Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu, Düzen mi? Konferansı 9-10 Ocak 2004 Bildiriler, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 321-338.
- ÖZKAN, T., 2004, CIA Kürtleri, Alfa Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 358s.
- PAMUKÇU, E., 1994. Bağdat’ta İlk Türkler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 313s.
- PAMUKÇU, E., 1997. “Irak Türklerinin Siyasi Kaderi”, Yeni Türkiye Dergisi, (Türk Dünyası I), 15(1) ss. 1666-1669.
- SAATÇİ, S. 2003. Irak Türkmenleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 288s.
- SCHEFFLER, T., 2003. “Fertile Crescent’, ‘Orient’, ‘Middle East’: The Changing Mental Maps of Southwest Asia”, European Review of History, 10(2), ss.253-272.
- SIMMONS, M. K, 1996. Unrepresented Nations And Peoples Organisation (UNPO) Yearbook: 1995, Martinus Nijhof Yayınları, 560s.
- SIMONS, G., 2002. “The Making Of Iraq”, The Link Journal, 35(5), http://www.ameu.org/uploads/vol35_issue5_2002.pdf, Erişim Tarihi: 16.08.2007, 15s.
- SİLLELİ, T., 2005. Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 288s.

- ŞAHİN, F.Ş., 1996. “İzmir Basınına Göre Musul Meselesi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Etam A.Ş. Matbaa Yayınları, İstanbul, S. 100, ss. 325-336.
- ŞAHİN, N., 2004. “Ortadoğu’da Kavramlar Üzerine Metodolojik Bir Yaklaşım”, Birinci Ortadoğu Semineri, 29-31 Mayıs, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, ss.164-165.
- ŞENTÜRK, D. 2003. Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyası Saddam’ın Baas’ı, Alfa Yayınları, İstanbul, 228s.
- ŞİMŞİR, B. N., 2004. Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınları, İstanbul, 728s.
- ŞİRİN, Y.N., 2006. “Türkiye’nin Körfez Savaşı’ndan Sonraki Irak Politikası”, İkinci Ortadoğu Semineri, 27-29 Mayıs, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, ss. 513-527.
- TALABANİ, N., 2005. Kerkük Bölgesinin Araplaştırılması, Çev.: Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul, 194s.
- TAUBER, E., 1995. The Formation Of Modern Syria And Iraq, Frank Cass & Co Ltd. Crown House Publishers, England, 418s.
- TIKRİTİ, N., 2003. Social and Political Forces in Contemporary Iraq: An NGO Primer, Web Raporu, <http://people.umw.edu/~naltikri/JNEPI%20Report.pdf>, Erişim Tarihi: 16.08.2007.
- TOGAN, A. Z. V., 1981. Umumi Türk Tarihine Giriş, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 537s.
- TURAN, Ö., 2003. Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu, Acar Matbaacılık, İstanbul, 428s.
- TURGUT, H., 1969. Barzani Dosyası, Asya Matbaası, İstanbul, 209s.
- UÇAROL, R., 2000. Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitabevi, İstanbul, 994s.
- UĞUR, F. 2007. “Saddam’ın Gizli Kerkük Sayımı”, Aksiyon Dergisi, S.633, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26521>, Erişim Tarihi: 20.08.2007.
- ÜLMAN, A. H., 1972, Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol, Sevinç Matbaası, Ankara, 215s.
- YAKUBOĞLU, E., 1976. Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, 204s.
- YALÇIN, E. S., 1998. “Misâk-ı Millî ve Lozan belgelerinde Musul Meselesi”, Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, 28 Ocak 1997, Ankara, ss. 155-173.

- YAPHE, J. S., 2004. "The View from Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation 1915–1925", *The Creation of Iraq, 1914–1921*, Ed: Reeva Spector Simon ve Eleanor H. Tejirian, Columbia University Press, New York, USA, ss. 161-173.
- YAPP, M.E., 1987. *The Making of The Modern Near East 1792-1923*, Longman Press, London, 403s.
- YAPP, M. E., 1996. *The Near East Since The First World War: A History to 1995*, Second Edition, Longman Press, New York, 597s.
- YAQUB, S., 2004, *Containing Arab Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Pres, NC, USA, 408s.
- YAYÇILI, M. K., 1997. "Irak Milli Türkmen Partisi Penceresinden Irak ve Türkmenler", *Yeni Türkiye Dergisi*, (Türk Dünyası I), 15(1), ss. 1663-1665.
- YENERER, V., 2004, *Düşman Kardeşler*, Bulut Yayınevi, İstanbul, 296s.
- YILDIZ, H. D., 1993. "Türklerin Müslüman Olmaları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Ed: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, C.6, İstanbul.
- YILMAZ, H., 1997. "65 Yıl Sonra Ayak Bastığımız Coğrafya Kuzey Irak ve Türkmenler", *Yeni Türkiye Dergisi*, (Türk Dünyası I), 15(1) ss. 1670-1674.
- YILMAZ, M., 2002. "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1919-1938", *Türkler*, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.16, Ankara, ss. 579-596.
- YILMAZ, D., 2003. *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 227s.
- WIMMER, A. 2003. *Democracy and Ethno-Religious Conflict in Iraq, Development And The Rule of Law*, Stanford University, UCLA, 26s.

ÖZGEÇMİŞ

Şeref Bağbozan 20.02.1979 tarihinde Kahramanmaraş'ta doğdu. Orta öğrenimini Kahramanmaraş'ta tamamladı. 2000 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü'ne başladı. Lisans eğitimini 2004 yılında başarıyla tamamladı. 2004-2005 Eğitim-Öğretim yılı güz döneminde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans sınavını kazanarak Tarih Anabilim Dalı'nda Lisansüstü eğitime başladı. Aynı yıl yapılan Araştırma Görevliliği sınavını kazandı. İki yıl Araştırma Görevlisi olarak çalıştıktan sonra 2007 yılı Şubat'ında Tarih Öğretmeni olarak Siirt Endüstri Meslek Lisesi'nde göreve başladı. Aynı yıl içinde Siirt Endüstri Meslek Lisesi'nden Kahramanmaraş Merkez Ilıca Çok Programlı Lisesi'ne atandı. Halen Merkez Ilıca Çok Programlı Lisesi'nde Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.